

CİLT 7-SAYI 13-HAZİRAN 2017
VOLUME 7-NUMBER 13-JUNE 2017

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN 2146-4561

www.sbe.kilis.edu.tr

Cilt 7/Sayı 13/Haziran 2017
Volume 7/Issue 13/june 2017

SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN 2146-4561

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi (Publisher)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Adına
Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU

Editör (Editor)

Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU

Bölüm Editörleri

Yrd. Doç. Dr. Ömer CİDE
Yrd. Doç. Dr. Muazzez HARUNOĞLULARI
Yrd. Doç. Dr. Armağan ZÖHRE
Yrd. Doç. Dr. Halil UZUN

Türkçe Dil Editörü (Turkish Language Editor)

Yrd. Doç. Dr. Muhammet HÜKÜM

İngilizce Dil Editörü (English Language Editor)

Okt. Emrah PEKSOY

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

PROF. DR. OSMAN TÜNER [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], PROF. DR. H. MUSTAFA PAKSOY [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], PROF. DR. METİN AKİS [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], PROF. DR. M. RUHAT YAŞAR [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], DOÇ. DR. MEHMET ALİ YILDIRIM, [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], DOÇ. DR. TANER AKÇACI [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], DOÇ. DR. HALİL ALDEMİR [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], DOÇ. DR. MUSTAFA CİNOĞLU [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], YRD. DOÇ. DR. HÜSEYİN BAYSA [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], YRD. DOÇ. DR. ERDİNÇ GÜLCÜ [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], YRD. DOÇ. DR. YAVUZ TOPKAYA [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ]

Dergimiz **EBSCO, AKADEMİK DİZİN, ARAŞTIRMAX** ve **ASOS İNDEKS**,
tarafından indekslenmektedir.
Indexed by **EBSCO, AKADEMİK DİZİN, ARAŞTIRMAX** and **ASOS İNDEKS**.

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
79100 Kilis / TÜRKİYE

Tel: +90 (348) 813 93 45, Fax: +90 (348) 813 93 50

Baskı Yeri: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası

E-mail: sbdergi@kilis.edu.tr / sbdergikilis@hotmail.com, web: www.kilis.edu.tr

DANIŞMA KURULU

<i>PROF. DR. SEDAT AVCI</i>	<i>İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. MEHMET ALPARGU</i>	<i>SAKARYA ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. HİLMİ BAYRAKTAR</i>	<i>GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. AHMET BURAN</i>	<i>FIRAT ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. ENVER ÇAKAR</i>	<i>FIRAT ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. SALİH ÇEÇEN</i>	<i>ANKARA ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. ADNAN ÇELİK</i>	<i>SELÇUK ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. HÜLYA ARSLAN-EROL</i>	<i>GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. ZEYNEL ÖZLÜ</i>	<i>GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. CAHİT KAVCAR</i>	<i>ANKARA ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. RAMAZAN KORKMAZ</i>	<i>ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. MUHSİN MACİT</i>	<i>ANADOLU ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. MUSTAFA ÖZTÜRK</i>	<i>FIRAT ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. FİKRET TÜRKMEN</i>	<i>EĞE ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. TACETTİN UZUN</i>	<i>NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ</i>
<i>PROF. DR. NESİMİ YAZICI</i>	<i>ANKARA ÜNİVERSİTESİ</i>

BU SAYININ HAKEMLERİ

PROF. DR. METİN AKİS	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. HALİL ALDEMİR	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. SABRİ SİDEKLİ	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MEHMET EMİN SÖNMEZ	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ZAFER TANGÜLÜ	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MEHMET ALİ YILDIRIM	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. SONER ALADAĞ	ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. BÜNYAMİN AÇIKALIN	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. MEHMET BİÇİCİ	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. GÜLFERAH BOZKAYA	KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİV.
YRD. DOÇ. DR. YAKUP DOĞAN	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. MEHMET DALKILIÇ	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. ALİ GÜRSEL	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. MUAZZEZ HARUNOĞLULARI	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. METİN KOPAR	ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. HASAN MEMİŞ	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. İSMAİL PEHLİVAN	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. ABDULLAH POŞ	OSMANİYE KORKUTATA ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. YAVUZ TOPKAYA	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. YASİN TAŞ	HARRAN ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. HALİL UZUN	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET SAİT KORKMAZ	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergimize gönderilen çalışmalar, alanında uzman üç ayrı hakem tarafından incelendikten sonra uygun görülenler yayınlanmaktadır. Yazım kurallarına ilişkin bilgilere dergimizin son kısmında yer verilmiştir.

Bu derginin tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin almaksızın hiçbir iletişim ve kopyalama sistemiyle kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve satılamaz.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system without prior written permission.

EDİTÖRDEN

Dergimizin yeni ekibi adına sizlere "merhaba" demekten büyük bir mutluluk duyuyorum. Bu vesile ile birinci sayıdan itibaren gerek yazar gerekse hakem olarak bu derginin varlığını devam ettirmesine katkı sunan bütün akademisyenlere, danışma ve yayın kurullarına saygıdeğer üyelerine çalışmalarından dolayı şükranlarımı sunarım.

Bilim, kendisini vazgeçilmez kıldığı sayısız varyasyonlarıyla toplumumuza entegre olmuşken bize düşen en temel görev, onun bayrağını sonraki nesillere emin adımlarla taşımak olmalı kuşkusuz. Bilime bir nebze de olsa katkıda bulunmak adına bu görevi üstlenen bir ekip olarak sağduyuyla bu dergiyi sizlerle birlikte geliştirmek istiyoruz.

Sosyal Bilimler Dergisi ailesi adına siz değerli akademisyen, araştırmacı ve okuyucularımıza göstereceğiniz ilgiden dolayı şimdiden teşekkür ederim. Siz değerli dostların istek ve önerilerinizi de bekler, bir sonraki sayımızda görüşene kadar sevgiyle kalmanızı dilerim..

Saygılarımla..

Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU
Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

COĞRAFYA

YER DEĞİŞTİREN YERLEŞMELERE BİR ÖRNEK: HACIPAŞA (ALTINÖZÜ/HATAY)/ <i>An Example The Changing Settlement: Hacipaşa (Altınözü/Hatay)</i> Yücel DİNÇ.....	1-21
--	------

EĞİTİM

ANNELERİ TARAFINDAN ÇOCUKLARA UYGULANAN DUYGUSAL VE FİZİKSEL İSTİSMAR/İhmal Davranışları <i>Physical And Emotional Abuse / Neglect Behavior To Children By Their Mothers</i> Funda Gül BİLGİN- Fatma KARASU.....	22-34
--	-------

ÇOCUK OYUNCAKLARININ ÇOCUKLARIN GELİŞİM ALANLARINA YÖNELİK ETKİLERİNİN GÜNÜMÜZ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ (SİVAS İLİ ÖRNEKLEMİ) / <i>The Investigation Of The Effects Of Children's Toys On The Development Areas Of Children In The Contemporary Context (Sivas Province Sampling)</i> Tuncay DİLCİ-Aysel ARSLAN.....	35-47
---	-------

SOSYAL BİLGİLER DERSİ 4. SINIF İÇİN TASARLANAN "İNSANLAR ve YÖNETİM" ÜNİTESİNDE GEÇEN KAVRAMLARA YÖNELİK ÖĞRENCİ ALGILARI / <i>Student Perceptions Towards The Concepts In Primary School 4th Grade Social Studies Course 'People And Management' Unit</i> Özlem ULU KALIN- İbrahim Fevzi ŞAHİN.....	48-69
---	-------

İLKOKUL 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN KAĞITTAN VE EKRANDAN OKUDUĞUNU ANLAMA BECERİLERİNİN SINANMASI; ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ / <i>Comparison Of The Reading Skills Of 4th Grade Primary School Students From The Paper And From The Screen, The Viewpoints Of Teachers And Students</i> Oğuzhan KURU- Alper KAŞKAYA-Şükran CALP.....	70-84
---	-------

İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN ÖRTÜK PROGRAMDAN KAYNAKLANAN STRES ALGILARI / <i>The Hidden Curriculum in Primary Schools and the Stress Perception of Primary School Students Created by the Hidden Curriculum</i> Figen YILDIRIM.....	85-112
---	--------

FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ KPSS ALGILARI VE BU ALGILARIN ÖĞRENME YAŞANTILARINA ETKİSİ / <i>Pse Perceptions Of Pre-Service Science Teachers And The Effect Of These Perceptions On Their Learning Experiences</i> Zeynel Abidin YILMAZ- Sema ALTUN YALÇIN- Sinan YALÇIN- Sakıp KAHRAMAN	13-121
---	--------

İKTİSAT

AR&GE HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE VE G7 ÜLKELERİ İÇİN BİR UYGULAMA / *Relations Between R & D Expenditures And Economic Growth: An Application For Turkey And G7 Countries*
Muhyettin ERDEMLİ- Hüseyin ÇELİK.....122-137

TARİH

2/146 VE 6/20 AYETLERİNİN TEBŞİRAT BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ/
Evaluation of 2/146 and 6/20 Verses in the Context of Evangelizing
Ömer CİDE.....138-153

OSMANLI DÖNEMİNDE KASTAMONU'DA FİYAT HAREKETLİLİĞİ (M. 1703-1776-1777-1796)/ *Price Mobility in Kastamonu in Ottoman Period (M. 1703-1776-1777-1796)*
Murat FİDAN.....154-179

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET SALNÂMELERİNDE ADIYAMAN (1925-1930)/ *Adıyaman in The State Annuals Of Turkish Republic (1925-1930)*
Metin KOPAR.....180-196

XIX. YÜZYILDA MISIR'IN SİYASİ VE MALİ VAZİYETİNDE İSMAİL PAŞA'NIN ROLÜ ÜZERİNE SIR JULIEN GOLDSMID'İN LAYİHASI / *Sır Julien Goldsmid's Explanatory Document About The Role Of Ismail Pasha Over Egypt's Political And Economic Situation in XIX. Century*
Sevda ÖZKAYA.....197-216

URFA ERMENİLERİNDE NİŞAN, DÜĞÜN VE CENAZE GELENEKLERİ / *The Engagement, Wedding and Funeral Traditions of Urfa Armenians*
Halil ÖZŞAVLI.....217-232

DÜKÇÜ İŞAN İSYANI (1898) / *Dukcu Isan Rebellion (1898)*
Yunus Emre TANSÜ- Ali ÖZDEMİR.....233-214

**YER DEĞİŞTİREN YERLEŞMELERE BİR ÖRNEK: HACİPAŞA
(ALTINÖZÜ/HATAY)**

**An Example The Changing Settlement: Hacıpaşa
(Altınözü/Hatay)**

Yücel DİNÇ*

ÖZ

Türkiye’de yerleşmeler doğal veya beşeri sebeplerle yer değiştirirler. Bu yerleşmelerden biri olan Hacıpaşa, taşkın olayları neticesinde yer değiştirmiştir. Bu yer değiştirme olayı kısa mesafe dâhilinde ve aynı isim altında gerçekleşmiştir. Önceleri halkın kendi imkânlarıyla başlayan yer değiştirme süreci daha sonra devlet yardımlarıyla hız kazanmıştır. Bu çalışmada Hacıpaşa’nın, eski ve yeni yerleşim sahalarına yönelik kuruluş yeri özellikleri karşılaştırılarak incelenmiştir. Bu kapsamda arşiv verilerinden, uydu görüntülerinden, topoğrafya haritalarından yararlanılmış, elde edilen veriler arazi çalışmalarıyla desteklenmiştir. Çalışmada Hacıpaşa’daki taşkınların yer değiştirme olayı üzerine etkisi vurgulanmış ve sorunlara çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taşkın, Yerleşme, Hacıpaşa, Yer Değiştirme

ABSTRACT

The settlements in Turkey change their places due to natural and human causes. Hacıpaşa which is one of these settlements was changed the place as a result of flood events. This location changing occurred within a short distance and under the same name. Location changing process began firstly by people's own facilities, and then this process accelerated by state grants. In this study, Hacıpaşa's location characteristics for the old and new residential area have been investigated by way of comparison. For this purpose, It has been benefited from the archive data, satellite images, topographic maps, and also the data obtained have been supported by field studies. In this study, the impacts of floods in Hacıpaşa on location changing has been highlighted and then It has been made to develop solutions to problems.

Keywords: Flood, Settlement, Hacıpaşa, Location changing.

* Arş. Gör. Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü,
dyucel.13@hotmail.com

1.GİRİŞ

Yerleşmeler, insan faaliyetlerinin bir ürünüdür. Dolayısıyla yerleşmelerin kuruluş yerlerinin belirlenmesi açısından en önemli görev insana düşmektedir. Yerleşmelerin doğuşu birden fazla sayıda aile bireylerinin bir araya gelmesi ve yerleşilecek yerin seçimi ile başlar. Yerleşme yerinin seçilmesindeki esas prensip doğayı iyi tanımak ve doğadan gelecek karşı etkileri en aşağı düzeye indirmektir (Tunçdilek, 1986:4). Yerleşim yerleri belirlenirken beşeri faktörlerin, özellikle doğal çevre şartlarının yeterince dikkate alınmaması, daha sonraki süreçlerde yerleşmelerin yer değiştirmesine neden olabilmektedir. Baraj inşası, toplulaştırma, ulaşımdaki gelişmeler, siyasi ve toplumsal olaylar, ekonomik faktörler yerleşmelerin yer değiştirmesinde belli başlı beşeri unsurları oluşturmaktadır. Doğal faktörlerin yerleşmelerin yer değiştirmesi üzerine etkileri ise daha çok doğal afetler neticesinde meydana gelmektedir.

Mevcut ortam koşullarının değerlendirilip değerlendirilememesi her şeyden önce geoekolojik kültür seviyesine dayanmaktadır. Bütün faktörleri değerlendirme yeteneğine sahip grupların yerleşme birimleri daha sağlıklı bir yaşama olanağı bulabilirken, bazı faktörlerin unutulması veya yeterince değerlendirilememesi, o yerleşmenin sağlıklı bir yaşam içinde doğmasına neden olmaktadır. Kuşkusuz sağlıklı yerleşme birimleri kısa sürede fonksiyonlarını yitirip yok olabilirken diğerlerinin yaşama şansı da o derece fazla olmaktadır (Tunçdilek, 1986: 5).

Türkiye’de oluşum kökenleri bakımından jeolojik-jeomorfolojik ve meteorolojik afetler olarak sınıflandırılan deprem, heyelan ve sel gibi doğal olayların neden olduğu afetler sonrasında yerleşmeler yer değiştirirler (Tuncel, 1977: 20-21; Tuncel, 1981: 1-2; Girgin, 1995: 155; Akbulut, 2011:472; Ceylan, 2011: 13). Doğal afetler içerisinde de yerleşmelerin daha çok depremler nedeniyle yer değiştirdikleri ayırt edilir (Tuncel, 2000:292; Gök, 2001: 147-149; Koday, 2013:228). Heyelanlar, sel ve taşkınlar, kaya düşmesi gibi doğal afetler, yer değiştirme olayı üzerinde en az depremler kadar etkilidirler.

Sel ve taşkınlardan çoğunlukla ova tabanları ve kenarları gibi alçak alanlar ile vadi içinde bulunan yerleşim birimleri etkilenmektedir (Ceylan, 2011: 66). Bu araştırmaya konu olan Hacıpaşa, Hatay ilinin Altınözü ilçesine bağlı bir yerleşmedir. Hacıpaşa, Altınözü ilçesinin en doğusunda, Türkiye’nin Suriye ile sınır oluşturduğu bir alanda yer almaktadır. Asi Nehri, her iki ülke arasındaki doğal sınırı oluşturmaktadır. Asi nehri ve yakın çevresinde ortalama yükselti 100 metre iken, yükselti değerleri doğudan batıya doğru artış göstermektedir. Yükseltinin nisbeten az olduğu yerleşmenin doğusuna karşılık gelen sahalarda eğim değerleri de azdır. Doğudan batıya doğru hafif eğimli tepeliklerden sonra eğim değerleri artış göstermektedir.

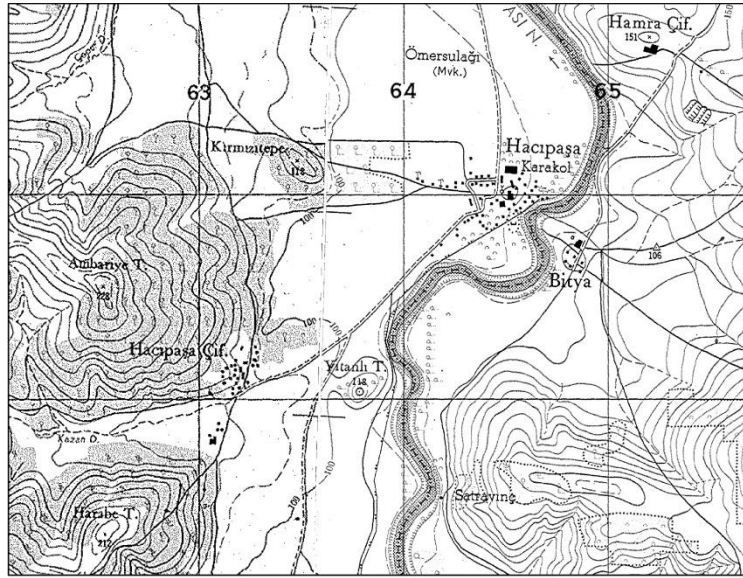
Hacıpaşa, Asi Nehri’nin neden olduğu taşkınlar neticesinde yer değiştirmiş bir yerleşmedir. Hacıpaşa’da tarihi süreç içerisinde çok sayıda taşkın meydana gelmiş ancak yerleşmenin yer değiştirmesine neden olacak boyuttaki taşkınlar ilk olarak 1953 yılında yaşanmıştır. Asi Nehri kıyısında bulunan Hacıpaşa, bu nehrin oluşturduğu su baskınları neticesinde önemli ölçüde zarar görmüş, nihayetinde

aileler aynı idari sınırlar içerisindeki Menzele Mevkiine kademeli şekilde yerleştirilmişlerdir. Söz konusu yerleştirme işlemi İmar ve İskan Bakanlığının 10/09/1961 tarihli ve 31-14/8337 sayılı yazısı üzerine 7269 sayılı Afetler Kanununun 16. maddesine göre Bakanlar Kurulunca 25/09/1964 tarihinde kararlaştırılmıştır. (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivleri, Dosya No: 10628, Sayı:3696).

2.MATERYAL VE METOT

Yer değiştiren yerleşmelerle ilgili yapılacak çalışmaların ilk ve en önemli aşaması, yerleşmelerin hangi sebeplerle yer değiştirdiklerini belirlemektir. Yer değiştiren yerleşmelerin doğru tespit edilebilmesi için, bu yerleşmelere ait bazı materyallerin sunduğu veriler ile arazi çalışmalarıyla elde edilen verilerin uyumlu olması önemli bir gerekliliktir.

Yer değiştiren yerleşmelerle ilgili en önemli kaynaklardan biri haritalardır. Özellikle 1/25.000 ölçekli haritalarda yerleşmelerin eski yerleşim alanlarını belirtmek için ilgili yerlere ibareler konulmaktadır (Ceylan, 2011:8). Hatay'ın Altınözü ilçesine bağlı Hacıpasa yerleşmesini gösteren 1963 ve 1995 yıllarına ait P36-C3 ve P36-C4 paftalarının karşılaştırılması, Hacıpasa'nın yer değiştirmesine yönelik çok önemli bilgiler sunmaktadır. 1995 yılına ait 1/25.000 ölçekli P36-C3 paftasında Hacıpasa'nın eski yerleşim yeri olduğunu gösteren ibare konulmuş olup, P36-C4 paftasında ise yeni yerleşim yeri gösterilmiştir (Şekil 1 ve Şekil 2).

Şekil 1. 1963 yılına ait P36-C3 paftasında işaretlenen Hacıpasa

4 / Yücel DİNÇ

Şekil 2. 1995 yılına ait P36-C3 paftasında işaretlenen Hacipasa

Uydu görüntüleri yerleşmelerin yer değiştirip değişmediğinin tespit edilmesi açısından kolaylık sağlamaktadır. Ancak, söz konusu görüntülerin arazi çalışmalarıyla doğrulanması da bir zorunluluktur. Arazi çalışmalarından elde edilen bilgilere göre Eski Hacipasa, bugünkü Hacipasa'nın yaklaşık 1,5 km kuzeydoğusunda yer almaktadır (Şekil 3, Şekil 4 ve Şekil 6). Haritalar üzerinde yapılan ölçümler de bunu doğrulamaktadır. Bu tespitlere göre uydu görüntülerine bakıldığında eski yerleşmeye ait bazı kanıtlar ortaya çıkmaktadır. Eski köy yolları ve köyün parselasyon durumu bu tespitlerimizi doğrulamaktadır (Foto 1).

Foto 1. Eski Hacipasa Yerleşim Yeri (Eski Köy Yolları ve Parselasyon Sistemi) Görüntüsü

Haritalar, Arazi Çalışmaları ve uydu görüntülerinden sonra Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün Cumhuriyet dönemi arşivlerinden elde edilen veriler Hacıpaşa'nın Yer Değiştiren bir yerleşme olduğunu kesin olarak doğrulamaktadır. Hacıpaşa ile ilgili arşiv bilgisi şu şekildedir:

“Hatay İli'nin Altınözü İlçesi'ne bağlı Hacıpaşa Köyünde su baskınından zarar gören ailelerin aynı köy sınırları içerisindeki Menzele Mevkii'ne yerleştirilmeleri; ilgili Bakanlıkların temsilcilerinden kurulu komitenin incelemelerine dayanan İmar ve İskan Bakanlığının 10/09/1961 tarihli ve 31-14/8337 sayılı yazısı üzerine, 7269 sayılı kanunun 16. maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 25/09/1964 tarihinde kararlaştırılmıştır” (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivleri, Dosya No: 10628, Sayı:3696).

Yukarıda verilen karar ve ifadelerden anlaşılacağı gibi Hacıpaşa'da yaşanan su baskını olayı doğal afet kapsamında düşünülmüş ve 7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun kapsamında değerlendirilmiştir. 7269 sayılı kanunun 16. maddesinin içeriği şu şekildedir:

“Genel hayata etkili afetlerden önce veya sonra kesin lüzum üzerine meskûn bir topluluğun bir kısmının veya tamamının kaldırılarak başka mahallere toplu olarak veyahut dağıtılarak yerleştirilmesi İçişleri, Maliye, Bayındırlık, Sağlık ve Sosyal Yardım, Tarım, Milli Eğitim, Sanayi, İmar ve İskân ve köylerde Köy İşlerine bakan Bakanlıklar mütehasıs temsilcilerinden kurulacak bir komite incelendikten sonra Bakanlar Kurulu Kararı ile İmar ve İskân Bakanlığı tarafından yaptırılır. Ancak bu toplu nakiller aynı belediye ve köy sınırları içinde ise Bakanlar Kurulu kararına lüzum kalmaksızın İçişleri ve İmar ve İskân Bakanlıklarınca müştereken yapılır. Taşınma yeri afet bölgesinin bulunduğu il sınırları dışında tespit edildiği takdirde, afetzedelerin taşınması ile ilgili giderler İmar ve İskan Bakanlığınca afetler fonundan karşılanır” (15/05/1959 tarih ve 7269 sayılı kanun, Yayınlandığı Düstur: Tertip:3, Cilt:40, Sayfa:1046).

3.BULGULAR

3.1. Yer Değiştiren Yerleşmeler ne demektir? Kavramsal Çerçevesi Nedir? Hacıpaşa Yer Değiştirmiş Bir Yerleşme midir?

Yerleşmeler, çeşitli sebeplerle geçici veya uzun süreli olarak terk edilmiş, boşaltılmış (tahliye edilmiş), yeni kurulmuş (ilk defa kurulmuş) veya mekânsal unsurlarından geriye herhangi bir iz bırakmadan tarih sahnesinden silinmiş olabilir. Ancak bu yerleşmelerin hiç biri yer değiştirme kavramıyla birebir örtüşmez. Ceylan (2011), yapmış olduğu bir çalışmada Yer Değiştiren Yerleşme kavramını şu şekilde tanımlamıştır:

6 / Yücel DİNÇ

“Hangi neden ve nedenlerle olursa olsun bir veya birkaç yerleşmenin kısmen veya tamamen, yakın veya uzak bir mesafe dâhilinde, aynı veya farklı bir ad altında, kısa veya uzun bir süre içinde, zorunlu veya isteğe bağlı, devletin veya halkın kendi imkânlarıyla yeni bir yerleşmenin kuruluşuyla sonuçlanan yer değiştirme olayıdır.” (Ceylan, 2011: 12).

Ceylan’ın bu tanımı, yer değiştiren yerleşmelerin aynı zamanda kavramsal çerçevesini de ortaya koymaktadır. Hatay ili genelinde özellikle son yarım asır içinde doğal ve beşeri sebeplerle terk edilmiş veya boşaltılmış olan çok sayıda yerleşme vardır. Nitekim Başbakanlık Cumhuriyet Arşivlerinden ve resmi gazetelerden elde edilen bilgiler bu durumu doğrulamaktadır. Ancak bu yerleşmelerin çoğunluğunda yer değiştirme süreçleri, yeni bir yerleşmenin kurulması şeklinde olmamıştır. Çeşitli nedenlerle terk edilmiş veya boşaltılmış yerleşmelerin sakinleri mevcut yerleşmelere nakledilmiştir. Bu nedenle söz konusu yerleşmeler, Yer Değiştiren Yerleşme kavramı ve kavramsal çerçevesiyle tam anlamıyla örtüşmemektedir.

Yer değiştiren yerleşmelerin ne anlama geldiğinin ve kavramsal çerçevesinin ne olduğunun Hatay ilinden seçilmiş yerleşme örneklerinden hareketle ortaya konulması, konunun daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Hatay’ın Altınözü ilçesine bağlı Toprakhisar köyünün bir kısmı 1980’li yıllardan sonra Yarseli barajının suları altında kalmış ve bu nedenle yerleşme sakinlerinin başka bir yere nakli söz konusu olmuştur. Yerleşme sakinlerinin bir kısmı Hatay’ın merkez ilçesine (Antakya) bağlı Üçgedik köyünün sınırları içerisinde, Antakya-İskenderun karayolunun batısındaki hazine arazisine yerleştirilmiştir. Bugünkü adı Akhisar olan bu yerleşme, 2007 yılında Üçgedik köyünden ayrılarak köy statüsü kazanmıştır. Yeni bir yerleşmenin kurulmasıyla sonuçlanan bu süreç dikkate alındığında Akhisar köyünün yer değiştiren bir yerleşme olduğu dikkati çeker.

Toprakhisar köyü sakinlerinin diğer bir kısmı ise Altınözü ilçe merkezinin yaklaşık 1.5-2 km kadar güneyindeki, birkaç haneden oluşan bir çiftlik yerleşmesine taşınmışlardır. Bu çiftlik yerleşmesi, Toprakhisar köyünden gelen nüfusla birlikte hızla büyümüş ve köy statüsü kazanmıştır. Günümüzde Yenihisar adıyla bilinen bu köy, var olan bir yerleşmenin bünyesinde gelişme gösterdiği için yer değiştiren yerleşme kavramıyla örtüşmemektedir. Bu örnek yerleşmeler dışında Hatay ili genelinde güvenlik, kan davası, doğal afet vb. gibi doğal veya beşeri sebeplerle terk edilen veya boşaltılan köy sakinlerinin çoğunlukla akrabalarının yaşadığı yerleşmelere taşınmaları da yer değiştiren yerleşme kavramını karşılamamaktadır.

Altınözü ilçesine bağlı Hacıpaşa, özellikle 1950’li yıllardan sonra yaşanan taşkın felaketleri nedeniyle eski yerleşim sahasının yaklaşık 1.5-2 km kadar güneybatısındaki hazine arazisine yerleştirilmiştir. Hacıpaşa ile ilgili olarak elde edilen veriler ve yapılan arazi çalışmaları bu yerleşmenin kısa mesafe dâhilinde ve aynı isim altında yer değiştiren bir yerleşme olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2. Hacıpaşa'nın Coğrafi Özellikleri

3.2.1. Hacıpaşa'nın Coğrafi Konumu

Hacıpaşa, Altınözü ilçesinin en doğusunda, Türkiye'nin Suriye ile olan sınırının sıfır noktasında yer almaktadır. Asi Nehrinin batı yakasında konuşlanmış olan Hacıpaşa, 11,5 km² alan kaplamaktadır. Asi Nehri, yerleşmenin doğu sınırını oluşturmakla birlikte Türkiye-Suriye arasında da doğal bir sınır özelliği göstermektedir. Başka bir ifade ile yerleşmenin doğu sınırı, Suriye ile hem idari hem de doğal bir sınır teşkil etmektedir (Foto 2, Şekil 3 ve Şekil 4).

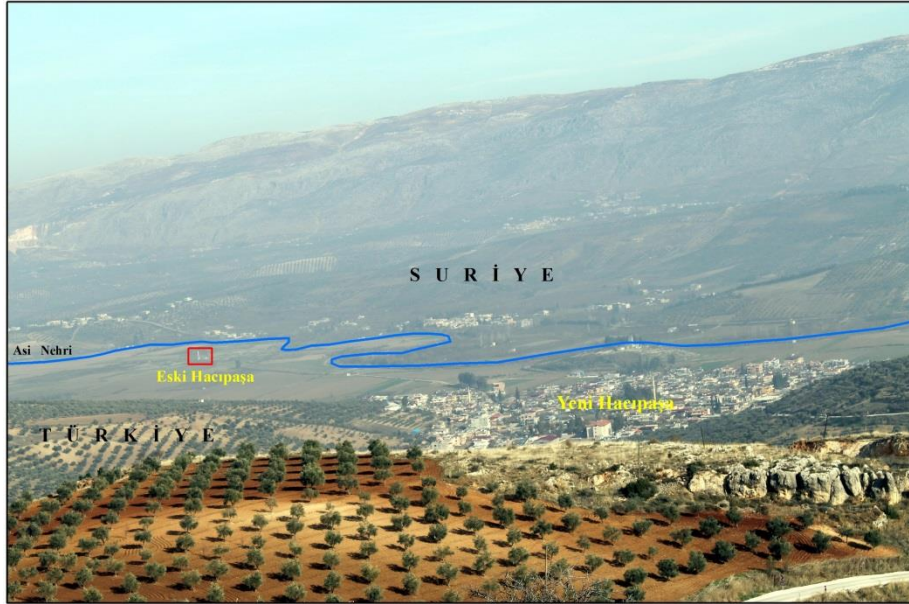
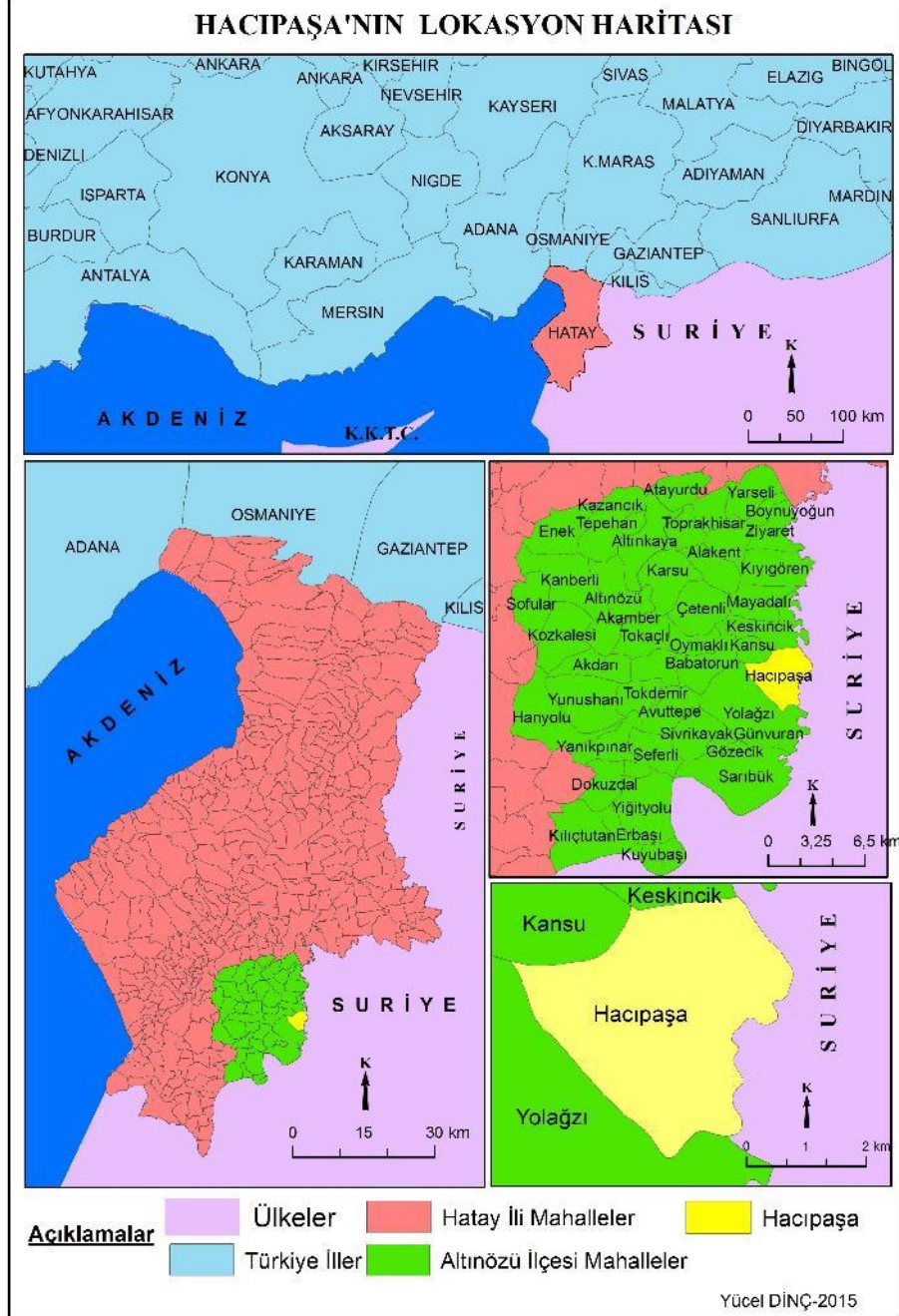

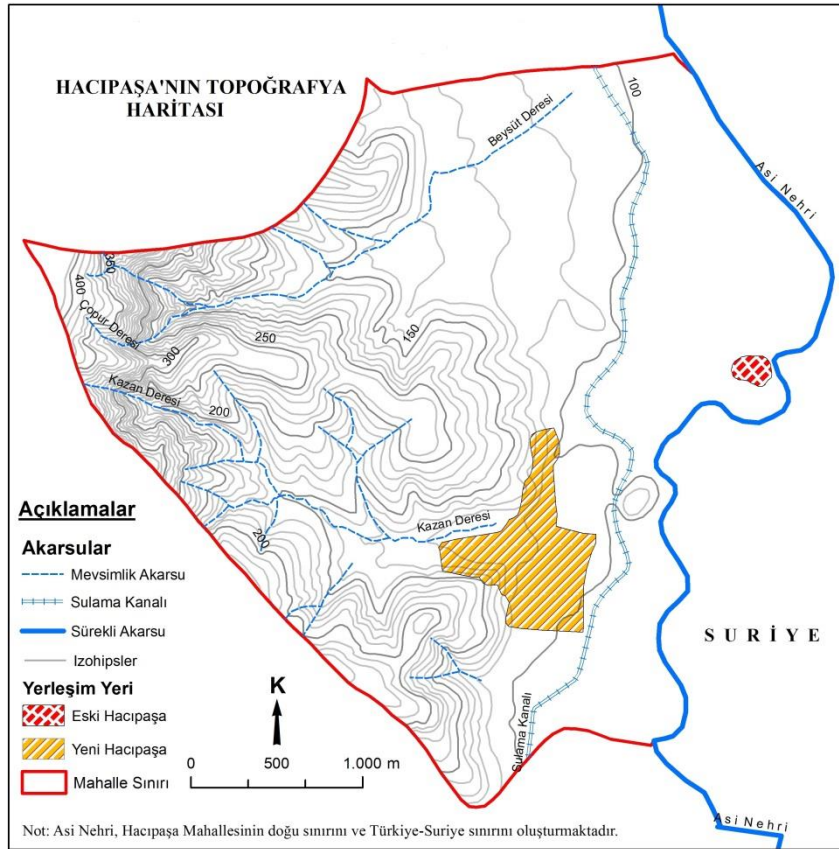
Foto 2. Hacıpaşa'nın eski ve yeni yerleşim sahası ve Türkiye-Suriye Sınırı

Şekil 3. Hacipaşa'nın Lokasyon Haritası

3.2.2. Hacipaşa'nın Doğal (Fiziki) Özellikleri

Hacıpaşa'nın **topoğrafik özelliklerine** bakıldığında yükselti değerlerinin doğudan batıya doğru kademeli şekilde artış gösterdiği dikkati çeker. Yerleşmenin doğu sınırını oluşturan Asi Nehri yatağında yükselti değeri 100 m. iken, konut alanlarının yer aldığı yerleşim sahasında yükselti değerleri 105 m. ile 125 m. arasındadır. Asi Nehri yatağı ile yerleşim sahası arasında 5 m ile 25 m'lik bir yükselti farkı söz konusudur. Yerleşmenin kuzeybatı tarafında yükselti değerleri 400 metreye kadar ulaşmaktadır. Doğudan batıya doğru 100 ile 200 m. arasındaki sahalarda hafif eğimli tepeliklerden oluşurken, eğim değerleri özellikle 200 metreden sonra artış göstermektedir. Yerleşme sınırları içerisinde yer alan mevsimlik akarsular topoğrafik faktörlere uyum sağlayarak eğim doğrultusunda doğudan batıya doğru akış göstermektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Hacıpaşa'nın Topoğrafya Haritası

Hacıpaşa'nın **iklim özelliklerine** bakıldığında aylara göre sıcaklık ve yağış ortalamalarının düzensiz olduğu dikkati çeker. Ortalama sıcaklık değerlerinin en fazla olduğu aylar temmuz ve ağustos ayları olurken, ortalama yağış değerleri bu iki ayda minimum seviyededir. Diğer yandan sıcaklık ortalamalarının en düşük olduğu

10 / Yücel DİNÇ

aralık, ocak ve şubat aylarında yağış değerleri maksimum seviyeye çıkmaktadır (Tablo 1).

Asi Nehrinin akış gösterdiği sahalarda kış mevsimlerinde sel veya taşkınların meydana gelmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Asi Nehrinin akım değerleri yağış değerlerinde olduğu gibi düzensizlik göstermektedir. Akım değerleri aralık, ocak ve şubat aylarında maksimum seviyeye çıkarken temmuz ve ağustos aylarında ise minimum seviyeye düşmektedir. Yağışların arttığı dönemlerde akım değerleri de artış göstermektedir (Dinç, 2015: 51). Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Asi Nehrinin ortalama akım değerleri ortalama sıcaklık değerleriyle ters orantılı iken ortalama yağış değerleri ile de doğru orantılıdır (Tablo 1).

Tablo 1. Altınözü'nün ortalama yağış ve sıcaklık değerleri ile Asi Nehri'nin ortalama akım değerleri

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık Ort./Toplam
Ort. Sıcaklık (°C)	5,8	6,7	11,0	16,1	20,2	23,8	26,2	27,3	25,0	19,4	11,8	7,4	16,7
Top. Yağış (mm) ¹	102,2	97,5	92,7	18,7	41,6	12,5	1,4	0,0	10,0	63,7	123,1	130,1	693,5
Ort. Akım (m ³ /s) ²	124	171	160	113	62	29	9	7	19	35	45	76	71

1: Altınözü Meteoroloji İstasyonu verileri yıllık ortalama sıcaklık ve yağış değerleri (1986-1993).

2: Asi Nehri'nin 1950-2005 yılları arası ortalama akım değerleri (Karataş ve Korkmaz, 2012: 43).

Asi Nehri, kaynağını Lübnan sınırları içinde bulunan Bekaa Vadisi'nden almaktadır. Güney kuzey yönünde akış göstererek Lübnan topraklarından sonra Suriye topraklarını da kat eden nehir, Amik Ovası'nın güneyinde Karasu ve Afrin Çayları ile birleşir. Asi Nehri, daha sonra Antakya şehri sınırları içerisinden güneye doğru akışına devam eder ve şehrin güneyinde Büyük ve Küçük Karaçay adını alarak Samandağ'ın doğusunda Akdeniz'e ulaşır (Karataş ve Korkmaz, 2012: 42). Antakya akım istasyonu verilerinin ortalama akım değerlerine göre Asi Nehri'nin yıllık su potansiyeli 2.227 milyon m³ tür. Asi Nehri ve Afrin Çayı ile Suriye'den ülkemize giren sular nehrin toplam su potansiyelinin % 59'unu oluşturmaktadır. Su potansiyelinin geri kalan % 41'lik kısmı da Türkiye kaynaklıdır (Karataş ve Korkmaz, 2012: 44)

Asi Nehrinin taşması neticesinde 1953 yılında yaşanan taşkın felaketi Hacıpaşa'nın yer değiştirmesine neden olmuştur. Bu nedenle Hacıpaşa, eski yerleşim yerinin yaklaşık 1,5 km güneybatısında devlet yardımıyla yeniden yerleştirilmiştir. Hacıpaşa'nın bugünkü yerleşim yeri ile Asi Nehri'nin yatağı arasında her ne kadar yaklaşık 13 metrelik bir kot farkı olsa da Asi Nehrinin taşması

sonucu özellikle tarım alanları önemli zararlara uğramaktadır. Diğer yandan bugünkü yerleşim sahasının batısında yer alan ve batıdan doğuya doğru akış gösteren Kazan Deresi de yağışların şiddetini arttırdığı dönemde taşarak Hacıpaşa yerleşmesinde gerek konut alanlarına ve gerekse tarım arazilerine zarar vermektedir.

Yağış miktarlarının yıl içindeki düzensizliği taşkın felaketinin en önemli sebeplerinden biri olmakla beraber Hacıpaşa’da taşkınlara sebep olan başka faktörler de söz konusudur. Suriye sınırında yer almasının doğal bir sonucu olarak Suriye’deki baraj kapaklarının zaman zaman açılması nedeniyle de Hacıpaşa’da taşkınlar yaşanabilmektedir. Suriye’nin belirli dönemlerde baraj kapaklarını açmasıyla yaşanan taşkın felaketleri eskiden olduğu gibi bugün de önemli zararlara yol açmaktadır.

Günümüzde Suriye’nin Zeyzum Barajının kapaklarını açması neticesinde sel felaketleriyle karşı karşıya kalan ilk köy Hacıpaşa olmaktadır. Bu durum tarım alanlarına ve dolayısıyla çiftçilere büyük zararlar vermektedir. Gerek taşkınlardan korunmak, gerekse içme suyu temin etmek amacıyla Türkiye ile Suriye arasında Dostluk barajının yapılması planlanmıştır. İlk görüşmelerde barajın Hatay’ın Hacıpaşa köyünde kurulması teklifi öne sürülmüş ancak bu teklif bölgede yaşanacak su baskınlarının Suriye’deki yerleşim yerlerine de zarar verebileceği düşüncesiyle Suriye tarafından reddedilmiştir. Daha sonra her iki ülke Dostluk Barajının Hacıpaşa’nın 8-10 km kuzeyinde ve Altınözü ilçesinin Ziyaret köyüne 2 km uzaklıkta bulunan bir sahaya inşa edilmesi konusunda mutabakata varmıştır (Foto 3). Böylece söz konusu barajın temelleri atılmış ancak Türkiye ve Suriye arasında son dönemlerde yaşanan soğuk ilişkilerden dolayı barajın yapımı henüz tamamlanamamıştır. Dostluk barajı, Hacıpaşa yerleşmesi sınırları içerisine inşa edilmiş olsaydı, Hacıpaşa’nın yeni bir yer değiştirme olayına sahne olabileceği düşünülebilirdi. Böylece Hacıpaşa, baraj inşası nedeniyle yer değiştiren yerleşmelere güzel bir örnek teşkil edebilirdi.

Foto 3. 2012 yılında temeli atılan fakat yapımı henüz tamamlanamayan Dostluk Barajı (Kaynak: www.milliyet.com.tr)

3.2.3. Hacıpaşa'nın Beşeri Özellikleri

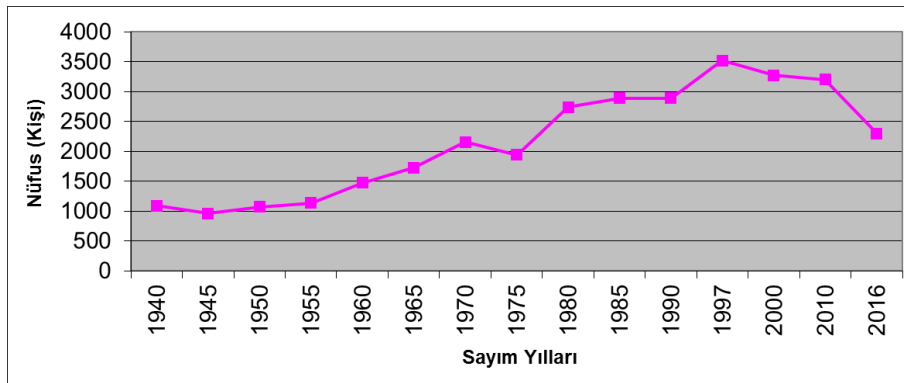
Hacıpaşa'nın ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte 19. yüzyılın sonlarına doğru kurulmuş bir yerleşme olduğu ve o yıllarda hacca gitmekte olan bir Paşanın konakladığı yer olması nedeniyle bu ismi aldığı rivayet edilmektedir. Bu yerleşme, Hatay'ın 1939 yılında anavatana katıldığı dönemde, Hatay ilinin merkez ilçesi olan Antakya'ya bağlı bir köy idi. Altınözü'nün 1945 yılında ilçe olmasıyla Hacıpaşa köyü Altınözü ilçesine bağlanmıştır. Türkiye'nin 1989 yerel seçimleri sonrasında Hacıpaşa köyünde belediye teşkilatı kurularak bu köy, belde statüsü kazanmıştır. Hatay'ın, 12/11/2012 tarih ve 6360 sayılı Büyükşehir Belediye Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle Büyükşehir Belediye statüsü kazanmasının ardından köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılınca Hacıpaşa Beldesi mahalle statüsüne dönüştürülmüş ve Altınözü belediyesinin mücavir alanına dâhil edilmiştir.

Hacıpaşa'nın 2016 yılı verilerine göre nüfusu 2300'dür. 11.5 km²'lik bir yüzölçümüne sahip olan Hacıpaşa'da nüfus yoğunluğu km²'ye 200 kişidir. 1940 yılı (Hatay'ın 1939 yılında anavatana katılmasından sonra) genel nüfus sayımlarında Hacıpaşa'nın nüfusu 1094 olup 1940-2016 yılları arasında toplam nüfus miktarı yaklaşık 2 kat artış göstermiştir. Hacıpaşa'da yer değiştirme olayının nüfus miktarları üzerinde etkisi yoktur. Bu durum, Hacıpaşa'nın yer değiştirme olayının aynı idari sınırlar içerisinde gerçekleşmesi ve sayımların idari sınırlara göre yapılmasından kaynaklanmaktadır (Tablo 2 ve Şekil 5).

Tablo 2. Hacıpaşa'nın Yıllara Göre Nüfus Değişimi

Sayım Yılları	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1997	2000	2010	2016
Nüfus (Kişi)	1094	958	1072	1137	1476	1728	2159	1945	2744	2890	2889	3520	3274	3205	2300

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Genel Nüfus Sayımları (1940-2000), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2010-2016).

Şekil 5. Hacıpaşa'nın yıllara göre nüfus değişimi

Hacıpaşa'nın nüfusu 1940-1945 yılları arasındaki dönemde azalmıştır. Bu azalmanın temel sebebi II. Dünya Savaşı nedeniyle erkek nüfusun askere alınmasıdır. 1945 yılından 1970 yılına kadar sürekli artış gösteren nüfus 1970-1975 devresinde azalmıştır. Bundaki temel sebep Hatay ili genelinden yurt dışına başlayan iş amaçlı göçlerdir (Cengiz, 2012: 60) (Şekil 5). Hacıpaşa'nın nüfusu 1975-1997 yılları arasında tekrar düzenli bir artış gösterirken, nüfus daha sonraki süreçte kademeli şekilde azalmıştır (Şekil 5).

Nüfus sayımlarında 1997 yılına kadarki kademeli artışlarda De Facto sayımların etkisi vardır. Nüfusun maksimum seviyeye ulaştığı 1997 yılına kadar Türkiye'de nüfus sayımlarında De Facto sayım yöntemi uygulanmıştır. De Facto sayımına göre insanlar nerede sayıma tabi olmuşlar ise oranın nüfus miktarı içerisinde değerlendirilmektedir. 1930 yılında yürürlüğe giren 1580 Sayılı Belediyeler Kanunu'nun 7. maddesine göre en son sayımda nüfusu 2000'i bulan köylerde istenmesi halinde belediye örgütü kurulabilmektedir. Bu durum beraberinde köy yerleşmelerinin belde olma isteklerini ve yerel yönetimlerin merkezî bütçeden daha fazla pay alma çabalarını doğurmuştur. Bu nedenle bazı yerleşmeler nüfuslarını değişik yöntemlere başvurmak suretiyle yapay olarak artırma yoluna gitmişlerdir (Akpınar, 2005: 40-42). Hacıpaşa nüfusunun 1975 yılından 1997 yılına kadarki süreçte sürekli artış göstermesi üzerinde gerek De facto nüfus sayımının ve gerekse köy halkının belde olma isteklerinin etkisi vardır.

14 / Yücel DİNÇ

Hacıpaşa'da ekonomik faaliyetler açısından tarım önem arz etmektedir. Zeytin tarımı başta olmak üzere buğday ve mısır yetiştiriciliği de önemlidir. Söz konusu tarımsal faaliyetler Eski Hacıpaşa yerleşmesinde de yapılmaktaydı. Eski sulama kanallarının ve değirmenlerin varlığı bu durumu desteklemektedir (Foto 4). Hacıpaşa'nın tarihi boyunca çiftçiler için önemli bir gelir kaynağı oluşturan tarım arazileri, geçmişte olduğu gibi bugün de taşkınlar neticesinde sular altında kalmaktadır. Bu durum çiftçileri büyük zararlara uğratmaktadır. Bu nedenle tarımsal arazilerde yaşanan zararları telafi edebilmek amacıyla Hacıpaşa sakinleri kaçakçılık faaliyetlerinde de bulunmaktadır. Suriye sınırına sıfır noktada bulunan Hacıpaşa'da özellikle Asi Nehri üzerinden kaçakçılık faaliyetleri yürütülmektedir. Kaçakçılık yapılan temel ürünlerin başında ise Suriye'den temin edilen ucuz mazot kaçakçılığı gelmektedir. Ancak bu faaliyetler son dönemlerde Suriye ile yaşanan problemlerden dolayı artan güvenlik önlemleri neticesinde oldukça azalmıştır.

Foto 4. Eski Hacıpaşa yerleşmesinde bir değirmen ve sulama kanalı

3.3. Hacıpaşa'nın Yer Değiştirme Süreci ve Bugünkü Durumu

Yer değiştirmesi söz konusu olacak bir yerleşmenin yeni yerleşim sahasının belirlenmesi temelde iki şekilde olmaktadır. Bunların birincisi, yerleşmenin devletin izni ve yardımıyla taşınmasıdır. Doğal afetler, baraj inşası ve kamulaştırma, yerleşim yerinin elverişsiz olması gibi faktörler nedeniyle yerleşmeler devlet yardımıyla yer değiştirebilmektedir (Ceylan, 2011:143). İkincisi ise devletin bir müdahalesi olmadan tamamen halkın kendi isteği ve imkânlarıyla nispeten uzun ve doğal bir süreçle yerleşmenin yer değiştirmesidir. Böyle bir isteğin oluşmasında yerleşmede sözü geçen kişilerin tutumları ve almış oldukları kararlar etkili olabilmektedir (Ceylan, 2011:144). Yeni yerleşim sahaslarının yer seçiminde etkili

olan bu iki temel faktör bugünkü Hacıpaşa yerleşmesinin yer seçiminde etkili olmuştur.

Hacıpaşa'nın ilk yer değiştirme süreci 1953 yılında yaşanan taşkınlar sonrasında başlamıştır. 1953 yılındaki büyük taşkın ve sonraki yıllarda tekrarlanan bir dizi taşkınlar neticesinde Hacıpaşa'nın yer değiştirme olayı kademeli şekilde gerçekleşmiştir. 1953 yılında meydana gelen taşkın sonrasında bugünkü Hacıpaşa yerleşmesine ilk gelen sakinler eski yerleşim alanından 20-30 metre daha yüksek olan ve günümüzde bir karakol olarak kullanılmakta olan Yıtanlı Höyüğü'nün (Yıtanlı Tepesi) yaklaşık 750-800 metre batısındaki bir sahaya yerleşmişlerdir. Bu sahaya ilk yerleşenler böylece kendi imkânlarıyla bugünkü Hacıpaşa'nın temellerini atmışlar ve yerleştikleri bu sahaya Hacıpaşa Çiftliği olarak adlandırmışlardır (Şekil 1 ve Foto 5). Taşkından zarar görenler eski evlerine ait malzemeleri ve kalıntıları yeni yerleşim sahasına taşımışlardır.

Şekil 6. Eski ve Yeni Hacıpaşa'nın Yerleşme Profili

16 / Yücel DİNÇ

Foto 5. 1953 yılındaki taşkın sonrasında halkın kendi imkânlarıyla yerleştiği saha

Eski Hacıpaşa yerleşmesinde 1953 yılından sonra birkaç taşkın olayı daha meydana gelmiş ve yaşanan taşkınlar büyük zararlara neden olmuştur. Böylece önceleri halkın kendi imkânlarıyla yaşanan yer değiştirme süreci bu sefer devlet yardımlarıyla hız kazanmıştır. Devlet, afetten zarar görenlere 20 yıllık krediler vererek afetzedeleri desteklemiştir. Dolayısıyla artan konut sayısı ile birlikte bugünkü Hacıpaşa mekânsal açıdan hızla genişlemeye başlamıştır.

Foto 6. Devlet yardımlarıyla gerçekleştirilen afet konutlarından bir görünüm.

Hacıpaşa sakinlerinden bazıları devletten aldıkları kredileri taksit taksit ödemişler, diğer bazıları ise 20 yılın sonunda tek seferde ödemişlerdir. İnşa edilen konutlar genellikle tek katlı, 2 odalı olup, banyo ve tuvaletler bir aradadır. Evlerin katsayısının arttırılmasına müsaade edilmemiştir (Foto 6). İskân müdürlüğü bu konuda gerekli denetimleri sağlamış ve önlemleri almıştır. Ancak daha sonra evlerin köşelerinin demir ve betonlarla kolon haline getirilmesi şartıyla kat sayılarının arttırılmasına müsaade edilmiştir. Yeni Hacıpaşa konutlarının inşası sırasında ihtiyaç duyulan sular Asi Nehri'nden temin edilmiştir. Ancak Asi Nehri'nin Türkiye-Suriye sınırı oluşturması ve her iki ülkenin nehir sularını kullanım hakkının olması nedeniyle Hacıpaşalılar nehirden su alabilmek için devletten izin almışlardır. Devletin Hacıpaşa halkına kredi verebilmesinin ön şartı evlerin temellerinin atılması olmuştur. Evlerinin temellerini atmayan kişilere kredi verilmemiştir. Evin inşa edilen her bir bölümü için krediler peyderpey verilmiştir. Hacıpaşalılar evlerinin tapu belgelerini 20 yıl sonra almışlardır.

Devlet yardımıyla ve belirli bir bürokratik sürecin sonunda yer değiştiren yerleşmeler genellikle daha iyi planlanmaktadır. Devlet yardımıyla yerleşim planları

hazırlanırken topoğrafik yapı ve eğim durumuna dikkat edilmektedir. Cadde ve sokakların uzanışı düzgün olup birbirlerini dik açılarla kesecek şekilde planlanmaktadır. Halkın kendi isteğiyle yer değiştiren yerleşmelerde ise yerleşim planları dağınık veya düzenli olabilmektedir (Ceylan, 2011:145). 1953 yılında kendi istekleriyle yer değiştiren Hacıpaşalılar düzenli bir yerleşim planı oluşturmuşlardır. Devlet yardımıyla gerçekleşen yer değiştirme sonrasında da birbirini dik açılarla kesen (ızgara tipi) ve yerleşmenin mekânsal açıdan genişleyebilmesine müsaade eden oldukça düzenli bir yerleşim planı söz konusu olmuştur (Foto 7).

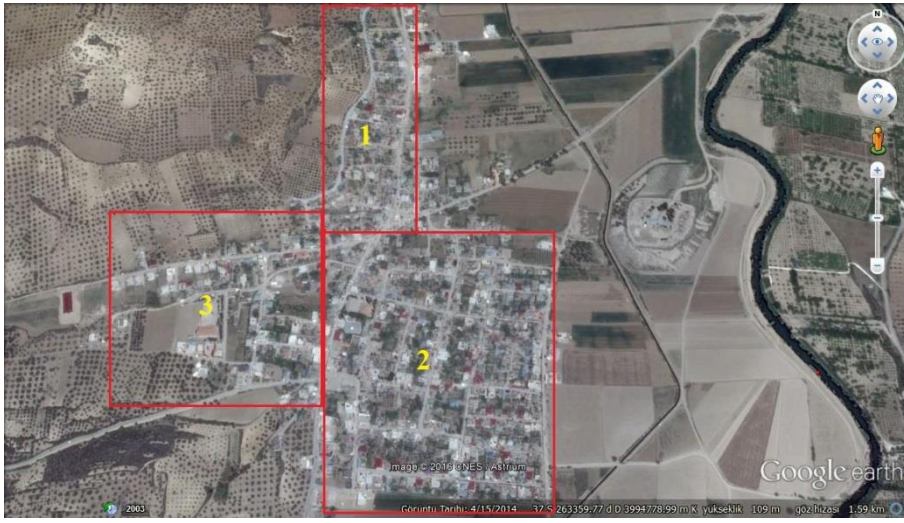

Foto 7. Bugünkü Hacıpaşa Yerleşmesinin ilk kuruluş yeri ve mekânsal gelişim süreci.

1: Bugünkü Hacıpaşa'nın ilk yerleşim sahası (1953 yılında Asi Nehri'nin yarattığı taşkınlar neticesinde halkın kendi isteğiyle yerleşilen sahadır)

2: Devlet yardımlarıyla gerçekleşen yer değiştirme sonrasında yerleşilen saha

3: Hacıpaşanın bugünkü mekânsal gelişim sahası

Yer değiştiren yerleşmelerin bazılarında yeni yerleşim sahaları eski yerleşim alanlarından daha fazla yer kaplayabilmekte ve mekânsal genişlemeye sahne olabilmektedir (Ceylan, 2011:148). Eski Hacıpaşa yaklaşık 3,1 hektar alana sahip iken Yeni Hacıpaşa'nın alanı ise yaklaşık 47,5 hektardır. Hacıpaşa'nın bugünkü mekânsal gelişimi daha çok batı yönündedir. Bundaki temel sebeplerden biri yerleşmenin doğusunda yer alan Asi Nehri'nin mekânsal genişlemeye doğal bir engel oluşturmasıdır. Ayrıca Asi nehrinin Türkiye'nin Suriye ile sınırını teşkil etmesi Hacıpaşa'nın batı yönünde genişlemesine neden olmuştur. Batıda Kazan Deresi ve Hacıpaşa-Altınözü yolu boyunca mekânsal gelişim devam etmektedir.

18 / Yücel DİNÇ

Yeni Hacıpaşa yerleşmesinin alt yapı özelliklerine bakıldığında elektrik, telefon, içme ve kullanma suyu konusunda dikkate değer problemler yaşanmamaktadır. Hacıpaşa'nın diğer yerleşmelerle bağlantısının sağlanması ve hizmetlerin ulaştırılabilmesi açısından Antakya yolu ile Altınözü yollarının varlığı oldukça önemlidir. Eski Hacıpaşa yerleşmesinin yolu oldukça bozuktur. Belirli bir mesafeye kadar motorlu araçlarla ve bu mesafeden sonra da yürüyerek eski yerleşim sahasına ulaşabilmektedir. Yeni Hacıpaşa yerleşmesinin en önemli alt yapı sorunu geçmişte olduğu gibi bugün de şiddetli yağışlar sonrasında oluşan taşkınlardır. Gerek Asi Nehri'nin gerekse Kazan deresinin özellikle kış mevsiminde taşması gerek konut alanlarını gerekse tarım arazilerini zarara uğratmaktadır. Bu nedenle Kazan Deresi üzerinde taşkınları önlemek için bir göletin yapılması ve yerleşmenin mekânsal açıdan kuzeye doğru genişlemesinin teşvik edilmesi gerekmektedir.

Eski Hacıpaşa'dan günümüze kadar ulaşmış olan yerleşme kalıntıları cami, değirmen, mezarlık ve sulama kanalından ibarettir (Foto 8 ve Foto 9). 1960'lı yıllarda 1500'den fazla nüfusu olan Hacıpaşa'da konut alanlarının günümüze kadar varlığını sürdürememesinin başlıca nedenleri; eski konutlara ait malzemelerin (kerpiç, toprak, ahşap vs.) yeni yerleşim sahalarındaki konut inşası için köylüler tarafından taşınmasıdır. Cami, mezarlık ve değirmen gibi yapıların varlığını günümüze kadar sürdürebilmesi söz konusu yapıların malzemesinin taş olmasıyla yakından ilişkilidir. Ayrıca toplumumuzun cami ve mezarlık gibi yapılara dini açıdan gösterdikleri hassasiyet de söz konusu yapıların günümüze ulaşabilmesini sağlamıştır.

Foto 8. Eski Hacıpaşa yerleşim sahasında cami ve minare kalıntısı.

Foto 9. Eski Hacıpaşa Mezarlığı.

Bugünkü Hacıpaşa yerleşmesindeki idari, kültürel ve sosyal tesislere bakıldığında 1 muhtarlık binası, 1 anaokulu, 1 ilkokul, 2 cami, 1 fırın, çok sayıda bakkal, 1 çay ocağı ve 2 çeşmenin yer aldığı görülmektedir. Yeni Hacıpaşa'nın eski yerleşim sahasından yaklaşık 1,5 km uzaklıkta olması yeni mezarlık sahasının varlığını gerekli kılmıştır. Eski Hacıpaşa Mezarlığı bugün kullanılmamaktadır. Yeni mezarlık alanı ise bugünkü Hacıpaşa yerleşmesinin doğusunda yer alan Yılanlı tepesinin (bugün karakol olarak kullanılmaktadır) eteklerindedir (Foto 9).

4.SONUÇ

Hacıpaşa, 1953 yılı ve sonrasında Asi Nehri'nin neden olduğu taşkınlar neticesinde yer değiştirmiş bir yerleşmedir. Eski Hacıpaşa'dan günümüze kadar ulaşmış olan belli başlı yapılar cami, değirmen, mezarlık ve birkaç ev kalıntısından ibarettir. Yerleşme, kısa mesafe dâhilinde (yaklaşık 1,5 km) ve aynı isim altında yer değiştirmiştir. Hacıpaşa'da yer değiştirme kademeli olarak gerçekleşmiştir. 1953 taşkınyla başlayan yer değiştirme, ilk önce halkın kendi istekleri ve imkânlarıyla olurken daha sonraki yıllarda yaşanan taşkınlar neticesindeki yer değiştirme ise devlet yardımıyla gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 1953 yılında bugünkü Hacıpaşa yerleşmesinin çekirdeği oluşurken, bu yerleşme günümüze kadar mekânsal açıdan hızla gelişmiştir.

Hacıpaşa'da yaşanan taşkınlar sadece geçmiş dönemlerle sınırlı değildir. Yeni Hacıpaşa'nın bulunduğu saha da günümüzde özellikle kış mevsiminde sık sık taşkın riskine maruz kalmaktadır. Eski Hacıpaşa yerleşim sahasında Asi Nehri'nin

20 / Yücel DİNÇ

yarattığı taşkınların bir benzerini bugün Yeni Hacıpaşa'da Kazan Deresi yaratmaktadır. Düzensiz bir rejime sahip Kazan Deresi kış aylarında gerek konut alanlarına gerekse tarımsal arazilere zarar vermektedir. Buradan, Hacıpaşa'nın, yeni bir yer değiştirme olayına sahne olabileceği düşünülebilir. Böyle bir problemin yaşanmaması açısından gerek Asi Nehri gerekse Kazan deresi yakınlarında yapılaşmaya gidilmemesi oldukça önem arz etmektedir. Suriye sınırına sıfır noktada bulunmasının doğal bir sonucu olarak çok sıkı güvenlik önlemlerinin alındığı Hacıpaşa'da halkımızın da güvenlik konusunda gerekli hassasiyeti göstermesi yerleşmenin istikrarı açısından dikkate alınmalıdır.

Yeni Hacıpaşa'da sel ve taşkın felaketlerinin önlenmesi amacıyla Asi Nehri üzerinde Türkiye ve Suriye sınırında Dostluk barajının temelleri atılmış olsa da son dönemlerde iki ülke arasında soğuk ilişkilerden dolayı barajın yapımı tamamlanamamaktadır. Kısa veya uzun vadede Suriye ile olan eski olumlu ilişkilerimizin yeniden yeşermesi Dostluk barajının hizmete girmesini sağlayacak ve artık Hacıpaşa'nın sel ve taşkınlardan göreceği zararları en aza indirecektir.

Eski Hacıpaşa'nın yer değiştirme süreci boyunca eski yapılara ait malzemeler bugünkü yerleşim sahasına taşınmıştır. Taşkınlardan zarar gören konutlara ait ahşap ürünler, kerpiç vs. gibi inşaat malzemeleri Yeni Hacıpaşa'da yapılacak konutlar için buraya götürülmüştür. Eski Hacıpaşa yerleşmesi taşkınların hemen sonrasındaki görüntüsüyle kalsaydı burası bir sit alanı olarak ilan edilebilirdi ve koruma altına alınabilirdi. Böylece doğal afet sonrasında yer değiştiren yerleşmelerin güzel bir örneği olarak bir açık hava müzesi olabilirdi ve turizme açılabilirdi. Bugün eski yerleşim sahası kaderine terk edilmiş durumdadır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, G. (2011). Türkiye'de Yer Değiştiren Yerleşmelere Bir Örnek: Arguvan İlçe Merkezi (Malatya) *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 24, İstanbul, s. 471-492.
- Akpınar, E. (2005). 2000 Genel Nüfus Sayımına Eleştirel Bir Bakış: Erzincan Örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı:14, Sayfa: 31-46.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivleri, Dosya No: 10628, Sayı:3696, İSTANBUL.
- Cengiz, D. (2012). *Hatay'dan Suudi Arabistan'a Olan Göçler: Samandağ İlçesi Örneği*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, HATAY.
- Ceylan, M.A. (2011). *Manisa İlinde Yer Değiştiren Yerleşmeler*, Çantay Kitapevi, İSTANBUL.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Genel Nüfus Sayımları (1940-2000).
- Dinç, Y. (2015). *Antakya Şehir Coğrafyası*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, HATAY.

- Girgin, M. (1995). K t le Hareketleri Nedeniyle Yeri Değiştirilen Yerleşmelere Bir  rnek: Gördes (Manisa)”, Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı 1, s.155-173, ERZURUM.
- Gök, Y. (2001). Erzurum-Kars Depremi’nden (1983) Sonra Yeri Değiştirilen Yerleşmeler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı:5, Konya, s.145-158.
- Karataş, A. ve Korkmaz, H. (2012). *Hatay İli’nin Su Potansiyeli ve Sürdürülebilir Yönetimi*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları No:40, HATAY.
- Koday, Z. (2013). Yeri Değiştirilen Köy Yerleşmelerine  rnek: Aşağı  at, Yukarı  at ve Taşağıl Köyleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt 17, Sayı:1, Erzurum, s.223-238.
- Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Altınözü Meteoroloji İstasyonu verileri yıllık ortalama sıcaklık ve yağış değerleri
- Tuncel, M. (1977). Yer Değiştiren Őehirler Hakkında Bir İlk Not. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, Sayı:20-21, s.119-128, İSTANBUL.
- Tuncel, M. (1981). Türkiye’de Doğal Olaylar Sonucunda Yer Değiştiren Kentler. *İstanbul Yer Bilimleri Dergisi*, Sayı 1-2, s. 115-124, İSTANBUL.
- Tuncel, M. (2000). Anadolu’da Doğal Afetler Sonucunda Yer Değiştiren Őehirler. *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri Bildirileri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, İSTANBUL.
- Tunçdilek, N. (1986). *Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları No:3367, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:4, İSTANBUL.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (Hacıpaşa, 2010 ve 2016 yılı nüfus verileri)
- 7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun (15/05/1959 tarih ve 7269 sayılı kanun, Yayınlandığı Düstur: Tertip:3, Cilt:40, Sayfa:1046)

**ANNELERİ TARAFINDAN ÇOCUKLARA UYGULANAN
DUYGUSAL VE FİZİKSEL İSTİSMAR/İHMAL DAVRANIŞLARI**

**Physical And Emotional Abuse / Neglect Behavior To Children By Their
Mothers**

Funda Gül BİLGİN *

Fatma KARASU**

ÖZ

Tanımlayıcı tipteki araştırma anneleri tarafından çocuklara uygulanan duygusal ve fiziksel istismar/ihmal davranışlarının incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Ocak 2013- Şubat 2013 tarihleri arasında Kilis ilinde bulunan aile sağlığı merkezlerine başvuran 185 anne ile çalışma yürütülmüştür. Veri toplama aracında annelerin sosyo-demografik değişkenlerine ilişkin ve annelerin çocuklarına karşı duygusal-fiziksel istismar/ihmali davranışlarını sorgulayan sorular içermektedir. Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde SPSS 18.0 paket programı kullanılmıştır. İstatistikler hesaplamaları için sayı, frekans, yüzdelik, ortalama ve değişkenler arasındaki ilişki için ki-kare, Fisher's Exact testleri kullanılmıştır. Tüm analizler için yanılma düzeyi 0.05 olarak belirlenmiştir. Annelerin %22.1'inin çocuklarının eğitimiyle ilgilenmedikleri, %29.2'sinin çocukları hastalandığında doktora başvurmadıkları; %9.2'sinin çocuklarına tokat atma ve %9.7'si dövme gibi fiziksel ihmal/istismar davranışları gösterdikleri belirlenmiştir. Annelerin %32.4'ünün çocuklarını evde tek başına bıraktıkları, %21.6'sının çocuklarına sevgilerini dile getirmediği, %17.7'sinin çocuklarına sevgilerini belli etmediği, %61.6'sının bağırma, %14.6'sının tehdit ettikleri, %9.7'sinin odaya kapatma gibi duygusal ihmal/istismar davranışları gösterdikleri belirlenmiştir. Annelerin çocuklarına %89.7'sinin en az bir kez fiziksel istismar/ihmal, %79.5'inin duygusal istismar/ihmal davranışlarında buldukları saptanmıştır. Annelerin öğrenim durumu artıkça fiziksel ve duygusal istismar/ihmal davranışlarında azalma olduğu, 35 yaş ve altı annelerin bakmakla yükümlü olduğu çocuk sayısı artıkça daha fazla fiziksel istismar/ihmal davranışında buldukları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fiziksel İstismar, Duygusal İstismar, İhmal.

ABSTRACT

The study was conducted on descriptive type of mothers to investigate their emotional and physical abuse /neglect of children. The study has been conducted with 185 mothers that applied to family health centers located in Kilis province between January 2013 and February 2013. In data collection tool, specific questions

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Yusuf Şerefoğlu Sağlık Yüksekokulu, Hemşirelik Bölümü, Öğretim Görevlisi, fundabilgen@kilis.edu.tr.

** Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Yusuf Şerefoğlu Sağlık Yüksekokulu, Hemşirelik Bölümü, Öğretim Görevlisi, fatmakarasu@kilis.edu.tr.

included about the socio-demographic variables related to the mothers and their emotional and physical abuse / neglect against their children. In the evaluation of the data obtained SPSS 18.0 software package was used. For the calculation of the statistics, chi-square Fisher's exact test was used for the relationship between numbers, frequency, percentage, average and variables. Error level for all analyzes was set at 0.05. It has been determined that 22,1% of the mothers do not deal with the education of their children; 29.2% of the mothers do not contact a doctor when their children are sick; 9.2% of the mothers slap their children and 9.7% of the mothers beat their children as a behavior of physical neglect / abuse. It has also been determined that 32.4% of the mothers leave their children alone at home; 21.6% of the mothers fail to utter their love to their children; 17.7% of the mothers do not express their love to their children; 61.6% of the mothers shout at their children; 14.6% of the mothers threaten their children; and 9.7% of the mothers showed emotional behavior of neglect / abuse, such as leaving the children locked in a room. It was found that 89.7% of the mothers of the children studied here showed physical abuse / neglect and 79.5% of the mothers showed emotional negligence / abuse behavior at least once. It has been confirmed that, as the mothers' education level gets higher the physical and emotional abuse / neglect behavior showed a decrease; and that 35 years old and younger mothers are more apt to show physical abuse / neglect in their behavior as the number of children they are to look after increase.

Keywords: physical abuse, emotional abuse, neglect

GİRİŞ

Toplumun önemli kesimini oluşturan çocuklar yaşam içerisinde barınmadan beslenmeye, eğitmeden sağlığa birçok alanda yaşanan eşitsizliklerden, en çok etkilenen gruptur. (Güner, Güner ve Şahan, 2010) Çocuğun yetiştirilmesi ve eğitiminde ve de çoğu alanlarda şiddet kavramı bir araç olarak kullanılabilir. (Babahanoğlu ve Özdemir, 2016) Başka bir kişiye yönelik zarar verici bir davranış olan şiddet, önemli bir toplum sağlığı sorunudur. Şiddet olgusu duygusal, fiziksel, sözel, cinsel ve daha birçok alanda kendini gösterirken aile içinde de doğal bir şekilde görülmektedir. Yapılan çalışmalara göre çocuklara en çok anneleri tarafından şiddet uygulandığı belirtilmiştir. (Güler, Uzun, Boztaş ve Aydoğan, 2002) Toplumumuzda birçok anne ve baba çocuk istismarı ve ihmali konusunda yeterli düzeyde bilgiye sahip olmayıp çocuğun yetiştirilmesi ve eğitiminde şiddeti bir araç olarak kullanabilmektedirler (Altınparmak, Yıldırım, Yardımcı ve Ergin, 2013; Babahanoğlu ve Özdemir, 2016). Anne-çocuk arasındaki iletişimin niteliği çocuğun beden ve ruhen sağlıklı bir birey olması açısından önemli olup çocuğun yaşam boyunca edineceği kimlik kazanımı üzerinde etkilidir (Pekdoğan, 2016). Çocuklar birçok davranışı anne babaları tarafından öğrenir ve de kendi çocuklarına uygular (Altınparmak vd., 2013). Ülkemizde yapılan bir çalışmada çocuk istismarcılarının %36'sının ailesinde ebeveynler arası şiddet öyküsü olduğu belirlenmiştir (Koç vd., 2012).

24 / Funda Gül BİLGİN - Fatma KARASU

Dünya sağlık örgütü, bir yetişkin ya da toplum tarafından bilerek ya da bilmeyerek çocuğun sağlığını fiziksel, psikolojik ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen davranışları çocuk istismarı ve ihmali olarak tanımlamaktadır (Güner vd., 2010; Yağmur, 2008; Yakut ve Korkmaz, 2013; Yalçın, Koçak ve Duman, 2014;). Çocuk istismarı ve ihmali çocuğun doğduğu andan itibaren bulunmuş olduğu her ortamda(okulda, evde, sokakta) ve çeşitli durumlarda maruz kalabileceği, büyüme ve gelişmesini olumsuz yönde etkileyen, çocukta yaşamı boyunca kalıcı izler bırakan bir sağlık sorunudur (Şimşek ve Cenksever Önder, 2011; Can Özcan, 2010). Çocukların gelişimlerini engelleyen ve sağlıklarına çok yönlü zarar veren bu yaklaşım ve davranışların değerlendirilmesi; fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal istismar, çocuk ihmali olarak 4 şekilde değerlendirilmektedir. Bunların dışında bazı kaynaklarda ekonomik istismara da değinilmektedir (Güner vd., 2010; Acehan vd., 2013).

Fiziksel İstismar: Çocuğun bir yetişkin tarafından kaza dışı yaralanması ve zarar görmesine yol açan davranışlardır (Tıraşçı ve Gören, 2004; Yağmur, 2008).

Duygusal istismar: Çocuğun duygusal bütünlüğünü bozan ve iç görüşünü sarsan tutumlardır.

İhmal ise; çocuğun temel gereksiniminin ve bakımının anne-babası veya kendisine bakan kişi tarafından reddedilmesi ve yerine getirilmemesidir. Fiziksel ve duygusal olarak değerlendirilmektedir. İhmalin tespiti istismara göre daha zordur (Koç vd., 2012; Yağmur, 2008).

İstismar olayları arasında tanınması daha kolay olan fiziksel istismar olup duygusal istismarı da beraberinde getirmektedir (Güler vd., 2002). Özellikle çocuk istismar ve ihmali etkileyen anne baba tutumları çocuklarını disipline etme adına gösterdikleri olumsuz davranışlar fiziksel ve duygusal istismarın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Keser, Odabaş ve Elibüyük, 2010). Çocuğa vurularak, itilerek, sarsılarak, yakılarak ya da ısırılarak şiddet uygulanması ya da şiddete tanık olması fiziksel istismar olarak değerlendirilmektedir. Fiziksel ihmal ise; çocuğun beslenme, giyinme, bakım verme, eğitimi gibi konularda anne baba tarafından zarara uğramasıdır (Güler vd., 2002; Taner ve Gökler, 2004). Duygusal istismar ve ihmal ise diğer istismar çeşitlerine kıyasla gündelik yaşamda oldukça sık görülmesine rağmen tanımlanması, tespiti ve yasal olarak kanıtlanması daha zordur. Birçok ailede bilmeyerek veya istemeyerek olumsuz sonuçlara neden olan bir istismar ve ihmal türüdür. Fiziksel istismar ve ihmalin olduğu olguların birçoğunda duygusal istismar ve ihmal de görülmektedir (Şimşek ve Cenksever Önder, 2011; Taner ve Gökler, 2004; Tıraşçı ve Gören, 2004). Yapılan bir çalışmada fiziksel istismara uğrayan %24.7 oranındaki çocuğun %11.2 si duygusal istismara da uğradığı belirlenmiştir (Koç vd., 2012). Duygusal istismar ve ihmal; çocuğa küfretme, küçük düşürme, reddetme, gururunu incitme, sürekli alay etme, aşırı otorite, duygusal bakımdan ihtiyaçlarının karşılanmaması, yaşının üstünde sorumluluklar bekleme, sevmeme gibi uygulamalardır(Acehan vd., 2013; Tıraşçı ve Gören, 2004; Yağmur, 2008).

Fiziksel ve duygusal istismar/ihtmale maruz kalan çocuklarda etkilenmeler sonucu birçok duygusal, davranışsal, gelişimsel ve sosyal bozukluklar ortaya çıkmakta olup her yaş grubunda farklı problemler olarak ortaya çıkmaktadır. Çocukların benlik kavramları da bu olaylardan olumsuz etkilenmektedir (Şimşek ve Cenksever Önder, 2011; Taner ve Gökler, 2004; Güner vd., 2010;).

Çocuk istismarı tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de ciddi bir sorun olarak halen devam etmektedir. Özellikle aile içinde çocukları disipline etme adına uygulanan cezalandırmalar kapsamında ortaya çıkan istismar ve ihmal konularında ailelere farkındalık yaratarak çocuklarda oluşabilecek olumsuz etkilerin önüne geçilmelidir. Bu anlamda destekler multidisipliner yaklaşımlarla mümkündür.

Bu çalışmada annelerin çocuklarına karşı fiziksel ve duygusal istismar/ihtmal davranışları çok yönlü olarak ele alınarak incelenmiştir.

MATERYAL ve METOT

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Tanımlayıcı tipte ki bu araştırmanın evrenini, Ocak 2013- Şubat 1013 ayları arasında Kilis ilinde bulunan Aile Sağlığı Merkezlerine başvuran anneler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini küme örnekleme yöntemi kullanılarak iki Aile Sağlığı Merkezlerinde, anketi kabul eden 185 anne oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından ilgili literatürler taranarak anket formu oluşturulmuş ve kullanılmıştır (5,6,9,10). Anket formu annelerin sosyo-demografik değişkenlerine ilişkin (11 soru) annelerin çocuklarına karşı duygusal-fiziksel istismar/ihtimali incelemeye ilişkin (14 soru) sorulardan oluşmaktadır. Anket formunda toplam 25 soru bulunmaktadır.

Verilerin Toplanması

Çalışma için gerekli kurumsal izin ve annelere araştırmanın amacı açıklanarak sözel onamları alınmıştır. Araştırmaya katılanların Ocak 2013-Şubat 2013 ayları arasında Aile Sağlığı Merkezine sağlık hizmeti için başvuran annelerin olması araştırmanın sınırlılıkları arasındadır.

Araştırmanın verileri, Ocak 2013- Şubat 1013 ayları arasında Kilis ilinde bulunan Aile Sağlığı Merkezlerine başvuran annelerle yüz yüze görüşülerek anket formu uygulanarak veriler toplanmıştır. Anket formunun uygulanması yaklaşık olarak 10 dakika sürmüştür.

Verilerin Değerlendirilmesi

Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde SPSS (Statistical packet for Social Sciences for Windows 18.0) paket programı kullanılmıştır. İstatistikler hesaplamaları için sayı, frekans, yüzdelik, ortalama ve değişkenler arasındaki ilişki için Pearson Chi-Square, Fisher's Exact testleri kullanılmıştır. Tüm analizler için yanılma düzeyi 0.05 olarak belirlenmiştir. “Bu değerden küçük ya da eşit “p”

değerleri için istatistiksel olarak anlamlı, büyük değerler için istatistiksel olarak anlamlı değildir yorumu yapılmıştır”.

BULGULAR

Araştırma kapsamına alınan annelerin %76.2’si ev hanımı, %43.8’i 26-35 yaş grubunda, %62.7’si ilköğretim ve altı eğitime sahip, %9.7’si sigara kullanmakta, %8.1’i eşi tarafından fiziksel şiddete maruz kalmaktadır. Kadınların eşlerinin ise %45.9’u 26-35 yaş grubunda, %51.4’ü lise ve üzeri eğitime sahip, %38.9’u serbest meslek yapmakta, %52.4’ü sigara ve %9.7’si alkol kullanmaktadır. Kadınların %56.2’si 1-2 çocuğa sahip, %82.7’si çekirdek aileye yapısında, %54.6’sı evde yaşayan birey sayısı 4-5 arasında, %63.2’sinin gelir durumu orta derecede, %33.5’i 6-10 yıldır evli, %28.1’i ev içerisinde sigara içmektedir.

Annelerin çocuğuna karşı fiziksel ihmal/istismar davranışları incelendiğinde; annelerin %78.9’unun çocuklarının isteklerini yerine getirmedikleri, %22.1’inin çocuklarının eğitimiyle ilgilenmedikleri, %50.8’inin çocuklarının okuluna hiç girmedikleri, %29.2’sinin çocukları hastalandığında doktora gitmedikleri; %9.2’sinin çocuklarına tokat atarken %9.7’si dövme davranışını gösterdikleri belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1:Anneleri Tarafından Çocuklara Uygulanan Fiziksel İstismar/İhmal Davranışları

	n	%
**Fiziksel/İhmal ve İstismar Davranışı		%89.7
İhmal Davranışı*		
Çocukların isteklerini yerine getirmeme	146	78.9
Çocukların eğitimiyle ilgilenmeme	41	22.1
Çocukların okuluna hiç gitmeme	94	50.8
Çocuklar hastalandıklarında doktora başvurmama	54	29.2
İstismar Davranışı*		
Tokat atma	17	9.2
Dövme	18	9.7

***Birden fazla şık işaretlenmiş ve istismar davranışı uygulamayanlar dahil edilmemiştir.**

****Fiziksel istismar/ihmal davranışı göstermeyen 19 anne tespit edilmiştir.**

Annelerin çocuğuna karşı duygusal ihmal/istismar davranışları incelendiğinde; annelerin %32.4'ünün çocuklarını evde tek başına bıraktıkları, %21.6'sının çocuklarına sevgilerini dile getirmediikleri, %17.7'sinin çocuklarına sevgilerini belli etmedikleri, %61.6'sının bağırma, %14.6'sının çocuklarını tehdit ettikleri, %9.7'sinin odaya kapatma davranışını gösterdikleri belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Anneleri Tarafından Çocuklara Uygulanan Duygusal İstismar/İhmal Davranışları*

	n	%
**Duygusal İstismar/İhmal Davranışı		%79.5
Çocuklarına sevgilerini dile getirmeme	40	21.6
Çocuklarına sevgilerini belli etmeme	33	17.7
Çocuklarını evde tek başına bırakma	60	32.4
Odaya kapatma	14	9.7
Bağırma	114	61.6
Tehdit etme	27	14.6

*Birden fazla şık işaretlenmiş ve bu davranışı uygulamayanlar dahil edilmemiştir.

**Duygusal istismar/ihmal davranışı göstermeyen 38 anne tespit edilmiştir.

Tablo 3: Annelerin Bazı Özelliklerine Göre Fiziksel İstismar/İhmal Davranışı Uygulama Durumu

Anne Özellikleri	Fiziksel İstismar/İhmal Uygulama Durumu						İstatistik
	Uygulamayan		Uygulayan		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Yaşı							
16-25 yaş arası	41	83.7	8	16.3	49	100.0	$\chi^2 = 4.639$
26-35 yaş arası	72	88.9	9	11.1	81	100.0	p= 0.098

28 / Funda Gül BİLGİN - Fatma KARASU

36 ve üzeri yaş	53	96.4	2	3.6	55	100.0
-----------------	----	------	---	-----	----	-------

Anne eğitim durumu

İlköğretim ve altı	106	91.4	10	8.6	116	100.0	$x^2 = 0.918$
--------------------	-----	------	----	-----	-----	-------	---------------

Lise ve üzeri	60	87.0	9	13.0	69	100.0	*p= 0.237
---------------	----	------	---	------	----	-------	-----------

Çocuk Sayısı

1-2 arası	90	86.5	14	13.5	104	100.0	$x^2 = 3.353$
-----------	----	------	----	------	-----	-------	---------------

3 ve üzeri	61	95.3	3	4.7	64	100.0	*p= 0.049
------------	----	------	---	-----	----	-------	-----------

Aile yapısı

Çekirdek aile	136	88.9	17	11.1	153	100.0	$x^2 = 0.679$
---------------	-----	------	----	------	-----	-------	---------------

Geniş aile	30	93.8	2	6.2	32	100.0	*p=0.324
------------	----	------	---	-----	----	-------	----------

Ekonomik durum

İyi	44	88.0	6	12.0	50	100.0
-----	----	------	---	------	----	-------

Orta	104	88.9	13	11.1	117	100.0	$x^2 = 2.312$
------	-----	------	----	------	-----	-------	---------------

Kötü	18	100.0	0	0	18	100.0	*p=0.315
------	----	-------	---	---	----	-------	----------

Evde Yaşayan Sayısı

2-3 arası	40	85.1	7	14.9	47	100.0
-----------	----	------	---	------	----	-------

4-5 arası	95	94.1	6	5.9	101	100.0	$x^2 = 4.564$
-----------	----	------	---	-----	-----	-------	---------------

5 ve üzeri	31	83.8	6	16.2	37	100.0	p=0.102
------------	----	------	---	------	----	-------	---------

Eşin Alkol Kullanma Durumu

Evet	17	94.4	1	5.6	18	100.0	$x^2 = 0.481$
------	----	------	---	-----	----	-------	---------------

Hayır	149	89.2	18	10.8	167	100.0	*p=0.423
-------	-----	------	----	------	-----	-------	----------

Eş Tarafından Fiziksel Şiddet Görme Durumu

Evet	14	93.3	1	6.7	15	100.0	$\chi^2 = 0.230$
Hayır	152	89.4	18	10.6	170	100.0	*p=0.528

***Fisher's Exact Test uygulanmıştır.**

Araştırmaya dahil edilen annelerin yaşı, eğitim durumu, aile yapısı, ekonomik durumu, evde yaşayan kişi sayısı, eşin alkol kullanma durumu, eş tarafından fiziksel şiddete maruz kalma durumu ile fiziksel istismar/ihmal arasında önemli bir fark bulunmamıştır ($p > 0.05$). Ancak annelerin çocuk sayıları ile fiziksel istismar/ihmal arasında önemli bir fark bulunmuştur ($p < 0.05$) (Tablo 3).

Tablo 4: Annelerin Bazı Özelliklerine Göre Duygusal İstismar/İhmal Davranışı Uygulama Durumu

Anne Özellikleri	Duygusal İstismar/İhmal Uygulama Durumu						İstatistik
	Uygulamayan		Uygulayan		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Yaşı							
16-25 arası yaş	39	79.6	10	20.4	49	100.0	$\chi^2 = 0.086$ p= 0.958
26-35 arası yaş	65	80.2	16	19.8	81	100.0	
36 ve üzeri yaş	43	78.2	12	21.8	55	100.0	
Anne eğitim durumu							
İlköğretim ve altı	98	84.5	18	15.5	116	100.0	$\chi^2 = 4.808$ p= 0.028
Lise ve üzeri	49	71.0	20	29.0	69	100.0	
Çocuk Sayısı							
1-2 arası	80	76.9	24	23.1	104	100.0	$\chi^2 = 0.176$ p= 0.675
3 ve üzeri	51	79.7	13	20.3	64	100.0	
Aile yapısı							

30 / Funda Gül BİLGİN - Fatma KARASU

Çekirdek aile	121	79.1	32	20.9	153	100.0	$\chi^2 = 0.076$
Geniş aile	26	81.3	6	18.7	32	100.0	$p = 0.499$
Ekonomik durum							
İyi	41	82.0	9	18.0	50	100.0	$\chi^2 = 0.566$ $*p = 0.754$
Orta	91	77.8	26	22.2	117	100.0	
Kötü	15	83.3	3	16.7	18	100.0	
Evde Yaşayan Sayısı							
2-3 arası	34	72.3	13	27.7	47	100.0	$\chi^2 = 6.961$ $*p = 0.031$
4-5 arası	78	77.2	23	22.8	101	100.0	
6 ve üzeri	35	94.6	2	5.4	37	100.0	
Eşin Alkol Kullanma Durumu							
Evet	16	88.9	2	11.1	18	100.0	$\chi^2 = 1.086$ $*p = 0.239$
Hayır	131	78.4	36	21.6	167	100.0	
Eş Tarafından Fiziksel Şiddet Görme Durumu							
Evet	13	86.7	2	13.3	15	100.0	$\chi^2 = 0.520$ $*p = 0.369$
Hayır	134	78.8	36	21.2	170	100.0	

*Fisher's Exact Test uygulanmıştır.

Annelerin yaşı, çocuk sayıları, aile yapısı, ekonomik durumu, eşin alkol kullanma durumu, eş tarafından fiziksel şiddete maruz kalma durumu ile duygusal istismar/ihmal arasında önemli bir fark bulunmamıştır ($p > 0.05$). Ancak annelerin eğitim durumu ve evde yaşayan kişi sayısı ile duygusal istismar/ihmal arasında önemli bir fark bulunmuştur ($p < 0.05$) (Tablo 4).

TARTIŞMA

Çocuk istismarı/ihmali, anne, baba ya da bakıcı gibi bir erişkin tarafından çocuğa yöneltilen, toplumsal kurallar ve profesyonel kişilerce uygunsuz, hasar verici olarak nitelendirilen, çocuğun gelişimini engelleyen/kısıtlayan eylemlerin tümüdür. Bu eylemler sonucunda çocuğun fiziksel, ruhsal, cinsel ya da sosyal açıdan zarar

görmesi, sağlık ve güvenliğinin tehlikeye girmesi kaçınılmaz olmaktadır (Bahar, Savaş ve Bahar, 2009). Araştırmaya dahil edilen annelerin %89.7'sinin çocuklarına en az bir kez fiziksel istismar/ihmal davranışı uyguladıkları belirlenmiştir (Tablo 1). Ayan ve Kocacık'ın 2009 da Sivas da yaptıkları çalışmada annelerin kız çocuklarına %53, erkek çocuklarına %54 oranında istismar ettikleri belirlenmiştir (Ayan ve Kocacık, 2009). Türkiye'de çocuk istismarı ve aile içi şiddet araştırmasında (2010); çocukların aile içinde %45'inin fiziksel istismara ve %25'inin ihmale maruz kaldığı belirlenmiş ve bu çalışmada çocuklardan elde edilen sonuçlara göre, bütün çocuk katılımcıların istismar eden kişilerin sırasıyla baba, öğretmen, anne, arkadaş, komşu olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı çalışmada annelerden elde edilen bulgulara göre, çocuklara istenmeyen davranışları en sık uygulayanların sırasıyla, anneler, babalar, üvey anneler, büyük kardeşler, öğretmenler ve arkadaşlar olduğunu ifade etmişlerdir (T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, 2010). Bu araştırma sonuçlarıyla, bu çalışmada elde edilen bulgular karşılaştırıldığında çocukların fiziksel istismara/ihmale daha yüksek oranda maruz kaldıkları görülmektedir. Bölgeler arası farklılıklar, kültürel farklılıklar, aile yapısı, kadının ailedeki otoritesi gibi birçok nedenin halen fiziksel istismar/ihmal davranışlarının sorun çözme aracı olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen annelerin %79.5'inin çocuklarına duygusal olarak istismar/ihmal ettikleri belirlenmiştir (Tablo 2). Çocukların ev içinde yaşadıkları şiddet araştırmasında (2012) %67.9'unun en az bir kez ev içi duygusal istismar yaşadıkları belirlenmiştir (Çocukların ev içinde yaşadıkları şiddet araştırması, 2012). Türkiye'de çocuk istismarı ve aile içi şiddet araştırmasında (2010); çocukların aile içinde %51'inin duygusal istismara maruz kaldığı belirlenmiştir (T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, 2010). Güler ve ark. 2001'de yaptıkları çalışmada, annelerin %93'ünün çocuklarını duygusal olarak istismar/ihmal ettiklerini belirlemişlerdir (Güler vd., 2002). Anneler genellikle çocuklarına sevdiklerini belli etmeme, sevdiklerini söylememe, bağırma, tehdit etme, odaya kapatma gibi davranışların çocuğun eğitimi için gerekli olduğunu gerekli görebilmektedirler düşüncesindeyiz. Ayrıca çocuklarını şımartmamak için disipline etme aracı olarak kullanmaktadırlar.

Çalışmamızda 35 yaş ve altı annelerin daha fazla fiziksel istismar/ihmal davranışı gösterdikleri saptanmıştır (Tablo 3). Erginer'in (2007) yaptığı çalışmada genç yaşta çocuk sahibi olmak istismar nedenleri arasında olduğunu belirlemiştir (Enginer, 2007). Güler'in (2001) yaptığı çalışmada 35 yaş ve üzeri annelerin fiziksel istismar/ihmal davranışlarını daha fazla gösterdiğini saptamıştır. Literatürde anne yaşının fiziksel istismar/ihmal davranışı uygulama arasında farklılıklar ortaya koymuştur.

Annelerin öğrenim durumu artıkça fiziksel istismar/ihmal davranışlarında azalma göstermektedir (Tablo 3). Yapılan çalışmalar da göstermektedir ki annelerin öğrenim düzeyi azaldıkça fiziksel istismar/ihmal davranışlarına daha fazla başvurdukları belirlenmiştir (Enginer, 2007; Güler vd., 2002; Paoviloinen, Astedt-Kurki, Paunonen-Ilmomen ve Laippolo, 2001).

Annelerin bakmakla yükümlü olduğu çocuk sayısı artıkça, anneler çocuklarına daha fazla fiziksel istismar/ihmal davranışında buldukları ve istatistiksel açıdan önemli bir fark bulunduğu saptanmıştır (Tablo 3). Yapılan çalışmalar bizim bulgularımızı destekler niteliktedir (Enginer, 2007; İzmirli, Sur ve Polat, 2000).

Ekonomik durumu orta olan anneler çocuklarına daha fazla fiziksel istismar/ihmal davranışında buldukları saptanmıştır (Tablo 3). Yapılan çalışmalarda da ekonomik düzeyi düşük olan ailelerin daha fazla fiziksel istismar/ihmal davranışında buldukları belirlenmiştir (İzmirli, Sur ve Polat, 2000; Güneş, Kaya ve Pehlivan, 2000; Altıparmak vd., 2013). Ayrıca ailenin para sıkıntısı çocuğun duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmayarak ihmal edilmesine de neden olmaktadır (Ayan ve Kocacık, 2009).

Çocuk istismarın risk etkenleri üzerinde durulması gereken bir konudur. Çalışmamızda eşin alkol kullanması ve eş tarafından şiddet gören anneler, çocuklarına daha az fiziksel istismar/ihmal davranışında bulunmadıkları saptanmıştır (Tablo 3). Oysa literatürde eşin alkol kullanması ve eş tarafından şiddet gören anneler, çocuklarına daha fazla fiziksel istismar/ihmal davranışında buldukları belirlenmiştir (Altıparmak vd., 2013; Güler vd., 2002).

Araştırma bulgularımız incelendiğinde annelerin yaşı, aile yapısı, ekonomik durumu, eşin alkol kullanma durumu, eş tarafından fiziksel şiddete maruz kalma durumu ne olursa olsun çocuklarına duygusal istismar/ihmal davranışında buldukları saptanmıştır (Tablo 4). Yapılan araştırmalar, çalışmamızla paralellik göstermektedir (Paoviloinen vd., 2001; Murry, Baker ve Lewin, 2000). Ancak annelerin eğitim durumu artıkça çocuklarına uyguladıkları duygusal istismar/ihmal davranışının azaldığı ve istatistiksel açıdan önemli bir fark bulunduğu saptanmıştır (Tablo 4).

SONUÇ

Bu araştırmanın sonucunda annelerin çocuklarına %89.7'sinin en az bir kez fiziksel istismar/ihmal davranışı uyguladıkları, %79.5'inin duygusal olarak istismar/ihmal ettikleri belirlenmiştir. Annelerin, genellikle çocuklarına sevdiklerini belli etmedikleri, sevdiklerini söylemedikleri, bağırma, tehdit etme, odaya kapatma gibi duygusal istismar/ihmal davranışları sergiledikleri; öğrenim durumu artıkça fiziksel ve duygusal istismar/ihmal davranışlarında azalma olduğu, 35 yaş ve altı annelerin, bakmakla yükümlü olduğu çocuk sayısı artıkça ve ailenin ekonomik durumunun düşük olması çocuklarına daha fazla fiziksel istismar/ihmal davranışında bulunmalarına neden olduğu saptanmıştır. Ayrıca annelerin yaşı, aile yapısı, ekonomik durumu, eşin alkol kullanma durumu, eş tarafından fiziksel şiddete maruz kalma durumu ne olursa olsun çocuklarına duygusal istismar/ihmal davranışında buldukları belirlenmiştir.

Bu sonuçlar doğrultusunda; ailelere özellikle annelere çocuk sağlığının geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve korunması konularında bilgi verilmesi, istismar/ihmal olgularının erken tanınması ve girişimlerin erken başlatılmasında

hemşirelere önemli roller düşmektedir. Ekip anlayışı içerisinde öğretmenlerle de işbirliği yapmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acehan, S., Bilen, A., Ay, M.O., Gülen, M., Avcı, A., İçme, F., Çocuk İstismarı ve İhmalinin Değerlendirilmesi. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*. 2013; 22(4): 591-614
- Altınparmak, S., Yıldırım, G., Yardımcı, F., Ergin, D., Annelerden alınan bilgilerle çocuk istismarı ve etkileyen etkenler, *Anatolian Journal of Psychiatry* 2013;14:3 54-61.
- Ayan, S., Kocacık, F., Çocuk istismarı: Sivas (Türkiye) Örneği. *Uluslararası İnsan Bilimler Dergisi* 2009;6(1):953-698.
- Babahanoğlu, R., Özdemir, S.G., Aile İçi Şiddetin Çocuk Üzerindeki Etkisi Konusunda Sosyal Hizmet ve Hukuk Fakültesi Öğrencilerinin Görüşlerinin İncelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2016; 2: 1067-1088
- Bahar, G., Savaş, H.A., Bahar, A., “Çocuk istismarı ve ihmali: bir gözden geçirme”, *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi* 2009;4(12):48-52.
- Can Özcan, M., İstismar ve İhmalin Çocuklar Üzerindeki Fiziksel Ve Psikolojik Etkilerinin İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. 2010.
- Çocukların ev içinde yaşadıkları şiddet araştırması Şubat 2012. <http://www.cocukhaklariizleme.org/wp-content/uploads/evicisiddet-arastirma.pdf>
- Erginer, F., Ankara ili ilköğretim okulu yöneticilerinin öğrencilerin aileleri tarafından istismarı ve ihmaline ilişkin görüşleri, *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2007.
- Güler, N., Uzun, S., Boztaş, Z., Aydoğan, S., Anneleri tarafından çocuklara uygulanan duygusal ve fiziksel istismar/ihmal davranışı ve bunu etkileyen faktörler, *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 2002;24(3):128-134.
- Güner, Ş.İ., Güner, S., Şahan, M.H., Çocuklarda Sosyal ve Medikal Bir Problem; İstismar. *Van Tıp Dergisi*. 2010;17(3): 108-113
- Güneş, G., Kaya, M., Pehlivan, E., Tıp Fakültesi öğrencilerinin ailelerinde kadına yönelik aile içi şiddetle ilgili bir araştırma, *Toplum ve Hekim* 2000;15(5):391-97.
- İzmirli, M., Sur, H., Polat, N., Çocuğa karşı dayak olgusu ve çocuk istismarı, *Çocuk Formu Dergisi* 200;3(1):37-49.

34 / Funda Gül BİLGİN - Fatma KARASU

- Keser, N., Odabaş, E., Elibüyük, S., Ana-Babaların Çocuk İstismarı ve İhmali Konusundaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi* 2010; 4(3).
- Koç, F., Aksit, S., Tomba, A., Aydın, C., Koturoğlu, G., Korkmaz Çetin, S., Aslan, A., Halıcioğlu, O., Erşahin, Y., Turhan, T., Çelik, A., Şenol, E., Kara, S., Solak, U. Çocuk İstismarı ve İhmali Olgularımızın Demografik ve Klinik Özellikleri: Ege Üniversitesi Çocuk Koruma Birimi'nin Bir Yıllık Deneyimi. *Türk Pediatri Arşivi*. 2012; 47: 119-24
- Murry, S.K., Baker, A.W., Lewin, L., Screening families with young children for child maltreatment potential, *Pediatric Nursing* 2000; 26(1):47-54.
- Paaviloinen, E., Astedt-Kurki, P., Paunonen-Ilmomen, M., Laippolo, P., Risk factors of child maltreatment within the family: towards a knowledgeable base of family nursing, *Int Nurs Stud* 2001;38(3); 297-3003.
- Pekdoğan,S., Annelerin İstismar Potansiyellerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*. 2016; (17)2: 425-441
- Şimşek, S., Cenksever Önder, S., Ergenlerde Davranış Problemlerinin, Anne-Babadan ve Öğretmenlerden Algılanan Duygusal İstismar Açısından İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 2011; 10(3): 1124-1137. <http://ilkogretim-online.org.tr>
- Taner, Y., Gökler, B., Çocuk İstismarı ve İhmali: Psikiyatrik Yönleri. *Hacettepe Tıp Dergisi*. 2004; 35(2): 82-86
- Tıraşçı, Y., Gören, S., Çocuk İstismarı ve İhmali. *Dicle Tıp Dergisi*. 2007; 34(1): 70-74
- T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu. Türkiye'de çocuk istismarı ve aile içi şiddet araştırması. 2010, UNICEF – Türkiye. <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/cocuk-istismari-raporu-tr.pdf>
- Yağmur, F., Çocuk İstismarı ve İhmali. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 2008; 12: 71-78
- Yakut, H.İ., Korkmaz, E., Çocuklarda Cinsel İstismar. *The Journal Of Gynecology-Obstetrics and Neonatology*. 2013; 10(39):1630-1632
- Yalçın, H., Koçak, N., Duman, G., Anne Babaların Çocuk İstismarıyla İlgili Tutumlarının İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 2014; 16(Özel Sayı): 137-143.

**ÇOCUK OYUNCAKLARININ ÇOCUKLARIN GELİŞİM
ALANLARINA YÖNELİK ETKİLERİNİN GÜNÜMÜZ BAĞLAMINDA
İNCELENMESİ (SİVAS İLİ ÖRNEKLEMİ)***

**The Investigation Of The Effects Of Children's Toys On The
Development Areas Of Children in The Contemporary Context (Sivas Province
Sampling)**

Tuncay DİLCİ*

Aysel ARSLAN**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; çocuk oyuncaklarının çocukların gelişim alanlarına ilişkin etkilerinin belirlenmesidir. Çalışmada nitel araştırma türleri arasında yer alan durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırma kapsamında Sivas il merkezinde yaşayan 20-52 yaş aralığında bulunan 26 katılımcı ile görüşülmüştür. Verileri toplamak için açık uçlu dört maddelik yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Katılımcılara çocuklarının oynadığı oyuncaklara ilişkin sorulara yöneltilmiştir. Elde edilen veriler frekans analizi ve içerik çözümleme tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda genel olarak çocuk oyuncaklarının, çocuklarda karakter gelişimi başta olmak üzere çocukların fiziksel becerilerinin gelişimine, etkili sosyal ilişki oluşturmalarına, duygusal ve bilişsel gelişimlerine olumlu katkı sağladığı belirlenmiştir. Ayrıca çocuk oyuncaklarının çocuklarda paylaşım ve sabır duygularını öne çıkardığı, yaratıcı düşünme ve akıl yürütme becerisi kazandırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Çocuk, oyun, oyuncak, gelişim, öğrenme

ABSTRACT

The purpose of this research is to determine the effects of past day-to-day children's toys on children's development areas. In the study, case study from qualitative research types were used. The study group consists of 26 people living in Sivas province centre and randomly determined ages from 20 to 52. The data were obtained by using an open-ended interview form consisting of four items. Semi-structured interview form was applied to 26 people in the age range of 20-52. The participants was asked some questions about the toys that their children today. In the

* Bu makale The Third International Congress on Curriculum and Instruction/ 22-24 October 2015, Adana'da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, tuncaydilci@gmail.com

** Bilim Uzmanı, Cumhuriyet Üniversitesi, arslanaysel.58@gmail.com

analysis of data, frequency analysis and content analysis techniques were used. It has been determined that children's toys generally contribute positively to the physical development of children, especially to their character development, to the formation of effective social relations, emotional and cognitive development via the data obtained from the participants in the study. It has also been found that children's toys give children creative thinking and reasoning skills that emphasize sharing and patience.

Keywords: Child, Play, Toy, Development, Learning

Giriş

Oyun kavramı çocukların dünyasına ait kavramların başlıcaları arasında yer almakla beraber anlaşılması oldukça güç, soyut niteliktedir (Schuster & Ashburn, 1980). Bayar Çelebi (2007: 10) oyunun çocuğun hayatının ilk yıllarında daha çok zevk amaçlı yaptıkları bir etkinlik olduğunu, ilerleyen süreçte ise kurallarını idrak ederek içinde yer aldığı, zekâsını, yeteneğini, karakter ve mizacını sergileyebildiği bir toplumsallaşma süreci olduğunu söylemektedir. Oyun, içinde istendik kuralları barındırabilen ya da barındırmayan, amaçlı veya amaçsız olabilen özellikte olabilir. Çocuk oynadığı oyunun içinde isteyerek ve hoşlanarak yer almaktadır. Oyunun çocuğun fiziksel, bilişsel, dil, sosyal alanlarda gelişmesine yardımcı olduğu, gerçek yaşama ilişkin bir tür rehberlik görevini üstlendiği, etkin ve kalıcı olarak öğrenmesini sağladığı ifade edilmektedir (Bilir, 1995; Akandere, 2003). Oyun sürecinde çocuk psikolojik olarak rahatlar ve gerçek hayatta kendisine düşen rolün farkına vararak çevresindeki insanlarla daha sağlıklı ilişkiler kurabilir (Thompson 1990; Bayar Çelebi, 2007: 10). Oyun özellikle çocukların iletişim becerilerinin gelişmesini destekleyerek kendilerini ifade becerilerinin gelişmesini desteklemektedir (Bilir, 1995). Oyun, çocuğun doğasında olan bir unsur olup onunla da gelişimini sürdürür (Bayar, Çelebi, 2007: 10). Oyunda ortaya çıkan yeni durum ve olaylar çocuğun bilişsel düzeyini zorlayarak onun bir sonraki gelişim aşamasına geçmesi için ortam yaratmaktadır (Schuster 1980, Yiğit 1995). Oyunla ilgili yukarıda yer alan ifadelerle bakıldığında oyunun öğrenme ve yaratıcılığı geliştirme, iletişim becerisini geliştirme, tecrübe kazanarak yetişkinliğe hazırlanma, empati kurma ve kendini ifade etme yetkinliği kazanma, çeşitli bilişsel, fiziksel, duyuşsal, sosyal ve dil yeteneklerinin gelişimini destekleme ve en önemlisi çocuğun haz aldığı bir mutluluk kaynağı etkinliklerin tümünü ifade eden bir kavram olduğu görülmektedir (Poyraz 1999:136). Oyun; bireyin dünyaya geldiği andan itibaren onun hayatında var olan, yaşamının her döneminde kısmen farklılaşarak ve gelişimini de kendi içinde sürdürerek devam ettiren çocuklara özgü bir çeşit etkinlik olarak varlığını ve önemini korumaktadır (Huizinga, 1995: 48; Tuğrul, 2010).

Çocukların dünyasında oyuna ilişkin olan ve belki de oyun kadar önemli olan kavramlardan biri de oyuncak kavramı olup temel olarak çocuğun oynadığı oyunların vazgeçilmez ana unsuru olarak kabul edilmektedir (Jackson, 2001). Onur (2002: 33) oyuncağın tarihinin insanlığın tarihi kadar geriye dayandığını belirterek insanoğlunun her çağda oyuncağı çocukları yaşama hazırlayan bir araç olarak

gördüğünü ifade etmektedir. Esasen bütün eski toplumlarda özellikle bedensel gelişimi destekleyen oyunların var olduğuna ilişkin bilgiler tarih kitaplarında yer almaktadır (Ergün, 1980: 2002). Oyuncaklar çocukların oyun sürecinde farklı becerilere ilişkin deneyimler edinmesinde ve bu becerileri geliştirmesinde taşıdıkları özelliklerle bağlantılı olarak farklı düzeylerde katkı sağlamaktadır (Adak Özdemir ve Ramazan, 2012: 2). Oyun sürecinde çocukların sosyal ve bilişsel becerilerinin etkin olarak uyarılmasını desteklemektedir (Blakemore ve Centers, 2005; Canlı, 2014: 18). Oyuncak çocukların oynayarak eğlendikleri her şeye verilen genel bir ad olarak ifade edilmektedir. Oyun ve oyuncuğun temelde birbirini tamamlayan öğeler olduğu ve her ikisinin de düş dünyasını içinde barındığı söylenmektedir (Egemen, Yılmaz ve Akil, 2004: 39). Poyraz (1999: 136) oyuncuğu; gelişim sürecinde çocuğun hareketlerine bir çeşit düzen getiren, zihinsel, bedensel ve psiko-sosyal alanlarda gelişimini destekleyen, hayal gücünü ve yaratıcı yeteneklerinin ortaya çıkmasını kolaylaştıran tüm oyun malzemeleri olarak ifade etmiştir. Ergün (1980: 106) oyuncuğun, çocukların oynaması için yetişkinler tarafından hazırlanan ve ana işlevinin çocuğu oynatmak olan oyun malzemeleri olduğunu söylemektedir. Bayar Çelebi (2007: 233-234) oyuncakların tüm bu olumlu katkılarının yanı sıra önemli bir kültür taşıyıcısı olduğunu, oyuncakların yapıldığı dönemin tarihini, sosyal ve ekonomik bilgilerini içerdiğini ifade etmektedir.

Çocuk oyuncaklar aracılığıyla paylaşma, yardımlaşma, işbirliği gibi sosyal alana ilişkin becerilerini geliştirmekte, mutluluk, üzüntü, kızgınlık gibi duygularını rahat bir şekilde ifade etme olanağı bulmaktadır (Canlı, 214: 27). Oyuncaklar, çocukların oyun yönelimleri ve oyunun teması ile yakın ilişkisi bulunmaktadır (Kim, 2002). En iyi oyuncuğun çocuğun sadece bir kez oynayıp bıraktığı değil sürekli oynamak isteyeceği, oynadığı süreçte ona haz veren oyuncak olduğu söylenmektedir. Oyuncuğun çocukta merak duygusunu harekete geçirmesi, kaslarını çalıştırarak fiziksel gelişimine katkı sağlaması, girişimcilik ve yaratıcılığını desteklemesi, problem çözme becerisini geliştirmesi beklenmektedir (Egemen ve diğ. 2004: 40). Bu bağlamda oyuncakların eğitici yönü gitgide öne çıkmakta ve aileler oyuncak alırken oyuncakların eğitici özelliklerine dikkat etmektedir (Ergün, 1980: 107). Çocukların oynadıkları oyuncakların onların yaş, gelişim düzeyleri ve ilgilerine uygun olarak seçilmesi gerekmektedir. Oyuncakların çok karmaşık yapıda olmaması ve dayanıklı malzemeden yapılmış olmasına dikkat edilmelidir. Aynı zamanda oyuncaklar çocukların becerilerini geliştirecek niteliklere sahip olmalıdır (Canlı, 214: 24).

Çocukluk döneminde oynanan oyunların ve bu oyunlarda kullanılan oyuncakların çocukların gelişimindeki önemi yapılan pek çok çalışma ile ortaya konulmuş ve birbirini destekleyen sonuçların elde edildiği görülmüştür. Oyunların ve paralelinde de oyuncakların çocukların gelişimlerine yaptığı katkılar süreç içerisinde eğitimcilerin de dikkatini çekmiş, formal eğitim süreçlerinde oyun ve oyuncakların kullanılmasını öneren görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşler doğrultusunda günümüzde oyun ve oyuncaklar öncelikle anasınıfları ve eğitimin ilk basamağı olmak üzere etkin olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı; oyuncakların çocukların gelişim alanlarına yaptığı katkılar hakkında ebeveynlerin görüş ve düşüncelerinin tespit edilmesidir.

Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde; araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve toplanan verilerin analizine ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

Araştırma Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma türlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2005) durum desenini sosyal bir olguyu konuyla ilgili bireylerin bakış açılarının tespit edilebilmesi ve söz konusu olguyu yine ilgili kişilerin bakış açısından görerek değerlendirebilmeye imkân sunan bir yöntem olarak ifade etmiştir. Davey (1991) durum çalışmasını; tek bir olay ya da durumun boylamsal olarak incelenmesi şeklinde tanımlamıştır. Stake (1995) ise durum çalışmasının yöntemsel bir seçim olmayıp, neyin nasıl inceleneceğine ilişkin bir tercih olduğunu ifade etmiştir. Durum çalışmaları katmanlı veya iç içe geçmiş bir şekilde olabilir (Patton, 2014: 447). Bu desen; gerçek ortamda neler olduğunu araştırma, verilerin sistematik bir şekilde toplanması, analiz edilerek sonuçların tespit edilmesi aşamalarından meydana gelmektedir (Davey, 1991).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2015 yılında Sivas il merkezinde yaşayan, 20-52 yaş aralığında yer alan 26 kişi oluşturmaktadır. Çalışma grubuna ilişkin demografik bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma grubuna ilişkin betimsel istatistikler

Katılımcı özellikleri		f	%
Cinsiyet	Bayan	7	26,92
	Erkek	19	73,08
Yaş	20-30 yaş	5	19,23
	31-40 yaş	12	46,15
	41-52 yaş	9	34,62
Eğitim Durumu	Ortaokul	2	7,69
	Lise	8	30,77
	Üniversite	16	61,54

Veri Toplama Araçları

Araştırmaya ilişkin verilerin toplanması amacıyla oyunlara yönelik dört sorudan oluşan bir yarı yapılandırılmış görüşme formu ilgili literatür dikkate alınarak hazırlanmıştır. Görüşme formunda bulunan maddeler araştırmanın amacı ve katılımcıların özellikleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Görüşme formunda bulunan sorular alana uygunluk, dil açıklığı, çalışmanın amacı ve birbiriyle uyumluluk açılarından incelenmek üzere uzman görüşüne sunulmuştur. Patton (2014: 344) bu yöntem kullanılmadan önce bütün soruların tam olarak kurgulanması gerektiğini

ifade etmektedir. Görüşme tekniği bir konu hakkında derinlemesine bilgi alabilmek için belirlenen katılımcılara soruların sorulması olarak ifade edilmektedir (Aziz, 2014: 85). Bu teknik hem nitel hem de nicel araştırmalarda kullanmak için uygun olmakla beraber (Kaptan, 1973: 241; Sönmez ve Alacapınar, 2011: 108) daha çok nitel araştırmalarda kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 119). Bu çalışma kapsamında hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular aşağıda verilmiştir:

Soru 1: Çocuklarınızın oynadığı oyuncakların onların bilişsel gelişimlerine yönelik ne tür katkılarından olduğunu düşünüyorsunuz?

Soru 2: Çocuklarınızın oynadığı oyuncakların onların duyuşsal gelişimlerine yönelik ne tür katkılarından olduğunu düşünüyorsunuz?

Soru 3: Çocuklarınızın oynadığı oyuncakların onların devinişsel gelişimlerine yönelik ne tür katkılarından olduğunu düşünüyorsunuz?

Soru 4: Çocuklarınızın oynadığı oyuncakların onların sosyal gelişimlerine yönelik ne tür katkılarından olduğunu düşünüyorsunuz?

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışma kapsamında katılımcılara, çocuklarının oynadığı oyuncakların onların gelişim alanlarına ne tür katkıları yaptığına yönelik olarak hazırlanan dört soru yöneltilmiştir. Sorular yarı yapılandırılmış görüşme formu olarak hazırlanmış ve uygulamaya geçilmeden önce uzman görüşüne sunulmuştur. Katılımcılardan elde edilen veriler frekans ve içerik çözümleme analiz teknikleri uygulanarak analiz edilmiştir. Patton (2014: 453) içerik analizinin araştırma verileri içinde tekrar eden kelimeler ve temalar açısından incelenmesi olduğunu belirtmektedir. Analiz için iki araştırmacı ayrı ayrı verileri kodlama çalışması yapmış ve sonrasında yapılan çalışmalar bir araya getirilerek ortak kodlamalar belirlenmiştir. Sonrasında ise bu kodlamalara uygun olarak tablolar oluşturulmuştur.

Bulgular

Bu başlık altında çalışmanın amaçları doğrultusunda çalışmaya dâhil edilen katılımcılardan oyunculara ilişkin olarak elde edilen veriler sunulmuştur.

Çocuklarınızın oynadığı oyuncakların onların bilişsel gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak katılımcılardan elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların çocuklarının oynadıkları oyuncakların onların bilişsel gelişimlerine etkilerine ilişkin bulgular

N	Olumlu Yanıtlar	f	%	N	Olumsuz Yanıtlar	f	%
10				10			
1	Zekâ gelişimini destekleme	8	30,77	1	Kendilerini sınırlayamama	2	7,69

40 / Tuncay DİLCİ - Aysel ARSLAN

2	Yaratıcı düşünme	7	26,92	2	Zamanı etkin kullanamama	2	7,69
3	Konuşmasına yardımcı olma	4	15,38	3	Mekanikleşmeleri ne neden olma	1	3,85
4	Teknolojiyi tanıma, geliştirme ve çözümleme	3	11,54	4	Zihinsel gelişimini engelleyebilme	1	3,85
5	Meslekler hakkında bilgilendirme	2	7,69	5	Dikkat sorunu oluşturma	1	3,85
6	Görsel yeteneklerini geliştirme	2	7,69				
7	Dikkatini arttırma	2	7,69				
8	Harfleri öğrenme	1	3,85				
9	Olaylara karşı bakış açılarını geliştirme	1	3,85				
10	Kendine ait eşyaya sahip olmayı öğrenme	1	3,85				
11	Bilgi edinme	1	3,85				
12	Karar vermeyi öğrenme	1	3,85				
13	Pratik düşünmesine yardımcı olma	1	3,85				
14	İşitme, görme ve dokunma duyularının gelişimini destekleme	1	3,85				

Katılımcıların çocukların oynadıkları oyuncakların onların bilişsel gelişimlerine ilişkin belirttikleri olumlu ifadeler on dört kategori altında toplanmıştır. Bunlardan öne çıkanları şu şekildedir: % 30,76 zeka gelişimini destekleme, % 26,92 yaratıcı düşünme, % 15,38 konuşmasına yardımcı olma, % 11,54 teknolojiyi tanımayı, geliştirmeyi ve çözmeyi öğrenme.

Araştırmaya katılan katılımcılar çocukların oynadıkları oyuncakların onların bilişsel gelişimlerine ilişkin olarak belirttikleri olumsuz görüşler beş kategori altında kategorileştirilmiştir. Bunlardan öne çıkanları şu şekildedir: % 7,69 zamanı etkin kullanamama, kendilerini sınırlayamama, % 3,85 mekanikleşme.

Katılımcıların çocukların oynadıkları oyuncakların onların bilişsel gelişimlerine ilişkin görüşlerinden örnek ifadeler aşağıda yer verilmiştir.

Olumlu ifadeler:

K1: “Çocuğun oynadığı oyuncaklar onu ileride seçeceği meslekler üzerinde etkili olabiliyor. Küçük bir çocuğa konuşan bebek alıyorsun konuşmasına yardımcı oluyor, sesli alfabe alıyorsun harfleri öğreniyor. Sesli kuran harflerini alıyorsun kuran harflerini öğreniyor.”

K3: “Kız çocukları genelde bebek ve farklı oyuncaklarla çeşitli meslek gruplarının yaptığı işleri oyuncaklar aracılığıyla deniyor ve sanki yapıyor gibi hissediyor. Düşünme karar vermeyi öğretir.”

K8: “Teknolojiyi tanımayı, geliştirmeyi ve çözmeyi öğreniyor. Bilimi ve teknolojiyi tanıyor hale geliyor. Beyinsel ve düşünsel olarak geliştirir.”

Olumsuz ifadeler:

K8: “Mekanikleştiriyor. Resmen makineleşiyor çocuklar.”

K14: “Özellikle teknolojik oyuncaklara çok fazla zaman ayırıyorlar ve bu zamanları boşa gidiyor.”

Çocuklarımızın oynadığı oyuncakların onların duyuşsal gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak katılımcılardan elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3. Katılımcıların çocuklarının oynadıkları oyuncakların onların duyuşsal gelişimlerine etkilerine ilişkin bulgular

No	Olumlu Yanıtlar	f	%	No	Olumsuz Yanıtlar	f	%
1	Özgüvenlerini geliştirme	8	30,77	1	Hissiyat ve paylaşım yönlerinin azalması	3	11,54
2	Psikolojik gelişimini destekleme	3	11,54	2	Duygusal, bedensel ve ruhsal boşluğa düşme	1	3,85
3	Farkındalıklarını arttırma	3	11,54	3	Kıskançlık oluşabilmesi	1	3,85
4	Sakinleştirme	2	7,69	4	Dış dünya ile bağlantılarını kapatma	1	3,85
5	Empati kurabilme	2	7,69	5	Sevgi, saygı, duygu ve ruhtan uzaklaşma	1	3,85
6	Sahiplenme	2	7,69	6	Sosyal duygularının zayıflaması	1	3,85
7	Kendilerini kontrol edebil meyi öğrenme	1	3,85	7	Sesli oyuncakların stres oluşturması	1	3,85
8	Özgürleştirme	1	3,85		Özgüvenlerini zedeleme	1	3,85

42 / Tuncay DİLCİ - Aysel ARSLAN

9	İnsan sevgisi aşılama	1	3,85
10	Koruma duygusunu öğrenme	1	3,85
11	Uyum sağlamayı kolaylaştırma	1	3,85

Katılımcıların çocukların oynadıkları oyuncakların onların duyuşsal gelişimlerine ilişkin etkileri hakkında belirttikleri olumlu görüşler on bir farklı kategori altında toplanmıştır. Bunlardan öne çıkanları şu şekildedir: % 30,76 özgüvenlerini geliştirme, % 11,54 psikolojik gelişimini destekleme, farkındalıklarını artırma, % 7,69 sakinleştirme, empati kurma, sahiplenme.

Katılımcıların çocukların oynadıkları oyuncaklar hakkında ifade ettikleri olumsuz ifadeler yedi farklı kategori altında toplanmıştır. Bunlardan öne çıkanları şu şekildedir: % 11,54 hissiyat ve paylaşım yönlerinin azalması, % 3,85 duygusal, bedensel ve ruhsal boşluğa düşme, dış dünya ile bağlantılarını kapatma.

Katılımcıların çocukların oynadıkları oyuncakların onların duyuşsal gelişimlerine yönelik etkileri hakkında ifade ettikleri görüşlerinden örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

Olumlu ifadeler:

K3: “İstediklerini ortaya koyabilmelerini sağlar. Kendilerini güvende hissetmelerine yardımcı olur. Kendilerini kontrol edebilmeyi öğrenirler.”

K16: “Çocuğun psikolojik gelişimini destekler, dikkatinin artmasını sağlar, onu sakinleştirir.”

Olumsuz ifadeler:

K8: “Duygusal, bedensel ve ruhsal boşluğa düşüyor. Hissiyat ve paylaşım yönleri zayıflıyor. Sevgi, saygı, duygu ve ruhtan uzaklaşıyor. İnsani, ruhsal ve sosyal duyguları zayıflıyor. İlişkileri et, kemik ve ruhsal temastan öte; mekanik aygıtların birbirlerini tamamlayan ruhsuz, hissiz, duygusuz, mekanik ilişkisine dönüşüyor.”

Çocuklarınızın oynadığı oyuncakların onların devinişsel gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak katılımcılardan elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Tablo 12. Katılımcıların çocuklarının oynadıkları oyuncakların onların devinişsel gelişimlerine etkilerine ilişkin bulgular

No	Olumlu Yanıtlar	f	%	No	Olumsuz Yanıtlar	f	%
1	Kas gelişimini destekleme	8	30,77	1	Hareket kabiliyetini engelleme	3	11,54
2	El becerilerini geliştirme	7	26,92	2	Bedenine zarar verme	3	11,54

3	El-göz koordinasyonunu geliştirme	4	15,38	3	Obeziteye yol açma	2	7,69
4	Uygulama becerisini geliştirme	2	7,69				

Katılımcıların çocuklarının oynadıkları oyuncakların onların devinişsel gelişimlerine ilişkin görüşleri dört olumlu üç olumsuz kategori altında toplanmıştır. Olumlu görüşlerinden öne çıkanları: % 30,77 kas gelişimini destekleme, % 26,92 el becerilerini geliştirme, % 15,38 el göz koordinasyonunu sağlama olarak belirlenmiştir. Olumsuz görüşlerden öne çıkanları ise; % 11,54 hareket kabiliyetini engelleme, bedenine zarar verme, % 7,69 obeziteye yol açma olarak tespit edilmiştir.

Katılımcıların çocuklarının oynadığı oyuncakların onların devinişsel gelişimlerine etkilerine ilişkin görüşlerinden örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

Olumlu ifadeler:

K15: “Oynarken sürekli hareket ettiği için el, kol ve vücut kasları gelişiyor.”

K17: “El-göz koordinasyonunu geliştiriyor.”

Olumsuz ifadeler:

K14: “Sürekli oturuyor olması obeziteye yol açıyor.”

K22: “Hareket kabiliyetini engelliyor. Bilgisayar başında sürekli hareketsiz kalıyor.”

Çocuklarınızın oynadığı oyuncakların onların sosyal gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak katılımcılardan elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Tablo 13. Katılımcıların çocuklarının oynadıkları oyuncakların onların sosyal gelişimlerine etkilerine ilişkin bulgular

N	Olumlu Yanıtlar	f	%	No	Olumsuz Yanıtlar	f	%
1	Dostluk ve arkadaşlık ilişkilerini öğrenme	8	30,77	1	Ortak yaşam kültürünü kabullenememe	5	19,23
2	Kurallara uyma	7	26,92	2	Değer yitimi	5	19,23
3	Paylaşmayı öğrenme	6	23,08	3	İletişimsizlik	5	19,23
4	Sosyal ilişkilerini geliştirme	5	19,23	4	Arkadaşlık ilişkilerini öğrenememe	4	15,38

44 / Tuncay DİLCİ - Aysel ARSLAN

5	Başladığı işi sürdürebilme	3	11,54	5	Bencillik	3	11,54
6	Ailenin önemini kavrama	2	7,69	6	Bireysel yaşamayı tercih etme	3	11,54
7	Kaybetmeyi öğrenme	2	7,69	7	Gerçek yaşama adapte olamama	2	7,69
8	Hayatı algılamalarını sağlama	2	7,69				
9	Rekabet i öğrenme	1	3,85				
10	Kazanmayı öğrenme	1	3,85				
11	Grup içinde rol alma	1	3,85				

Katılımcıların çocuklarının oynadıkları oyuncakların onların sosyal gelişimleri hakkındaki düşünceleri on bir olumlu, yedi olumsuz kategori altında toplanmıştır. Olumlu kategorilerden öne çıkanları: % 30,77 dostluk ve arkadaşlık ilişkilerini öğrenme, % 26,92 kurallara uyma, % 23,08 paylaşmayı öğrenme, % 19,23 sosyal ilişkilerini geliştirme şeklindedir. Olumsuz olanlardan öne çıkanları ise; % 19,23 ortak yaşam kültürünü kabullenememe, değer yitimi, iletişimsizlik, % 15,38 arkadaşlık ilişkilerini öğrenememe şeklindedir.

Katılımcıların çocuklarının oynadığı oyuncakların onların sosyal gelişimlerine etkilerine ilişkin görüşlerinden örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

Olumlu ifadeler:

K14: “Arkadaşları ile oynama, paylaşma, başladığı işi sürdürebilme, rekabet, kurallara uyma, kazanma, kaybetme... kısaca hayatı o yaşlarda oyuncaklar aracılığıyla öğreniyorlar.”

K15: “Mızıkçılık yapmamayı, oyunda ağlamamayı öğreniyor.”

Olumsuz ifadeler:

K8: “Toplumun inanç, ahlak, değer yargılarına ve toplumsal kültür ve kurallarından uzaklaşıyor. Dayanışma, yardımlaşma ve paylaşma, ortak yaşam kültürü yok oluyor. Bencil yalnız, bireysel yaşamayı tercih ediyorlar. İnsani ve sosyal yönünü telafi etmezlerse gerçek âlemi (hayatı) yaşayıp tükettiklerinin farkında bile olmuyorlar.”

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Çocuklarımızın oynadığı oyuncakların onların bilişsel gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak katılımcılardan

elde edilen bulgular incelendiğinde; katılımcıların çocukların oynadıkları oyuncakların onların bilişsel gelişimlerine ilişkin belirttikleri olumlu ifadelerin on dört kategori altında toplandığı görülmektedir. Bunlardan öne çıkanlarının % 30,76 zeka gelişimini destekleme, % 26,92 yaratıcı düşünme, % 15,38 konuşmasına yardımcı olma, % 11,54 teknolojiyi tanımayı, geliştirmeyi ve çözmeyi öğrenme şeklinde olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan katılımcılar çocukların oynadıkları oyuncakların onların bilişsel gelişimlerine ilişkin olarak belirttikleri olumsuz görüşler ise beş kategori altında kategorileştirilmiştir. Bunlardan öne çıkanlarının % 7,69 zamanı etkin kullanamama, kendilerini sınırlayamama, % 3,85 mekanikleşme olduğu görülmüştür. Karacan'ın (2000) yaptığı araştırma sonucuna göre onlara oyuncaklar sunulması onların dilsel becerilerinin gelişmesini olumlu etkilemektedir. Adak Özdemir ve Ramazan'ın (2012) yaptığı çalışmanın sonuçları incelendiğinde uygun oyuncak seçimi yapılması çocukların eğitim ve öğretimlerini olumlu etkilemektedir. Bilir, 1995 ve Thompson'ın çalışmalarında da yap-boz, çeşitli şekil ve ebatlardaki kutu, kitap vb. oyuncakların çocuğun tekrarlayan denemeler yapmasını sağlayarak onun zihinsel becerilerinin gelişmesine destek verdiğini belirtmektedirler.

Çocuklarımızın oynadığı oyuncakların onların duyuşsal gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak katılımcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde; katılımcıların çocuklarının oynadıkları oyuncakların onların duyuşsal gelişimlerine ilişkin etkileri hakkında belirttikleri olumlu görüşler on bir farklı kategori altında toplandığı tespit edilmiştir. Bunlardan öne çıkanlarının % 30,76 özgüvenlerini geliştirme, % 11,54 psikolojik gelişimini destekleme, farkındalıklarını artırma, % 7,69 sakinleştirme, empati kurma, sahiplenme olduğu belirlenmiştir. İkinci grupta bulunan katılımcıların çocukların oynadıkları oyuncaklar hakkında ifade ettikleri olumsuz ifadeler ise yedi farklı kategori altında toplanmıştır. Bunlardan öne çıkanlarının % 11,54 hissiyat ve paylaşım yönlerinin azalması, % 3,85 duyuşsal, bedensel ve ruhsal boşluğa düşme, dış dünya ile bağlantılarını kapatma olduğu görülmüştür. Adak Özdemir ve Ramazan'ın (2012) çalışma sonuçlarına göre de oyuncaklar çocukların duyuşsal becerilerinin gelişimini olumlu etkilemektedir.

Çocuklarımızın oynadığı oyuncakların onların devinişsel gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak katılımcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde; katılımcıların çocuklarının oynadıkları oyuncakların onların devinişsel gelişimlerine ilişkin görüşleri dört olumlu üç olumsuz kategori altında toplandığı tespit edilmiştir. Olumlu görüşlerinden öne çıkanları % 30,77 kas gelişimini destekleme, % 26,92 el becerilerini geliştirme, % 15,38 el göz koordinasyonunu sağlama olarak belirlenmiştir. Olumsuz görüşlerden öne çıkanları ise; % 11,54 hareket kabiliyetini engelleme, bedenine zarar verme, % 7,69 obeziteye yol açma olarak tespit edilmiştir. Kim (2002), Adak Özdemir ve Ramazan'ın (2012) yaptıkları çalışmada oyuncakların çocukların farklı becerilerinin gelişmesini oyuncağın türüne göre farklı seviyelerde desteklediği ifade edilmektedir.

Çocuklarımızın oynadığı oyuncakların onların sosyal gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak katılımcılardan

elde edilen bulgular incelendiğinde; katılımcıların çocuklarının oynadıkları oyuncakların onların sosyal gelişimleri hakkındaki düşünceleri on bir olumlu, yedi olumsuz kategori altında toplanmıştır. Olumlu kategorilerden öne çıkanları: % 30,77 dostluk ve arkadaşlık ilişkilerini öğrenme, % 26,92 kurallara uyma, % 23,08 paylaşmayı öğrenme, % 19,23 sosyal ilişkilerini geliştirme şeklindedir. Olumsuz olanlardan öne çıkanları ise; % 19,23 ortak yaşam kültürünü kabullenememe, değer yitimi, iletişimsizlik, % 15,38 arkadaşlık ilişkilerini öğrenememe şeklindedir.

Elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde oyuncakların çocukların bilişsel, duyuşsal, devinişsel ve sosyal alanlardaki gelişimlerini olumlu etkilediği görülmektedir. Oyun her ne kadar çocukların sadece boş zamanlarında vakit geçirmek için yaptıkları bir tür eylem olarak algılansa da bunun böyle olmadığı gitgide yapılan araştırmalarla ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda araştırmacıların oyunların ve oyunun en önemli aracı olan oyuncakların çocukların gelişimlerine ilişkin olarak daha fazla çalışma yapması gerekmektedir. Oyun ve oyuncaklara eğitimde daha fazla yer verilmeli ve çocukların eğlenerek daha kolay öğrendikleri dikkate alınmalıdır. Eğitimcilere ve ailelere oyunun sadece çocuğun zaman geçirmek için yaptığı bir eylem değil onun hayatı tanınması için bir çeşit hayatın provasını yaptığı öğrenme biçimi olduğu oyunda kullanılan oyuncakların onların öğrenmelerini kolaylaştıran ve hızlandıran nesnelere olduğu anlatılmalıdır. Geçmiş ve günümüzdeki oyun ve oyuncaklar farklı çalışmalarla araştırılarak tespit edilmeli ve geleceğe aktarılması için kayıt altına alınmalıdır. Oyun ve oyuncaklar hakkında yapılan araştırmalarda katılımcılar genel olarak yetişkinlerden oluşmakta ve onların gözlem ve deneyimlerine yer verilmektedir. Aslında oyun ve oyuncakla ilgili yapılan çalışmaların asıl muhatabı çocuklardır ve onları da kapsayan araştırmaların daha fazla olmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adak Özdemir, A. & Ramazan, O. (2012). Oyunağa çocuk, anne ve öğretmen bakış açısı. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2(1), 2-16.
- Akandare, M. (2003). *Eğitici Okul Oyunları*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Aziz, A. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. (8. Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Bayar Çelebi, D. (2007). *Türkiye ve Azerbaycan'daki çocuk oyunları ve oyuncaklarının karşılaştırmalı incelemesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Muğla.
- Bilir, Ş. & Dönmez, B. (1995) *Hastanede oyun-yaş gruplarına göre hastanede yatan çocuklar, çocuk ve hastane*. (2. Baskı). Ankara: Sim Matbaacılık.
- Blakemore, J. E. O. & Centers, R. E. (2005). Characteristics of boys' and girls' toys. *Sex Roles*, 53, 619-633.

- Canlı, G. A. (2014). *Gelişen dünyada çağdaş çocuk oyun alanları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Davey, L. (1991). The application of case study evaluations. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 2(9), 1.
- Egemen, A., Yılmaz, Ö. & Akil, İ. (2004). Oyun, oyuncak ve çocuk. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 5(2), 39-42.
- Ergün, M. (1980). Oyun ve oyuncak üzerine. *Milli Eğitim*, 1(1), 102-119.
- Huizinga, J. (1995). *Homo ludens*. M. A. Kılıçbay. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jackson, K. M. (2001). From control to adaptation: America's toy story. *Journal of American and Comparative Cultures*, 1 (2), 139-145.
- Kaptan, S. (1973). *Bilimsel araştırma teknikleri*. Ankara: Rehber Yayınevi.
- Karacan, E. (2000). Çocuklarda dil gelişimini etkileyen faktörler. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 9(7).
- Kim, M. (2002). Parents' perceptions and behaviors regarding toys for young children's play in Korea. *Education*, 122 (4), 793-807.
- Onur, B. (2002). *Oyuncaklı dünya*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev.). (1. Baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Poyraz, H. (1999). *Okul öncesi dönemde oyun ve oyuncak*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sönmez, V. & Alacapınar, F. G. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (1. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Stake, Robert E. (1995). *The Art of Case Study Research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Thompson, J. (1990) Playing at work. *Community Outlook*, April:15-17.
- Tuğrul, B. (2010). *Oyun temelli öğrenme. Okul öncesinde özel öğretim yöntemler*. (Ed. R. Zembat). Ankara: Anı Yayıncılık. ss. 187-220.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yiğit, R. (1995). Hastanede yatan çocuk için oyunun önemi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2(2):18-24.

**SOSYAL BİLGİLER DERSİ 4. SINIF İÇİN TASARLANAN
'İNSANLAR ve YÖNETİM' ÜNİTESİNDE GEÇEN KAVRAMLARA
YÖNELİK ÖĞRENCİ ALGILARI[†]**

**Student Perceptions Towards The Concepts In Primary School 4th Grade
Social Studies Course 'People And Management' Unit**

Özlem ULU KALIN*
İbrahim FEVZİ ŞAHİN**

ÖZ

Öğretimin gerçekleşmesi için öğretim araçlarına ihtiyaç vardır. Öğretim ortamlarında en yaygın olarak kullanılan araç ders kitaplarıdır. Öğrencilerin birincil başvuru kaynakları arasında yer alan ders kitaplarının, onların öğrenmeleri üzerinde önemli bir etkiye sahip oldukları bilinmektedir. Bu çalışmada ilkokul 4. sınıf Sosyal Bilgiler dersi 'İnsanlar ve Yönetim' ünitesinde geçen kavramlara yönelik öğrencilerin algıları ölçülmeye çalışılmıştır. Bu araştırma nitel destekli bir araştırmadır. İlgili alanla ilgili yeni bir ünite hazırlanmış, alan uzmanlarınca kontrol edilmiş ve deney grubu öğrencilerine beş hafta süreyle uygulanmıştır. Araştırmanın örneklemini seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Araştırmanın uygulaması fiziki ve sosyo-ekonomik farklılıklardan kaynaklı hata olmaması için Artvin Merkez ilçede bir ilkokulda yapılmıştır. Uygulama için Deney Grubunda 25 öğrenci ve Kontrol Grubunda 25 öğrenci olmak üzere toplam 50 öğrenci örneklem gruba alınmıştır. Açık uçlu sorulardan oluşan kavram değerlendirme anketi örneklem gruba uygulanmış ve içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırmanın sonunda deney grubu öğrencilerinin kontrol grubu öğrencilerine kıyasla soyut kavramları daha iyi algıladığı ve tanımladığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, ders kitabı, kavram, kavram algısı

[†] Bu çalışma ilk yazarın "Sosyal Bilgiler 4. Sınıf İçin Tasarlanan 'İnsanlar ve Yönetim' Adlı Ünitenin Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Kavram Algılama Düzeylerine Etkisi" isimli doktora çalışmasından üretilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

** Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

ABSTRACT

To actualize the teaching, teaching tools are necessary. The most common used teaching tools are course books. It is known that course books, which are among students' primary reference materials, have important effects on their learning. In this study, students' perceptions towards the concepts in primary school 4th grade social studies course 'People and Management' unit were tried to be measured. This research is a qualitatively supported research. A new unit was design regarding the related area; controlled by the area experts; and implemented with experimental group students for five weeks. Research sample was chosen with random sampling method. To avoid errors because of socio-economical differences, research was conducted in a primary school in Central County of Artvin. There are 25 students in control group and 25 students in experimental group, a total of 50 students in the sample group. Concept evaluation questionnaire which is consisting of open ended questions was applied to the sample group and analyzed with descriptive analysis methods. At the end of the research it was determined that experimental group students understand and define the abstract concepts more comparing with the control group students.

Keywords: Social studies, course book, concept, concept perception

Giriş

İnsanoğlunun var oluşundan günümüze kadar yeni bilgiler üretilmiş ve üretilen bilgiler çeşitli yöntemlerle nesilden nesile aktarılmıştır. Duvar resimleriyle başlanılan, hayvan deriyle devam eden saklama ve aktarma işi artık online bir şekilde hayatımızı kolaylaştırmaktadır. Üretilen bilgiler saklamanın en yaygın ve güvenilir yolu onları yazılı hale getirmektir.

Ders kitapları, günümüzde hızla değişen ve gelişen modern araç-gereçlere karşın; öğrenme-öğretme araçlarının en eskisi, en çok bilineni ve en çok kullanılanı olduğu için eğitimde temel kaynak olarak yerini korumaktadır. Bir öğretim materyali olan ders kitapları öğretimde en yaygın olarak kullanılan ana kaynak, hatta birçok durumda tek öğretim materyalidir (Sever, 2010).

Çevre imkânları, dersin ve öğretmenin özellikleri gibi faktörlerden dolayı, öğretim ortamında kullanılan araçlar zenginlik gösterememektedir. Ders kitaplarının organizasyonunun dersin amaçlarına uygun olması, yeterli bilgilerin mevcut olması, kolay taşınabilir ve bulunabilir olması ve ayrıca ekonomik olması ders kitaplarını en çok kullanılan öğretim aracı haline getirmiştir.

Eğitimde ders kitabının en yaygın öğretim aracı olarak kullanılması avantajlarının yanında dezavantajlarını da beraberinde getirmektedir. Ders kitabının dikkatli seçilip, öğretmen ve öğrenci tarafından sınıf içi ve sınıf dışında etkili bir şekilde kullanılması avantaj durumlarından biridir. Ancak sınıf içerisinde bütün etkinliklerin merkezinde kullanılıp, öğretmeni ikinci plana itmesi durumunda bazı olumsuzlukları da beraberinde getirebilir (Kılıç, 2005).

50 / Özlem ULU KALIN - İbrahim FEVZİ ŞAHİN

Ülkemizde eğitimde fırsat eşitliği ilkesine bağlı kalınarak ders kitapları devlet tekelinde okullar aracılığıyla öğrencilere ulaştırılmaktadır. Ders kitabı, öğretmen kılavuz kitabı ve öğrenci çalışma kitabı olarak bilinen öğretim materyalleri, belli bir öğrenme alanı ile ilgili hedef davranışları kazandırmak amacıyla ilgili programdaki hedeflere uygun olarak hazırlanır. Öğretim materyali, öğrencinin düşünme ve sosyal becerilerini geliştirmesine katkıda bulunmalıdır. Öğretim programlarında öğretim için ayrılan zamanın büyük bir bölümü ders kitabına ayrıldığı için, bu materyalin nitelik yönünden öğretmen kılavuz kitabı ve öğrenci çalışma kitabına da rehberlik ve kaynaklık edebilecek düzeyde hazırlanmış olması gerekmektedir.

Ders kitabı, eğitim-öğretim açısından kullanılma kolaylığı bulunan, öğrencilerin rahatlıkla ulaşabildiği, bilgilerin doğrudan verildiği, her an başvurulabilen ve tek taraflı aktarım yönteminin boşluklarını doldurabilen önemli araçlardan birisidir. İyi hazırlanmış bir ders kitabının, hem öğretmenlere hem de öğrencilere büyük yararı vardır. Bunun yanı sıra eğitim ve öğrenme etkinliklerinde kılavuzluk etme yönü mevcuttur (Semerci, 2004).

Karadüz'e (2006) göre, ders kitaplarının öğrenci başarısı üzerinde etkisi önemlidir. Ders kitabının bilgi verme işlevinin yanında dil ve anlatım özellikleri, içeriğin sunumu, programda esas alınan öğretim yöntem ve stratejilerine uygunluğu, görsel öğelerin zenginliği ve içerikle uyumunun öğretici nitelikte olması gerekmektedir.

Kaya'ya (2002) göre, ders kitabı, ilk defa Eski Mısır'da M.Ö. 4000 yıllarında papirüs rulesi üzerine yazılıp çizilmiş matematik, tıp ve düzlem geometri ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır.

Sosyal Bilgiler dersi, demokratik değerleri benimsemiş vatandaşlar olarak öğrencilerin içinde yaşadığı topluma uyum sağlamalarını ve öğrencilere bu bilgi birikimini yaşama geçirebilecek donanımlar kazandırmayı amaçlamaktadır (Ulu Kalın, 2011). Disiplinlerarası yaklaşıma sahip olan Sosyal Bilgiler eğitimi, doğası gereği içerisinde soyut kavramları da içine alan tek disiplindir. Eğitimde, kavram eğitiminin yeri yadsınamayacak derecede önemlidir.

Kavram kelimesi isim olarak; “Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı” şeklinde tanımlanırken felsefi açıdan, “Nesnelerin veya olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarım” olarak tanımlanmaktadır (TDK[‡]). Gençmehmetoğlu (2009) kavram kelimesini; “Kavramlar sözcüklerle ifade edilir ve sözcükler kavramın adıdır” şeklinde tanımlamıştır.

Ericson (1995), karşılaşılan bir terimin veya sözcüğün kavram olup olmadığının anlaşılması için beş özellik taşıması gerektiğini savunur. Ericson'a göre bir terim veya sözcük; genel ve soyutsa, bir ya da iki sözcükle ifade ediliyorsa,

‡

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58de4565f25139.68357553 adresinden 22.03.2017 tarihinde erişilmiştir.

uygulamada evrensel, belli bir zamana bağlı değilse ve ortak özelliklere sahip farklı özellikleri temsil ediyorsa kavramdır (Akt. Doğanay, 2005).

Tanımlardan anlaşılacağı üzere kavramlar somut değil soyut düşüncelerdir ve insanın düşünce sisteminde yer alırlar. Çepni, Ayas, Johnson ve Turgut'a (1997) göre kavram öğretimi, bazı kavramların öğrencinin zihninde oluşmasını sağlamak amacıyla yapılır.

Geleneksel yöntemde kavram öğretimi, öğrenciye kavramı ifade eden sözcüğü vermek, kavramın sözel tanımını vermek, kavramın ayırt edici niteliklerini belirtmek, öğrencinin kavram için uygun ve uygun olmayan örnekler bulmasını sağlamak basamaklarından oluşur (Çepni vd., 1997).

Yukarıda bahsi geçen geleneksel yöntemde kavram öğretiminin dışında, Balık Kılçığı tekniği, Kavram Haritaları tekniği, Zihin Haritası tekniği, Kavram Ağları tekniği, Yapılandırılmış Grid tekniği, Vee Diyagramı tekniği, Tanılayıcı Dallanmış Ağaç tekniği, Kavramsal Değişim Metinleri tekniği, Kavramsal Karikatür tekniği ve Kelime İlişkilendirme teknikleri de kavram öğretiminde kullanılan tekniklerdir.

Algı, 'bir şeye dikkati yönelterek o şeyin bilincine varma, idrak' anlamında kullanılmaktadır (TDK[§]). Kavram algısı da geçen şeyi/kavramı anlama ve bilgiyi bilinçte var etme olarak tanımlanabilir.

Literatür incelendiğinde kavram öğretimi ile ilgili oldukça fazla sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir (Güneş vd, 2010; Kılıç, 2008; Köksal, 2006; Yılmaz ve Çolak, 2011; Alkan, 2010; Tural, 2011; Akyol Gök, 2014; Çaycı, 2007; Tokcan, 2015; Aydın, 2006; Turan, 2002; Alkış, 2006; Baba, 2012; Ünlü, 2011; Akdağ, 2010; Habiboğlu, 2009; Özgün, 2009; Kurtoğlu, 2009; Yılmaz, 2008). Bahsi geçen çalışmalarda farklı değişkenlerle kavram öğretimi yapılmış ve örneklem gruplar üzerinde oluşan kavram algılarına bakılmıştır. Bu çalışmanın içinde yer alan bazı kavramlarla ilgili (anayasa, egemenlik, bağımsızlık, yerel yönetim, kamuoyu, demokrasi) çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda da (Öktem, 2006; Doğan, 2007; Kısa, 2007; Tuncel ve Ayva, 2010; Dinç, 2014; Karadeniz, 2008) farklı değişkenler kullanılarak örneklem grubun bahsi geçen kavramları algılama düzeylerine bakılmıştır.

Ulu Kalın (2007) çalışmasında öğretmen görüşlerine dayanarak mevcut ders kitaplarındaki eksiklikleri saptamıştır. Bu çalışmada tasarlanan fasikül kitap tespit edilen eksiklikleri giderecek şekilde hazırlanmıştır. Bu çalışmada amaç, tasarlanan 4. sınıf 'İnsanlar ve Yönetim' ünitesinde geçen kavramlara yönelik öğrenci algılarının saptanmasıdır. Literatüre bakıldığında günümüze yapılan çalışmalarda kadar yeni bir fasikül kitap hazırlanıp, ünite de geçen bütün kavramların öğrenciler tarafından algılanma düzeylerine bakılmadığı için bu çalışma önemlidir.

§

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58e205dea78ca7.70437348 adresinden 23.03.2017 tarihinde erişilmiştir.

52 / Özlem ULU KALIN - İbrahim FEVZİ ŞAHİN

Çalışmada kullanılan kavram algısı ölçeğinin ölçülmek istenilen niteliği ölçecek düzeyde olduğu; uygulama yapılacak sınıflardaki öğrencilerin ilgi, ihtiyaç, algılama ve öğrenme seviyeleri bakımından homojen bir dağılım gösterdiği ve örneklem grubu oluşturan öğrencilerin evreni temsil ettiği varsayılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada 4. sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan demokrasi disiplini ile ilgili “Güç, Yönetim ve Toplum” öğrenme alanına yönelik ‘İnsanlar ve Yönetim’ ünitesini kapsayan bir fasikül kitap tasarlanmış ve öğrencilerde oluşan kavram algılarına yönelik etkinliğinin araştırılması amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama aracı, veri toplama süreci ve verilerin çözümlenmesi başlıklarına yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmanın modeli nicel destekli nitel bir çalışmadır. Nitel araştırma doğası gereği yorumsamacı, çoklu yöntemleri içeren ve araştırma sahasında yapılması gerekir (Christensen, Johnson, Turner, 2015). Bu çalışma bu özellikleri kapsar nitelikte nitel bir çalışmadır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma grubunu 2010-2011 eğitim öğretim yılında Artvin Merkez ilçedeki bir ilköğretim okulunun 2 şubesi oluşturmaktadır. Çalışma deney grubunu oluşturan şubede 25 öğrenci ve kontrol grubunu oluşturan şubede de 25 öğrenci olmak üzere toplam 50 öğrenciden örneklem grubuna sahiptir.

Veri Toplama Aracı

Öğrencilerin kavram algısını ölçmek için açık uçlu sorulardan oluşan anket kullanılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analizi yöntemleriyle analiz edilmiştir. Çalışmada 12 açık uçlu sorudan oluşan bir anket uygulanmıştır. Soru cümleleri ders kitabından olduğu gibi seçilmiş ve ankete eklenmiştir. Örneğin; kamu kavramı ile ilgili öğrenci algılarını ölçmek için “Yerel yönetimlerin esas amacı kamuya hizmet etmektir.” cümlesi doğrudan anket formuna eklenmiş ve öğrencilerden kamu kavramını açıklamaları istenmiştir. Soruların kapsam geçerliliğini sağlamak için alanla ilgili iki öğretim elemanına ve bir sınıf

öğretmenine ve iki ölçme değerlendirme uzmanına incelenmiştir. Tüm uzman görüşlerinden alınan dönütlerin yüz görünüş geçerliğine bakılmış aradaki uyumun %70'in üzerinde olmasına dikkat edilmiştir. Kavramlar tespit edilirken MEB tarafından önerilen İlköğretim 4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabının “İnsanlar ve Yönetim” alt öğrenme alanındaki kavramlar göz önünde bulundurulmuştur. Hazırlanan veri toplama aracı hem deney grubuna hem de kontrol grubuna uygulanmış ve öğrencilerin kavram algıları üzerinde fark olup olmadığına bakılmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırma için hazırlanan ilkokul 4. sınıf “İnsanlar ve Yönetim” öğrenme alanına ait fasikül kitap seçkisiz yöntemle seçilen deney grubuna beş hafta süreyle araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Kontrol grubuna ise yine araştırmacı tarafından MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından beş (5) yıl süreyle ders kitabı olarak kullanılabilir onayı verilen ders kitabı uygulanmıştır. Deneysel sürecin bitmesinin ardından her iki gruba veri toplama aracı uygulanmış ve veriler elde edilmiştir.

Verilerin Çözümlemesi

Ölçme aracı ile elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş ve tematik kodlar oluşturulmuştur. Deney grubu ve kontrol grubu öğrencilerinden elde edilen veriler ayrı ayrı analiz edilmiş ve tablolastırılmıştır.

BULGULAR

Kavram değerlendirme anketi deney grubu ve kontrol grubu öğrencilerine aynı şekilde uygulanmıştır. Uygulanan anket sonucu elde edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 1. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin anayasa kavramına verdikleri cevapların alt tema yüzdeleri

Deney Grubu (N:25)	f	%	Kontrol Grubu (N:25)	f	%
Halkın uyması gereken kurallar	8	32	Koyulan kurallar	9	36
Yasaklarımızın yazılı olduğu kalın kitap	8	32	Kuralların verildiği yer	5	20
Mecliste alınan kararlar	3	12	Boş	5	20
Boş	3	12	Bir yasanın çıkması	2	8

54 / Özlem ULU KALIN - İbrahim FEVZİ ŞAHİN

Kimseye göre değişmeyen haklarımız	2	8	Bağımsızlık	1	4
Yerel yönetim kurumu	1	4	Kuralların değişmesi	1	4
			Padişahın koyduğu kurallar	1	4
			Türk milletinin egemenliği ile seçilmesi	1	4

Anayasa kelimesi “Bir devletin yönetim biçimini belirten, yasama, yürütme, yargılama güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren, yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasa” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2005).

Tablo 1 incelendiğinde anayasa kavramının deney grubu öğrencileri tarafından anlaşıldığı, ancak kontrol grubu öğrencileri tarafından tam algılanmadığı görülmektedir. Şöyle ki; kontrol grubu öğrencilerinin sadece %36’sı “koyulan kurallar” cevabını vererek anayasa kavramını doğru olarak tanımlamışlardır. Geriye kalan toplam %64’lük öğrenci grubu “kuralların verildiği yer”, “bir yasanın çıkması”, “kuralların değişmesi”, “padişahın koyduğu kurallar” cevaplarıyla anayasa kavramı algısını doğru oluşturamadıkları saptanmaktadır.

Deney grubu öğrencilerinin %32’si “halkın uyması gereken kurallar” ve yine %32’si “yasaklarımızın yazılı olduğu kitaplar” cevaplarıyla anayasa kavramı ile ilgili doğru algı içinde olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 2. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin kamu kavramına verdikleri cevapların alt tema yüzdeleri

Deney Grubu (N:25)	f	%	Kontrol Grubu (N:25)	f	%
Halk	17	68	Boş	9	36
Bir milletin toplanması	4	16	Hizmet	5	20
Boş	2	8	Kamuya hizmet vermek	5	20
Belediye	1	4	Kamuya yardım eden kişi	2	8
Hizmet etmek	1	4	Yerel yönetime oy veren insanlar	1	4
			Oy kullanarak seçim yapmak	1	4
			Halk	1	4
			Yerel yönetim	1	4

“Halk ya da halk hizmeti gören devlet organlarının tümü” (TDK, 2005) şeklinde açıklanan Kamu kavramı kontrol grubu öğrencilerinin %36’sı tarafından cevapsız bırakılmıştır. Kontrol grubu öğrencilerinin %4’ü “Halk” cevabıyla doğru kavram algısı yaptıkları görülmektedir. Öğrencilerin %20’si “Kamuya hizmet vermek” ve %20’si “Hizmet” cevaplarıyla soru kökünün aynısını tekrar etmişlerdir. “Yerel yönetime oy veren insanlar” cevabını veren bir öğrenci kamu kavramını halk kelimesi ile bütünleştirerek kısmen anlama gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu cevapların dışında kalan “Kamuya yardım eden kişi”, “Oy kullanarak seçim yapmak” ve “Yerel yönetim” cevaplarını veren toplamda %16’lık öğrenci grubu kamu kavramı ile ilgili doğru algı oluşturamamışlardır.

Deney grubu öğrencilerinin %68’i kamu kavramına “Halk” cevabını vermiştir. Bu durum öğrencilerin çoğunluğunun doğru algı düzeyinde olduğunu göstermektedir. “Bir milletin toplanması” cevabını veren %16’lık kesimi oluşturan öğrenci grubu kamuoyu kavramı ile kamu kavramını birbirine karıştırarak kavram yanlışlığına düşmüşlerdir. Öğrencilerin ikisi soruyu cevapsız bırakırken biri de “hizmet etmek” yanıtıyla soru kökünü tekrar etmiştir. “Belediye” cevabı veren bir öğrenci de kamu kavramı ile ilgili yanlış algı oluşturmuştur.

Tablo 3. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin milletvekili kavramına verdikleri cevapların alt tema yüzdeleri

Deney Grubu (N:25)	f	%	Kontrol Grubu (N:25)	f	%
İl temsilcisi	16	64	İli yönetmek için belediye başkanına yardım eden kişi	6	24
Seçimle başa gelen insanlar	3	12	Seçimlerde seçilen başkanlarla karar alan kişiler	3	12
Her ilden TBMM’ye giden milletvekilleri orada kararlar alırlar	2	8	TBMM’de çalışan başkan adayları	3	12
Oy kullanmak	1	4	Boş	3	12
İnsanlardan oluşan topluluk	1	4	Başbakanın kim olduğuna karar verenler	2	8
Ankara’da toplanırlar	1	4	Seçimlerden sonra toplantı yapılması	2	8
Boş	1	4	Her ilden seçilmiş olan insan	2	8

Seçimlerle ortaya çıkar	1	4
İlini ve milletini temsil eden kişi	1	4
Toplumunu değerlendiren kişi	1	4
Savaşı durdurmak için çalışanlar	1	4

“Anayasaya göre millet meclisine seçimle giren millet temsilcisi, mebus, parlamenter, vekil” (TDK, 2005) diye tanımlanan milletvekili kavramını kontrol grubu öğrencilerinin çoğunun dolaylı olarak doğru algıladığı görülmektedir. Örneklem grubun yaklaşık 3/4’üne denk gelen ve “İli yönetmek için belediye başkanına yardım eden kişi” cevabını veren altı öğrenci milletvekili kavramını yanlış algılamıştır.

Deney grubu öğrencilerinin %64’ü milletvekili kavramı için “İl temsilcisi” cevabını vermiştir. Bu durum onların tam öğrenme gerçekleştirerek kavramı doğru algıladıklarının göstergesidir. “Seçimle başa gelen insanlar” cevabını veren üç öğrenci de %12’lik dilimle tam öğrenme gerçekleştiren grubun içerisinde yer almaktadır. “Her ilden TBMM’ye giden milletvekilleri orada kararlar alırlar” cevabını veren iki öğrenci ise bu cevapla milletvekili kavramı ile ilgili kısmen doğru algı geliştirdiklerini göstermişlerdir. Şimdiye kadar bahsi geçmeyen toplam dört deney grubu öğrencisi de “Oy kullanmak”, “İnsanlardan oluşan topluluk”, “Ankara’da toplanırlar” ve birde boş cevapla milletvekili kavramını yanlış algıladıklarını göstermişlerdir.

Tablo 4. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin TBMM kavramına verdikleri cevapların alt tema yüzdeleri

Deney Grubu (N:25)	f	%	Kontrol Grubu (N:25)	f	%
Türkiye Büyük Millet Meclisi	23	92	Cumhuriyetin açılışı	7	28
Atatürk’ün önderliğinde açılan şey	1	4	Türkiye Büyük Millet Meclisi	7	28
Milletin meclisi	1	4	Boş	4	16
			Atatürk çocuklara bu ismi hediye etmiştir	3	12
			Milli egemenlik	1	4
			İnsanlara ve işsizlere	1	4

yardımcı olur		
Değişik illerden gelen milletvekillerinin konuşma yaptığı yer	1	4
Bağımsızlığı ve özgürlüğü ifade eder	1	4

Tablo 4 incelediğinde kontrol grubu öğrencilerinin %28'inin haricindeki diğer öğrencilerin TBMM kavramını dolaylı olarak doğru algıladıkları, deney grubu öğrencilerinin ise tamamının TBMM kavramını doğru algıladıkları görülmektedir.

Tablo 5. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin Egemenlik kavramına verdikleri cevapların alt tema yüzdeleri

Deney Grubu (N:25)	f	%	Kontrol Grubu (N:25)	f	%
Bağımsızlık, özgürlük	15	60	Boş	7	28
Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir	5	20	Çocuk Bayramı'nın açılışı	6	24
Halk, millet, ülke	2	8	Özgürlük, bağımsızlık	5	20
Hâkim olmayan	2	8	Barış sağlanmıştır	1	4
Cesaretlilik, dürüstlük	1	4	Hür ve güvenli yaşamak	1	4
			Düzen ve dayanışma	1	4
			TBMM'nin koyduğu bir yasa	1	4
			Simge	1	4
			Yönetimin iyi olması	1	4
			23 Nisan'da kutlanılan bayram	1	4

Egemen kelimesi “Yönetimini hiçbir kısıtlama veya denetime bağlı olmaksızın sürdüren” şeklinde tanımlanmaktadır. egemenlik kavramı ise “Egemen olma durumu. Millet ve onun tüzel kişiliği olan devletin yetkilerinin hepsi, hükümlerlik, hakimiyet” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2005).

Tablo 5 incelendiğinde kontrol grubu öğrencilerinin soyut bir kavram olan egemenlik kavram algısını oluşturamadıkları görülmektedir. Sadece “özgürlük ve

bağımsızlık” cevabını veren beş öğrenci egemenlik kavram algısını doğru oluşturmuştur.

Deney grubu öğrencilerinin %60’ı “bağımsızlık, özgürlük” cevabıyla kavram algılarını doğru şekillendirmişlerdir. Kavramı doğru cevaplama yüzdelerine bakıldığında deney grubu öğrencilerinin yarısından fazlasının kontrol grubu öğrencilerine oranla doğru cevap verdikleri görülmektedir.

Tablo 6. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin bağımsızlık kavramına verdikleri cevapların alt tema yüzdeleri

Deney Grubu (N:25)	f	%	Kontrol Grubu (N:25)	f	%
Halkın özgürce yaşaması	16	64	Boş	7	28
Boş	6	24	Özgür olmak	7	28
Bir milletin bir yerde bağımsız yaşaması	1	4	Anayasa	5	20
Bir milletin başka bir ülkeyle işbirliği yapmaması	1	4	Simge	3	12
Bağımlı olmayan	1	4	Hakların sağlanması	1	4
			Atatürk’ün TBMM’yi açması	1	4
			Egemenlik, istiklal	1	4

“Davranışlarını, tutumunu, girişimlerini herhangi bir gücün etkisinde kalmadan düzenleyebilen, hür, özgür, müstakil” (TDK, 2005) anlamına gelen bağımsız kavramıyla eşleştirilen bağımsızlık kavramını kontrol grubu öğrencilerinin sadece %28’i “özgür olmak” şeklinde cevaplayarak doğru algı yapmışlardır. Öğrencilerin %28’i soruyu boş bırakmış, geriye kalan kısım ise farklı ve yanlış kavramlarla açıklamışlardır. Bu durum kontrol grubu öğrencilerinin çoğunun bağımsızlık kavramı ile ilgili yanlış algı oluşturduklarının göstergesidir.

Deney grubu öğrencilerinin yarısından fazlası ise “halkın özgürce yaşaması” cevabıyla bağımsızlık kavramı ile ilgili doğru algı geliştirdiklerini göstermişlerdir. Deney grubu öğrencileri “bir milletin bir yerde bağımsız yaşaması”, “bir milletin başka bir ülkeyle işbirliği yapmaması” ve “bağımlı olmayan” cevaplarıyla bağımsızlık kavramını kısmen doğru algıladıklarını belirtmişlerdir. Deney grubunun %24’ü ise soruyu cevapsız bırakmıştır.

Deney grubu ve kontrol grubu öğrencilerinin bağımsızlık kavramına yönelik algılarına bakıldığında, deney grubu öğrencilerinin toplam %76’sının doğru

algı oluşturduğu; kontrol grubu öğrencilerinin ise sadece %28'inin doğru algı oluşturduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 7. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin seçim kavramına verdikleri cevapların alt tema yüzdeleri

Deney Grubu (N:25)	f	%	Kontrol Grubu (N:25)	f	%
Seçmek için halkın verdiği oy	14	56	Oyla seçilen idare	9	36
Halkın oy kullanarak belediye başkanı, muhtar gibi kişileri seçmesi	6	24	Oy	5	20
Her beş yılda bir yapılan, insanların oy kullanmasıyla yapılan şey	3	12	Muhtar, belediye başkanı oy ile seçilir	3	12
İş başına gelme yöntemi	2	8	Seçme ve seçilme hakkı verilmesi	2	8
			Başbakanın herkesin oyuyla göreve gelmesi	1	4
			Bir kişinin bir göreve gelmesi	1	4
			Çocukların oy kullanması	1	4
			Birisi başkan olsun diye seçim yapılır	1	4
			Halkın kendi kendini yönetmesi	1	4
			Boş	1	4

“Seçme işi. Kanunlar yönetmelikler uyarınca kanun koymak ve yönetmek için bir veya daha çok aday arasından belli birini veya birkaçını seçme, intihap.” (TDK, 2005) olarak tanımlanan Seçim kavramı ile ilgili bulgular incelendiğinde, kontrol grubu öğrencilerinin seçim kavramına yönelik algılarının doğru oluşmadığı görülmektedir.

Deney grubu öğrencilerinin ise yarıdan fazlasının seçim kavramı için doğru algı oluşturduğunu, geri kalanının da doğruya yakın algı oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 8. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin yerel yönetim kavramına verdikleri cevapların alt tema yüzdeleri

Deney Grubu (N:25)	f	%	Kontrol Grubu (N:25)	f	%
Muhtar, belediye başkanı	15	60	Seçimleri yapan	6	24
Bir yönetim birimi	4	16	Başbakanlık seçimi	6	24
Köyde, ilçede veya ildeki yerel yönetim birimleri	4	16	Bir yönetim şekli	2	8
Boş	2	8	Oylarla başkan olmak	1	4
			İnsanların yönetiminin tekrarlanması	1	4
			Eski seçimler gibi değil; herkesin yerel seçilmesi	1	4
			Disiplin, seçim, kural	1	4
			İnsanların yönetimde oy kullanması	1	4
			Yerel yönetimin öncelikli amacı hizmet etmektir	1	4
			5 yıl süren yönetimlerdir	1	4
			O bölgenin yönetimi	1	4
			Belediye başkanının seçilmesi	1	4
			Milleti oluşturan toplum	1	4
			Seçimle başa gelenler	1	4

“İl, belediye veya köy halkının oradaki ortak yerel gereksinimlerini karşılayan ve genel karar organları oradaki halk tarafından seçilen kamu tüzel kişisi, mahalli idare.” (TDK, 2005) anlamına gelen yerel yönetim kavramına kontrol grubu öğrencilerinin çoğunun doğru algı geliştiremedikleri görülmektedir. Tablo 8 incelendiğinde kontrol grubu öğrencilerinden sadece dört tanesinin “5 yıl süren yönetimlerdir”, “O bölgenin yönetimi”, “Belediye başkanının seçilmesi” ve “Seçimle başa gelenler” şeklinde verdiği cevaplarla geliştirdikleri algının kısmen doğru olduğu anlaşılmaktadır. Kontrol grubu öğrencilerinin geriye kalan kısmı ise verdikleri cevaplarla yerel yönetim kavramı ile ilgili doğru algı geliştiremedikleri görülmektedir.

Deney grubu öğrencilerinin vermiş oldukları cevaplara bakıldığında ise, onlarda kontrol grubu öğrencileri gibi yerel yönetim kavramıyla ilgili doğru algı

geliştiremedikleri görülmektedir. Ancak deney grubu öğrencilerinin vermiş olduğu cevaplar, kontrol grubu öğrencilerinin cevaplarına oranla yerel yönetim kavramını açıklayıcı nitelik taşımadığı görülmektedir.

Tablo 9. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin kamuoyu kavramına verdikleri cevapların alt tema yüzdeleri

Deney Grubu (N:25)	f	%	Kontrol Grubu (N:25)	f	%
Bir milletin toplanarak isteklerini yerine getirmesi	19	76	Grup oluşturmak ve gerekli olan şeyleri dile getirmek	8	32
Oy kullanmak	3	12	Hizmet	5	20
Halkın oyu	2	8	Halkla oy kullanma	5	20
Bir ülkede yaşayan insan topluluğu	1	4	Boş	4	16
			Bir konu hakkında tartışma	1	4
			İnsanların haklarını koruma	1	4
			Seçim	1	4

Kamuoyu, “Bir konuyla ilgili halkın genel düşüncesi, halkoyu.” (TDK, 2005) şeklinde tanımlanır. Tablo 9 incelendiğinde kontrol grubu ve deney grubu öğrencilerinin çoğunun kamuoyu kavramı ile ilgili doğru algı oluşturdukları görülmektedir. Sadece kontrol grubu öğrencileri içinde “hizmet” yanıtını veren beş öğrenci ve “seçim” yanıtını veren bir öğrenci ile deney grubunda “bir ülkede yaşayan insan topluluğu” yanıtını veren bir öğrenci kamuoyu kavramı ile ilgili kavram yanılgısına düşmüşlerdir.

Tablo 10. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin demokrasi kavramına verdikleri cevapların alt tema yüzdeleri

Deney Grubu (N:25)	f	%	Kontrol Grubu (N:25)	f	%
Yönetim şekli	14	56	Adalet	6	24
Halkın kendi kendini yönetmesi	3	12	Oy	4	16
Adalet	3	12	Türkiye Cumhuriyeti demokrasi ile yönetilir	4	16

62 / Özlem ULU KALIN - İbrahim FEVZİ ŞAHİN

Boş	2	8	Hak	3	12
Düzensizlik	1	4	Özgürlük, dayanışma ve düzen ile yönetim	3	12
Oy kullanmak	1	4	Özgürlük	2	8
			İnsanın kendi kendini yönetmesi	1	4
			Türkiye Cumhuriyeti Devleti	1	4
			İnsan hakları	1	

“Halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi” (TDK, 2005) olarak tanımlanan demokrasi kavramı kontrol grubu öğrencilerinin sadece bir tanesi tarafından “İnsanın kendi kendini yönetmesi” olarak tanımlanmıştır. Bu durum öğrencinin doğru algı geliştirdiğinin kanıtıdır. Tablo 10 incelendiğinde kontrol grubu öğrencilerinin demokrasi kavramını yanıtızsız bırakmadıkları görülmektedir. Ancak %16’lık öğrenci grubu “Türkiye Cumhuriyeti demokrasi ile yönetilir” cevabıyla soru kökünü tekrarladıkları için cevap verememiş sayılmaktadırlar. “Adalet” (%24), “Hak” (%12), “Özgürlük, dayanışma ve düzen ile yönetim” (%12) ve “Özgürlük” (%8) cevaplarını veren öğrencilerin oluşturdukları algının kısmen doğru olduğu söylenebilir. “Oy”, “İnsan hakları” ve “Türkiye Cumhuriyeti Devleti” cevaplarını veren öğrenci grubunun ise demokrasi kavramı ile ilgili yanlış algı oluşturdukları sonucu görülmektedir.

Deney grubu öğrencilerinin “yönetim şekli” ve “halkın kendi kendini yönetmesi” cevaplarını veren toplam %68’lik öğrenci grubunun demokrasi kavramı ile ilgili doğru algı geliştirdikleri görülmektedir.

Tablo 11. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin belediye başkanı kavramına verdikleri cevapların alt tema yüzdeleri

Deney Grubu (N:25)	f	%	Kontrol Grubu (N:25)	f	%
Belediyeyi yöneten kişi	15	60	Muhtarın istediği şeylerin yapılıp yapılmayacağına izin veren kişi	8	32
Parkların, yolların yapımıyla ilgilenir	10	40	İli yöneten kişi	6	24
			Yolları düzeltmek için çalışan kişi	5	20
			Belediyeyi yöneten kişi	2	8

Cumhuriyet işleri	1	4
Seçimle göreve gelmiş ve insanlara hizmet veren kişi	1	4
Kararları yerine getiren kişi	1	4
Boş	1	4

“Belediye teşkilatını yöneten kimse, belediye reisi.” (TDK, 2005) şeklinde tanımlanan belediye başkanı kavramını kontrol grubu öğrencilerinden sadece ikisi “Belediyeyi yöneten kişi” olarak cevaplandırarak doğru algı oluşturduklarını göstermişlerdir. Deney grubu öğrencilerinin %60’nın oluşturduğu algı doğru iken; “parkların, yolların yapımıyla ilgilenir” cevabını veren %40’lık öğrenci grubunun algılarının kısmen doğru olduğu söylenebilir.

Tablo 12. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin muhtar kavramına verdikleri cevapların alt tema yüzdeleri

Deney Grubu (N:25)	f	%	Kontrol Grubu (N:25)	f	%
Köyü veya mahalleyi yöneten kişi	23	92	Köyü veya mahalleyi yöneten kişiye verilen ad	14	56
Seçimle başa gelen köyü yöneten kişi	2	8	İkametgâh belgesini verir	6	24
			Köy işleri	2	8
			Boş	3	12

“Köy ve mahallenin yasalarla belirtilmiş işlerini yürütmek için o köy veya mahallede oturanların seçtikleri kimse” (TDK, 2005) şeklinde tanımlanan muhtar kavramını kontrol grubu öğrencilerinin %56’sı “Köyü ve mahalleyi yöneten kişiye verilen ad” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu durum kontrol grubu öğrencilerinin yarıdan fazlasının kavram algısının doğru olduğunun göstergesidir. Deney grubu öğrencileri ise “köyü ve mahalleyi yöneten kişi” ve “seçimle başa gelen köyü yöneten kişi” cevaplarını vererek muhtar kavramıyla ilgili oluşturdukları algılarının doğru olduğunu ispatlamışlardır.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Çalışmada öğrencilerin kavram algısını ölçmek için açık uçlu sorulardan oluşan anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analizi

64 / Özlem ULU KALIN - İbrahim FEVZİ ŞAHİN

yöntemiyle analiz edilmiş ve deney grubu ve kontrol grubu verilerini karşılaştıracak şekilde bulgular kısmında tablolar halinde verilmiştir.

Çalışmanın amacına yönelik “İnsanlar ve Yönetim” ünitesinde yer alan anayasa, kamu, milletvekili, TBMM, egemenlik, bağımsızlık, seçim, yerel yönetim, kamuoyu, demokrasi, belediye başkanı ve muhtar kavramları deney ve kontrol grubu öğrencileri tarafından algılanma düzeylerine bakılmış ve araştırmanın sonucunda bu kavramların algılanmasında hazırlanan fasikül ders kitabına dayalı öğretimin mevcut öğretim programına dayalı öğretime göre daha etkili olduğu belirlenmiştir. Şöyle ki;

Anayasa kavramı ile ilgili kontrol grubu öğrencilerinin 1/3’i doğru algı geliştirmişken, deney grubu öğrencilerinin 2/3’si tarafından doğru şekilde algılanmıştır. Bu sonuç Doğan’ın (2007) çalışmasında elde ettiği verileri destekler niteliktedir. Doğan (2007), ilköğretim 5. sınıf Sosyal Bilgiler dersi “Bir Ülke Bir Bayrak” ünitesinde geçen bazı kavramların öğrenilmesi üzerine bir çalışma yapmış ve öğrencilerin anayasa kavramı ile ilgili soruların %28.31’ini doğru cevapladığını görmüştür.

Halk anlamına gelen kamu kavramı kontrol grubu öğrencilerinin sadece bir tanesi tarafından doğru algılanmıştır. Kontrol grubu öğrencilerinin %36’sı soruyu yanıtızsız bırakmış, farklı cevaplar veren toplam %16’lık örneklem grup ise kamu kavramı ile ilgili yanlış algı seviyesinde olduğunu belli etmiştir. Bunun yanı sıra deney grubu öğrencilerinin %68’lik bir bölümü halk cevabını vererek kamu kavramıyla ilgili doğru algı düzeyine sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Örneklem grubun yakın çevre örneklerinden veya medyadan sıklıkla duyabilecekleri bir kavram olan milletvekili kavramına kontrol grubu öğrencileri farklı açıklamalarla kısmen doğru algı düzeyinde olduklarını belirtirken; deney grubu öğrencilerinin yarıdan fazlasının milletvekili kavramıyla ilgili doğru algı geliştirdikleri görülmektedir.

Yukarıda bahsedilen yakın çevre faktörü ve medyanın etkisi, aynı zamanda her yıl 23 Nisan’da kutlanılan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı dolayısıyla örneklem grubun aşına olduğu bir diğer kavram da TBMM’dir. Kontrol grubu öğrencilerinin 2/3’sinin doğru algı geliştirdiği bu kavrama deney grubu öğrencilerinin hepsi doğru algı geliştirmiştir.

Çalışmanın örneklem grubunu oluşturan ilkokul 4. sınıf öğrencileri Piaget’in bilişsel gelişim dönemlerine göre henüz somut işlem döneminde yer almaktadırlar. Bu dönemin özellikleri gereği henüz soyut kavramları tam olarak algılayamamakta ve soyut düşünme gerçekleştirememektedirler. Bu çalışmada ele alınan ilk soyut kavram egemenlik kavramıdır. Elde edilen bulgulara göre kontrol grubu öğrencilerinin %80’i egemenlik kavramı ile ilgili doğru algı seviyesine ulaşamamışlardır. Bu sonuç Öktem’in (2006) çalışmasında elde ettiği sonucu destekler niteliktedir. Aynı gelişim özelliklerine sahip deney grubu öğrencilerinin %60’ı ise egemenlik kavramı ile ilgili doğru algı seviyesine ulaşmışlardır. Karadeniz (2008), 4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan Atatürkçülük konularındaki kavramların kazandırılma düzeyleriyle ilgili yapmış olduğu çalışmasında egemenlik

kavramını örneklem grubun kavrama düzeyinde %75, bilgi düzeyinde %69 ve analiz düzeyinde %54 düzeyinde kazandıkları sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmanın bir diğer soyut kavramı bağımsızlık ile ilgili kontrol grubu öğrencilerinin sadece %28'i doğru algı oluşturmuştur. Deney grubu öğrencilerinde bağımsızlık kavramına ilişkin doğru algı oluşturan öğrencilerin toplam yüzdesi %76 oranındadır. Soyut bir kavram olan bağımsızlık kavramının algılanma düzeyi Karadeniz'in (2008) çalışmasında da oldukça yüksek oranlarda çıkmıştır.

İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin yakın çevre örneklerinden biri olan seçim kavramı ile ilgili kontrol grubu öğrencilerinin doğru algı oluşturamadıkları ancak deney grubu öğrencilerinin yarıdan fazlasının “seçmek için halkın verdiği oy” şeklinde kavramı açıkladıkları görülmüştür.

Yerel yönetim kavramı henüz çocuk sıfatına sahip olan ilkokul 4. sınıf öğrencileri için doğru algılanmamış ve yaşantı örnekleri sergileyememişlerdir. Çalışmanın bulgularına bakıldığında hem kontrol grubu hem de deney grubu öğrencilerinin yerel yönetim kavramına yönelik doğru algı geliştiremedikleri görülmektedir. Kavramı dolaylı şekilde açıklayan öğrenciler arasından yine de deney grubu öğrencilerinin cevaplarının kısmen de olsa kontrol grubu öğrencilerinin açıklamalarına oranla kavram algılarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum Öktem'in (2006) çalışmasında %28,8, Doğan'ın (2007) çalışmasında %0 olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneklem kitle yerel yönetim kavramını doğru algılamakta zorlanmıştır.

Kamuoyu kavramının hem deney grubu hem de kontrol grubu öğrencileri tarafından doğru algılanmış bir kavram olduğu elde edilen sonuçlar arasındadır. Öktem'in çalışmasında Kamuoyu kavramına doğru cevap veren öğrencilerin yüzdesi %58,8, Kısa (2007) beyin fırtınası yöntemiyle yaptığı kavram öğretiminin kamuoyu kavramının öğretilmesinde daha başarılı olduğunu ve Dinç (2014) çalışmasında kamuoyu kavramının kazandırılma düzeyinin %60,2 oranında olduğunu belirtmiştir.

Çalışmanın en önemli soyut kavramlarından biri de demokrasi kavramıdır. Elde edilen bulgular gösteriyor ki kontrol grubu öğrencilerinin biri hariç hepsi demokrasi kavramına yönelik yanlış algı geliştirmişlerdir. Deney grubu öğrencileri ise %68 oranında demokrasi kavramıyla ilgili algılarının doğru olduğunu belirtmişlerdir. Öktem'in (2006) çalışmasında örneklem grubun demokrasi kavramını kazanma düzeyleri %42,8'dir. Doğan'ın (2007) çalışmasında demokrasi ile ilgili öğrencilerin başarı oranları %35,13'tür. Tuncel ve Ayva (2010) çalışmalarında demokrasi kavramıyla ilgili öğrencilerin zihinlerinde yapılandırdıkları sembollerin çizimlerinden elde ettikleri verilerle öğrencilerin çoğunluğunun demokrasi kavramının temel esasları ile ilgili bilgiler kavramış olduğunu saptamıştır.

Çalışmada dikkati çeken en önemli kavramlardan bir tanesi belediye başkanı kavramıdır. Örneklem grubu öğrencilerinin yakın çevre örneklerinden aşına oldukları belediye başkanı kavramına kontrol grup öğrencilerinin sadece iki

66 / Özlem ULU KALIN - İbrahim FEVZİ ŞAHİN

tanisinin doğru algı oluşturması dikkat çekicidir. Deney grubu öğrencileri ise belediye başkanı ile ilgili doğru algı oluşturmuşlardır.

Çalışmanın son kavramı muhtar kavramıdır. Muhtar kavramıyla ilgili kontrol grubu öğrencilerinin yarıdan fazlası, deney grubu öğrencilerinin ise hepsi doğru algı oluşturduklarını belirtmişlerdir.

Son olarak çalışmanın bütün verileri dikkate alındığında, hatasız bilgi paylaşımı içeren, okunabilirlik düzeyi hedef kitleye uygun ve görsel tasarım ilkeleri açısından içeriğe ve öğrencilerin pedagojik gelişimlerine uygun olarak hazırlanan bir ders kitabı ile öğretim yapıldığında öğrencilerin kavram algılama düzeylerinde önemli derecede farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle mevcut ders kitapları tekrar gözden geçirilmeli ve ders kitabı hazırlama komisyonları tarafından bu uyarılar dikkate alınmalıdır. Öğrencilerimizi etkili birer yurttaş olarak yetiştirmeyi amaçlayan Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan kazanımlar doğrultusunda içeriği oluşturulan ders kitaplarının uygun hazırlanması amaca ulaşmada en önemli adımdır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Ş. (2010). İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Dersi 'Yeryüzünde Yaşam' Ünitesindeki Kavram Yanılgıları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyol Gök, Ö. (2014). 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde, Ülkemizin Kaynakları Ünitesinde Kavram Haritası Tekniğinin Başarı, Tutum ve Kalıcılığa Etkisinin Belirlenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alkan, G. (2010). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kavram Karikatürlerinin Öğrenci Başarısına Etkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alkış, S. (2006). İlköğretim öğrencilerinin yağış kavramını algılama biçimleri, İlköğretim Online, 5(2), s.126-140.
- Aydın, H. (2006). Sosyal bilimlerde kavram öğretimi:eleştirel bir yaklaşım, Eğitim, Bilim ve Toplum, 4(14), s.1-15.
- Baba, M. (2012). İlköğretim Öğrencilerine Vatandaşlık Bilinci Kazandırmada Kavram Karikatürü Kullanımının Etkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Christensen, L. B., Johnson, R. B. and Turner, L. A. (2015). REsearch Methods Design and Analysis. A. Aypay (Çev.). Ankara: anı Yayıncılık.

- Çaycı, B. (2007). Kavram değiştirme metinlerinin kavram öğrenimi üzerindeki etkisinin incelenmesi, GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27(1), s.87-102.
- Çepni, S., Ayas, A., Johnson, D. ve Turgut, M. F. (1997). Fizik Öğretimi. YÖK/Dünya Bankası Milli eğitimi Geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi, YÖK, Ankara.
- Dinç, İ. (2014). İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Dersi ‘İletişim Ve İnsan İlişkileri’ Ünitesinde Geçen Kavram ve Tanımlara Erişme Düzey, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, O. (2007). İlköğretim 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi ‘Bir Ülke Bir Bayrak’ Ünitesindeki Kavramların Öğrencilerin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğanay, A. (2005). Öğretimde Kavram ve Genellemelerin Geliştirilmesi. (Ed.Cemil Öztürk ve Dursun Dilek) Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi. Ankara: Pegem A yayıncılık, s. 265-296.
- Ericson, H. L. (1995). *Stirring the Head, Heart and Soul: Redifining Curriculum and Instruction*. Thousand Oaks: Corwin Press, Inc.
- Gençmehmetoğlu, R. (2009). VIII. sınıf Türkiye cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük dersinde yer alan olgu, kavram ve genellemelerin öğretimi ve önemi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneş, T., Şener Dilek, N., Demir, E. S. Hoplan, M. ve Çelikoğlu, M. (2010). Öğretmenlerin kavram öğretimi, kavram yanlışlarını saptama ve giderme çalışmaları üzerine nitel bir araştırma, International Conference on New Trends in Education and Their Implications, 11-13 November 2010, Antalya, Turkey, 936-944.
- Habiboğlu, E. (2009). İlköğretim 5. ve 6. Sınıf sosyal bilgiler dersindeki ‘Cumhuriyet’ ve ‘Demokrasi’ kavramlarıyla ilgili içerik öğelerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karadeniz, O. (2008). İlköğretim 4. ve 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan Atatürkçülük konularındaki kavramların kazandırılma düzeyi (Zonguldak ili örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Karadüz, A. (2006). İlköğretim Türkçe dil bilgisi kitaplarının “öğreticilik” kavramı bağlamında eleştirisi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21, 13–31, eğitim.erciyes.edu.tr/personel/index.php?yazi=81. (Erişim Tarihi: 26.02.2010)
- Kaya, Z. (2002). *Uzaktan Eğitim*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

- Kılıç, D. (2005). Ders Kitabının Eğitimdeki Yeri. (Ed. Özcan Demirel ve Kasım Kıroğlu), Konu alanı ders kitabı incelemesi, Ankara: Pegem A Yayıncılık, s. 37-53.
- Kılıç, F. (2008). Kavramların Öğretiminde Kavram Analizi Yönteminin Akademik Başarıya ve Bilişsel Esnekliğe Etkisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(2), 223-238.
- Kısa, F. (2007), İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Beyin Fırtınası Tekniğiyle Kavram Öğretiminin Öğrencilerin Akademik Başarı Düzeylerine Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Köksal, M. S. (2006). Kavram Öğretimi ve Çoklu Zeka Teorisi, Kastamonu Eğitim Dergisi, 14(2), 473-480.
- Kurtoğlu, A. (2009). Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Sosyal Kavramlar Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Öktem, G. (2006). İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Dersinde Yer Alan Kavramları Anlama ve Kazanma Düzeyleri (Yeni Programın Pilot Uygulaması Samsun İli Örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgün, B. (2009). İlköğretim Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Yön Kavramını Algılamaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Semerci, Ç. (2004). İlköğretim Türkçe ve matematik ders kitaplarını genel değerlendirme ölçeği. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 28, 49-54, <http://egitim.cukurova.edu.tr/efdergi/download/115.pdf>. (Erişim tarihi: 21.03.2010)
- Sever, R. (2010). Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı Tasarım Örnekleri. Ankara, Anı Yayıncılık.
- Tokcan, H. (2015). Sosyal Bilgilerde Kavram Öğretimi, Ankara, Pegem A Yayıncılık.
- Tosun, A., Topkaya, Y. ve Tangülü, Z. (2015). Sosyal Bilgiler Dersi Kavram Yanılgılarının Ortaokul 7. Sınıf Öğrenci Karikatürlerinde İncelenmesi. The Journal of Academic Social Science, 3(16), 127-138.
- Tuncel, G. ve Ayva, Ö. (2010). Sosyal Bilgiler Dersinde Demokrasinin Serüveni Ünitesinde Geçen Kavramların Kazandırılması Üzerine Bir Uygulama, Marmara Coğrafya Dergisi, 22, 276-294.
- Tural, A. (2011). Sosyal Bilgilerde Yapılandırmacı Yaklaşımla Kavram Öğretimine Yönelik Model Geliştirme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Turan, İ. (2002). Lise Coğrafya Derslerinde Kavram ve Terim Öğretimi İle İlgili Sorunlar, GÜ Gazi eğitim Fakültesi Dergisi, 22(2), 67-84.
- Türk Dil Kurumu. (2005). Türkçe sözlük. (10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ulu Kalın, Ö. (2007). Sosyal Bilgiler Öğretim Programı (2004) ve 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabının İncelenmesi, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ulu Kalın, Ö. (2011). Sosyal Bilgiler 4. Sınıf İçin Tasarlanan ‘İnsanlar ve Yönetim’ Adlı Ünitenin Öğrencilerin Akademik Başarılarına Ve Kavram Algılama Düzeylerine Etkisi. Yayımlanmış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi.
- Ünlü, F. (2011). İlköğretim Sosyal Bilgiler Programında Geçen Temel Kavramların 8. Sınıf Öğrencilerinde Erişi Düzeyi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, S. (2008). İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Dersi ‘Haklarımı Öğreniyorum’ Ünitesi İle İlgili Kavramları Anlama Düzeyleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yılmaz, K. ve Çolak, R. (2011). Kavramlara Genel Bir Bakış: Kavramların Ve Kavram Haritalarının Pedagojik Açından İncelenmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(1), 185-204.

İLKOKUL 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN KAĞITTA VE EKRANDAN OKUDUĞUNU ANLAMA BECERİLERİNİN SINANMASI; ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ**

Comparison Of The Reading Skills Of 4th Grade Primary School Students From The Paper And From The Screen, The Viewpoints Of Teachers And Students

Oğuzhan KURU*
Alper KAŞKAYA**
Şükran CALP***

ÖZ

Çağımızın en temel gereği teknolojinin kullanılmasıdır. Eğitim süreci de bu değişiklikten ve gereklilikten doğrudan etkilenmektedir. Özellikle öğretim sürecinde kullanılan materyaller artık yerini daha çok teknoloji ağırlıklı materyallerle değiştirmektedir. Kara tahtanın yerini alan akıllı tahtalar, öğrencilerin kitap ve defterlerinin yerini almaya aday tabletler bu değişikliğin en somut göstergeleridir. Araştırmanın amacı, ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin okunabilirlik düzeyleri aynı olan kağıttan ve ekrandan okudukları metinleri anlama düzeylerini ve ekrandan okuma ile ilgili öğretmen ve öğrenci görüşlerini ortaya koymaktır. Bu amaçla kağıttan ve ekrandan okunan metinlere ilişkin öğrencilere uygulanan başarı testi sonuçları, ayrıca öğretmen ve öğrencilerin ekrandan okumaya dair bakış açıları değerlendirilmiştir. Araştırma, tesadüfi yöntemle seçilen Ankara ili Yenimahalle ilçesinde bir ilkokulda öğrenim gören 39 ilkokul 4. sınıf öğrencisi ve yine bu okulda görev yapan 3 sınıf öğretmeni üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplamak amacıyla okunabilirlik düzeyleri aynı olan basılı metinler ve dijital ortamdaki metinler kullanılmıştır. Ayrıca öğrenci ve öğretmenler ile yapılandırılmış

** Bu çalışmanın bir kısmı XI. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, oguzhankuru@ksu.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi, akaskaya@gmail.com

*** Yrd. Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi, scalp@erzincan.edu.tr

mülakat yapılmıştır. Araştırmanın sayısal verileri SPSS 15 paket programında analiz edilmiştir. Görüşme soruları ise içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Verilerin analizi sonucunda basılı metinlerden ve ekrandan okuma sonucunda öğrencilerin akademik başarıları arasında kağıttan okumanın lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Ayrıca basılı metinleri okuma ve ekran okuma ile ilgili öğretmen ve öğrenci görüşlerinde de farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sınıf öğretmenliği, ekran okuma, kağıttan okuma

ABSTRACT

The most basic requirement of our modern age is the use of technology. The educational process is directly affected by these requirements and relevant changes. Especially the materials used in the educational processes are replaced mostly with the technology-based materials. The smart boards that have replaced the black boards, the tablet PCs that are candidates to replace the books and notebooks of the students are among the most concrete indicators of this change. The purpose of the study is to determine the understanding levels of the Primary School 4th Graders on the texts, whose readability levels are the same, read from paper and from the screen, and to reveal the viewpoints of the teachers and students on reading from the screen. For this purpose, the results of the Success Test applied to the students about the texts read from the paper and from the screen, and the viewpoints of the teachers and students on reading from the screen were evaluated. The study was conducted with thirty-nine 4th Grade students of a Primary School located in Yenimahalle County of Ankara, and three Class Teachers who worked at the same school. The students and the teachers were selected with the Random Sampling method. Printed texts and texts in digital medium whose readability levels were the same were used in the study to collect the data. In addition to this, structured interviews were made with the students and the teachers. The numerical data of the study were analyzed with the SPSS 15 Package Program. The interview questions were analyzed with the Content Analysis Method. As a result of the analyses, it was determined that there was a significant difference between reading from printed material and from the screen, and the academic success levels of the students in favor of the reading from printed material. In addition, it was also determined that there were differences between the teacher and student viewpoints on reading from printed material and from screen.

Keywords: reading from screen, reading from paper.

GİRİŞ

İnsan, doğumundan itibaren bütün hayatı boyunca sosyal ve fiziksel bir çevre içinde yaşamak ve bu çevreye uyum sağlamak durumundadır. Topluma uyum sağlama sürecinde bulunan çocuk, genç ve yetişkinler, toplumun dinamik yapısı ile bütünleşmeleri için çevreden bilinçli ve bilinçli olmayan öğrenmeler

gerçekleştirirler(Sidekli, 2010). Tüm bilinçli ve bilinçsiz öğrenmeler çoğunlukla teknoloji ve teknolojik ürünler sayesinde gerçekleşir. Günümüzde de hızla gelişen teknoloji her alanda olduğu gibi öğretim ortamlarını da doğrudan etkilemekte ve önemli değişimlere sebep olmaktadır. Son zamanlarda sınıflarda kara tahtanın yerinde akıllı tahtalar ve öğrencilerin önünde bilgisayarlar ve tablet bilgisayarlar olarak yerini almıştır. Teknolojik ürünler kitapla, defterle, kalemle ve silgilerle yerini yavaş yavaş değiştirmeye başlamıştır. Teknolojik ürünlerin bu kadar hızlı dahil olduğu eğitim öğretim sürecine adaptasyon ile ilgili sorunların da olduğu aşikardır. Eğitimde teknoloji kullanımı bazı yarar ve zararları beraberinde getirmektedir. Öğretim sürecinde teknolojinin neden olabileceği muhtemel olumsuzlukların farkında olmak ve bu olumsuzları en aza indirmek gerekmektedir. Bunun için teknolojiyi tanıyan ve doğru kullanabilen öğretmen ve öğrencilerin yetiştirilmesi gerekmektedir.

Günlük hayattaki davranışlarımızdan düşünce dünyamıza kadar her türlü işlem, bilişim teknolojilerinin insanlara sunduğu dijital araç-gereçlerin kullanılmasıyla geleneksel kalıplardan dijital kalıplara doğru değişmektedir. Bu değişimin en önemli olduğu alanlardan biri de insan hayatının dünyayı anlamlandırma sürecinde en önemli becerilerinden olan okuryazarlık becerileridir(Dağtaş, 2013). Bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde okuma becerisi öğrencinin kendi kendine öğrenmesinde etkili ve verimli bir materyal olan, düşünceleri, kavramları, olguları tam, doğru ve anlaşılır biçimde ileten, biçimsel (renk, şekil, büyüklük, çizim ya da fotoğraf) açıdan çeşitli özelliklere sahip ders kitabı vb. materyallerin dışında bilgisayar, cep telefonu, tepegöz, sunu, reklam panoları vb. araçlar için de kullanılır hâle gelmiştir. Hızla gelişip yaygınlaşan ve öğretim ortamına giren bu okuma türünün öğretim sürecinde de öneminin kavranması ve uygulamada etkin bir şekilde kullanılması adeta bir zorunluluk hâlini almıştır (Maden, 2012; Mutlu, Korkut ve Yılmaz, 2006).

Bilişim teknolojileri bilgisayar ortamında üretilen veya bu ortamda elektronik şekle getirilen metinsel içeriği, baskı tabanlı materyallerdeki biçiminden oldukça farklı bir şekilde insanlara sunmaktadır(Dağtaş, 2013). Bu durumun sonucu olarak teknolojinin eğitimin bir parçası hâline gelmesi ve teknolojiyle iç içe olma zorunluluğu ekran okuryazarlığını ortaya çıkarmıştır (Duran ve Özkul Dolaylar, 2015). Bilgi teknolojilerinin günümüzde gelmiş olduğu düzey okuryazarlık kavramında da köklü değişikliklere yol açmaktadır (Özen ve Ertem, 2014). Gerek günlük yaşamda gerekse iş yaşamında bireyler zamanının çoğunu bilgisayar ekranı başında geçirmekte ve ekran üzerinden pek çok yazılı ve görsel okuma yapmaktadır(Baştuğ ve Keskin, 2012). Literatürde, modern zamanın okuma biçimi olarak tanıtılan, dijital ortamlarda okuma yazma deneyimi sağlayan ve okuma sürecine farklı bir işlevsellik kazandıran bu kavramla ilgili bir tanım birliğinin olmadığı görülmektedir. Bu durum kavramın henüz yeni olması ile birlikte farklı disiplinlere konu edilmesi ile de irtibatlandırılabilir. Söz konusu bu yeni okuma şeklinin “ekran okuma”, “ekrandan okuma”, e-okuma”, “elektronik okuma” “dijital okuma”, “hiper-okuma” şeklinde kavramsallaştırdığı görülmektedir(Elkatmış, 2015; Aydemir, Öztürk ve Horzum, 2013).

Eğitim alanındaki gelişimler teknoloji ile gün geçtikçe hızlanmış durumdadır. Bu yeni teknolojilerin eğitim öğretim ortamında kullanılması yeni uygulamaları da beraberinde getirmektedir(Öztürk ve Can, 2013). Bilginin bilgisayarlar aracılığıyla elektronik ortama taşındığı, kitaplar, ansiklopediler, sözlükler karıştırmaya gerek kalmadan tek tuşla her türlü bilgiye ulaşılabildiği, kitap biçimini ve okuma alışkanlıklarını değiştiren bu okuma şekli kâğıt kitap yerine e-kitabı ön plana çıkmış ve yayılmasını sağlamıştır(Güneş ve Kırmızı Susar, 2014; Ercan ve Ateş, 2015). Hayatın her anına nüfuz eden teknolojinin gelecekte de artarak bu etkisini sürdüreceği savından hareketle teknoloji tabanlı okumaya hazırlıklı olunmasını gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle okuma eğitim sürecinin sadece basılı metinlerin okunması olarak görülmesi ve onda ısrar edilmesi hayatın ve geleceğin iyi okunmaması anlamına gelecektir. Aynı şekilde tüm araştırmalar teknoloji tabanlı okuma eğitim süreçlerine yönelir, okul programları sadece onu desteklerse de büyük bir yanılğı içine düşünülür. Dolayısıyla her ikisinden de yararlanan, her ikisinin de dengeli olduğu bir yaklaşımın belirlenmesi daha sağlıklı olacaktır. (Elkatmış, 2015).

Bilgisayarın bu denli gelişimiyle başka bir boyut kazanan elektronik kaynaklar, hatta akıllı telefon, akıllı televizyon gibi pek çok araç gereç bilgiye ulaşma noktasında, insanların öncelikli tercihi haline gelmiştir. Bu da beraberinde kitaplar dâhil pek çok bilgi kaynaklarının yerini bilgisayar veya onun uzantısı olan araç gereçlerin almasına yol açmıştır.(Özen ve Ertem, 2014). İletişim ve etkileşimin üst seviyede olduğu etkileşimli e-kitaplar eğitimdeki paradigmaları değiştirmiş ve öğrenenlere birçok açıdan esneklik sağlamıştır.(Bozkurt, ve Bozkaya, 2013). Ayrıca elektronik ortamdan kolaylıkla ulaşılabilecek e-kitaplar okuyucuların okuma sürecini etkilemekte, okuyucuların beceri, tutum ve alışkanlıklarında önemli değişikliklere neden olmaktadır(Güneş ve Kırmızı Susar, 2014).

Okuma, yazar ve okuyucu arasında aktif ve etkili iletişimi gerekli kılan, dinamik bir anlam kurma sürecidir. Okuma öğretiminin temel amacı çocuğa yazı ve çizim dilini iletişim kurmada etkili bir şekilde kullanma becerilerini kazandırmak olarak tanımlanabilir(Akyol, 2010). Okuma bir öğrenciden beklenen en temel kazanım ve gerçekleştirmesi gereken bilgi edinimleri için bir önkoşuldur. Etkin bir okuyucu olmayan bireylerin eğitim yaşantılarında yoğun güçlüklerle karşılaşmaları çok doğal bir sonuçtur. İyi bir okuyucudan okuma görevini belirli bir hızda ve anlayarak tamamlaması beklenir(Özbek, 2015). Ekran okuma ise basılı metinden okumaya göre, beceri ve süreçleri yönünden farklılıklar göstermektedir. Ekran okuma, bilgisayar ve internet teknolojisinin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan, bilgisayar ve internet teknolojisi geliştikçe de değişikliğe uğrayan bir okuma türüdür(Duran ve Alevli, 2014). Ekran okuma ise daha çok tarama, göz gezdirme, anahtar kelimelerin belirlenmesi gibi seçmeli okuma teknikleri yardımıyla daha az zaman harcayan, doğrusal olmayan ve derinlemesine okumanın ve yoğunlaşmanın daha az olduğu bir okuma olarak ifade edilebilir(Liu, 2005 Akt. Yaman ve Aktaş, 2013). E-okuma süreci sadece alfabeyi anlama veya resim ve grafikleri çözümleme becerileri ile sınırlı kalmayıp, duyulan ve izlenenler arasında da anlam çıkarabilmeyi de kapsayacak bir süreçtir. Geleneksel metinlerden alışlagelmişin dışında, elektronik metinler farklı bir okuma ortamı sergilerler (Foltz, 1996 Akt. Altun, 2003). Bu yeni ortamda, bilgi anlamsal bir küme içerisinde birbiri ile

bağlantılandırılmış, düzlemsel veya uzamsal bir seyir ile erişilebilecek şekilde tasarlanmış ve farklı medya türleri ile zenginleştirilmiştir. Bu durumda, okurlar istedikleri veya seçimini yaptıkları konular ve medyalar arasında kendi yollarını kendileri seçebilme hakkına sahip olmaktadır(Altun, 2003).

Ekran okuma, üç bileşenden oluşan etkileşimsel bir süreçtir. Bunlar okuyucu, metin ve ortam olmaktadır. Metin, içerik ve fikirlerin iyi düzenlenmesi, yazarın anlatımı, amacını ortaya koyma biçimi yönüyle okumayı ve anlamayı kolaylaştırmaktadır. Hatta metin tipi, yazı türü, metin yapısı ve yazıda sunulan düşünceler anlama sürecinde etkili öğeler olmaktadır. Bu nedenle ekran okuma sürecinde okuyucuya metin türü, yapısı ve okuma teknikleri hakkında bilgiler verilmelidir. Ortam ise okuyucunun metinle etkileştiği ve metni anlamaya çalıştığı yerdir. Ortam fiziksel, psikolojik ve sosyal yönden ele alınmaktadır. Okuyucunun güdülenmiş olması, gürültü, ışık, ısı durumu, okuma zamanı, yeri gibi öğeler ekran okumayı etkilemektedir. Bu nedenle okuma ortamı iyi düzenlenmelidir. Ekran okumanın en önemli bileşeni okuyucudur. Okuyucu ile ekran arasında doğrudan ve aktif bir etkileşim söz konusudur. Okuyucunun gözleri, zihni, amaçları, düşünceleri, duyguları ile ekrandan sunulan metnin yapısı, içeriği, sunuluşu, okunabilirliği vb. durumlar etkileşmektedir(Güneş, www. vizyon21yy.com)

Okuma genel olarak, ekran okuma olarak adlandırılan bu yeni okuma türünden anlama ve zihinde yapılandırma yönüyle kâğıt okumaya göre önemli farklılıklar taşır. Ekran okumada göz hareketleri yatay ve dikey hareket etmekte, okuma hızı % 25 oranında daha yavaş olmaktadır. Öğrencilerin anlamasını olumsuz etkileyen ekran okuma çalışma gücünün de % 30 oranında kaybolmasına neden olmaktadır. Kâğıt okumada oluşturulan uzamsal yapı, yer ve mekân algısı ekran okumada yok olmakta, yerini zihinsel düzensizlik ve karmaşıklığa bırakmaktadır. Bazı olumsuzluklara rağmen ekran okuma zihinsel yapımızı ve becerilerimizi olumlu yönde etkilemektedir. Ekran okuma beynimizin çeşitli bölgelerini harekete geçirmekte, dikkat etme, karar alma, karmaşık düşünceleri kontrol etme gibi becerileri üst düzeyde geliştirmektedir. Bunun yanında “ekranik düşünme” denilen yeni düşünme biçiminin gelişmesine neden olmaktadır. Bu düşünme biçimi çok değişken, çok hareketli, çok çizgisel ve geçicidir. Araştırmalar erken yaşlarda ekran okumanın öğrencilerin anlamasını, okuma sürecini ve becerilerini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir(Güneş, 2010).

Bu araştırma, ilkokul öğrencilerinin kağıttan ve ekrandan okudukları metinleri anlama düzeylerinin karşılaştırılması, ayrıca öğrenci ve öğretmenlerin ekrandan okuma sürecine yönelik görüşlerinin belirlenmesi açısından önemlidir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin okunabilirlik düzeyleri aynı olan, basılı metinler ve ekrandan okudukları metinleri anlama düzeylerini ortaya koymak ve ekran okuma ile ilgili öğretmen ve öğrenci görüşlerini incelemektir.

Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- Öğrencilerin basılı ve ekrandan okunan metinleri anlama düzeyleri nedir?
- Soru türlerine göre öğrencilerin ekrandan okudukları metinleri anlama düzeyleri nedir?
- Soru türlerine göre öğrencilerin basılı metinleri anlama düzeyleri nedir?
- Basılı ve ekrandan okunan metinlerle ilgili öğrenci görüşleri nelerdir?
- Basılı ve ekrandan okumaya ilişkin öğretmen görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin kağıttan ve ekrandan okudukları metinleri anlama düzeyleri, öğrenci ve öğretmen görüşlerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Öğrenmenin kalitesinin her zaman en üst düzeyde sağlanmasının amaç edinildiği eğitim öğretim ortamlarında geçmişten günümüze okumak için kullanılan kitap ve defterlerin günümüz teknolojisinin gelişimi ile yerini bilgisayar, tablet ve telefonlara devrediyor olduğu açıkça görülmektedir. Öğrencilerin sınıf ortamında sürece müdahale edilmeden ekrandan ve kağıttan okuduklarını anlama düzeyleri de bu değişimin doğru tanımlanabilmesi, anlaşılması ve kullanılabilmesi için önemlidir. Bu nedenle çalışmada tarama modeli seçilmiştir. Tarama modeli geçmişte veya halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay veya birey kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Durumu herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez(Karasar, 2009).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Ankara ili Yenimahalle ilçesinde bir ilkokulda öğrenim gören 39 ilkokul 4. sınıf öğrencisi ve yine bu okulda görev yapan 3 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışma grubu basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Seçkisiz örnekleme yönteminde evrendeki tüm birimler seçilebilirlik açısından eşit ve bağımsız bir şansa sahiptir yani tüm bireylerin seçilme olasılığı aynıdır. Yani bir bireyin örnekleme seçilmesi diğer bireylerin seçilme durumu üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir (Büyüköztürk ve diğ., 2010)

Tablo. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	N	%
Kız	21	54
Erkek	18	46
Toplam	39	100.0

Tablo 'e göre araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet dağılımları incelendiğinde öğrencilerin %54'ünün kız (N=21), %46'sının erkek (N=18) olduğu görülmektedir.

Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplamak amacıyla 2011-2012 eğitim öğretim yılı bahar dönemi sosyal bilgiler ders kitabından, "İyi ki var" ve "İnsanlar ve Yönetim" ünitelerinden metinler seçilmiştir. "İyi ki var" metni basılı metin olarak, "İnsanlar ve Yönetim" metni ise dijital ortamda ekran metni olarak kullanılmıştır. Metinlerin okunabilirlik düzeyleri Ateşman'ın okunabilirlik formülü ile kontrol edilmiştir. Ateşman'ın okunabilirlik formülüne göre basılı metnin düzeyi 41,256 (zor); dijital (ekran) metnin düzeyide 39,712 (zor) olarak tespit edilmiştir.

Öğrencilerin metinleri okumaları için 30 (otuz) dakika süre verilmiştir. Her bir metni okuduktan hemen sonra öğrencilere araştırmayı yapan üç alan uzmanı tarafından geliştirilen başarı testi uygulanmıştır. Başarı testinde çoktan seçmeli, doğru yanlışlı, boşluk doldurmalı ve açık uçlu sorular bulunmaktadır. Başarı testinin toplamı 100 puan üzerinden değerlendirilmiş olup, her bir soru türü için minimum 0 (sıfır) puan maksimum da 25 (yirmi beş) puan alabilmişlerdir. Bunların dışında öğrenciler ve öğretmenlerin kağıttan ve ekrandan okumaya ilişkin görüşlerini ifade etmeleri için yapılandırılmış mülakat yapılmıştır.

Verilerin Çözülmesi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 15 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiş olup, değişkenler arasında anlamlı farklılığın olup olmadığına Independent Sample t Testi ile ve puan ortalamaları alınarak bakılmıştır. Görüşme soruları ise içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir.

BULGULAR

Aşağıdaki tabloda soru türlerine göre öğrencilerin basılı metinleri ve ekrandan okudukları metinleri anlama düzeyleri karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: Basılı ve ekrandan okunan metinleri anlama düzeyleri

		n	x	ss	t	p
Çoktan Seçmeli	Ekran	39	15,2564	5,25	-2,673	,009
	Basılı Metin	39	18,3333	4,91		
Doğru Yanlış	Ekran	39	11,6667	4,02	-11,19	,000
	Basılı Metin	39	21,6667	3,86		
Boşluk Doldurma	Ekran	39	11,5897	3,78	-3,283	,002
	Basılı Metin	39	15,6154	6,65		

Açık Uçlu	Ekran	39	3,3590	3,42	-4,733	,000
	Basılı Metin	39	8,0513	5,15		

Tablo ya göre öğrencilerin basılı metinden ve ekrandan okudukları metinleri anlama düzeyleri tüm soru türlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Çoktan seçmeli soru türüne göre ekran metinlerini anlama düzeyleri ($x=15,25$), basılı metinleri anlama düzeylerine ($x=18,33$) göre daha düşüktür. Doğru yanlış soru türüne göre ise ekran metinlerini anlama düzeyleri ($x=11,66$), basılı metinleri anlama düzeylerine ($x=21,66$) göre daha düşüktür. Bunlara benzer olarak boşluk doldurma soru türüne göre ekran metinlerini anlama düzeyleri ($x=11,58$), basılı metinleri anlama düzeylerine ($x=15,61$) göre daha düşüktür. Aynı şekilde açık uçlu soru türüne göre ekran metinlerini anlama düzeyleri ($x=3,35$), basılı metinleri anlama düzeylerine ($x=8,05$) göre daha düşüktür. Görüldüğü üzere tüm soru türlerine göre basılı metinlerin anlaşılma düzeyleri ekran metinlerinin anlaşılma düzeylerine göre daha yüksektir.

Tablodaki verilerden hareketle öğrencilerin ekrandan okudukları metinlerden anladıklarının başarı testi sonuçlarından anlaşılacağı üzere, öğrencilerin henüz öğretim ortamında yeni yeni kullanmaya başladıkları ekran okuma becerilerinde okudukları metnin içerdiği bilginin en az yarısını anlamadıkları veya gözden kaçırdıkları görülmektedir. Bu sonucun da ekran okuma becerisi için endişe verici düzeyde olduğu düşünülmektedir. Kağıttan okudukları metinlerde ise, açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar hariç, metnin içerdiği bilginin büyük kısmının anlaşılabilirdiği görülmektedir. Bu da hala alışlagelmiş öğretim araçlarının anlamada önemli düzeyde olumlu etki yarattığını düşündürmektedir.

Öğrencilerin ekrandan okudukları metinlerin soru türlerine göre başarı düzeyleri ise tablo2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Ekrandan okunan metinlerin soru türlerine göre anlaşılma düzeyleri

	n	min.	max.	x	ss
Çoktan seçmeli	39	5,00	25,00	<u>15,25</u>	5,25015
Doğru yanlış	39	5,00	20,00	<u>11,66</u>	4,02841
Boşluk Doldurma	39	3,00	15,00	<u>11,58</u>	3,78861
Açık Uçlu	39	,00	12,00	<u>3,35</u>	3,42965

Tablo2 incelendiğinde ekrandan okuma etkinlikleri sonucunda öğrencilerin en çok çoktan seçmeli sorularda ($X=15,25$) başarılı oldukları; en az da açık uçlu sorularda ($x=3,35$) başarı gösterdikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

78 / Oğuzhan KURU - Alper KAŞKAYA - Şükran CALP

Öğrencilerin basılı metinlerden okudukları metinlerin soru türlerine göre başarı düzeyleri ise Tablo3'de yer almaktadır

Tablo 3: Basılı metinlerin soru türlerine göre anlaşılma düzeyleri

	n	min.	max.	x	ss
Çoktan seçmeli	39	10,00	25,00	<u>18,3333</u>	4,91150
Doğru yanlış	39	15,00	25,00	<u>21,6667</u>	3,86164
Boşluk Doldurma	39	2,00	25,00	<u>15,6154</u>	6,65549
Açık Uçlu	39	,00	20,00	<u>8,0513</u>	5,15522

Tablo3 incelendiğinde basılı metinden okuma etkinlikleri sonucunda öğrencilerin en çok “doğru-yanlış” türü testlerde ($X=21,66$) başarılı oldukları; en az da açık uçlu sorularda ($x=8,05$) başarı gösterdikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

Bununla birlikte her iki tür uygulamada da öğrencilerin en düşük başarı gösterdikleri soru türü açık uçlu sorular olmuştur.

Öğrencilerin akademik başarılarının yanında okuma etkinlikleri sürecinde araştırmacı tarafından yapılan gözlemler sonucu ise şu bulgulara ulaşılmıştır.

Yapılan çalışma esnasında araştırmaya katılan öğrencilerin “word” programında yazılan metinleri kontrol etmekte güçlük çektikleri, satırları seçip kaydardıkları, paragraf ve satırların yerlerini değiştirdikleri, yazılı stili, rengi, zemin rengini değiştirdikleri görülmüştür. Bu yüzden de okumaya odaklanamadıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca metin tek sayfaya sığmadığı için sayfalar arasında geçiş sürecinde de problem yaşadıkları gözlemlenmiştir. Metni ya klavye üzerindeki yön tuşları ile kaydirmışlar ya da fare ile kaydirmışlar ve her iki şekilde de okudukları satırları yakalamakta güçlük çektikleri tespit edilmiştir.

Öğrencilerin bazılarının ise ekrandan metni okudukları sırada bilgisayarda başka programlar, klasörler ve dosyaları açıp onunla ilgilendikleri, metni okumayı kısa süreli olarak bıraktıkları görülmüştür. Ayrıca bazı bilgisayarlarda da okuma esnasında bazı programların güncelleme uyarıları gelmiştir. Bunun da yine okumaya odaklanmalarında problem oluşturduğu gözlenmiştir.

Yine öğrencilerin ekrandan okuma sürecinde dikkatlerinin basılı metinden okuma sürecine göre daha çabuk dağıldığı ve metni okumaktan sıkıldıkları, koltuklarında sürekli sallandıkları, fareyi kullanmakta güçlük çektikleri, ekran göz mesafesini ayarlayamadıkları, bilgisayarın parçalarıyla ilgilendikleri, sürekli birbirlerinin bilgisayarlarına baktıkları görülmüştür.

Uygulamaya katılan öğrencilerin ekrandan okuma ve basılı materyalden okuma konusundaki düşüncelerini belirlemek üzere görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Öğrencilerden basılı materyallerle ilgili olarak olumlu düşüncelere sahip olanlar görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir.

Ö6: “Kağıt elimizde kalır her zaman her yer okuyabiliriz. Kağıtta önemli yerlerin altını çizdik. Okurken gözümüz ağrımadı. Bilgisayarda bazen yanlış program açıyoruz ama kitapta böyle bir şey yok. Kağıttan kopya çekebilirim, ama bilgisayardan çekemem.”

Ö17: “Kitap üzerinde okuduğum bilgileri daha iyi anlıyorum. Bilgisayar gözümü yorduğu için okuduğumu anlamakta zorlanıyorum.”

Ö18: “Ben kitaptan okuduğumu daha iyi anlıyorum. Çünkü kitap daha sessiz ve yansımaya olmuyor.”

Öğrencilerden ekranla ilgili olarak olumlu düşüncelere sahip olanlar da görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir.

Ö4: “Ben bilgisayardan okuduğumu daha iyi anlıyorum. Benim için bilgisayarı tercih edin öğretmenim. Çünkü ben kitaptan anlayamıyorum. Sebebi de kitabın yazıları çok küçük ama bilgisayarda yazılar daha büyük, ondan. Ben de bilgisayardan anladığımı düşünüyorum.”

Ö9: “Kağıt iyi ama bilgisayar eğlenceli ve bilgisayarı seviyorum. Bilgisayar daha büyük, daha çok tekrar edebiliyoruz.”

Bununla birlikte bazı öğrenciler ise kağıtların israf olduğunu düşünmekte ve bu açıdan ekrandan okumayı basılı metinden okumaya tercih ettiklerini ifade etmektedirler.

Ö32: “Neden her şeyi kağıtlara yazmışlar ki? Kağıtlar için ağaçları kesiyorlarmış. Bilgisayar için böyle bir şey yok. O yüzden biz de bilgisayardan okuyalım.”

Ekrandan okuma süreci ile ilgili olarak olumsuz düşüncelere sahip olan öğrenciler ise görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir.

Ö1: “Bilgisayarda sayfalar arasında başımız dönüyor gibi oluyor. Sayfa ve paragraf geçişlerinde yerimizi kaybediyoruz. Bilgisayarda başka dosyalarla uğraşıyoruz. Bilgisayarda çok ses var.”

Yukarıdaki verilerin haricinde aynı okulda görev yapan üç sınıf öğretmeni ile öğretim sürecinde bilgisayarların kullanımı ve işlevlerine yönelik görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerin sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Sınıf öğretmeni öğretim sürecinde daha önceden hem basılı materyalden hem de ekrandan okuma etkinliklerine yer verdiğini belirtmiş ve düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir. SÖ2: “Kibritçi Kız öyküsünü hem bilgisayar ortamından hem de basılı metinden okuttum. Öğrencilerimin kitaba dokunuşlarını, resimlere aceleyle göz atıp geçmelerini sonra ve resimleri defalarca incelemelerini görecektiniz. Kitabı koklayan bile vardı desem abartılı olmaz.”

Sınıf öğretmeni; öğretim sürecini bilgisayar uygulamaları temelinde gerçekleştirmenin bir takım sakıncaları olduğunu düşünmektedir. SÖ1: “Tuşlara dokunarak sözcüklere yaşam vermek başka kendi kontrolündeki kalemle dilediği gibi yazmak başka. Harflerin kıvrımı bile çocuğun iç dünyasını anlatıyor diye düşünüyorum. Hem çocuğu yaşamdan pay almaya, dokunmaya, koklamaya, tanımaya özendirip hem de elektronik ortamlarda yaşamaya mahkum etmek sakıncalı olur diye düşünüyorum. Elindeki kalemle yanlış yazdığını silip yeniden yazmayı tatmalı çocuklar. Hareket etmeli.”

Bununla birlikte sınıf öğretmeninin teknolojiye, bilgisayar uygulamaları temelinde gerçekleştirilen öğretimsel uygulamalara tamamen karşı olmadığı görülmektedir. SÖ3: “Teknolojiyle öğrenci bir tuşla Karadeniz’in yemyeşil ormanlarını görecek kadar yakın, hareketlerini beş duyusunu her an kullanacak kadar da uzak olmalı bence.”

SONUÇ ve TARTIŞMA

İlkokul 4. Sınıf öğrencilerinin kağıttan ve ekrandan okudukları metinlerin soru türlerine göre anlama düzeylerinin belirlenmesinin amaç edinildiği bu çalışmanın bulgularından hareketle basılı metinlerden okuyan öğrencilerin okuduğunu anlama düzeylerinin ekrandan okuma düzeylerine göre daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Uygulanan testlerde ($p < .05$) olmak üzere çoktan seçmeli soru türünde .009; doğru-yanlış soru türünde .000; boşluk doldurma soru türünde .002; açık uçlu soru türünde .000 düzeyinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ayrıca bulunan tüm anlamlı farklılıklarda her soru türünde ortalama değerlere de bakıldığında her birinde basılı materyalin lehinde bir sonuç görülmektedir. Bu sonuçlardan öğrencilerin alışmış oldukları basılı metinlerden okumalarının daha etkili öğrenmeyi sağladığı söylenebilir. Aynı şekilde literatüre bakıldığında Baştuğ ve Keskin’in (2012) de ilköğretim beşinci sınıf öğrencileri ile yapmış oldukları çalışmada öğrencilerin ekrandan okumaya göre kâğıt üzerinden okumada; hız, doğruluk ve anlama açısından daha başarılı olduklarını tespit etmişlerdir. Yine Macit ve Demir’in (2016) dördüncü sınıf öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada öğrencilerin ekrandan okuma becerilerinin kısmen yeterli olduğu ve ekrandan okuma tercihlerinin de orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin ekrandan okudukları ve kağıttan okudukları metinlerle ilgili sorulan sorularda her iki okuma türünde de aynı soru türlerinde başarı ve başarısızlık göstermişlerdir. Öğrenciler en fazla puanı çoktan seçmeli sorulardan, en az puanı ise açık uçlu sorulardan almışlardır. Fakat tüm soru türlerinde olduğu gibi bu iki soru türünde de öğrenciler kağıttan okudukları metinlerden daha yüksek ortalama puan almışlardır. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere öğrencilerin günümüz eğitim sisteminin kaçınılmaz bir gerçeği olan sınavlardan daha yüksek başarı göstermeleri için öğretmenlerin öğrencilerinden elektronik ortamdan çok kağıttan çalışmalarını hususunda yönlendirmesi gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca bu duruma sebep olarak öğrencilerin ekrandan okuma sürecinde göz-ekran mesafesini ayarlamakta sıkıntı yaşamalarının, dikkatlerinin dağılmasının, bilgisayarın farklı bölümleri ile

uğraşmalarının, ekran görüntüsünün parlamasının vb. etkenlerin okuduğunu anlama sürecinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Dağtaş'ın (2013) yaptığı çalışmanın sonuçlarına göre de ekrandan okuma sırasında özellikle internet ortamındaki metinlerde veya sınıfta öğretim amaçlı kullanılan hareketli görsellerin dikkati dağıtması yüzünden ekrana iyi odaklanamama okumada ve okuduğunu anlamada olumsuz etki yarattığı görülmektedir. Bunun aksine basılı sayfada yazı bütünlüğü ile içerik arasındaki bağlantının daha rahat kurulabilmesi, basılı sayfada kişisel okuma davranışlarının anlamaya katkıda bulunması açısından daha çok tercih edildiği ve bu metinlerin içeriklerinin daha iyi anlaşıldığı sonucuna varılmıştır.

Öğrencilerin birçoğunun bilgisayarın basılı metinlere oranla daha eğlenceli olduğunu ifade etmeleri ise bilgisayarı oyun aracı olarak gördüklerinin bir göstergesi olabilir. Bu durumun öğrencilerin ekrandan okuma sürecinde başarılı olamamalarına sebep olan bilgisayardaki farklı uyarıcılara odaklanmaları noktasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Ekranların sadece bir oyun aracı olarak görülmemesi, bir öğrenme ortamı olarak görülmesi gerektiği gerçeği gelecek için çok uzakta değildir. Yani elektronik ders kitapları ve elektronik yazmaya geçiş gelecekte kaçınılmaz görülmektedir. Ancak bu geçişte sorun yaşamamak için bazı şartlara da dikkat etmek gerekir. Elektronik kitaplara geçiş için gerekli hem bilişsel, hem duyuşsal hem de ekonomik alt yapıların hazırlanmasına ve bu kitaplar için yaş seviyelerine uygun yazılımlara ihtiyaç vardır. Ayrıca tüm bunlarla beraber öğrencilerin de kolaylıkla süreci aksatması ihtimali yani cihaz ve yazılımları bozması ihtimali de göz önünde bulundurulup hızlı servis imkânı da sağlanmalıdır(Duran ve Ertuğrul, 2012).

Araştırmanın bulgularından hareketle ekran okumada görülen bu başarısızlık ve isteksizliğin sebepleri aslında ekran okumanın farklı yönlerinde de aranabilir. Bu hususta yapılmış yayımlar incelendiğinde sıklıkla ekran çözünürlüğü ve ekran boyutu da vurgulanmaktadır. Okuma, ekran çözünürlüğü ve boyutu arttıkça okuma kolaylaşmakta ve daha uzun süreli okumaya mümkün olmaktadır. Bunlara ek olarak yazı stili de okuyucular için önemli bir etken olarak görülmektedir. Ayrıca arka zemin ışığı da okumada etkili bir başka özelliktir. Tüm bunlar da dikkate alınarak ekran okumadaki başarı artırılabilir(Yıldırım ve diğ., 2011). Ayrıca, hazırlanan e-kitaplara bakıldığında birçoğunun sadece basılı kitapların elektronik versiyonu olduğu görülmektedir. Oysaki e-kitaplar bilgisayar destekli eğitimin sağladığı birçok imkândan yararlanmayı da beraberinde getirmektedir(Işık, 2013). Bu durum da ekran okumadaki bu başarısızlığın sebeplerinden biri olabilir.

Tüm bu olumsuz durum ve sonuçlara rağmen ekranların bazı olumlu etkileri de vardır. Örneğin ekran üzerinden okuma yaparken sayfalar kişiselleştirilebilir, istenilen bilgilere daha çabuk ve basit bir şekilde erişim sağlanabilir. Görsellerle, animasyonlarla, tasarımlarla, dizayn edilen sayfalarla ve bazen sesle desteklenen içerikler daha iyi öğrenilip ve zihinde kalıcı hale getirilebilir(Macit ve Demir, 2016). Ayrıca, ekran metinlerinin çok daha kolay taşınabilirliği, aynı anda çok sayıda kaynağa ulaşım imkanı da önemli bir avantajdır. Yani kullanıcılar kendi

kütüphanelerini yanlarında taşıyabilmektedirler. Bunun yanında farklı yazı tipi, boyutu ve gösterim biçimi seçenekleri kullanıcılara esneklik sağlamaktadır. E-kitap okuyucuların farklı formatları desteklemesi, açık kitapları temin edebilmesi ve interaktif içerikleri gösterebilmesinin yanında doğal ortamı koruma özelliği de önemli avantajları arasında gösterilmektedir(Yıldırım ve diğ., 2011). Bu olumlu etkilerin de dikkate alınıp, sürecin buna uygun bir şekilde tasarlanıp öğrenciler ekranla baş başa bırakılmalıdır.

Son olarak öğretim sürecinde teknoloji kullanımının faydaları kesin olmakla birlikte özellikle ilkokulda ve hatta ilkokulun ilk sınıfında ilk okuma yazma öğretimi sürecinde bilgisayarın ve teknolojinin; kağıdın, kitabın ve öğretmenin önüne geçmemesi gerektiği düşünülmektedir.

ÖNERİLER

Çalışma farklı sınıf düzeylerinde de yenilenebilir.

Çalışma farklı öğretim kademeleri ve kurumlarında da yenilebilir.

Çalışma deneysel bir süreç dahilinde öğrencilere bilgisayar ve tablet eğitimi verdikten sonra da sonuçları değerlendirilebilir.

Çalışma farklı sosyo-ekonomik düzeye sahip bölgelerde de yapılabilir.

Çalışma farklı ders içeriklerine (sayısal-sözel) göre de yeniden tasarlanıp yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akyol, H. (2010). *Yeni Programa Uygun Türkçe Öğretim Yöntemleri*. Ankara: PegemA

Altun, A. (2003). E-okuryazarlık. *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 158, 1-9

Aydemir, Z., Öztürk, E., Horzum, .B. (2013). Ekrandan Okumanın 5. Sınıf Öğrencilerinin Bilgilendirici ve Öyküleyici Metin Türünde Okuduğunu Anlama Düzeylerine Etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 13(4) s. 2263-2276.

Baştuğ, M., Keskin, H.K. (2012). Okuma Becerilerinin Okuma Ortamı Açısından Karşılaştırılması: Ekran mı kâğıt mı? *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2012 16 (3). s.73-83

Bozkurt, A. Bozkaya, M. (2013). Etkileşimli E-Kitap: Dünü, Bugünü ve Yarını. Akademik Bilişim 2013, Akdeniz Üniversitesi, Antalya. <http://ab.org.tr/ab13/bildiri/125.pdf> Erişim: 21.03.2016

Büyüköztürk, Ş.; Çakmak, E.K.; Akgün, Ö.E.; Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: PegemA Yayıncılık

- Dağtaş, A. (2013). Öğretmenlerin Basılı Sayfa Ve Ekrandan Okuma Tercihleri İle Eğitimde Elektronik Metin Kullanımına Yönelik Görüşleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/3, Winter 2013, s.137-161
- Duran, E., Alevli, O. (2014). Ekrandan Okumanın Sekizinci Sınıf Öğrencilerinde Anlamaya Etkisi. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, Cilt:1 Sayı:2, s.1-11.
- Duran, E., Özkul Dolaylar, İ. (2015). Ekran Okuryazarlığının Gelişimi ve Geleceğine Yönelik Tahminler. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 8/ Sayı 4, s.281-296
- Duran, E.; Ertuğrul, B. (2012). İlköğretim Sınıf Öğretmenlerinin Elektronik Ders Kitaplarına Yönelik Görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi Bahar 2012*, 10(2), s.347-365
- Elkatmış, M. (2015). Kağıttan Ekran: Ekran Okuma, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 6 Mart, 2015 Cilt: 6, Sayı: 18, s.1-15
- Ercan, A.N., Ateş, M. (2015). Ekrandan Okuma İle Kâğıttan Okumanın Anlama Düzeyi Açısından Karşılaştırılması. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/7 Spring 2015, p. 395-406
- Güneş, F. (2010). Öğrencilerde Ekran Okuma Ve Ekranik Düşünme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt: 7. Sayı: 14, s. 1 - 20
- Güneş, F. http://vizyon21yy.com/documan/Genel_Konular/Bilisim/Ekran_Okumada_Verimlik.pdf Erişim: 28.03.2016
- Güneş, F., Kırmızı Susar, F. (2014). E-Kitap Okumaya Yönelik Tutum Ölçeğinin (EKOT) Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt 3, Sayı 2, 196 - 212, Kış 2014, s.1308-7177
- Işık, A.D. (2013). Elektronik Kitapların Eğitimde Kullanılabilirliği. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt 2, Sayı 2, s. 395 – 411
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel
- Macit, İ.; Demir, M.K. (2016). Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Ekran Okuma Becerilerinin Değerlendirilmesi. *Turkish Studies. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 11/3 Winter 2016, s.1647-1664
- Maden, S. (2012). Ekran Okuma Türleri ve Türkçe Öğretmeni Adaylarının Ekran Okumaya Yönelik Görüşleri. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*. Cilt:1 Sayı:3, s.1-16
- Mutlu, M.E., Korkut, M.B., Yılmaz, Ü. (2006). *Ders Kitaplarının Dağıtımı Amacıyla İnternetin Kullanılması: Açıköğretim e-Kitap Uygulaması Örneği*.

IETC 2006 6th International Educational Technology Conference Vol:3,
1270-1277, Famagusta, North Cyprus, 19-21 April, 2006

Özbek, A.B. (2015). Okuma Güçlüğü Müdahalelerinde Teknoloji Kullanımı.
Journal of Education & Special Education Technology Vol 1, No 1, s.48-53

Özen, M., Ertem, İ.S. (2014). Metinleri Ekrandan Okumanın Anlam Kurma Üzerine Etkisi. *International Journal of Social Science (JASSS)* Doi Number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2161> Number: 24 , p. 319-350

Öztürk E., Can I. (2013). İlköğretim 5.sınıf öğrencilerinin elektronik kitap okumaya ilişkin görüşleri., *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı.17, s.137-153

Sidekli, S. (2010). İlköğretim Dördüncü ve Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Türkçe Dersi İçin Öğretmenlerinden Beklentileri. *Milli Eğitim*. Sayı:187, s.52-75

Yaman, H., Dağtaş, A. (2013). Ekrandan Okumanın Okuduğunu Anlamaya Etkisi. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*. Cilt:1, Sayı:2, s.64-79.

Yıldırım, G.; Karaman, S.; Çelik, E.; Esgice, M. (2011). E-Kitap Okuyucuların Kullanım Deneyimlerine Yönelik Alanyazın İncelemesi. 5 th International Computer & Instructional Technologies Symposium, 22-24 September 2011, Fırat University, ELAZIĞ- TURKEY

İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN ÖRTÜK PROGRAMDAN KAYNAKLANAN STRES ALGILARI*

The Hidden Curriculum in Primary Schools and the Stress Perception of Primary School Students Created by the Hidden Curriculum

Figen YILDIRIM**

ÖZ

Yapılan bu araştırmanın amacı sosyoekonomik düzeylerine göre belirlenen okulların örtük programlarının olumsuz unsurlarının öğrenciler üzerinde oluşturduğu stres düzeyini belirlemektir. Araştırmada araştırmacı tarafından 5’li likert tipi ölçek geliştirilerek uygulanmıştır. Öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerini belirlemek için ölçeğin uygulandığı gözlem yapılan okullardaki 6, 7 ve 8. sınıflarda bulunan 469 öğrenci örnekleme oluşturmaktadır. Veriler Spss 17.0 programıyla analiz edilmiştir. Çalışma alanındaki okulların örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerine bakıldığında öğrencilerde en fazla “Yönetici-okulun imkânları ” alt boyutunun orta düzeyde stres yarattığı; diğer alt boyutların ise sırasıyla “Öğrenci ” alt boyutunda orta ve “Öğretmen” alt boyutunda ise az düzeyde stres yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerinin okul, sınıf, cinsiyet, değişkenlerine göre anlamlı şekilde değiştiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Örtük Program, stres, ilköğretim

ABSTRACT

The aim of this research is to uncover the positive and negative features of the hidden curriculum at schools determined according to their socio-economical status and to determine the stress level on students created by those negative features. In the research, 5 point likert scale was devised and implemented in order to determine the stress levels of primary school students created by the hidden curriculum. The quantitative aspect containing who were given the pilot study and 469 students from 6, 7 and 8 grades, who were given the scales in order to determine the stress levels of students created by the hidden curriculum. On looking at the stress levels of the schools created by the hidden curriculum, “school administrators and conditions of the school” sub-dimension creates the most medium level stress among students. Other sub-dimensions were observed to be creating medium level stress in “Student” sub-dimension and low level stress in “Teacher” sub-dimension respectively. The stress levels of students created by the hidden curriculum were

* Bu çalışma, 2013 yılında Fırat Üniv. Eğt. Bil. Enstitüsünde Prof. Dr. Mehmet Gürol yönetiminde hazırlanan “İlköğretim Okullarında Örtük Program ve İlköğretim Öğrencilerinin Örtük Programdan Kaynaklanan Stres Algıları” adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Muallim Rifat Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, figenyildirim@kilis.edu.tr

observed to be changing according to certain variables such as school, class, gender, educational history and income.

Key words: Hidden Curriculum, stress, primary schools

GİRİŞ

Eğitim programını, öğrenene, okulda ve okul dışında planlanmış etkinlikler yoluyla sağlanan öğrenme yaşantıları düzeneği olarak tanımlayan Demirel öğretim programını ise okulda ya da okul dışında bireye kazandırılması planlanan bir dersin öğretimiyle ilgili tüm etkinlikleri kapsayan yaşantılar düzeneği olarak ifade etmektedir (Demirel, 2005, s.6). Eğitim ve öğretim faaliyetleri amaçlı ve planlı olduğu için bu faaliyetlerin bir eğitim programı doğrultusunda yürütülmesi gerektiğinden tüm eğitim ve öğretim kurumları önceden resmi olarak hazırlanmış yazılı eğitim programlarını uyguladılar. Faaliyetler bu programlara göre yürütülür ve sonunda başarılı olan öğrenciler mezun edilirler. Ancak öğrenciler sadece bu resmi, planlı ve yazılı programdan değil, aynı zamanda planlanmamış ve yazılı olmayan başka bir programdan da etkilenmektedirler (Yüksel, 2002, s. 362). Okuldaki tüm etkinliklerin belli bir plan çerçevesinde olması mümkün değildir. Çünkü öğrenciler ders dışında da istedik ve istenmedik birçok davranış kazanmaktadırlar. Aslında eğitim programlarının okul içi ve dışı tüm yaşantıları içermesi gerektiği savunulsa da böyle bir program hazırlamak oldukça güçtür. Bu nedenle sosyal ve psikolojik etkileşimle kazanılan davranışları programın, informal ya da örtük kısmının yan ürünleri olarak kabul edilebilir (Erden, 1998, s.3). İnfomal olarak ortaya çıkan ve yazılı olmayan söz konusu program literatürde ‘örtük program’, ‘gizli program’, ‘saklı program’, ‘yazılı olmayan program’ şeklinde adlandırılır (Yüksel, 2004, s.7-11) Örtük program kavramını ilk kullanan araştırmacı ise Philip Jackson’dır. Philip Jackson 1968’de yazdığı “Life in Classroom” adlı çalışmasında öğrencilerin kişilikleri, okula karşı tutumları, ilgi düzeyleri, zekâ ve ahlaki gelişimleri ile ilgili unsurları inceleyerek örtük programı ortaya çıkarmıştır (Jackson, 1990, s.4).

Örtük Programın Sosyolojik Esasları

Örtük programın analiz edilmesinde izlenen iki yaklaşım vardır. Makro-sosyolojik ve mikro-sosyolojik analiz yöntemleri. Makro analiz çalışmaları eğitimle toplum arasındaki ilişkileri bir bütün olarak ele almaktadır. Bu, İşlevselcilerin ve Marksist yaklaşımların “sosyal sistem” anlayışlarının bir parçasıdır. Makro analizde örtük program, hem gerekli ve yararlı hem de aynı zamanda kötü niyetli ve zararlı olarak görülmektedir. Örneğin Durkheim örtük programı, çocukların öğrenmelerinde önemli yer tutan ahlaki bir bileşen olarak ele almıştır. Öte yandan Marksistler için örtük program sosyal eşitsizliklerin üretilmesi, sürdürülmesi ve meşrulaştırılması için bir araç olarak görülmektedir. Sosyal yapılandırmacı yaklaşımlar üzerine inşa edilmiş olan mikro yaklaşımlarda ise resmi program önemsenmemekte ve okul, çeşitli güç düzeylerine sahip aktörlerin (öğretmen ve öğrencilerin), etkileşim halinde oldukları bir örgüt olarak görülmektedir (Sarı, 2007, s. 21).

Yüksel (2004, 16-39) de örtük programın sosyolojik temellerini şu şekilde açıklamıştır:

Yapısal fonksiyonalistlere (Functionalists) göre; bir organizmanın bir davranışı gerçekleştirmesi farklı özellikteki organlarının işlevlerini yerine getirmesiyle mümkündür. Benzer şekilde toplumsal kurum ve uygulamalar da kişinin sosyal olarak yaşamsal öneme sahip ihtiyaçları yerine getirmesine hizmet etmektedirler. Bunun için okullarda öğrencilere bir yetişkin olduklarında toplum beklentilerini yerine getirmelerini sağlayacak toplumsal norm, değer ve ilişkiler öğretilir. Yapısal-fonksiyonalist görüşe sahip yazarların görüşleri örtük programı ilk defa ortaya koymaları açısından önemlidir.

Neo-Marksistler; toplumsal, siyasi ve ekonomik hayat ile okul arasındaki ilişkiye dikkat çekmişlerdir. Toplumsal sınıflar ve bazı sınıfların diğer sınıflar üzerinde kurduğu baskı bu grubun üzerinde durduğu başlıca konulardır. Neo-Marksistlere göre okul; siyasi ve ekonomik hayatta etkin olan inanç, değer ve normları öğrencilere aktararak kapitalist düzenin devamını sağlar. Ancak bu değer, inanç ve normlar resmi programda açık olarak değil örtük program içerisinde öğrencilere verilir.

Yeniden üretim teorisyenleri (Conflict Theorists-Reproductionist Theory), Neo-Marksist görüşün önemli bir koludur. Bu yazarlara göre kapitalist ekonomi sistemi toplumun temelidir ve bu sistem toplumda eşitsizlik yaratır. Sistem toplumda iki sınıf oluşturur. Bunlardan birincisi zengin ve güçlü olan kapitalist sınıf (üst sınıf), ikincisi gücü ve yaptırımı olmayan işçi sınıfıdır (alt sınıf). Kapitalist sınıf işçi sınıfını baskı altına almaktadır. Ancak sadece işçi sınıfı değil okullar da dahil olmak üzere tüm toplumsal kurumlar bu sınıfın baskısı altındadır. Bu sebeple okullardaki faaliyetler de kapitalist sınıfın istekleri, değerleri, ekonomik ve politik görüşlerine paralel olarak sürdürülür.

Direnç teorisyenleri (Resistance Theory), toplumsal sınıf ayrımının varlığını ve bu ayrımın örtük program kanalıyla devam ettirildiğini kabul etmektedirler. Ancak esas vurguları 'direnç' kavramıdır. Direnci, işçi sınıfı ve azınlıklar gibi alt sınıflardaki toplumsal gruplardan gelen öğrencilerin, baskın gruplar tarafından oluşturulmuş kendileri için hiç de adil olmayan okul ideolojisi ve uygulamalarına karşı koymaları şeklinde tanımlamaktadırlar.

Lynch The Hidden Curriculum – Reproduction in Education (Örtük program- yeniden üretim teorilerinin övgüleri) adlı çalışmasında; örtük programı, yeniden üretim teorisinin yeniden değerlendirilmesi bölümü ile analiz etmiştir. Analizi yaparken Fonksiyonalist, neo-marksist ve neo-webrian yazarların görüşlerini tek tek açıklamıştır (Lynch, 1989, s.1).

Lynch'e göre neomarksistler örtük programda çok önemli bir yere sahip olsalar da ilk olarak Fonksiyonalist bir yazar olan Philip W.Jackson,'ın "Sınıflarda Yaşam" adlı kitabıyla örtük programı ortaya çıkardığını vurgulamıştır. Philip W.Jackson,'ın örtük programın unsurlarından olan kalabalık, övgü ve güç unsurlarından bahsetmiştir. Lynch'e göre Dreeben Jackson'ın aksine okul ve gerçek hayat arasındaki yapısal ilişkiye odaklanmıştır. Okullarda öğrencilere sunulan sosyal deneyimler gerçek sosyal hayatı öğrenebilmeleri için öğrencilere fırsatlar

sunmaktadır. Diğer bir fonksiyanalist yazar olan Philip Cusick'in çalışmaları ise toplumu ve okulun toplumla ilişkisini anlama yönündedir (Akt:Lynch, 1989, s.2).

Neomarksist yazarlardan Bowles ve Gintis'e göre okul, toplumdaki sınıfsal ya da üretimsel formları tekrar üretir. Okullar, kapitalist sistemin korunması için en önemli araçlardır (Akt: Lynch, 1989, s.3). Bowles ve Gintis, *Schooling in Capitalist America* adlı kitaplarında "Correspondence Thesis" (İletim teorisi) adlı teoriyi geliştirmişlerdir. Okulların örtük programı ile ilgili bu tezleri en güncel tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu tezin temel ilkelerinden biri okul yaşamının, sosyal iletim ile sosyal üretim sektöründeki sosyal ilişkileri arasında var olduğudur. Örtük program konusunu büyük sosyal sistemin içine yerleştirmişlerdir. Onlara göre okullardaki örtük program ile kapitalist sistemin özellikleri yeniden üretilir ve yeniden dağıtılır (Akt: Lynch, 1989, s.3- 4). Öte yandan Lynch neomarksist araştırmacılarından Apple, Anyon, Giroux, Paul Willis ve Pierre Bourdieu' un görüşlerini de irdelemiştir. Buna göre;

Apple okulların öğrenciyi toplumsallaştırma görevini ön plana çıkarır ve bu toplumsallaştırmanın güçlü grupların kontrolü altında olduğunu iddia eder. Ona göre okul toplumsal sınıfların devam etmesinde katkıda bulunur. Ancak öğrenciler buna direnç gösterebilirler (Akt:Lynch, 1989, s.7-11). Willis'e göre de gençler düzene karşı direniş içindedirler ve gençlerin direnişi, sosyal sınıfları tekrar üretmektedir (Akt: Lynch, 1989, s.17-20).

Bourdieu'ya göre okul, bazı düşünce ve anlayışlar sistemidir. Bu sistem güçlü sınıfı temsil eder. Okuldakiler hangi sınıf güçlü ise bu sınıfın davranışlarını öğrenir. Ona göre işçi sınıfına mensup öğrenciler okulda başarısızdırlar. Çünkü bu öğrencilerde gerekli donanımın yoktur. Donanım üst sınıfa mensup ailelerin çocuklarında bulunur bu nedenle okulda ve hayatta başarılı olurlar. Okul, güçlü sınıfın kültürünü öğretir ve başarılı olanları ödüllendirir (Akt: Lynch,1989, s.20-24).

Neo-webrian yazarlardan olan Randall Collins'e göre ise okul sosyal eğitimi vermekle yükümlüdür. Okulun görevi kültürel para birimi olmaktır. Kültürel para birimi olmak iyi bir mesleki eğitim verilmesi anlamına gelir. Okullar ona göre iş kazandırma amaçlıdır (Akt: Lynch,1989, s.24-25).

Öte yandan Kathleen Lynch, İrlanda'daki öğrencileri kapsayacak şekilde bir araştırma yapmıştır. Lynch yaptığı çalışmada İrlanda'da 26 ilde 816 tane orta seviyedeki okullardan seçer. Bir ilde pilot uygulamasını yapar ve 25 ilde 789 ortaokuldan rastgele 90 okul seçilir. Örtük programı ortaya çıkarmak için seçtiği okulların ders programlarını, okul gazete ve dergilerini inceler. Bu okuldaki yöneticilerle açık uçlu sorular içeren görüşmeler yapar. Mülakatta 250 soru 924 değişken yer almıştır. Araştırmada sertifika kursları düzenleyen okulların oranına, okulda öğretilen bilim kategorilerine, ders saatlerine bakılarak okulların hangi alana daha çok ağırlık verdiklerine bakılmıştır. Araştırma sonucunda farklı okullarda farklı gelişim türlerine göre ders dağılımı yapıldığı kız okullarının erkek okullarına göre dine, estetikliğe, kişisel gelişime önem verdikleri; devlet okullarında da kişisel gelişim derslerine önem verildiği saptanmıştır. Kızlara daha çok bu tarzda eğitim

verilmesinin nedeni geleceğin annelerinin yetiştiriliyor olmasıdır (Lynch, 1989, s. 36-152).

Sonuç olarak Lynch örtük programın güçlü ve baskın sosyal sınıfların isteklerine göre düzenlendiğini okullarda da öğrencilere verilen derslerin bu doğrultuda olduğunu belirtmiştir (Lynch, 1989).

Giroux and Penna'ya göre de eğitim bilimlerinde örtük programı anlamaya çalışan üç yaklaşım vardır (Giroux ve Penna, 1983, s.102). Bunlardan birincisi eğitimde Yapısal fonksiyonalist görüş (structural-functional). İkincisi sosyofenolojik yaklaşım (eğitimde "yeni" sosyolojinin bir fenomenolojik bakış karakteristiği) ve üçüncüsü radikal eleştirel görüştür (neo-marksist).

1-Yapısal fonksiyonalist yaklaşım: Sosyal norm ve değerlerin nasıl aktarıldığı ile ilgilendirir. Öğrencileri kuralları, normları, inançları sorgulamasız bir şekilde kabul edecek şekilde eğitir.

Bu yaklaşım üç bölümden oluşur:

a-Okul toplumun bir parçasıdır. Toplumun isteklerinden soyutlanmış bir şekilde ayakta kalamaz.

b-Okul örtük programın yapısal özelliklerini ve normlarını ortaya çıkarır.

c-Okullarda sosyal kontrol ile ilgili problemleri ortaya koyar.

Bu yapısal fonksiyonalist yaklaşımın dezavantajları da vardır. Çocuk gelişip öğrenirken toplumun normlarını direnç göstermeden olduğu gibi kabul eder. Yapısal fonksiyonalist görüşte okullar dışardaki güç çatışmalarının arkasındaki problemsiz kurumlardır. Ortada bir sosyal düzen vardır ve öğrenciler bunu olduğu gibi kabul ederler (Giroux ve Penna, 1983, s.103).

2-Sosyofenolojik yaklaşım: Anlam durumlarla verilir ve sınıf içindeki öğrenci iletişimleriyle oluşturulur. Bu kurama göre bilgi kesin ve objektif değildir. Bilgi insanın şekillendirmesiyle oluşan sosyotarihsel yapılardır. Yani herkes bilgisini kendisi oluşturur.

Sosyofenolojik yaklaşıma göre sınıftaki aktiviteler toplumun düşüncelerini vermek yerine öğrencilerin dil, sosyal ilişkileri ve anlam kategorileri ile olan etkileşimlerinin önemli olduğunu savunur. Okul programı ve sosyalleşme arasındaki ilişkiye yeni bir boyut kazandırmıştır. Kısaca sosyoloji okul programının üstüne giydiği masumiyet zırhını çıkartır. Yani okulun programı masum değildir ve bunu sosyoloji ortaya çıkarır (Giroux ve Penna, 1983, s.104) .

3-Radikal Eleştirel (Neo Marksist) Yaklaşım: Bunun odak noktası yapısal fonksiyonalist yaklaşım ile sosyofenolojik yaklaşım yeni eğitim yaklaşımının üzerinde yer alan bir bakış açısı olmasıdır. Temelinde ekonomik ve kültürel yeniden üretim arasındaki ilişkinin bilinmesi yatar. Bu görüşte okullar inançları, değerleri ve normları korumaya ve yeniden üretmeye yarayan ideolojik kontrol elemanlarıdır. Tabi bu şu anlama gelmez: Okullar toplumun ilgilerini yansıtan öğrenci yetiştiren fabrikalar değildir (Giroux ve Penna, 1983, s.105).

Örtük Programla İlgili Temel Çalışmalar

Literatürde ilk olarak örtük program kavramını *Philip Jackson* kullanmıştır. Philip Jackson “Life in Classroom” adlı çalışmasında öğrencilerin kişilikleri, okula karşı tutumları, ilgi düzeyleri, zekâ ve ahlaki gelişimleri ile ilgili unsurları inceleyerek örtük programı ortaya çıkaran yazardır (Jackson, 1990, s.4).

Jackson’a göre okulların erteleme, inkâr, sosyal oyalama yani zaman harcayıcı özellikleri vardır. Bu doğaldır çünkü bir öğrenci haftanın yedi gününü kalabalık sınıflarda geçirir. Öğrenciler bu kalabalık sınıflarda söz hakkı almak için beklerler, yemek sırası vb. için beklerler. Öğrenciler sınıfta devamlı bir şeyi ertelemek zorundadırlar. Bu bekleyiş, sınıftaki kalabalığın bir sonucudur ve bunları ortadan kaldırmak imkânsızdır. Bu yüzden öğretmen ve öğrencilerin bunlarla nasıl başa çıkacağını gözlemlemek gerekmektedir. Önce sınıflarda bu unsurların ne kadar güçlü olduğuna bakılmalıdır. Bu unsurların toplumsal mı, kurumsal mı ya da sosyoekonomik düzeyden mi kaynaklandığını tespit etmek gerekmektedir. Örneğin bazı okullarda derste fısıltıyla konuşmaya izin verilirken bir başka okulda buna izin verilmez. Bazı öğretmenler öğrencilerin verdiği doğru cevaplara olumlu pekiştiriciler verirken bazı öğretmenler öğrencilerin verdiği bu cevaplara tepkisiz kalır. Bu o okulun örtük programı ile ilgilidir. Jackson sınıflarda bu gibi şeylerin engellenmesini mümkün görmemektedir. Örneğin geniş güzel bir sınıf, özgürlükçü bir ders ortamı bu gibi sorunları ortadan kaldıracaktır. Ancak sınıf içinde bu gibi ortamlar sağlansa bile öğrencilerin nasıl bir tepki vereceğini bilemeyeceğimizi biraz sabredip görmemiz gerektiğini belirtmiştir (Jackson, 1990, s.16-17).

Sınıfta örtük programı sadece öğretmen belirlemez kalabalık bir güç olan öğrenciler de müdahalelerde bulunurlar. Örneğin bir öğrenci olumlu bir şekilde derste aktif olduğu zaman arkadaşları tarafından uyarı alabilir. Ancak tam tersi bir durumda yani derse fazla katılmadığında ise bu kez öğretmen tarafından uyarılmaya meyillidir (Jackson, 1990, s.18).

Jackson genellikle örtük programın olumsuz yanlarından bahsetmiştir. Okulu bir hapisane, fabrika, ofis gibi gören araştırmacıya göre bu yerlerde öğrenciler beklemeyi, sabrı ve gecikme, inkâr, kesinti ile kendi istek ve arzularını ertelemeyi öğrenmektedirler. Zaten sosyal hayatın bireyden istediği de budur (Jackson, 1990, s.18).

Diğer taraftan Jackson sınıftaki değerlendirmeyi üç unsura ayırır. Birinci değerlendirmeyi öğretmen kendisi yapar. Öğrencinin davranışının iyi, kötü ya da doğru yanlış olup olmadığı kararını öğretmen verir. İkinci bir değerlendirme unsuru diğer öğrencilerdir. Kişinin başarısını sınıf arkadaşları da değerlendirir. Örneğin yanlış bir şey söylediğinde sınıfın gülmesi ya da güzel bir cevap verdiğinde sınıfın alkışlaması gibi. Üçüncü değerlendirme unsuru ise kişinin kendini yargılamasıdır. Öğrenci bir ödevde yaptığı işin iyi ya da kötü olduğunu az çok kendi değerlendirebilir (Jackson, 1990, s.18).

Buradan da anlaşıldığı gibi öğrenci davranışlarına öğretmen ve sınıf arkadaşlarının tepkilerine göre yön verir. Kalabalık ve sınıfın güç unsuru yani otoritesi neyi onaylıyorsa sınıfta ona göre davranır. İşte bu o sınıfın örtük programının bir unsurudur. Kalabalık, övgü, güç sınıfta örtük programın unsurlarını

oluşturur. Öğrencilerin okulda başarılı bir şekilde yer alabilmeleri için hem akademik beklentilerin hem de örtük beklentilerin isteklerini gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Ancak örtük programın gerektirdiği beklentiler akademik beklentilerle çelişebilir (Jackson, 1990, s. 33-35). Örtük program resmi program (official curriculum) ile çelişebildiği gibi bunun yanında örtük program ile resmi programın ortak noktaları da bulunmaktadır. Önemli olan bu ortak noktaları tespit etmek gerektirir. Örneğin övgü unsuru her iki programda da başarılı olmayı gerektirmektedir. Gerçekte notlar, puanlar ve cezalar resmi programın unsurları gibi görünse de bunlar örtük program ile de yakından ilişkilidir (Jackson, 1990, s.33-35).

Söz gelimi bir öğrenci akademik anlamda başarılı bir ödev yapamıyor. Ama ödevini yapmak için çok çaba sarf ettiğinden dolayı bu öğrenci birçok öğretmen tarafından örnek öğrenci olarak kabul edilir. Günümüzde öğretmenlerin çoğu başarısız fakat çaba sarf eden öğrencileri sınıfta bırakmazlar ya da bıraktıklarını görmek çok sık rastlanan bir durum değildir. Öğretmenler herhangi bir soruyu çözemeyen akademik başarısı kötü olan öğrencileri değil de yaramaz sınıfta problem çıkarıp disiplini bozan öğrencileri daha çok uyarır ve bu öğrencilerle daha çok problem yaşarlar. Yine öğrencinin velisi okula çağrıldığı zaman öğretmen bu öğrencinin zekâsıyla ilgili değil de çabasıyla ilgili yorumlar yapar. Matematiği anlamadığı değil de matematik dersinde hiç çaba göstermediğinden bahsedilir. Öğrencinin başarmayı denemediği kastedilir. Bu öğrencinin okulun örtük programını bilmediğini gösterir. Denemek, başarısız bile olursa yapmaya çalışmak okulun ödüllendirdiği bir davranıştır. Nitekim örtük program her zaman arka planda çalışmaya devam eder (Jackson, 1990, s.33-35).

Jackson, resmi program ile örtük program birbiriyle çelişir mi? sorusunu sorar ve bunun kesin bir cevabı olmadığını söyler (Jackson, 1990, s.35).

Jackson'a göre yetişkin iken okulla ilgili anılar iyi ve kötü olmak üzere iki tanedir. Kötü anılar da utanılacak pozisyonda kalma ve okuldan sıkılma olmak üzere ikiye ayrılır. Utanılacak pozisyonda kalmaya örnek olarak kişinin bir ceza alması ya da fiziksel cezalandırması verilirken; okuldan sıkılmaya örnek olarak okulun fiziksel özelliklerinin kötü olması, küçük pencere, karanlık, ofis ve evlerin arasında sıkışmış bir vaziyette, içinde karalanmış sıraların bulunduğu bir sınıf verilmiştir. Tüm bunlar öğrencilerde kötü anılar bırakır (Jackson, 1990, s. 42-43). Bu bize okulla ilgili kötü yaşantıların öğrencilerde ne kadar derin izler yarattığını göstermektedir.

Örtük programı inceleyen bir diğer araştırmacı **Michael Apple**'dir. Apple, örtük programın okullarda öğretilen değerler normlar ve piyasanın yani ekonominin bizden istediği özellikleri içerdiğini ifade etmektedir. Ona göre okullar toplumun aynısıdır. Toplum kendisinden itaatkâr işçiler ister ve okul da bu itaatkâr işçileri üretmeye çalışır. Dolayısıyla okullar örtük program ile yeniden üretim teorisinde olduğu gibi piyasaya yeni işçileri yeniden kazandırmaktadır (Apple, 1980, s.47).

Apple'a göre literatür örtük programı toplumun ideolojik fikirleri tarafından yönlendirilen bireyler olarak görür. İşçiler iş hayatında bu üretimin kusursuz devam etmesi için bazı özelliklere ihtiyaç duyarlar. İş hayatında işçilerden sadece yaratıcılık ve işe bağlılık değil aynı zamanda otoriteye itaat istenmektedir (Apple,

92 / Figen YILDIRIM

1980, s.50). Politik ve ideolojik tavır ise ders sırasında açık bir şekilde öğretilmez ama örtük olarak ideoloji öğretmenler tarafından öğrencilere etkili şekilde aktarılır (Apple, 2004, s.78).

İşçi sınıfının çocukları değişime daha çabuk ayak uydururlar. Belirli değerlerin öğrenilmesi sınıfta öğrenilmesinden daha çok gizil öğrenmeyle gerçekleşir. Sınıftan çok sınıftan farklı ortamlarda oluşur. Örneğin kişi otoriteye itaat etmeyi sınıfta değil çevresiyle davranış ilişkilerini görerek bu ideolojiyi öğrenir. Otoriteye uyum itaat sadece sınıfta değil akran grubu ve ailede de öğrenilir (Apple, 2004, s.79).

Sigel'e atfen okulların gelenek öğretimi yaptığını, yenilikçi olmadıklarını söyler. Bu nedenle sistemin istediği öğrenci tipini yetiştirmeye daha uygundur. Öte taraftan itaatkâr bireyler yetiştirme örtük programın unsuru olsa da fen bilimleri ve sosyal bilimler öğrencilere çekici yani ilginç gelir ve öğrencilerin örtük şekilde gelişmelerine yardımcı olur. Dragon'a göre öğrenciler sınıf içinde yaptıkları aktiviteler ile sosyal normları ve ileriki hayatlarında karşılaşacakları problemleri çözme becerisini kazanırlar (Akt: Apple, 2004, s.79-80).

Okullar sistematik şekilde sosyal çatışmayı (social conflict) bireylere yansıtır. Eşit olmayan bir toplumda yaşadığımızı bireylere öğretir (Apple, 2004, s.95). Resmi program ise bunun aksine bireylere ekonomik anlamda bize verilen normların politik kurumların faydalı düzgün işler şekilde devam ettiğini yansıtır (Apple, 2004, s.95).

Apple and King'in "What Do Schools Teach" adlı çalışmalarına göre toplumun düşünce yapısı yani sosyal ve ekonomik ideolojiler okulda öğretilen açık programın altına gizlenmelidir. Öğrenciler bu ideolojik fikirleri bilinçaltında bulurlar (Apple ve King, 1983, s.84).

Bruner'in yaptığı araştırmada anaokuluna devam edenler etmeyenlere göre daha başarılı olmuşlardır. Bunun sebebi sınıf ortamına, kurallara alışmış olmaları ve büyüklük rollerine orda çalışmalarıdır (Apple ve King, 1983, s.84).

Apple ve King çalışmalarında şöyle bir örnek vermişlerdir: Bir anaokulunda öğrenciler materyalleri düzenlemede ve aktiviteleri yapmada aktif rol almadıkları sınıf ortamında bulunmuşlar ve öğretmen de öğrencilerin müdahale edebileceği bir ortam hazırlamamıştır. Öğretmen ve yardımcısının görev yaptığı sınıfta öğretmen yardımcısı öğretmene çocukların özel eşyalarını daha rahat bulabilmeleri amacıyla öğrencilerin kendi resimlerini yapıştırmayı önermiştir. Ancak öğretmen bunu kabul etmeyerek öğrencilerin bunu kendi çabaları ile öğrenmelerini istemiştir ve belli bir süre sonra öğrencilerin bunu kendi kendilerine öğrendikleri görülmüştür. Yani öğretmen örtük olarak bu mesajı öğrencilere vermiş öğrencilerde bu mesajı kendileri almışlardır. Aynı sınıfta öğretmen ders işlerken yan sınıftan gürültü gelir ve öğrencilerin dikkati bu gürültünün geldiği yere kayar. Öğretmen öğrencileri sessiz olmaları konusunda hemen uyarır. Bu şekilde öğretmen ders anlatırken sadece dersle ilgilenmeleri gerektiğini öğrenmiş bir daha başka yerden gürültü geldiğinde dikkatlerini dağıtmamışlardır. Öğretmen başka bir

uygulama olarak da sınıfa iki tane oyuncak bebek getirir ve tüm gün uslu durdukları için bu bebelere ödül verir. Bu şekilde öğrencilere örtük olarak sessiz olan ödüllendirilir mesajını vermektedir. Öğrenciler böylece sosyal olarak sınıftaki olumsuz durumlara örtük olarak adapte olmayı öğrenmişlerdir. Yapılan görüşmelerde öğretmenin bunu belli bir amaçla yapmadığı anlaşılmaktadır. Ama öğrenciler bu olaylardan anlam ve sonuçları kendileri çıkarmışlardır. Aynı öğrenciler kendilerine ait olan materyalleri derste kullanacakları nesnelere ve oyun oynarken kullanacakları nesnelere şeklinde ikiye ayırarak gruplandırmışlardır. Öğrencilerin hiç biri ders sırasında oyun oynarken kullandıkları nesnelere kullanmamışlardır. Özet olarak öğretmenin belli bir amacı olmadan verdiği mesajlarla öğrenciler ders esnasında ve oyun esnasında yapmaları gereken şeyleri öğrenmişlerdir. Oyun zamanına geçmek için de ders esnasında yapmaları gereken şeyleri hemen yapmış ve otoriteye uymuşlardır. Böylece öğrenciler yapmak istedikleri şeye ulaşmak için önce otoriteye uymaları gerektiğini örtük olarak öğrenmişlerdir (Apple ve King, 1983, s.84-95).

Benson Snyder 1971’de yaptığı The Hidden Curriculum başlıklı çalışmasıyla lisedeki örtük programı ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Onur ödülü almış bir lise öğrencisi bu ödülü reddetmiştir. Bu ödülü insan potansiyelinin boşa harcandığı, merakının köreltildiği, yaratıcılığın ve bireysel sorumluluğun azaldığı bu eğitim sisteminin parçası olduğundan dolayı reddettiğini açıklamıştır. Tabii öğretmenler bunu bilerek yapmazlar ama birçok lise öğrencisinin eğitimi sonunda bu olur (Snyder, 1971, s.3-4).

Snyder “Yaratıcı değişime açık öğrenciler nasıl eğitimden soğumaya başladılar?” sorusuna cevap verirken programın içeriğinin sosyal ve duygusal çevresinin önemli olduğu sonucuna varmıştır (Snyder, 1971, s.4).

Snyder’e göre veliler okulların örtük programını bilmek isterler. Okulun vermiş olduğu resmi programı ve örtük programı öğrenmek için müdüre sorarlar. Okulda kabul edilen genel davranış kalıpları nedir sorusuna verilen cevaplar örtük programın içeriğini oluşturur (Snyder, 1971, s.7). Bununla beraber okula yeni başlayan öğrenciler için örtük program resmi programdan daha önemlidir. Çünkü örtük program ile okulda nasıl davranması gerektiğini öğrenir. Ama örtük program okulda öğretmen ve müdürler odasında dile getirilmez. Bu örtük programın yarı özel bir doğaya sahip olduğunu gösterir. Örtük program ne kadar çok dillendirilirse o kadar çok resmi programın parçası olmaya başlar (Snyder, 1971, s.7).

Örtük program ve resmi program arasında çelişkiler vardır. Öğretmenler dönem başında öğrencilerine bilgi, yetenek, yaratıcılık ve orijinallik desteklediğini söyler ama çoğu durumda dönem içinde verdiği ödevler ve çalışmalarla ezberci bir eğitim yaptığı görülür. Öğrencilerin bu çelişkiyi görmeleri çok fazla zamanlarını almaz. Bu iki program arasındaki uyumsuzluğu gösteren bir örnektir (Snyder, 1971, s.9).

Snyder öğrencilerin başarılı olabilmek için kendi stratejilerini geliştirdiklerini ifade eder. Bunun doğru olmadığını bildikleri halde öğretmenin istediği gibi davranmaya başlarlar ve sınavlarda onun istediği şeyleri yazarlar.

Öğrenciler çok fazla bilgiyle dolu olan programdaki her şeyi anlamaya çalışmazlar ve kendilerine göre seçici davranırlar. Sadece seçtikleri bu bilgilere çalışırlar (Snyder, 1971, s.12).

Öğrencilerin kendilerine güvenleri örtük ve resmi program arasında sıkışır. Yanlış olduğunu bildiği halde yüksek not almak için istenilen şekilde davranmaya başlarlar. Örneğin bir öğrenci “Yaratıcı olan farklı bir şey yapmak istediğimde derse isyan etmiş gibi hissediyorum” şeklinde kendini ifade etmiştir (Snyder, 1971, s.15).

Başka bir örnekte; dönem başında derste öğrencilere yaratıcılık ve katılımın önemli olduğunu, risk alabileceklerini ifade eden öğretmen dönem sonunda yaptığı sınavda ezbere dayalı sorular sormuştur. Dolayısıyla örtük olarak yaratıcılığı desteklemeyen sorular belirli ezbere dayalı bilgilerden oluşmuştur. Sınavdan sonra öğrenciler farklı tepkiler vererek üç gruba ayrılmışlardır. Birinci grup kendilerine göre stratejiler geliştirmişlerdir ve kendilerinden beklenen yerlere çalışacaklarını ifade etmişlerdir. İkinci grup başarılı olmuştur fakat duygusal olarak kötü bir şekilde sınıftan ayrılmışlardır. Çünkü dersten beklentileri bu şekilde değildir. Üçüncü grup sınavı onaylamıştır ve güzel bir şey olduğunu düşünmüşlerdir. Kapasitelerinin orijinal bir iş çıkarmaya yetmeyeceğini düşündükleri için ezberle yüksek not aldıkları için rahatlamışlardır. Bu sonuçtan hareketle okullarda öğrencilerin beklentileri ve bu beklentiler için oluşturdukları stratejilerin örtük programı oluşturduğu gözlenmiştir (Snyder, 1971, s.15). Burada öğretmen açık olarak yaratıcılığa önem verdiğini ifade etmesine rağmen öğrencilere yaratıcı olarak değil ezberlemiş oldukları bilgilerin daha önemli olduğu mesajını örtük olarak vermiştir.

Vallance örtük programı anlamlandırırken nitel araştırma yöntemlerini kullanmıştır. Ona göre örtük program nitel yöntemle ortaya çıkarılabilir. Okul ortamında eğitimsel olarak neyin önemli neyin önemsiz olduğu bu yöntemle belirlenebilir (Vallance, 1980, s.138).

Vallance’a göre örtük program; belli bir süreç ya da içerikten çok, daha sonrasındaki bir etkiyi anlatan kasıtlı olarak belirsiz olan bir terimdir. Örtük program bu konuda yazanlara göre okullarda genelleştirilmiş bir etkidir. Önceden bir bilgi olmadan gerçekten bizim planlamamız olmadan olur. Tutumlar, önyargılar, toplumsal kurallar ve toplumsal değerler okullara yön vermektedir (Vallance, 1980, s.139-140).

Örtük programı ortaya çıkarmak için okulun akademik olmayan fonksiyonlarına bakmak gerektiğini belirtir. Bunun için Amerika’daki eğitim tarihine bakarak örtük programı inceler. Ona göre örtük program zamanla gizlenmeye çalışılmış 19.yy’ın sonlarında örtük hale gelmiştir (Vallance, 1983, s.9-24).

Örtük programı çalışılmamış program, yan program, okulların akademik olmayan çıktıları, okulun yan ürünleri ya da sadece okulun insanlara yaptığı şey olarak tanımlar ve üç boyutta ele alır.

Birinci boyuta göre örtük program öğrenci-öğretmen ilişkisi, sınıf yapısı gibi okuldaki her şeyi içerir. Başka bir ifadeyle okul sosyal değerler sisteminin mikrolaştırılmış organizasyonudur.

İkinci boyutta göre örtük program okuldaki değerler eğitimi, sosyalleşme ve sınıf yapısının korunması gibi süreçler içerir.

Üçüncü boyut ise farklı niyet derecelerini içerebilir (degrees of internatinion) bakan kişiye göre değişir. Okul bilerek verilmeyen yan ürünleri ya da kökleşmiş sosyal normları verebilir (Vallance, 1983, s.10).

Vallance'a göre örtük program akademik olmayan eğitimsel değeri olan sonuçlar verir. Genel olarak okulun sosyal fonksiyonunu toplumu yönlendirme işini üstlenir (Vallance, 1983, s.11).

Kohlberg "The Moral Atmosphere of The School" adlı makalesinde ahlaki boyuttan bahsetmiştir Kohlberg örtük programı ahlak eğitimi ve öğretmenin ahlak eğitimi verme rolü olarak görür. Ona göre örtük program unsurunu ilk olarak Durkheim ortaya atmıştır. Durkheim'a göre çocuk ailesinden ayrıldığında kendini devletin içinde bulur ve kendi devlet anlayışını oluşturur. Bu şekilde aile ve sosyal çevreden çok okul bireyi şekillendirir. Örtük program gizil öğrenmede burada ortaya çıkar (Kohlberg, 1983, s.61).

Kohlberg'e göre kalabalık, övgü, güç ve düzenden kurtulmaya çalışmak yerine bunları anlamlandıran bir adalet anlayışı geliştirmek gerekir. Bu bağlamda örtük programı görünür hale getirmek gerekmektedir. Bazı araştırmalara göre ahlak eğitimindeki en üst seviye olan 6.seviye ahlak boyutuna sahip olanlar kanun, düzen ve otoriteye karşı gelmeye başlamışlardır. Yetişkinler çok egoist olarak davranmaya başlamışlar ve adalet anlayışını kendi istediklerini yapmak olarak tanımlamışlardır. Bu da gitgide genç yaştaki bireylere de yansiyacaktır. Bu nedenle önlem alınmalıdır. Yani adalet anlayışı doğru öğretilmelidir (Kohlberg, 1983, s.76).

Özet olarak Kohlberg adalet anlayışı getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Okullar giderek çok sıkı kurallar koymaya başlamışlardır. Çünkü ahlak kuramları okul ortamında işlemebilir. Daha iyi yöntemler geliştirilmelidir (Kohlberg, 1983, s.76).

Simon ve Willinsky'e göre resmi programın amaçlarını gerçekleştirmek için örtük programdan yararlanılabilir. Okul-dil politikaları kendi içinde örtük şekilde eğitim ve toplum arasındaki ilişkiyi içerdiğini gösterir. Resmi programa göre her öğretmen dil becerisini geliştirmekle sorumludur. Bu nedenle tüm derslerde örtük olarak öğrencilerin dil becerileri geliştirilmektedir. Büyük küçük harflerin nerde kullanılması gerektiği, devrik cümle içermeyen cümleler kurma, yazının güzelliği vb. Buna göre her derste notlandırma yapılır. Dil becerisi örtük program içinde yer almıştır. Yani bazen resmi programın amaçlarını gerçekleştirmek için örtük program kullanılabilir. Öğrenciler de güç-otoriteye uymak zorundadırlar. Sonuç olarak örtük programın içinde yer alan dil eğitimindeki değişiklikler

öğretmen –öğrenci arasındaki ilişkiyi ve eğitim –öğretim yöntemlerini etkileyebilir. Simon ve Willinsky'e göre örtük program resmi programın amaçlarını gerçekleştirmek için kullanılmaktadır (Simon ve Willinsky, 1980, s.111-121).

Nancy Jachim'in ise “ The Hidden Curriculum” adlı çalışmasında örtük programın toplumun değerlerini ve normları ilettiğini savunur. Ona göre bu norm ve değerlerin özellikleri şunlar olmalıdır:

- İçerik verilen mesajdan daha önemlidir.
- İçeriğin bir amacı olmalıdır.
- İçselleştirme daha önemlidir.
- Eğitim önceden belirlenmiş sorulara verilen cevapları bilmektir.
- Otorite bu soruları bilir.

Jachim'in bahsettiği bu özelliklere bakıldığında kazandırılmak istenen her kuralın bir amacı vardır ve öğrenci bunu içselleştirmelidir. Örtük programın içeriğini okul ve otorite oluşturur. Örtük programın içeriği önceden belirlenmiş amaçlar doğrultusunda hazırlanır (Jachim, 1987, s.85).

Genel olarak baktığımızda öğrencilerin davranış kazanmasında örtük program resmi programdan daha etkilidir. Bu nedenle örtük program okullarda bilinçli bir şekilde oluşturulmalıdır. Örtük programın bazı olumsuz unsurları öğrencilerde strese neden olabilmektedir. Bu bağlamda aşağıda stres hakkında bilgiler verilmektedir.

Stres

Yaygın olarak uzun zamandan bu yana kullanılagelen stres teriminin tek ve yeterli bir tanımı yapılamamıştır. Kavram olarak stres, Latince “estrica”, eski Fransızca “estrece”, sözcüklerinden gelmektedir. 1930'larda stresin psikolojik yönü üzerinde araştırmalar yapan Walter Cannon, stresi organizmanın normal şartların devamlılığı olan “homeostasis” in dışına çıkması olarak tanımlamıştır (Lazarus ve Folkman, 1984, s.2). Ayrıca Cannon, organizmanın strese karşı verdiği “savaş veya kaç” (fight or flight) kuramını bilim dünyasına kazandırmıştır (Greenberg, 2004, s.16). 1936 yılında Hans Selye stres kavramına biyolojik bir yaklaşım getirmiştir. Selye'nin kuramına göre bütün vücudu etkileyen değişiklikler stresin biyolojik sonucudur. Bu sonuçlar bir veya daha fazla uyarıcı tarafından ortaya çıkar. Canlı organizmayı etkileyen her değişiklik bir uyarıcı veya stresördür (Selye, 1950, s.7-12). Selye'nin çok yaygın olarak benimsenen tanımına göre stres memnuniyet verici olup olmadığına bakmaksızın, her türlü isteme bedenine uyum sağlamak için gösterdiği yaygın tepkidir. Selye'nin tanımı bir stres tepkisinin uyanmasında hem memnuniyet verici hem de sıkıntı oluşumlarının etkili olduğunu işaret etmektedir.

Stres kavramına yüklenen anlamlar araştırmacıdan araştırmacıya değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla tek bir cümle ile stresi tanımlamak zordur. Stres ile ilgili yapılan tanımların bir kısmı uyarıcıları vurgularken bir kısmı da stresin psikolojik ve davranışsal yönü üzerinde durmuşlardır. Sonuç olarak stres, her insanda bulunması

gereken ve uygun düzeyde olduğu zaman yararlı, aşırı düzeyde olduğu zamanlarda ise zararlı olan fiziksel ve psikolojik bir durumdur.

Örtük Program ve Öğrenci Stresi

Sınıfa farklı davranış kalıplarına sahip her çevreden öğrenci gelebilir. Öğrenciler davranış kalıplarıyla, duygularıyla, akademik yeterlilikleriyle, fiziksel gelişimleriyle, zihinsel güçleriyle, sağlık yapılarıyla, ihtiyaçlarıyla, okuldan beklentileriyle ve iletişim becerileriyle farklılık gösterirler (Erken, 2002, s. 126). Bu nedenle her öğrencinin resmi programdan ve örtük programdan beklentileri farklıdır.

Okulların örtük programları okulda görev yapan öğretmenlerin davranışları, inançları, değer yargıları, beklentileri; siyasi, sosyal ve ekonomik yönde güçlü olanın baskısını; sınıf ikliminin niteliğini; okulun öğrencilere sağladığı şartları; yazılı olmayan kuralları; otoriteye itaat etme gibi unsurları içerir. Örtük program; okulun idari ve örgütsel araç düzenlemeleriyle, sınıf iklimiyle, okul-çevre etkileşimiyle değerlerin kazanılmasını sağlamaktadır (Yüksel, 2004, s.57-71).

Okulun ve sınıfın fiziksel şartları iyi değilse bu koşullar öğrencide strese sebep olabilir. Örneğin; sınıf kalabalık, kirli, çok sıcak veya soğuksa bunlar fiziksel stres nedenleridir. Öğrencinin öğretmeni ve arkadaşları ile iletişimi kötü ise bu da çok büyük bir stres kaynağı olabilir. Ekonomik durumu düşük olan bir ailenin çocuğu ekonomik düzeyi yüksek olan ailelerin çocukları tarafından dışlanırsa bu öğrenci için bir stresördür.

Örtük programın belirlenmesinde en büyük rolü alanlar kuşkusuz öğretmenlerdir. Öğrenciler programdan çok öğretmenlerin hal ve hareketlerinden, onların davranış biçimlerinden ve söylediklerinden daha çok etkilenirler. Eğer öğretmen çok ağır cezalar veriyorsa, öğrencileri küçük düşürüyorsa, bu da olumsuz sonuçlar doğurabilir.

Öğrenciler bazı dersleri sevip sevmemelerinin en önemli nedeni olarak öğretmenleri gösterirler. Öğrencilerin okulu sevip sevmemelerinde etkili olan faktörler, daha çok örtük programın önemli öğeleri olan öğretmen – öğrenci iletişimi ve öğrenci -öğrenci etkileşimi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Herkesin yanlış yapabileceğini bilerek, öğrencinin yaşının gerektirdiği ufak tefek yaramazlıklara hoşgörülü olan, soğuk ve dargın davranmayan, olumlu davranışı güçlendirmeye çalışan bir anlayışla, sağlık, sevgi, ait olma, güç, özgürlük, eğlence gereksinimlerinin karşılandığı bir sınıf ortamı olumlu davranışlara yönelir. Kuralların aşırı katılıkla izlenmesi, tekdüzelik, can sıkıntısı, hatta haksızlık yaratır. Katı kuralcılık, amaçlarla araçların yer değiştirmesine neden olur (Yaman, 2010, s. 69). Tüm bu olumsuzluklar öğrenciler için stres kaynağıdır.

Örtük program öğrenciye istendik davranışlar dışında istenmedik davranışlar da kazandırabilir. Arkadaş ortamında kabul görmek için öğrenci okuldan kaçıp, sigara, alkol gibi zararlı maddeler kullanmaya başlayabilir. Aynı şekilde çalışkan bir öğrenci arkadaşları tarafından kopya vermeye zorlanabilir. Eğer bu yönelimler dışlanmamak adına yapılıyor ise bu öğrencide strese sebep olur.

Öğrenciler arasındaki iletişim örtük program açısından önemlidir. Çocuklar arasında şiddet, lakap takma, küfür, alay etme, kötü alışkanlıklar gibi olumsuz davranışlar nedeniyle öğrencilerde stres oluşmaktadır. Örneğin büyük çocukların tenefüslerde küçük çocuklara kötü davranmaları birer stres kaynağıdır.

Örtük program eğer okul tarafından kontrol edilmiyorsa bu durum öğrencilerin olumsuz yaşantılarla ve hatta kötü deneyimlerle karşılaşmalarına neden olabilmektedir (Tuncel, 2008, s.26). Kötü iletişime ve kötü deneyimlere sahip bir öğrencide bu durum yine strese sebep olabilmektedir.

Öğrencinin özgür ve yaratıcı düşünmesini engelleyen örtük program öğrenciyi okuldan soğutabilir. Dışlanacağını, kendisiyle alay edileceğini düşünen çocuk okulu sevmeyecek ve okulundan uzaklaşacaktır.

Lavoie'ye (2006) göre de, öğrenme gücü yaşayan bir öğrencinin okuldaki örtük programı anlamada problemleri vardır. Bu gibi öğrenciler, onlara bu örtük kuralları anlatabilecek arkadaşına sahip olmayabilirler. Sonuç, dışlanma, reddedilme, utanç ve izole edilmişliktir. Böyle bir öğrenciden de başarılı olmasını beklemek olanaksızdır. Örtük program, ona göre, aynen yazılı müfredat gibi sistemli bir şekilde öğretilmelidir. Örtük program, öğrenciyi öğretmeden önce öğretmenler tarafından öğrenilmelidir. Bunun için okulda öğretmenler arası toplantılar düzenlenebilir. Maalesef birçok öğretmen okullarındaki örtük programdan habersizdir. Zamanlarının çoğunu, derse hazırlanmak ve ders öğretmekle geçirirler. Hâlbuki öğretmen okuldaki aktivitelere daha çok katılırsa, okulun örtük programını daha iyi anlar ve öğrencilerine daha iyi aktarım yapabilir. Öğrenci, okulun ona sunduğu imkânlardan nasıl yararlanılacağını bilemeyebilir. Kütüphane, kafeterya, otopark, spor salonu, bilgisayar odası gibi yerlere nasıl ulaşılacağı, oralarda nasıl davranılacağı öğrenciyi öğretilmelidir (Akt: Türedi, 2008, s.32). Mesela bilgisayarı nasıl kullanacağını bilmeyen bir öğrenci arkadaşlarına alay konusu olacağını veya onlar karşısında küçük düşeceğini düşünüp strese girebilir. Bu öğrenciyi bilgisayar dersinden ve okuldan uzaklaştıracaktır.

Öğretmenler ve veliler, çocuğun okul hayatıyla, yani okulun örtük yanıyla pek ilgilenmezler. "Okul nasıldı? Ne yaptın?" diye sorarlar ancak okul saatlerinde gerçekten ne olduğunu sormazlar. Öğretmenler de çocuğun okuldaki rutin hayatını dolduran şeylerin ne olduğunu hiç sorgulamazlar. Okul, sınav yapılan, komik olayların meydana geldiği, yeni bilgilerin öğrenildiği yerdir. Ancak bunun yanında sırada beklenen, kalem açılan, parmak kaldırılan, izin istenen de bir yerdir (Jackson, 1990, s.3-4.). Okul hayatın kendisidir. Sadece derslerin olduğu bir yer değildir. Bu öğretmenler ve veliler tarafından bilinmeli özellikle ilköğretim basamağında buna dikkat çekilmelidir.

Çocuğun isteklerinden vazgeçmesi ya da örtük programı bilmemesi onda başarısızlık, dışlanma, saygı görememe gibi kötü sonuçlara yol açar. Bu olumsuzluklarda öğrencide strese sebep olabilir.

Sonuç olarak örtük programın bazı olumsuz unsurları öğrencilerde strese neden olabilmektedir. Bu bağlamda okullardaki örtük program ve olumsuz

tarafları tespit edilmeli ve bu olumsuzluklar giderilmeye çalışılmalıdır. Örtük programın neden olduğu stres kaynaklarını en aza indirilebilmek için söz konusu program hakkında öğretmenler eğitilmelidir.

YÖNTEM

İlköğretim öğrencilerinin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerini belirlemek amacıyla yapılan araştırmanın bu bölümünde araştırmanın amacına, yöntemine ve verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı çalışma alanındaki ilköğretim okullarındaki öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerini belirlemektir.

Alt Problemler

Bu genel amaca ulaşabilmek için aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır.

1.Çalışma alanındaki ilköğretim okullarındaki öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeyleri nedir?

2. Çalışma alanındaki ilköğretim okullarındaki öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeyleri;

- a) Okul
- b) Sınıf
- c) Cinsiyet

değişkenlerine göre farklılık göstermekte midir?

Kısaltmalar

Araştırmada kullanılan kısaltmaların hangi anlamı ifade ettiği aşağıda açıklanmıştır:

ASDO: Alt Sosyoekonomik Düzeydeki Okul

OSDO: Orta Sosyoekonomik Düzeydeki Okul

ÜSDO: Üst Sosyoekonomik Düzeydeki Okul

Araştırma Modeli

İlköğretim öğrencilerinin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerini belirlemek için nicel araştırma yöntemlerinden olan genel tarama yöntemi kullanılarak durum saptaması yapılmıştır. İlköğretim okullarının örtük programları belirlendikten sonra çıkan sonuçlara göre beşli Likert tipi ölçek geliştirilerek öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeyleri belirlenmiştir.

Veri kaynakları

Araştırmada, Kilis ili merkez ilköğretim okullarından alt-orta-üst sosyoekonomik düzeydeki üç ilköğretim okulu çalışma alanı olarak seçilmiştir.

Ölçek Uygulanan Öğrenciler:

Öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerini belirlemek için gözlem yapılan okullardaki altı-yedi-sekizinci sınıflarda bulunan 469 öğrenciye beşli Likert tipi ölçek uygulanmıştır. Aşağıdaki tabloda öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerini belirlemek amacıyla ölçek uygulanan öğrencilerin sayılarının okul, sınıf ve cinsiyete göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 1. Ölçek Uygulanan Öğrenciler

Okul	Sınıf	Cinsiyet	N	Sınıf	Cinsiyet	N	Sınıf	Cinsiyet	N	Cinsiyet	N	
ASDO	6	Kız	12	7	Kız	8	8	Kız	8	Topla	Kız	28
		Erkek	13		Erkek	8		Erkek	1		Erkek	22
		Toplam	25		Toplam	16		Toplam	9		Toplam	50
OSDO	6	Kız	27	7	Kız	28	8	Kız	32	Topla	Kız	87
		Erkek	20		Erkek	12		Erkek	24		Erkek	56
		Total	47		Total	40		Total	56		Total	143
ÜSDO	6	Kız	45	7	Kız	44	8	Kız	41	Topla	Kız	130
		Erkek	46		Erkek	50		Erkek	50		Erkek	146
		Total	91		Total	94		Total	91		Total	276
Toplam	6	Kız	84	7	Kız	80	8	Kız	81	Topla	Kız	245
		Erkek	79		Erkek	70		Erkek	75		Erkek	224
		Toplam	163		Toplam	150		Toplam	156		Toplam	469

Verilerin Analizi

Verilerin analizi aşamasında, veriler Spss 17.0 istatistik paket programıyla analiz edilmiştir.

Elde edilen nicel verilerin, frekans (N), yüzde (%), ortalama (X), standart sapma (SS) değerleri belirlenmiştir. Daha sonra ikili değişkenler arasındaki farklılığı test etmek amacıyla “t Testi”, ikiden fazla kategorisi bulunan değişkenler arasındaki farklılığı test etmek için ise “Varyans Analizi (ANOVA)” kullanılmıştır. “Varyans Analizi (ANOVA)” tekniğinden sonra elde edilen farklılığın hangi gruplar arasında kaynaklandığını belirleyebilmek amacıyla tamamlayıcı hesaplardan post-hoc “LSD” testi yapılmıştır. Anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR ve YORUM

Çalışma alanındaki ilköğretim okullarındaki öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeyleri nedir?

Çalışma alanındaki ilköğretim okullarındaki öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerini belirlemek için uygulanan ölçekte yer alan üç alt boyuta ilişkin bulgular analiz edilerek Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo2. İlköğretim Öğrencilerinin Örtük Programdan Kaynaklanan Stres Düzeyleri Ölçeğindeki Maddelerin Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Alt Boyut	Madde	N	\bar{X}	ss
Öğrenci	1. Sınıf arkadaşlarımın bana lakap takması	469	2,72	1,412
	2. Sınıf arkadaşlarımın küfür etmeleri ve argolu konuşmaları	469	3,16	1,467
	3. Sınıf arkadaşlarımın aralarında dedikodu yapmaları	469	3,07	1,383
	4. Sınıf arkadaşlarımın aralarında geçimsizlik olması	469	2,59	1,262
	5. Sınıfta rekabet olması	469	2,71	1,402
	6. Sınıf arkadaşlarımın disiplin kurallarına uymamaları	469	2,86	1,358
	7. Sınıf arkadaşlarımın fiziksel olarak kavga etmeleri	469	2,99	1,309
	8. Sınıf arkadaşlarımın sınavlarda kopya çekmeleri	469	2,68	1,458
	9. Sınıf arkadaşlarımın öğretmen yokken gürültü yapmaları	469	3,69	1,316
	10. Sınıf arkadaşlarımın derse karşı ilgisiz ve isteksiz olup gürültü yapmaları	469	3,01	1,389
	11. Sınıf arkadaşlarımın eşyalarını izinsiz kullanmaları	469	2,44	1,448
	12. Tasarım, müzik, resim gibi derslerde arkadaşlarımın ilgisiz ve gürültücü tavırları	469	2,89	1,446
	13. Sınıfta gruplaşmanın olması	469	2,94	1,456
	14. Kızlar ve erkekler arasında çekişmelerin olması	469	2,64	1,376
	15. Sınıftaki arkadaşlarımdan bazılarının kötü alışkanlıklara sahip olması (sigara, içki, okuldan kaçma)	469	2,39	1,552
TOPLAM	I. Boyut Toplam 15 Madde	469	2,85	,8803
Öğretmen	16. Öğretmenin beni sınıfın önünde azarlaması	469	2,54	1,654

	17. Öğretmenin benimle sınıfın önünde alay etmesi	469	2,45	1,740
	18. Öğretmenin beni sınıfın önünde uyarması	469	2,59	1,409
	19. Öğretmenin dersini zorlaştırması	469	2,23	1,424
	20. Öğretmenin notla tehdit etmesi	469	2,53	1,656
	21. Öğretmenin aşırı disiplinli ve hoşgörüsüz olması	469	2,53	1,615
	22. Öğretmenin sert ve kırıncı davranışlar sergilemesi	469	2,48	1,645
	23. Öğretmenin soğuk ve mesafeli davranması	469	2,45	1,569
	24. Öğretmenin fiziksel şiddet uygulaması	469	2,40	1,680
	25. Öğretmenin söylediği ile yaptığı şeylerin farklı olması	469	2,37	1,513
	26. Öğretmenin her söylediğini kabul etmek zorunda olmam	469	2,75	1,544
	27. Öğretmenin bazı öğrencileri kayırıp eşit davranmaması	469	2,95	1,674
	28. Sınıf ile ilgili kararlar alınırken öğrencilere görüşlerinin sorulmaması	469	2,78	1,566
	29. Öğretmenin öğrencilere saygı duymaması	469	2,66	1,667
	30. Öğretmenin ilgi, istek ve yeteneklerimizi dikkate almaması	469	2,71	1,587
	31. Öğretmenin sorunlara karşı ilgisiz davranması	469	2,55	1,617
	32. Öğretmenin kendi işlerini öğrencilere yaptırması	469	2,25	1,403
	33. Öğretmenin dersi geleneksel yöntemle sıkıcı işlemesi	469	2,43	1,493
TOPLAM	II. Boyut Toplam 18 Madde	469	2,55	1,257
Yönetici ve Okulun İmkanları	34. Yöneticilerin aşırı disiplinli davranmaları	469	2,61	1,422
	35. Yöneticilerin ceza vermesi	469	2,60	1,428
	36. Yöneticilerin devamlı öğüt vermeleri	469	3,02	1,465
	37. Yönetici ve öğretmenlerin sessiz, saygılı ve itaatkâr olmamızı istemeleri	469	3,12	1,546
	38. Yönetici ve öğretmenlerin merkezi sınavlardan yüksek puan almamızı istemeleri	469	3,68	1,552
	39. Yönetici ve öğretmenlerin ders çalışmamız için sosyal faaliyetlere katılımımızı sınırlandırmamızı	469	2,76	1,524

	istemeleri			
40.	Yönetici ve öğretmenlerin başka sınıflarla başarımızı karşılaştırmaları	469	3,50	1,466
41.	Sınıfta klasik oturma düzeninin olması	469	2,94	1,619
42.	Okulun(Sınıflar,bahçe,tuvaletler...vb) temiz olmaması	469	3,30	1,551
43.	Okuldaki araç ve gereçlerin eski olması	469	3,00	1,525
44.	Laboratuvarların yetersiz olması	469	2,86	1,567
45.	Oyun alanlarının yetersiz olması	469	2,94	1,671
46.	Okul bahçesinin fiziksel koşullarının kötü olması	469	2,91	1,627
47.	Okul kantininin yetersiz olması veya hiç olmaması	469	2,60	1,584
48.	Okul içi sosyokültürel etkinliklerin sınırlılığı	469	2,75	1,494
49.	Okulda saç, kılık kıyafette çok katı kuralların olması	469	3,26	1,577
50.	Okula dışarıdan giren şahıslardan dolayı okulda güvenliğinin olmaması	469	3,06	1,633
TOPLA M	III. Boyut Toplam 17 Madde	469	2,99	,880

Tablo 2’de ilk on beş maddede “Öğrenci” boyutuna ilişkin bulgular yer almıştır. Tablodaki veriler incelendiğinde öğrencilerde öğrenci boyutunda en fazla strese neden olan maddenin 9. madde “Sınıf arkadaşlarımdan öğretmen yokken gürültü yapmaları” (\bar{X} :3,69) en düşük düzeyde strese yol açan madde ise 15.madde “Sınıftaki arkadaşlarımdan bazılarının kötü alışkanlıklara sahip olması (sigara, içki, okuldan kaçma)” (\bar{X} :2,39) olduğu görülmektedir. On beş soruya verilen cevapların genel ortalamalarına bakıldığında ise “Öğrenci” boyutunun öğrencilerde (\bar{X} :2,85) düzeyde stres yarattığı sonucu ortaya çıkmıştır.

“Öğretmen” boyutuna ilişkin bulgular 16-33’üncü sorular arasında yer almıştır. Tablodaki veriler incelendiğinde öğrencilerde öğretmen boyutunda en fazla strese neden olan maddenin 27. madde “Öğretmenin bazı öğrencileri kayırıp eşit davranmaması” (\bar{X} :2,95); en düşük düzeyde strese yol açan madde ise 19.madde “Öğretmenin dersini zorlaştırması” (\bar{X} :2,23) olduğu görülmektedir. Toplam 18 soruya verilen cevapların genel ortalamalarına bakıldığında ise “Öğretmen” boyutunun öğrencilerde (\bar{X} :2,55) düzeyde stres yarattığı sonucu ortaya çıkmıştır.

“Yönetici ve okulun imkânları” boyutuna ilişkin bulgular ise 34-50’inci sorular arasında yer almıştır. Tablodaki veriler incelendiğinde öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan yönetici ve okulun imkânları boyutunda en fazla strese neden olan maddenin 38. madde “Yönetici ve öğretmenlerin merkezi sınavlardan

yüksek puan almamızı istemeleri” (\bar{X} :3,68) olduğu görülmektedir. En düşük düzeyde strese yol açan madde ise 35. madde “Yöneticilerin ceza vermesi” (\bar{X} :2,60) olduğu görülmektedir. Toplam 17 soruya verilen cevapların genel ortalamalarına bakıldığında “Yönetici ve okulun imkânları” boyutunun öğrencilerde (\bar{X} :2,99) düzeyde stres yarattığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Genel olarak ilköğretim öğrencilerinde yüksek düzeyde stres yaratan kaynakların ortalama düzeyleri, “Sınıf arkadaşlarımın küfür etmeleri ve argolu konuşmaları” (\bar{X} :3,16), “Sınıf arkadaşlarımın aralarında dedikodu yapmaları” (\bar{X} :3,07), “Sınıf arkadaşlarımın fiziksel olarak kavga etmeleri” (\bar{X} :2,99), “Öğretmenin beni sınıfın önünde uyarması” (\bar{X} :2,59), “Öğretmenin her söylediğini kabul etmek zorunda olmam” (\bar{X} :2,75), “Öğretmenin bazı öğrencileri kayırıp eşit davranmaması” (\bar{X} :2,95), “Sınıf ile ilgili kararlar alınırken öğrencilere görüşlerinin sorulmaması” (\bar{X} :2,78), “Öğretmenin öğrencilere saygı duymaması” (\bar{X} :2,66), “Öğretmenin ilgi, istek ve yeteneklerimizi dikkate almaması” (\bar{X} :2,711),” Yöneticilerin devamlı öğüt vermeleri” (\bar{X} :3,02), “Yönetici ve öğretmenlerin başka sınıflarla başarılarımızı karşılaştırmaları” (\bar{X} :3,50),”Okulun (Sınıflar, bahçe, tuvaletler... vb.) temiz olmaması” (\bar{X} :3,30) “Okulda saç, kılık kıyafette çok katı kuralların olması” (\bar{X} :3,26) ve “Okula dışarıdan giren şahıslardan dolayı okulda güvenliğin olmaması”(\bar{X} :3,06), olarak sıralanabilir.

Öğrencilerde en az strese neden olan konular ise; “Sınıf arkadaşlarımın aralarında geçimsizlik olması” (\bar{X} :2,59), “Sınıf arkadaşlarımın eşyalarımı izinsiz kullanmaları” (\bar{X} :2,441), “Sınıftaki arkadaşlarımdan bazılarının kötü alışkanlıklara sahip olması (sigara, içki, okuldan kaçma) “ (\bar{X} :2,391),” Öğretmenin söylediği ile yaptığı şeylerin farklı olması” (\bar{X} :2,371), “Öğretmenin kendilerini öğrencilere yaptırması” (\bar{X} :2,251), “Yöneticilerin aşırı disiplinli davranmaları” (\bar{X} :2,61),”Yöneticilerin ceza vermesi” (\bar{X} :2,601),”Okul içi sosyokültürel etkinliklerin sınırlılığı” (\bar{X} :2,75), olarak belirlenmiştir.

Tabloda genel ortalamalara bakıldığı zaman, öğrencilerde en çok “Yönetici ve okulun imkânları ” alt boyutunun (\bar{X} :2,99) orta düzeyde stres yarattığı görülmektedir. Öğrencilerde stres yaratan diğer alt boyutlar ise sırasıyla “Öğrenci ” (\bar{X} :2,85) orta düzeyde ve “Öğretmen”(\bar{X} :2,55) az düzeyde stres yaratan alt boyutlarıdır.

Okul Değişkenine İlişkin Bulgular

Okul değişkeni ile öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla ANOVA testi uygulanmıştır.

Tablo 3. Okul Değişkenine Göre Öğrencilerin Örtük Programdan Kaynaklanan Stresin Düzeylerine İlişkin Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

<i>Alt Boyutlar</i>	<i>Okul</i>	<i>Varyansın Kaynağı</i>	<i>Kareler toplamı</i>	<i>Sd</i>	<i>Kar. Ort.</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Anl. fark</i>
Öğrenci	1) ASDO	Gruplar arası	,168	2	,084			-----
	2) OSDO	Gruplar içi	362,529	466	,778	,108	,897	
	3) ÜSDO	Toplam	362,697	468				
Öğrt.	1) ASDO	Gruplar arası	18,661	2	9,330			
	2) OSDO	Gruplar içi	721,209	466	1,548	6,029	,003*	3-1
	3) ÜSDO	Toplam	739,870	468				
Yönetici ve Okulun imk.	1) ASDO	Gruplar arası	33,897	2	16,949			
	2) OSDO	Gruplar içi	328,817	466	,706	24,020	,000*	2-1, 2-3
	3) ÜSDO	Toplam	362,714	468				

*P<.05

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerinin okul değişkenine göre farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre öğrenci alt boyutunun yarattığı stresin düzeyi anlamlı biçimde değişmemektedir [$F_{(2-466)} = .897, p > .05$].

<i>Alt Boyutlar</i>	<i>Sınıf</i>	<i>Varyansın Kaynağı</i>	<i>Kareler Toplamı</i>	<i>Sd</i>	<i>Kar. Ort.</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Anl. fark</i>
Öğrenci	1)	Gruplar	19,210	2	9,605	13,031	,000*	2-1

	6.Sınıf arası							
	2) Gruplar	343,488	46	,737				3-1
	7.Sınıf içi		6					
	3) Toplam	362,697	46					3-2
	8.Sınıf		8					
Öğrt.	1) Gruplar	43,735	2	21,868				2-1
	6.Sınıf arası							
	2) Gruplar	696,134	46	1,494	14,638	,000*		3-1
	7.Sınıf içi		6					
	3) Toplam	739,870	46					
	8.Sınıf		8					
Yön. ve Okulun imk.	1) Gruplar	27,733	2	13,867				2-1
	6.Sınıf arası							
	2) Gruplar	334,981	46	,719	19,290	,000*		3-1
	7.Sınıf içi		6					
	3) Toplam	362,714	46					3-2
	8.Sınıf		8					

Öğretmen alt boyutuna göre öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerinde okul değişkenine göre farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarında anlamlı şekilde fark görülmüştür [$F_{(2-466)} = ,003, p < .05$]. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak için yapılan LSD testinin sonuçlarına göre öğretmen alt boyutunda okul değişkenine göre ÜSDO 'un öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinin ($\bar{X} = 2,69$), ASDO 'un öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinden ($\bar{X} = 2,06$) anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür.

Yönetici ve okulun imkânları alt boyutunda ise okul değişkenine göre farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarında anlamlı şekilde fark görülmüştür [$F_{(2-466)} = ,000, p < .05$]. OSDO ($\bar{X} = 3,40$) 'un öğrencilerinin sahip olduğu örtük programdan kaynaklanan stres düzeyi ASDO ($\bar{X} = 2,76$) 'dan ve ÜSDO ($\bar{X} = 2,82$) 'un öğrencilerinin sahip olduğu örtük programdan kaynaklanan stres düzeyinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür.

Sınıf Değişkenine İlişkin Bulgular

Tablo4. Sınıf Değişkenine Göre Öğrencilerin Örtük Programdan Kaynaklanan Stresin Düzeylerine İlişkin Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

*P<.05

Tablo 4 incelendiğinde öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerinin sınıf değişkenine göre farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre öğrenci boyutunun yarattığı

stresin düzeyinde anlamlı bir fark vardır. [$F_{(2-466)}=.000, p>.05$]. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak için yapılan LSD testinin sonuçlarına göre öğrenci alt boyutunda sınıf değişkenine göre 7.sınıf öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinin ($\bar{X}=2,8546$) , 6.sınıf öğrencilerinden ($\bar{X}=2,6168$); 8.sınıf öğrencilerinin ($\bar{X}=3,1077$) ise hem 6.sınıf öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinden ($\bar{X}=2,6168$) hem de 7.sınıf öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinden ($\bar{X}=2,8546$) anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür.

Öğretmen alt boyutuna göre öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerinde sınıf değişkenine göre farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarında anlamlı şekilde fark görülmüştür [$F_{(2-466)}=.000, p<.05$]. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak için yapılan LSD testinin sonuçlarına göre öğretmen alt boyutunda sınıf değişkenine göre 7. ($\bar{X}=2,6296$) ve 8.sınıf ($\bar{X}=2,8878$) öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinin, 6.sınıf ($\bar{X}=2,1585$) öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinden anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür.

Yönetici ve okulun imkânları alt boyutunda ise sınıf değişkenine göre farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarında anlamlı şekilde fark görülmüştür [$F_{(2-466)}=.000, p<.05$]. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak için yapılan LSD testinin sonuçlarına göre yönetici ve okulun imkanları alt boyutuna göre 7.sınıf ($\bar{X}=2,9875$), öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinin 6.sınıf ($\bar{X}=2,7124$) öğrencilerinden; 8.sınıf ($\bar{X}=3,3020$) öğrencilerinin ise hem 6.sınıf ($\bar{X}=2,7124$) öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinden hem de 7.sınıf ($\bar{X}=2,9875$) öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinden anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür.

Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt probleminde cinsiyete göre öğretmenlik mesleğinin yarattığı stres düzeyi t-testi ile test edilerek sonuçlar tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 5. Cinsiyet Değişkenine Göre Öğrencilerin Örtük Programdan Kaynaklanan Stresin Düzeylerine İlişkin t-Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Değişken	N	X	SS	sd	t	p
Öğrenci	Kız	245	2,98	,913	467	3,280	,001*
	Erkek	224	2,71	,823			
Öğretmen	Kız	245	2,61	1,366	467	1,110	,268
	Erkek	224	2,48	1,125			
Yönetici ve Okulun imk.	Kız	245	3,09	,871	467	2,536	,012*

	Erkek	224	2,89	,879
--	-------	-----	------	------

*P<.05

Tablo 5 incelendiğinde öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan t-Testi sonuçlarına göre öğrenci boyutunun yarattığı stresin düzeyinde anlamlı fark [$t_{(467)} = 3,280$, $p < .05$] saptanmıştır. Öğrenci boyutuna göre Kızların ($\bar{X} = 2,98$) örtük programdan kaynaklanan stres düzeyleri erkeklerin ($\bar{X} = 2,71$) stres düzeyinden anlamlı derecede fazladır.

Öğretmen alt boyutuna göre öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerinde cinsiyet değişkenine göre farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan t-Testi sonuçlarına göre anlamlı fark olmadığı saptanmıştır [$t_{(467)} = 1,110$, $p > .05$].

Yönetici ve okulun imkânları boyutuna göre öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan t-Testi sonuçlarına göre anlamlı fark [$t_{(467)} = 2,536$, $p < .05$] görülmektedir. Yönetici ve okulun imkânları boyutuna göre Kızların ($\bar{X} = 3,09$;), örtük programdan kaynaklanan stres düzeyleri erkeklerin ($\bar{X} = 2,89$;) stres düzeyinden anlamlı derecede fazladır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma alanındaki ilköğretim okullarındaki öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeyleri; okul, sınıf, cinsiyet değişkenlerine göre farklılık göstermekte midir? Sorusuna ait sonuçlar şu şekildedir:

Okul Değişkenine Göre

Öğretmen alt boyutuna göre fark görülmüştür. ÜSDO ‘un öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinin ($\bar{X} = 2,69$), ASDO ‘un öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinden ($\bar{X} = 2,06$) anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür.

Yönetici ve okulun imkanları alt boyutunda OSDO ($\bar{X} = 3,40$) ‘un öğrencilerinin sahip olduğu örtük programdan kaynaklanan stres düzeyi ASDO ($\bar{X} = 2,76$) ‘dan ve ÜSDO ($\bar{X} = 2,82$) ‘un öğrencilerinin sahip olduğu örtük programdan kaynaklanan stres düzeyinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür.

Sınıf Değişkenine Göre

Öğrenci boyutunun yarattığı stresin düzeyinde anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Yedinci sınıf öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinin ($\bar{X} = 2,8546$) , altıncı sınıf öğrencilerinden ($\bar{X} = 2,6168$); sekizinci sınıf öğrencilerinin ($\bar{X} = 3,1077$) ise hem altıncı sınıf öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinden

($\bar{X}=2,6168$) hem de yedinci sınıf öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinden ($\bar{X}=2,8546$) anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür.

Öğretmen alt boyutuna göre anlamlı şekilde fark görülmüştür. Sekizinci sınıf ($\bar{X}=2,8878$) ve yedinci ($\bar{X}=2,6296$) sınıf öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinin, altıncı sınıf ($\bar{X}=2,1585$) öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinden anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür.

Yönetici ve okulun imkânları alt boyutunda yedinci sınıf ($\bar{X}=2,9875$) , öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinin altıncı sınıf ($\bar{X}=2,7124$) öğrencilerinden; sekizinci sınıf($\bar{X}=3,3020$) öğrencilerinin ise hem altıncı sınıf ($\bar{X}=2,7124$) hem de yedinci sınıf ($\bar{X}=2,9875$) öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinden anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür.

Cinsiyet Değişkenine Göre

Öğrenci boyutunun yarattığı stresin düzeyinde anlamlı fark saptanmıştır. Öğrenci boyutuna göre Kızların ($\bar{X}=2,98$) örtük programdan kaynaklanan stres düzeyleri erkeklerin ($\bar{X}=2,71$) stres düzeyinden anlamlı derecede fazladır.

Yönetici ve okulun imkânları boyutuna göre anlamlı fark saptanmıştır. Bu boyuta göre Kızların ($\bar{X}=3,09$), örtük programdan kaynaklanan stres düzeyleri erkeklerin ($\bar{X}=2,89$) stres düzeyinden anlamlı derecede fazladır.

Tartışma ve Yorumlar

Çalışma alanındaki okulların örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerine bakıldığında öğrencilerde en fazla strese neden olan sebeplerin “öğretmenlerin bazı öğrencileri kayırıp eşit davranmaması”, “öğretmenin her söylediğini kabul etmek zorunda olmaları”, “merkezi sınavlardan öğretmen ve yöneticilerin yüksek puan almalarını istemeleri”, “öğretmen ve yöneticilerin başka sınıflarla başarılarını karşılaştırmaları”, “öğretmenin öğrencilere saygı duymaması”, “okulda kılık kıyafette çok katı kuralların olması” ve “öğretmen yokken öğrencilerin gürültü yapmaları” şeklinde olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma alanındaki okullardaki öğrencilerin örtük programdan kaynaklanan stres düzeylerine değişkenler açısından bakıldığında ise;

Okul değişkenine göre öğretmen alt boyutunda ÜSDO'daki öğrencilerin stres düzeylerinin diğer okullardaki öğrencilerin stres düzeyinden yüksek olduğu saptanmıştır. ÜSDO'daki öğrencilerin öğretmen kaynaklı stres düzeylerinin daha fazla olması bu öğrencilerin öğretmenlerinden beklentilerinin olumlu yönde daha fazla olduğu ve öğretmenlerinin tavır ve davranışlarını daha dikkate aldıkları şeklinde yorumlanabilir.

Okul değişkenine göre yönetici ve okulun imkânları alt boyutunda OSD0'daki öğrencilerin stres düzeylerinin daha fazla olduğu görülmüştür. Bunun

nedeninin ise okulun eski yapılı bir binada hizmet vermesi, kalabalık olması, sınıfta bulunan sıra ve materyallerin bakımsız olması, bu okulun temizliğine fazla önem verilmemesi ve laboratuvar imkânlarının yeterli olmaması şeklinde fiziksel şartlarından kaynaklandığı söylenebilir. Benzer sonuçlar Sarı'nın (Sarı, 2007), Merter ve Akbulut'un (Merter ve Akbulut, 2011) araştırmalarında da tespit edilmiştir.

Sınıf değişkenine göre ise sınıf dereceleri arttıkça stres düzeylerinin de arttığı, en fazla stres düzeyine 8. Sınıf öğrencilerinin sahip olduğu görülmüştür. Bunun nedeninin öğrenci yaşlarına bağlı olarak sınıf kademesi yükseldikçe ergenlik dönemine girmeleri diğer bir sebep ise merkezi sınavlara hazırlanmalarının ve öğretmenlerinin de bu sınavlara çok önem vermelerinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Cinsiyet değişkeninde “öğrenci” ve “yönetici-okulun imkanları” boyutuna göre kız öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeylerinin erkek öğrencilerinin sahip olduğu stres düzeyinden daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi olarak kız öğrencilerinin daha hassas olmalarından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Yapılan araştırmanın sonuçları örtük programa ilişkin yapılan çalışmaların birçoğuyla örtüşmekle birlikte daha çok Philip Jackson'un (1990) “Life in Classroom” adlı çalışmasında söz ettiği örtük programın unsurlarından olan kalabalık, övgü, güç, erteleme ve sosyal oyalama ile ilgili konularla örtüşmektedir.

Araştırmanın farklı sosyal sınıflara ait okullarda yapılması yönüyle ve bu doğrultudaki sonuçlarıyla Anyon'un (1983) “Social Class and The Hidden Curriculum of Work” başlıklı çalışmasında çıkan sonuçlarla büyük oranda örtüştüğü görülmüştür.

Öneriler

Araştırma sonuçları doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- İlköğretim Okulu öğretmenlerinin örtük program kavramı hakkında daha fazla bilgiye sahip olmaları açısından okullarda seminerler düzenlenmelidir.
- Farklı okul türlerinde de (özel okullar, meslek okulları, teknik okullar) örtük programa ilişkin çalışmalar yapılabilir.
- Örtük programla ilgili uzun süreli çalışmalar yapılabilir.
- Tek bir eğitim kurumu ele alınarak örtük program derinlemesine incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Anyon, J., “Social Class and the Hidden Curriculum of Work”, *The Hidden Curriculum and Moral Education*, (Ed. Giroux H., Purpel, D.), MrCutran Publishing Corporation, California, 1983, p.143-167.
- Apple, M., King, N., “What Do Schools Teach?”, *The Hidden Curriculum and Moral Education*, (Ed. Giroux H., Purpel, D.), MrCutran Publishing Corporation, California, 1983, p.82-99.
- Apple, M.W., “The Other Side of The Hidden Curriculum: Correspondence Theories and The Labor Process”, *Journal of Education*, Vol. 162, Issue 1, Feb-1980, p.47-66.
- Apple, M.W., *İdeology and Curriculum*, Routledge Falmer, New York, 2004.
- Demirel, Ö., *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme* (8. Baskı), Pegem A Yayıncılık Tic. Ltd. Şti. Ankara, 2005.
- Erden, M., *Eğitimde Program Değerlendirme*, Ankara, 1998 .
- Erken, V., *Sınıf Yönetimi*, Berikan Yayıncılık , Ankara., 2002.
- Giroux, H., Penna, A., “Social Education in the Classroom: The Dynamics of the Hidden Curriculum”, *The Hidden Curriculum and Moral Education*, (Ed. Giroux H., Purpel, D.), MrCutran Publishing Corporation, California, 1983, p.100-121.
- Greenberg, J. *Comprehensive Stres Management*, (Eighth Edition) Graw Companies New York, 2004.
- Jachim , N. “*The Hidden Curriculum*,” , *A Review of General Semantics*; Spring 1987, Vol. 44 Issue 1, p83.
- Jackson, P. W., *Life in Classrooms*, Teachers College Press (Reprint. Originally published New York, 1968), New York, 1990.
- Kohlberg, L., “The Moral Atmosphere of the School”, *The Hidden Curriculum and Moral Education*, (Ed. Giroux H., Purpel, D.), MrCutran Publishing Corporation, California, 1983, p.61-81.
- Lazarus, R., Folkman, R. , *Stres, Appraisal, And Coping*, Springer Publishing Company, New York ,1984.
- Lynch, K., *The Hidden Curriculum: Reproduction in Education, A Reappraisal*, London, 1989.
- Merter, F., Akbulut, E., *İlköğretimde Örtük Programın Saptanması*, (İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı, Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 2011.

- Sarı, M., *Demokratik Değerlerin Kazanımı Sürecinde Örtük Program: Düşük ve Yüksek Okul Yaşam Kalitesine Sahip İki İlköğretim Okulunda Nitel Bir Çalışma* (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Adana, 2007.
- Selye, H., *Stres*, Montreal, Acta, Inc. Medical Publishers, Canada, 1950.
- Simon R. I., Willinsky, J. "Behind A High School Literacy Policy: The Surfacing of A Hidden Curriculum", *Journal of Education*, Vol. 162, Win-1980, p.111-121.
- Snyder, B.R. *The Hidden Curriculum*. New York: Alfred A. Knopf, 1971.
- Tuncel, İ., *Duyuşsal Özelliklerin Gelişimi Açısından Örtük Program*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008/a.
- Türedi, H., *Örtük Programın Eğitimde Yeri ve Önemi*, (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.) Sakarya, 2008.
- Vallance, E., "Hiding the Hidden Curriculum: An Interpretation of the Language of Justification in Ninetenth Century Educational Reform", *The Hidden Curriculum and Moral Education*, (Ed. Giroux H., Purpel, D.), MrCutran Publishing Corporation, California, 1983, p.9-27.
- Vallance, E., "The Hidden Curriculum and Qualitative Inquiry As States of Mind", *Journal of Education*, Vol. 162, Issue 1, Feb 1980, p.138-151.
- Yaman, B., "Pedagojik Formasyon Eğitimi Almamış Öğretmenlerin Sınıf Yönetimi Algıları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2010 , C.9, S.31, 2010, s.53-72.
- Yüksel, S., "Yükseköğretimde Eğitim Öğretim Faaliyetleri ve Örtük Program", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.XV, 2002.
- Yüksel, S., *Örtük Program Eğitimde Saklı Uygulamalar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

**FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ KPSS ALGILARI VE BU
ALGILARIN ÖĞRENME YAŞANTILARINA ETKİSİ**

**Pse Perceptions Of Pre-Service Science Teachers And The Effect Of These
Perceptions On Their Learning Experiences**

Zeynel Abidin YILMAZ*
Sema ALTUN YALÇIN**
Sinan YALÇIN***
Sakıp KAHRAMAN****

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Fen bilgisi öğretmenliği öğrencilerinin görüşleri doğrultusunda öğretmen adaylarının Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) algılarını saptamak ve bu algıların onların öğrenme yaşantılarına etkisini incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu ülkemizdeki yeni kurulmuş üniversitelerin birinde bulunan Fen Bilgisi Öğretmenliği bölümüne devam etmekte olan 7 dördüncü sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda yürütülmüş olup, durum çalışması yöntemi kullanılmıştır ve elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. KPSS'nin öğretmen adaylarında kaygı, korku, endişe, stres, kâbus, maraton, geçilmez sınav, hayati değer taşıma ve başarılı olmak zorunluluğu gibi duygular yarattığı saptanmıştır. Öğretmen adaylarının bu algılarının öğretmen adaylarının eğitim fakültesinde verilmekte olan derslere bakış açılarını genel olarak olumsuz etkilediği ve eğitim fakültesinde verilen eğitimi yetersiz, gereksiz, kalitesiz ve önemsiz olarak görmelerine yol açtığı belirlenmiştir. Ayrıca, eğitim fakültesindeki derslere çalışmaktansa KPSS'ye çalışmış olsalardı çok daha yerinde bir davranış sergilemiş olacaklarını ve bu zamana kadar eğitim fakültesindeki derslere çalışarak boşa zaman geçirdiklerini düşündükleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: KPSS, öğretmen adayı, öğrenme yaşantısı

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi / z07yilmaz@gmail.com

** Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi / saltun_11@hotmail.com

*** Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi / sinan29@gmail.com

****Yrd.Doç. Dr. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi /kahramansakip.gmail.com

ABSTRACT

The aim of the study is to determine pre-service science teachers' perceptions about Public Personnel Selection Examination (PPSE) and to investigate the effect of these perceptions on their learning experiences. The working group of the study consisted of seven seniors enrolled in the pre-service science teacher training program at newly established University. A case study was used and the data were analyzed using content analysis. It was found that PPSE led to feelings of anxiety, fear, stress, nightmare, marathon, unachievable exam, survival value and obligation to succeed. In addition, it was found that the perceptions of pre-service science teachers negatively affected their views of the courses that were given in the Faculty of Education and led them to think that the courses in the curriculum of the Faculty of Education were inadequate, redundant and unimportant. The participants also believed that it would have been better if they had studied for KPSS rather than the courses given in the Faculty of Education and that they wasted their time studying the courses in the Faculty of Education.

Keywords: PPSE, pre-service science teacher, learning experiences

GİRİŞ

Toplumların iktisadi kalkınmayı ve refahı yakalayabilmeleri, rekabet odaklı küresel ekonomiye ayak uydurabilmeleri ve daha da önemlisi kültürel varlıklarını devam ettirebilmeleri, güncel bilgi ve becerilerle donatılmış bireyler yetiştirmeleri ile mümkündür. Çağın gerektirdiği bilgi ve becerilerle donanmış bireylerin yetişmesi ise kaliteli bir eğitim sistemi ile gerçekleştirilir (Özoğlu, 2010). Eğitim sistemi bir toplumun gelecek vizyonu oluşturmasının ve kalkınma hamlesi gerçekleştirmesinin anahtarıdır. Toplumlar ancak ve ancak eğitim sisteminin yetiştirdiği bireyler eliyle muasırlaşır ve gelişir.

Eğitim sistemi içerisinde, ihtiyaç duyulan insan gücünün yetişmesinin en önemli aktörü öğretme işinin temel sorumlusu olan öğretmenlerdir (Sünbül, 1996). Öğretmen, bir toplumun gereksinim duyduğu her meslekten bireyler yetiştirme, toplumun bilgi ihtiyacını karşılama ve toplumun geleceğini şekillendirme gibi kutsal bir görevi üstlenmiştir (Kuran, 2002). Öğretmenlik mesleği mesleklerin mesleği olarak tanımlanmayı hak eder. Çünkü öğretmenlik mesleği, diğer mesleklerin bilişsel, devinişsel inceliklerinin öğretilmesi sürecinde rol oynayan kilit bir meslektir (Türer, 2009).

Toplumsal gelişmenin ve kalkınmanın en önemli ögesi olan eğitim kurumlarının amacına ulaşmasında en önemli sorumluluk öğretmenlere aittir. Öğretmenler geleceğin dünyasını inşa edecek olan nesillerin yetişmesinde ve topluma kazandırılmasında baş aktörlerdir. Öğretmenlik mesleği, bir taraftan bireyin bilişsel, duyuşsal ve devinişsel yönden bir bütün olarak gelişmesini sağlarken diğer taraftan toplumun sosyo-kültürel, teknolojik ve ekonomik alanlarda gelişmesine hizmet etme sorumluluğunu da taşır (Doğan, 2005: 7).

21. yüzyılın bilgi teknolojisi toplumunda öğrencileri geleceğe hazırlayabilecek yeterli, bilgili ve alanına hâkim, ders etkinliklerini planlayabilen, öğreteceği konunun özelliğine göre öğretim yöntem ve tekniklerini kullanabilme bilgi ve becerisine sahip öğretmenlere ihtiyaç duyulmaktadır (İlhan, 2004).

Toplumsal açıdan bu kadar önemli bir göreve sahip olan öğretmenlerin yetiştirilmesi ve atanması ülkemizde sürekli tartışılan konular arasındadır. Ülkemizde öğretmenlerin seçimi KPSS ile yapılmaktadır. Eğitim fakültelerinde yetiştirilen öğretmen adayları öğretmenlik mesleğine ilk adımlarını KPSS ile atmakta, aldıkları puanlar doğrultusunda öğretmenlik mesleğine atanabilme hakkına sahip olabilmektedirler. Öğretmen adayları için önemli bir yere sahip olan KPSS, aynı zamanda sorun, stres, kaygı, korku anlamlarına da gelmektedir. Öğretmen adayları öğrenim hayatları boyunca KPSS sınavına hazırlanmakta özellikle de eğitim fakültelerinin son sınıflarında zamanlarının büyük bir kısmını KPSS'ye ayırmaktadırlar. Bu açıdan yaklaşıldığında KPSS öğretmen adayları için hayati bir öneme sahip olmaktadır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırmanın amacı fen bilgisi öğretmenliği öğrencilerinin görüşleri doğrultusunda öğretmen adaylarının KPSS algılarını belirlemek ve bu algıların öğrenme yaşantıları üzerindeki etkisini tespit etmektir. Bu genel amaç doğrultusunda araştırmanın alt problemleri şu şekildedir;

- Öğrencilerin KPSS algıları eğitim fakültesinde verilmekte olan eğitime olan bakış açılarını nasıl etkilemektedir?
- Öğrencilerin KPSS algılarının eğitim fakültesinde verilmekte olan dersleri öğrenmelerine etkisi nedir?
- Öğrencilerin KPSS algılarının KPSS'de çıkan konuları (dersleri) öğrenmelerine etkisi nedir?

Araştırmanın çalışma grubunu Erzincan Üniversitesi Fen Bilgisi Öğretmenliği bölümünde öğrenim görmekte olan 7 dördüncü sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Öğrencilerin yaşları 21-25 yaş arasında değişiyor olmakla birlikte 4'ü erkek, 3'ü kız öğrencidir.

Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda yürütülmüş olup, durum çalışması yöntemi (McMillan ve Schumacher, 2009) kullanılmıştır. Elde edilen verilerin içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları, düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Bu çalışmada veri toplama tekniği olarak, yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşmede amaç, görüşülen bireylerin verdikleri bilgiler arasındaki paralellik ve farklılığı saptamak ve buna göre karşılaştırmalar yapmaktır (Brannigan, 1985).

116 / Zeynel Abidin YILMAZ - Sema ALTUN YALÇIN - Sinan YALÇIN - Sakıp KAHRAMAN

Bu çalışmada yarı-yapılandırılmış görüşmenin içerdiği beş soru, mevcut durumu tespit edebilmek amacıyla araştırmanın amacı, literatür taraması, araştırmacıların gözlemleri ve ilgili eğitim bilimleri alanındaki uzmanların görüşleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme sorularının kapsam geçerliğini sağlamak üzere sorular alandan üç uzman tarafından incelenerek gerekli düzeltmeler ve değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca üç öğretim üyesi ile de yarı-yapılandırılmış görüşmenin pilot uygulaması yapılarak soruların hangi sıra ve biçimde sorulacağına karar verilmiştir. Yarı-yapılandırılmış görüşmenin içerdiği sorular şu şekildedir:

1. Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) kelimesinin sizde çağrıştırdığı şey nedir? Nedenini açıklayınız?
2. KPSS eğitim fakültesinde verilmekte olan derslere bakış açınızı etkilemekte midir? Nasıl? Neden?
3. Yeni almakta olduğunuz bir dersin içeriğini öğrendiğinizde bu derse olan tutumunuz KPSS'de çıkıp çıkmama durumuna göre değişmekte midir? Nasıl? Neden?
4. KPSS sizin üzerinizdeki etkisi 1. 2. 3. ve 4. sınıftaki derslerinize çalışma ve öğrenme durumunuza etkisi var mı? Sınıf düzeyine göre değişmekte midir?
5. KPSS'ye çalışırken, KPSS algınız sizin konuları öğrenmeniz üzerine nasıl bir etki yapmaktadır? Neden?

Verilerin Analizi

Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşmeler yardımıyla toplanan veriler içerik analizine tabi tutulmuş, birbirine benzeyen veriler belirli kategoriler ve temalar eşliğinde bir araya getirilmiştir. Bu uygulama üç uzman tarafından ayrı ayrı yapıldıktan sonra bir araya gelinerek, yapılan kodlamaların tutarlılığını belirlemek amacıyla birbiriyle kıyaslanmıştır. Kodlamaların büyük oranla benzer olduğu gözlenmiştir. Üç bilim uzmanı eşliğinde her kodun altındaki alıntılar tek tek değerlendirilmiş ve görüşme kodlarının son şekli verilmiştir. Veriler, analizlerin son hali ile düzenlenmiş ve yorumlanmıştır.

Yıldırım ve Şimşek (2006; 265) nitel araştırmalarında uzman görüşü, katılımcı teyidi ve ayrıntılı betimleme yöntemleriyle araştırmanın geçerliğinin; tutarlık ve teyit incelemesiyle de araştırmanın güvenilirliğinin sağlanacağını vurgulamışlardır. Araştırmanın geçerliği ortaya çıkan sonuçların çalışma grubunda yer alan üç katılımcının teyit etmesi ile sağlanmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için dışarıdan bir uzmana araştırmanın ham verileri verilerek onun ulaştığı sonuç, yorum ve öneriler ile bu araştırmadan ortaya çıkan sonuç, yorum ve önerilerin tutarlığı incelenmiştir. Diğer taraftan araştırmanın bulguları, ilgili tema içerisinde yer alan görüşlerin genelini yansıtacak şekilde ayrıntılı alıntılar yapılmış ve araştırma kalitesi yükseltilmeye çalışılmıştır.

BULGULAR

1. “KPSS kelimesinin sizde çağrıştırdığı şey nedir? Neden?” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde "kaygı", "korku", "endişe", "stres", "kabus", "maraton", "geçilmez sınav", "hayati değer taşıma" ve "başarılı olmak zorunluluğu" nu çağrıştırdığı ortaya çıkmıştır. Ö7 kodlu öğrenci KPSS hakkındaki görüşlerini *"Sene sonunda girmemiz ve başarılı olmamız gereken bizim okuduğumuz 4 yılın değerlendirmesi olarak düşünüyorum. Başarılı olamazsak okuduğumuzun çevre tarafından bir şeye yaramadığının düşünüleceği ayrıca sınav sisteminin değiştiğinde atanmamın daha zor olacağını düşünüyorum."* şeklinde ifade ederken Ö6 kodlu öğrenci ise *"Kâbus. Çünkü bunca yıl göstermiş olduğum çabalarım birkaç saat içinde boşa gidebilir. O yüzden bana kâbus gibi geliyor. İsmi ben de aşırı derecede stres uyandırıyor."* şeklinde ifade etmiştir. Bununla birlikte, Ö3 kodlu öğrenci ise *"Sıkıntı, stres, kaygı ve maraton çağrıştırmaktadır. Çünkü iyi bir gelecek hayatım bu sınava bağlı."* şeklinde bir ifade ile KPSS hakkındaki düşüncelerini rapor etmiştir.

2. “KPSS sınavı eğitim fakültesinde verilmekte olan derslere bakış açınızı etkilemekte midir? Nasıl? Neden?” sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar "ilgi", "başarı" ve "değer" olarak üç kategoride toplanmaktadır. "İlgi" kategorisini oluşturan üç öğrenci, eğitim fakültesi müfredatında bulunan ve KPSS'de çıkan dersleri büyük ilgiyle ve dikkatle dinlediklerini, diğer derslere karşı ise ilgi ve isteklerinin azaldığını belirtmişlerdir. "İlgi" kategorisini oluşturan Ö1, Ö5, Ö6 kodlu öğrenciler görüşlerini sırasıyla, *"Eğitim fakültesinde KPSS müfredatında olan derslere daha fazla ilgilenmemizi diğer dersler karşı ise ilgilenmemizi azaltıyor", "Evet etkilemektedir. KPSS'de çıkacak derslere konulara daha çok istekli oluyorum"* ve *"Evet, etkiliyor. KPSS'de soru olabilecek derslere karşı ilgim daha fazla"* şeklinde ifade etmişlerdir. "Başarı" kategorisini oluşturan iki öğrencinin ise; KPSS'de çıkan dersleri KPSS'ye hazırlık olarak gördükleri için çok iyi dinledikleri, KPSS'de çıkacak soruları kaçırmamak için daha iyi anlamaya çalıştıkları, diğer derslere ise sadece dersten geçecek kadar çalıştıkları hatta o derslerin sınavına çalışmak bile istemedikleri tespit edilmiştir. Bu kategoriyi oluşturan Ö2 ve Ö7 kodlu öğrenciler düşüncelerini şu şekilde dile getirmişlerdir: *"KPSS'de çıkacak dersleri soru kaçırmamak, daha iyi anlamak için iyice dinlemeye çalışıyorum... ama KPSS ile alakasız derslerin sınavlarına bile çalışmak istemiyorum."* ve *"Son 2 yılda okuduğumuz derslerde eğitim bilimlerini daha dikkatli dinlememizi sağladı. KPSS hazırlık olarak gördüğümüz için ... diğer derslere geçecek kadar çalışmayı yeterli görüyorum".* "Değer" kategorisini oluşturan Ö3 ve Ö4 kodlu öğrenciler ise; eğitim fakültesinde derslerin işlenme biçiminin, müfredatının KPSS ile uyumsuzluğunun, KPSS'de çıkan soruların konulara farklı açıdan bakılması gerekliliğinin; öğrencilerin eğitim fakültesinde verilen eğitime olan bakış açılarının olumsuz etkilediği, eğitim fakültesinde verilen eğitimi yetersiz, gereksiz, kalitesiz ve önemsiz olarak görmelerine yol açtığı saptanmıştır. Öğrenciler bu duruma neden olarak, özellikle eğitim fakültesi müfredatı ile KPSS'de çıkan derslerin farklı olması, sınavın test tekniği ile yapılıyor olması, eğitim fakültesindeki eğitimin sınava hazırlamak amaçlı değil de konuların sadece anlaşılmasına - öğrenilmesine yönelik işlenmesi ve test tekniği ve test tekniğinin püf noktalarının derslerde hiç yer almamasını

118 / Zeynel Abidin YILMAZ - Sema ALTUN YALÇIN - Sinan YALÇIN - Sakıp KAHRAMAN

göstermişlerdir. Bununla birlikte, eğitim fakültesindeki derslere çalışmaktansa KPSS'ye çalışmış olsalardı çok daha yerinde bir davranış sergilemiş olacaklarını ve bu zamana kadar eğitim fakültesindeki derslere çalışarak boşa zaman geçirdiklerini düşündükleri saptanmıştır.

3. "İlk defa alacağınız bir dersin içeriğini öğrendiğinizde bu derse olan tutumunuz KPSS de çıkıp çıkmama durumuna göre değişmekte midir? Nasıl? Neden?" sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar "Evet" ve "Hayır" kategorilerini oluşturmaktadır. "Evet" kategorisini oluşturan 6 öğrenci ilk defa aldıkları dersin önce KPSS'de çıkıp çıkmadığına baktıklarını ve KPSS'de çıkan derslere aktif katıldıklarını, derse karşı daha ilgili olduklarını, derisi dikkatle dinlediklerini ve derslerde devamsızlık yapmamaya dikkat ettiklerini belirtmekte oldukları belirlenmiştir. Ayrıca KPSS'de çıkmayan dersleri sadece geçmek için sınavdan sınava çalıştıkları, derslere gitmek istemedikleri, o derslere karşı ilgi ve dikkat eksikliği yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu düşüncelerini; *"Evet. KPSS'de çıkmayan derslere karşı psikolojik olarak amacımız sadece derisi geçmek olduğu için ve sınavdan sınava çalışıyoruz derslere gitmiyoruz eğer devamsızlık sıkıntı değilse."*, *"Yeni aldığımız derslerin öncelikle KPSS ile alakalı olup olmadığına bakıyoruz. Eğer KPSS ile ilgili ise derisi dinliyor sürekli katılıyoruz..."* ve *"KPSS derslerine daha çok önem verdiğimiz için o dersleri daha dikkatli dinledik."* gibi şekillerde düşüncelerini dile getirmişlerdir. "Hayır" kategorisini oluşturan öğrenci ise dersleri KPSS'de çıkma olasılığından çok öğretmenlik mesleğine ne katacağı açısından değerlendirdiğini düşündüğü tespit edilmiştir.

4. "KPSS sınavının sizin 1. 2. 3. ve 4. sınıftaki derslerinize çalışma ve öğrenme durumunuza etkisi var mı? Sınıf düzeyine göre değişmekte midir?" sorusuna öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar "Evet" kategorisini oluşturmaktadır. Öğrencilerin hepsi 1. ve 2. sınıflarda KPSS'nin önemini algılayamadıkları için KPSS kaygılarının 1. ve 2. sınıf derslerinde olumsuz bir etkisinin olmadığını fakat 3. ve 4. sınıf derslerine ise olumsuz etkisinin olduğunu düşündükleri saptanmıştır. Özellikle 4. sınıfta fakülteden ve fakülte derslerinden koptuklarını, sadece KPSS ve KPSS'de çıkacak derslere odaklandıklarını belirttikleri saptanmıştır. Öğrenciler bu düşüncelerini genellikle *"Kesinlikle etkisi var. 1. ve 2. sınıfta okul dersleri ile ilgileniyoruz. 3 te biraz etkiliyor. Fakat 4. sınıfta hiçbir derse giresimiz gelmiyor. Eğer derste KPSS dışı bir ders ise bizi çok yıpratıyor. 4. sınıf bir öğrencinin okulla hiçbir alakası ve neredeyse iletişimi kalmıyor"* vb. sözlerle düşüncelerini dile getirmektedirler.

5. "KPSS'ye çalışırken KPSS sınavı algınız konuları öğrenmenize nasıl bir etkide bulunmaktadır? Neden?" sorusuna öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar "Olumlu" ve "Olumsuz" olmak üzere iki kategoriyi oluşturmaktadır. "Olumlu" kategorisini oluşturan iki öğrenci KPSS konularını mecburen öğrenmek zorunda olduklarından dolayı bu düşüncenin onları konuları öğrenmeye ve çalışmaya zorladığını ve bu durumun konuları öğrenmelerini kolaylaştırdığını düşündükleri tespit edilmiştir. Ö2 ve Ö4 kodlu öğrenciler bu düşüncelerini *"KPSS geleceğime yön vereceği ve benim iyi bir gelecek istediğimden ve bunu düşünerek çalıştığımdan kolaylaştırmaktadır."* ve *"Kolaylaştırmakta. Çünkü o konuları mecbur bilmek*

zorundasın ve bunu kendine şartlıyorsun. Kendi yöntemlerimizle çalışmayı daha kolay hallere getirmeye çalışıyoruz ve KPSS konuları üzerinde sürekli duruyoruz." gibi ifadelerle belirtmişlerdir. "Olumsuz" kategorisini oluşturan beş öğrenci ise; sınav kaygılarının kolay konuları bile anlamalarını, kolay soruları bile algılayıp çözmelerini ve konulara çalışmaya motive olmalarını zorlaştırdığını düşündükleri saptanmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Öğrencilerin KPSS algılarının ve bu algının öğrenme yaşantılarına etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, öğrencilerin KPSS'nin kendilerinde kaygı, korku, endişe, stres, kabus, maraton, geçilmez sınav, hayati değer taşıma ve başarılı olmak zorunluluğu gibi duygular yarattığını düşündükleri saptanmıştır. Bu sonuç Karaca (2011) ve Özsarı (2008)'nin çalışma bulguları ile örtüşmektedir. Öğrencilerin bu algılarının öğrencilerin eğitim fakültesinde verilmekte olan derslere bakış açılarını genel olarak olumsuz etkilediği ve eğitim fakültesinde verilen eğitimi yetersiz, gereksiz, kalitesiz ve önemsiz olarak görmelerine yol açtığı saptanmıştır. Bununla birlikte, eğitim fakültesindeki derslere çalışmaktansa KPSS'ye çalışmış olmaları halinde çok daha yerinde bir davranış sergilemiş olacaklarını ve bu zamana kadar eğitim fakültesindeki derslere çalışarak boşa zaman geçirdiklerini düşündükleri saptanmıştır. Öğrencilerin eğitim fakültesi müfredatında bulunan ve KPSS'de çıkan dersleri büyük ilgiyle ve dikkatle dinledikleri, diğer derslere karşı ise ilgi ve isteklerinin azaldığı belirlenmiştir. Bu sonuç, Sezgin ve Duran (2011) tarafından yapılan çalışmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir. Yani öğretmen adaylarının KPSS'de çıkan dersleri KPSS'ye hazırlık olarak gördükleri için çok iyi dinledikleri, KPSS'de çıkacak soruları kaçırmamak için daha iyi anlamaya çalıştıkları, diğer derslere ise sadece dersten geçecek kadar çalıştıkları hatta o derslerin sınavına çalışmak bile istemedikleri tespit edilmiştir (Özsarı 2008; Kızılcaoglu, 2003; Tümkiye ve dig., 2007; Baştürk, 2007). Bu durumun eğitim fakültesinde derslerin işleme biçiminden, müfredatının KPSS ile uyumamasından, KPSS'de çıkan soruların konulara farklı açıdan bakılması gerekliliğinden, sınavın test tekniği ile yapıyor olmasından, eğitim fakültesindeki eğitimin sınava hazırlamak amaçlı değil de konuların sadece anlaşılmasına - öğrenilmesine yönelik işlenmesi ve test tekniği ve test tekniğinin püf noktalarının derslerde hiç yer almamasından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Öğrencilerin KPSS algılarının sadece eğitim fakültesindeki derslere değil aynı zamanda KPSS'de çıkan derslere de olumsuz yansımalarının olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin çoğunun KPSS sınavı algılarının onların KPSS'ye çalışırken konuları kavramalarına ve anlamalarına olumsuz yansımalarının olduğunu düşündükleri belirlenmiştir. Sınav kaygılarının kolay konuları bile anlamalarını, kolay soruları bile algılayıp çözmelerini ve konulara çalışmaya motive olmalarını zorlaştırdığını düşündükleri tespit edilmiştir.

Öğrencilerin KPSS algılarının 1., 2., 3., ve 4. sınıftaki derslerini çalışma ve öğrenme durumlarına da etkisinin olduğu saptanmıştır. 1. ve 2. sınıflarda KPSS'nin önemini algılayamadıkları için KPSS kaygılarının 1. ve 2. sınıf derslerinde olumsuz

120 / Zeynel Abidin YILMAZ - Sema ALTUN YALÇIN - Sinan YALÇIN - Sakıp KAHRAMAN

bir etkisinin olmadığını fakat 3. ve 4. sınıf derslerine ise olumsuz etkisinin olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Özellikle 4. sınıfta fakülteden ve fakülte derslerinden koptukları, sadece KPSS ve KPSS'de çıkacak derslere odaklandıkları belirlenmiştir (Eraslan, 2005). Buna ek olarak, öğrencilerin KPSS algılarının eğitim fakültesinde ilk defa aldıkları dersin önce KPSS'de çıkıp çıkmadığına bakmalarına yol açtığı belirlenmiştir. Öğrencilerin KPSS' de çıkan derslere aktif katıldıkları, derse karşı daha ilgili oldukları, dersi dikkatle dinledikleri ve derslerde devamsızlık yapmamaya dikkat ettikleri saptanırken KPSS'de çıkmayan dersleri sadece geçmek için sınavdan sınava çalıştıkları, o derslere karşı ilgi ve dikkat eksikliği yaşadıkları ve hatta derslere gitmek istemedikleri belirlenmiştir.

Araştırma sonuçları dikkate alınarak bazı önerilerde bulunulabilir:

1. KPSS ile eğitim fakültesindeki müfredat programının örtüşmesi sağlanabilir.
2. Öğretmen adayları eğitimini aldıkları alanlarda sınava tabi tutulabilir.
3. Öğretmen atamalarında, KPSS dışında alternatif değerlendirmeler dikkate alınabilir.

KAYNAKÇA

- Baştürk, R. (2007). Öğretmen adaylarının Kamu Personeli Seçme Sınavı'na yönelik tutumları, *Çağdaş Eğitim*, 345.
- Brannigan, G. G. (1985). The research interview. In A. Tolor, (Ed.), *A Effective interviewing* (pp. 196-205). Springfield IL: Charles C. Thomas Pub.
- Doğan, C. (2005). Türkiye'de sınıf öğretmeni yetiştirme politikaları ve sorunları. *Bilig*, 35.
- Eraslan, L. (2005). Kamu Personeli Seçme Sınavı'na hazırlanan öğretmen adaylarının psiko-sosyal durumlarının belirlenmesi. *Öğretmen Dünyası*, 12.
- İlhan, A. Ç. (2004). 21. yüzyılda öğretmen yeterlikleri. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 58.
- Karaca, E.(2011). Öğretmen adaylarının KPSS'ye yönelik tutumları. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:23
- Kızılcıoğlu, A. (2003). Necatibey Eğitim Fakültesi sosyal bilgiler öğretmen adaylarının profili. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(10), 87-105
- Kuran, K. (2002). Öğretmenlik mesleği (Niteliği ve Özellikleri), Türkoğlu, A. (Ed). *Öğretmenlik mesleğine giriş*, Ankara, Mikro Yayınları.

- Mcmillan, J. H, ve Schumacher, S. (2009). *Research in education. Evidence-based inquiry* (7. Baskı). Boston: Pearson. Allyn And Bacon.
- Özoğlu, M.(2010). Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Sisteminin Sorunları, *Seta Analiz*, Sayı 17.
- Özsarı, İ. (2008). *Eğitim fakóltesi son sınıf öğrencilerinin KPSS merkezi sınavı odaklı gelecek kaygıları ve mesleki beklentileri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Sezgin, F. ve Duran, E.(2011). KPSS’nin öğretmen adaylarının akademik ve sosyal yaşantılarına yansımaları. *TSA*, 15(3). 9-22
- Sünbül, A.M. (1996). Öğretmen niteliği ve öğretimdeki rolleri. *Eğitim Yönetimi*, 2(4).
- Tümkiye, S., Aybek, B. ve Çelik, M. (2007). KPSS’ye girecek mezun ve son sınıf öğretmen adaylarının umutsuzluk ve durumluk-sürekli kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 7 (2), 953-974.
- Türer, A. (2009). Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme ve Sorunlar-I. public.cumhuriyet.edu.tr/aturer/ogretmenyetistirme.html. Erişim Tarihi: 17.06.2012.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

**AR&GE HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE
VE G7 ÜLKELERİ İÇİN BİR UYGULAMA**
**Relations Between R & D Expenditures And Economic Growth: An
Application For Turkey And G7 Countries**

Muhyettin ERDEMLİ*
Hüseyin ÇELİK**

ÖZ

Ar&Ge olarak ifade edilen araştırma- geliştirme faaliyetleri günümüzde ülke ekonomilerinin itici gücü olarak kabul edilmektedir. Ar&Ge faaliyetleri ekonominin gelişmesi anlamında önemli bir yere sahiptir. Özellikle 1980'den sonra ortaya çıkan içsel büyüme teorilerinde, ekonomik büyümede Ar&Ge'nin ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu çalışma Ar&Ge harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu ilişki, G7 ile birlikte Türkiye için 1996-2014 dönemi için panel veri modeli ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Ar&Ge harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Gerek firma gerekse de ülke yöneticilerinin yaşam standartını ve ekonomik büyümeyi hızlandırmak için Ar&Ge harcamalarına ağırlık vermeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelime: Ar-Ge, Ekonomik Büyüme, G-7, Türkiye

ABSTRACT

The research and development activities that expressed as R & D are considered to be the driving force of national economies today. R & D activities have an important place in the development of the economy. The internal growth theories, especially after 1980, emphasized the importance of R & D in economic growth. This study was carried out in order to reveal the relationship between R & D spending and economic growth. This relationship will be examined with panel data model for Turkey during 1996-2014 period with G7. According to the results obtained, R & D spending affects economic growth positively. The result is that the firm needs to focus on R & D expenditures in order to speed up the standard of living and economic growth.

Keywords: R&D, Economic Growth, G-7, Turkey

1.GİRİŞ

Ekonomik büyüme, üretim faktörlerinin nicelik olarak artırılmasıyla veya mevcut üretim faktörlerinin nitelik olarak yani verimliliğinin artırılmasıyla gerçekleştirilebilir. Bilgi ekonomisi, bilişim ve teknoloji çağı olarak atfedilen bu dönemde üretim faktörlerindeki verimi arttırabilmek adına ekonomilere ciddi avantajlar sağlayabilir. Bu noktada bir ekonomide teknolojiye, bilimsel çalışmalara,

* Arş.Gör. Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü,
merdemli@gantep.edu.tr

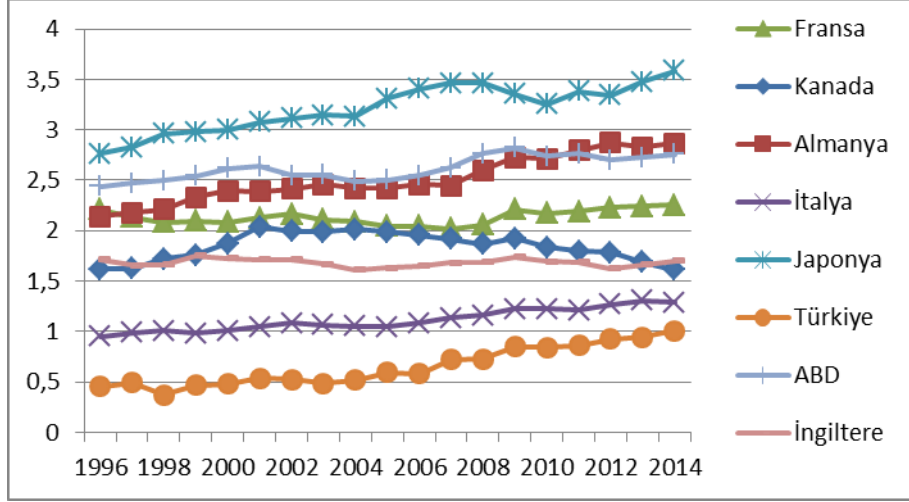
** Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi

araştırma geliştirme (Ar&Ge)'ye ne derecede kaynak aktarıldığı önemlidir. Buradan hareketle Ar&Ge, bilgi birikimini artırmak ve bu birikimi kullanarak yeni uygulamaların, ürünlerin ve yöntemlerin elde edilmesi amacıyla verimli çalışmalar icra etmek olarak ifade edilebilmektedir (Guellec ve Potterie, 2001: 105). Ar&Ge'ye yönelim olması, büyük oranda kaynak aktarılması yeni ürünler, yeni süreçler ve yeni tekniklerin geliştirilmesi anlamına gelmektedir.

Ar&Ge ekonomi açısından son derece önemli bir kavramdır. Örneğin yeni bir bilginin elde edilmesi ve bu bilginin ürüne dönüştürülmesi, ürün elde edildikten sonra oluşturulacak olan bir pazarlama planıyla piyasaya sürülerek tüketicilere ulaşmasıyla nihai aşama tamamlanmış olur. Bu durumda Ar&Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında doğru orantılı ilişki olduğu görülmektedir (Pessoa, 2010: 152).

Genel olarak Ar&Ge harcamaları ve ekonomik büyümenin aralarında bir ilişki söz konusu olduğu görülmektedir. Var olan bu ilişkinin yönü ve derecesi de önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalarda, genel olarak Ar&Ge harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Diğer bir ifade ile Ar&Ge harcamaları ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Buradan hareketle G7 ve Türkiye'de Ar&Ge harcamalarının ekonomik büyümeyi nasıl ve ne ölçüde etkilediği çalışmanın temel amacı olmuştur.

G7 ve Türkiye'de yapılan Ar&Ge harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içerisindeki payı Grafik 1'de gösterilmiştir. Bu grafik G7 ülkeleri ile Türkiye'nin söz konusu harcamalarda karşılaştırılması açısından yol gösterici olacaktır. Nitekim Grafik 1'de Ar&Ge harcamaları bakımından ilk üç sırayı Japonya, Almanya ve ABD almaktadır ki ele alınan ülke grubunda ekonomik açıdan da ilk üç sırayı bu ülkeler almaktadır. Ayrıca grafikte görüleceği üzere Ar&Ge harcamaları konusunda Türkiye gözle görülür bir fark ile G7 ülkelerinin altında kalmakla birlikte son yıllarda bu farkı kapatma eğilimindedir. Bu açıdan yapılan Ar&Ge harcamalarının ülkelerin ekonomik büyümelerini pozitif yönde etkilediği ön sezisi oluşmaktadır. Türkiye ise bu konunun önemini kavrayan bir ülke olarak söz konusu yatırımlarını son yıllarda arttırarak devam ettirmektedir.

Grafik 1. Ülkelerin Yıllara Göre Ar&Ge Harcamaları (% GSYH)

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından elde edilen veriler yardımı ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Genel anlamda Ar&Ge harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini test etmek çalışmanın temel amacıdır. Birinci bölümü konuya giriş olarak planlanan bu çalışma dört bölümden oluşmakta, ikinci bölümde Ar-ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini ele alan uygulamalı çalışmaların bulunduğu literatür yer almaktadır. Üçüncü bölümde araştırmanın verileri, modeli ve yöntemi ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırmanın bulgularından hareketle genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ar-Ge'nin ekonomik açıdan önemine istinaden, son zamanlarda iktisat literatüründe oldukça üzerinde durulan bir konu olup konu ile ilgili birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların birinde de Sungur vd. (2016) 1990-2013 yılları arası Türkiye için Ar-Ge yatırımlarının ekonomik büyüme üzerine olan etkisi birim kök testi, granger ve hatemi-j nedensellik testi ile sınanmışlardır. Çalışmalarında patentten büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi, ihracattan Ar-Ge harcamalarının milli gelir içindeki payına, patent sayısından ihracata ve Ar-Ge'de çalışan işgücü sayısından ihracata doğru tek yönlü tek yönlü nedensellik ilişkisi, Hatemi-J asimetric nedensellik analizine göre ise, patentten büyümeye doğru pozitif bileşenler, büyümeden patente doğru negatif bileşenler ve Ar-Ge'den büyümeye doğru negatif bileşenler arasında tek yönlü ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca Ar-Ge işgücü ile ihracat değişkenlerinin pozitif bileşenleri arasında çift yönlü, AR-GE işgücünden ihracata ve ihracattan da Ar-Ge'ye doğru negatif bileşenler arasında ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Altıntaş ve Mercan (2015) çalışmalarında OECD ülkeleri için 1998-2013 döneminde Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümü üzerinde güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna varılmış olup, bu etki sermaye oluşumunda ve işgücü artışında daha fazla etkilidir. Ayrıca Özcan ve Arı (2014) ise yine OECD ülkeleri için 1990-2011 dönemini için Ar-Ge ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiş, yine benzer sonuçlar elde etmiştir. Elde edilen sonuca göre Ar-ge'nin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği ve yaşam standardı ve ekonomik ekonomik büyümeyi amaçlayan ülkelerin Ar-Ge'ye önem vermesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Yine Gülmez ve Yardımcıoğlu (2012) çalışmalarında yaptıkları testlere göre ise araştırmanın sahasını oluşturan ülkelerde, Ar-Ge harcamalarında %1'lik bir artış ekonomik büyümeyi %0,77 oranında etkilediği gözlemlenmiştir.

Bozkurt (2105) Türkiye için 1998-2103 döneminde Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeye olan katkısı incelenmiş olup, Arge yatırımlarındaki %1'lik bir artış uzun dönemde ekonomik büyümeyi % 0,2630 oranında arttırdığı gözlemlenmiştir.

Fernandez, Martinez ve Robles (2012) İspanya için 1995-2015 döneminde Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi incelendiklerinde, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği ayrıca kamu kesimi ve üniversitelerin ar-ge harcamalarının önemsiz olduğu sonucuna ulaşıldığı görülmektedir.

Korkmaz (2010) Türkiye için 1990-2008 dönemi için Ar-Ge yatırımlarından ekonomik büyümeye etkilerini panel veri yöntemiyle incelemişler ve Ar-Ge yatırımlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü pozitif bir etki olduğu görülmüştür. Başka bir çalışma olarak Altın ve Kaya (2009) 1990-2005 dönemi için Türkiye açısından duruma baktıklarında kısa dönemde Ar-Ge yatırımları ve ekonomik büyüme arasında nedensellik bulunamamış fakat uzun dönemde Ar-Ge yatırımlarının ekonomik büyümeyinin nedeni gözlemlenmiştir.

Yukarıda ifade edilen uygulamalı çalışmaların kısa bir özeti Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ar&Ge Ekonomik Büyüme İlişkisini Ele Alan Uygulamalı Çalışmalar

Yazar-yıl	Kapsadığı ülkeler ve dönem	Kullanılan yöntemler	Sonuç
Sungur, vd. (2016)	Türkiye 1990-2013	Birim kök testi ve Granger ve Hatemi-j nedensellik testi	Yapılan testler sonucunda olumlu Ar-Ge yatırımları ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.
Altıntaş ve Mercan (2015)	OECD ülkeleri 1996-2011	Yatay kesit bağımlılığı, Panel veri	Ar-Ge yatırımlarının ekonomik büyümü üzerinde güçlü bir pozitif etki yaptığı sonucuna varılmış olup, bu etki sermaye oluşumunda ve işgücü artışında daha fazla etkilidir.

126 / Muhyettin ERDEMLİ - Hüseyin ÇELİK

Bozkurt (2015)	Türkiye 1998-2013 dönemi		Arge yatırımlarındaki %1'lik artış uzun dönemde ekonik büyümeyi %0,2630 oranında etkilemektedir.
Özcan ve Arı (2014)	15 OECD ülkesi 1990-2011 dönemi	Panel veri modeli	Ar-Ge'nin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği ve yaşam koşulları iyileştirmeyi ve ekonomik büyümeyi amaçlayan ülkelerin Ar-Ge'ye önem vermesi icap ettiği sonucuna varılmıştır.
Özer ve Çiftçi(2008)	OECD ülkeleri 1990-2005 dönemi	Panel veri yöntemi	Ar-ge harcamalarının, patent ve araştırmacı sayısının ekonomik büyümeye olumlu etkisi olduğu gözlemlenmiştir.
Gülmez ve Yardımcıoğlu (2012)	21 OECD ülkesi 1990-2010 dönemi	Pedroni ve Kao Eşbütünleşme testi, pedroni nedensellik analizi	Araştırmanın sahasını oluşturan ülkelerde, Ar-Ge harcamalarında %1'lik bir artış ekonomik büyümeyi % 0,77 arttırdığı gözlemlenmiştir.
Fernández vd. (2012)	İspanya 1995-2008 dönemi	Panel veri modeli	Ar-Ge yatırımlarının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği ayrıca kamu kesimi ve üniversitelerin Ar-Ge harcamalarının önemsiz olduğu sonucuna varılmıştır.
Korkmaz (2010)	Türkiye 1990-2008 dönemi	Birim kök, VAR modeli ve Eş bütünleşme testi	Ar-Ge yatırımları ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu fakat bu ilişkinin uzun dönemde pozitif olarak ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır.
Genç ve Atasoy (2010)	34 arklı ülke 1997-2008 dönemi	Panel ve nedensellik testleri	Ar-Ge harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü pozitif bir etki olduğu sonucuna varılmıştır.
Altın ve Kaya (2009)	Türkiye 1990-2005 dönemi	VEC (Vector Error Correction) modeli	Kısa dönemde Ar-Ge yatırımları ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik bulunamamış fakat uzun dönemde Ar-Ge yatırımlarının ekonomik büyümeyinin nedeni olduğu görülmüştür.

3. MODEL VE VERİ SETİ

Teknoloji soyut bir kavramdır. Bu nedenle, değişken olarak iktisadi modellerde teknolojinin kullanılması ancak teknoloji düzeyini yansıtan başka verilerin olması halinde mümkün olabilmektedir. Bu durumu göz önüne alan yeni büyüme teorileri teknolojiyi ve teknoloji düzeyini temsil etmek amacı ile Ar-Ge harcamalarının GSYİH içerisindeki payı, Ar-Ge faaliyetlerinde istihdam edilen mühendis ve bilim insanı sayıları, patent sayıları gibi çeşitli değişkenleri kullanmaktadır (Özer ve Çiftçi, 2008:219-240). Bu çalışmada teknoloji düzeyi, Ar-Ge harcamalarının GSYİH içerisindeki payı ile temsil edilmektedir. Çalışmada

kullanılan model Narayan vd. (2010) ve Fernandez vd. (2012) başta olmak üzere literatürdeki çalışmalar esas alınarak Denklem 1'deki gibi belirlenmiştir.

$$\ln Y_{it} = \theta_i + \alpha_{1i} \ln C_{it} + \alpha_{2i} \ln L_{it} + \alpha_{3i} \ln RD_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

Burada Y_{it} , ülkelerin ekonomik büyümesini ve çıktı düzeyini belirten Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (2005 baz yılına dayalı satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış) bağımlı değişkenini göstermektedir. Modeldeki bağımsız değişkenler ise fiziksel sermaye, istihdam düzeyi ve Ar&Ge harcamalarıdır. Bunlara dair veriler ise Dünya Bankası'ndan sırasıyla, brüt sabit sermaye yatırımları (2005 baz yılına dayalı), iş gücüne katılımın toplam nüfusa oranı (15 yaş ve üzeri çalışanların toplam nüfusa oranı) ve Ar-Ge harcamalarının GSYİH içerisindeki yüzde payı olarak alınmıştır. Bunları temsilen sarası ile C_{it} , L_{it} ve RD_{it} değişkenleri kullanılmıştır. Burada kullanılan veriler Dünya Bankası internet veri tabanından alınmıştır. Çalışmanın kapsadığı yıllar 1994-2016 dönemi olarak belirlenmiştir. Bu dönemin seçilmesini zorunlu kılan etmen tüm ülkelere ait verilerin bu aralıkta elde edilmesidir.

4. ANALİZ

Ekonometrik analizde, öncelikle paneli oluşturan yatay kesitler (ülkeler) arasında herhangi bir bağımlılığın varlığı, ilk kez Breusch-Pagan tarafından geliştirilen (Lagrange Multiplier-LM testi) ve Pesaran vd. tarafından sapması düzeltilen LM_{adj} (Adjusted Crossectionally Dependence Lagrange Multiplier) testiyle incelenmiştir. Panelde, yatay kesit bağımlılığı varlığının reddedildiği durumda 1. nesil birim kök testleri kullanılmalıdır. Fakat tersine panel verilerinde yatay kesit bağımlılığı reddedilemezse 2. Nesil birim kök testlerini kullanmak daha tutarlı, etkin ve güçlü tahminler yapmamızı sağlayacaktır.

Yatay kesit bağımlılığı testi sonucunda tüm değişkenler ve eşbütünleşme denklemi için yatay kesit bağımlılığı kabul edilmiştir. Bu nedenle birim kök sınaması için 2. nesil birim kök testlerinden biri olan SURADF (Seemingly Unrelated Augmented Dickey Fuller) testi kullanılmıştır. Daha sonra Basher ve Westerlund tarafından geliştirilen, yatay kesit bağımlılığını ve eşbütünleşme vektöründeki yapısal kırımları göz önünde bulunduran eşbütünleşme testi ile eşbütünleşmenin varlığı test edilmiştir. Var olan bu ilişkinin yönünü ve derecesini belirlemek amacı ile Pedroni panel tam düzeltilmiş en küçük kareler (FMOLS) ve dinamik en küçük kareler (DOLS) yöntemlerini geliştirmiştir. FMOLS ve DOLS özellikle değişkenlerin birinci dereceden durağan olduğu heterojen panellere uygulandığında en küçük kareler (OLS) yöntemine göre oldukça üstündür (Harb, 2003:1-32).

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığının Test Edilmesi

Çalışmada ele alınan ülkelere ait seriler arasında yatay kesit bağımlılığı söz konusu iken, bu durum dikkate alınmadan analiz yapılması sonuçları önemli ölçüde etkileyecektir. Yatay kesit bağımlılığının uygulanacak birim kök ve eşbütünleşme testlerinin seçiminde dikkate alınmaması; yapılan analizin sonuçlarının sapmalı ve tutarsız olmasına neden olacaktır. Burada amaç ele alınan değişkenler için panelde

yer alan ülkelerde meydana gelen şokların birbirlerini etkileyip etkilemediğini ortaya koymaktır. Örneğin Ar&Ge harcamaları değişkeni için İngiltere’de meydana gelen bir şok Almanya’yı etkiliyorsa burada yatay kesit bağımlılığı (cross-section dependence) söz konusudur ve yapılacak analizde bunun göz ardı edilmesi pek de sağlıklı olmayacaktır.

Ele alınan seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı, serilerin boyutuna bağlı olarak farklı testler ile test edilebilmektedir. Test seçimi, serilerde zaman boyutu olarak ifade edilen T ve yatay kesit boyutu (ülke sayısı) olarak ifade edilen N değerlerinin karşılaştırması sonucu yapılabilmektedir. Zaman boyutu, yatay kesit boyutundan büyük ($T > N$) olduğu durumda Berusch-Pagan (1980) CDLM1 testi, zaman boyutu yatay kesit boyutuna eşit ($T=N$) olduğu durumda Pesaran (2004) CDLM2 testi ve zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğu durumda ($T < N$) Pesaran (2004) CDLM testi kullanılabilir. Bu çalışmada 8 ülke ($N=8$) ve 19 dönem ($T=19$) olduğundan Berusch-Pagan (1980) CDLM1 testinin kullanılması uygun olacaktır. Fakat bu test, grup ortalaması sıfır olduğu halde bireysel ortalama sıfırdan farklı olduğunda, sonuçlar sapmalı olmaktadır. Pesaran, vd. (2008), bu sapmayı, varyansı ve ortalamayı da test istatistiğine ekleyerek düzeltmişlerdir. Bu sebeple testin ismi düzeltilmiş LM testi olarak literatüre geçmiştir. LM test istatistiği ilk haliyle aşağıdaki gibidir.

$$CDLM1 = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \chi_{\frac{N(N-1)}{2}}^2$$

(2)

Daha sonra yapılan düzeltme ile bu denklem şu hale gelmiştir.

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \frac{(T-K-1) \hat{\rho}_{ij} - \hat{\mu}_{Tij}}{v_{Tij}} \sim N(0,1)$$

(3)

Burada; $\hat{\mu}_{Tij}$ ortalamayı, v_{Tij} varyansı temsil etmektedir.

Sonuçta elde edilecek test istatistiği, asimtotik olarak standart normal dağılım göstermektedir Pesaran, vd. (2008). Bu teste ait hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Test sonucunda elde edilen olasılık değerinin 0.01’den küçük olduğu durumda, %1 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezi reddedilmekte ve paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğuna karar verilmektedir.

Bu çalışmada kullanılan değişkenlerde ve oluşturulan eşbütünleşme denkleminde yatay kesit bağımlılığının varlığı Gauss 10 paket programı ve bu program için yazılan kodlar yardımı ile LM_{adj} testi ile kontrol edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığı (LM_{adj}) Testi Sonuçları

Değişkenler CD Testleri	Y		C		L		RD		Eşbütünleşme Denklemleri	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
CD LM1 (Breusch,Pagan 1980)	59.676	0.000	56.463	0.001	38.060	0.097	36.966	0.120	28.139	0.457
CD LM2 (Pesaran 2004 CDLM)	4.233	0.000	3.804	0.000	1.344	0.089	1.198	0.115	0.019	0.493
CDLM (Pesaran 2004 CD)	-0.718	0.236	-1.271	0.102	-1.731	0.042	-2.277	0.011	0.748	0.227
Bias-adjusted CD test	3.211	0.001*	4.085	0.000*	4.275	0.000*	5.150	0.000*	3.908	0.000*

Not:* %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 1’den görüleceği üzere en alt satırda yer alan ve koyu olarak belirtilen ifadeler sırası ile ekonomik büyüme (Y), sermaye birikimi (C), istihdam düzeyi (L) ve Ar&Ge harcamaları (RD) değişkenlerine ait olasılık değerleridir ve bu değerler 0.01’den küçüktür. Aynı zamanda eşbütünleşme denklemlerine ait olasılık değeri de 0.01’den küçüktür. Bu durumda H_0 hipotezleri güçlü bir şekilde reddedilmiştir. Bu ise gerek serilerde gerekse eşbütünleşme denklemlerinde yatay kesit bağımlılığının olduğu anlamını taşımaktadır. Yani, bu değişkenler için ülkelerden birinde meydana gelen bir şok diğer ülkeleri de etkilemektedir. Buradan yapılabilecek bir diğer çıkarım, bu ülkelerde karar verici konumunda bulunanlar ekonomi politikalarını belirlerken, diğer ülkelerin durumlarını da göz önünde bulundurmalıdırlar.

Çalışmada ele alınan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunması, gerek eşbütünleşme ilişkisinin varlığı gerekse eşbütünleşme denklemlerinin katsayılarının tahmininde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan test yöntemlerinin kullanılmasını gerektirir. Bu nedenle çalışmanın geri kalan aşamalarında, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan 2. nesil panel birim kök testleri ve panel eşbütünleşme analizi yöntemleri kullanılacaktır.

4.2. Panel Birim Kök Testi

Yatay kesit bağımlılığının tespitinden sonra panel veri analizinde bunu dikkate alan 2. nesil birim kök testlerinden biri olan SURADF panel birim kök testi kullanılacaktır. Breuer vd. (2001) tarafından geliştirilen bu test, otokorelasyonu ve değişen varyansı dikkate alarak tahmin sonucu veren bir testtir. Bu testin avantajlı sayılabilecek bir yanı ise panelin birim köklü olması halinde panelde yer alan hangi kesitin birim köklü olduğunu göstermesidir.

SURADF testi, aslında “görünüşte ilişkisiz regresyon” olarak bilinen ve kısaca SUR olarak ifade edilen panel tahmin yöntemine dayalı genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testidir. Tahmin edilecek olan ADF denklemleri 4,5 ve 6 nolu denklemlerde verilmiştir.

$$\Delta y_{1,t} = \alpha_1 + (\rho_1 - 1)y_{1,t-1} + \sum_{i=1} \delta_i \Delta y_{1,t-i} + u_{1,t}$$

(4)

$$\Delta y_{2,t} = \alpha_2 + (\rho_2 - 1)y_{2,t-1} + \sum_{i=1} \delta_i \Delta y_{2,t-i} + u_{2,t} \quad (5)$$

$$\Delta y_{N,t} = \alpha_N + (\rho_N - 1)y_{N,t-1} + \sum_{i=1} \delta_i \Delta y_{N,t-i} + u_{N,t} \quad (6)$$

Burada yer alan N toplam ülke sayısını göstermektedir. Denklemlerden anlaşılacağı gibi genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi her bir ülke için ayrı ayrı SUR tahmini ile yapılmaktadır. Bu yöntemde N tane temel hipotez ve alternatif hipotez vardır. Her bir ülke için hipotezler şu şekilde ifade edilebilir:

H_0 : Seri birim köklüdür.

H_1 : Seri durağandır.

Test sonucunda elde edilen test istatistiği değeri, mutlak değerce kritik değerden büyük ise temel hipotez reddedilerek serinin birim köklü değil durağan olduğuna karar verilir. SURADF testinin kritik değerleri, gecikme yapılarını ve kovaryans matrisini kullanan 10.000 tekrarlı Monte Carlo Simülasyonu ile elde edilen bootstrap kritik değerleridir.

Bu çalışmada birim kökün varlığı Gauss 10 paket programı ve bu program için yazılan kodlar yardımı ile SURADF testi ile kontrol edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlere Ait SURADF Birim Kök Testi Sonuçları

GSYİH Verileri İçin SURADF Test ve Kritik Değerleri					Sermaye Verileri İçin SURADF Test ve Kritik Değerleri				
Ülke	SURADF _{t-1}	Kritik Değerler			Ülke	SURADF _{t-1}	Kritik Değerler		
		% 1	% 5	% 10			% 1	% 5	% 10
Kanada	3.4977*	7.3242	5.8683	5.2441	Kanada	0.1199*	7.4321	5.7803	4.9447
Fransa	3.3104*	7.2872	5.5657	4.8895	Fransa	2.4886*	8.0101	6.0388	5.2518
Almanya	1.9228*	7.9401	6.3273	5.4839	Almanya	4.5295*	7.6354	5.7353	5.0292
Japonya	2.8566*	6.7509	5.3358	4.6619	Japonya	1.0956*	7.2577	5.5617	4.7792
İtalya	2.8591*	7.2158	5.6345	4.9438	İtalya	3.1879*	7.1375	-5.482	4.7702
Türkiye	0.9296*	7.2791	5.5609	4.8654	Türkiye	4.8636*	10.7065	8.0882	7.0255
İngiltere	3.3506*	7.0817	5.2888	-4.613	İngiltere	3.3688*	8.3502	6.3805	5.4168
ABD	2.8775*	7.1135	5.5145	4.6328	ABD	3.1537*	7.7429	-6.146	5.3737

Emek Verileri İçin SURADF Test ve Kritik Değerleri					Ar&Ge Harcamaları İçin SURADF Test ve Kritik Değerleri				
Ülkele r	SURADF _{T,ca}	Kritik Değerler			Ülkele r	SURADF _{T,ca}	Kritik Değerler		
		% 1	% 5	% 10			% 1	% 5	% 10
Kana da	- 2.8954 *	- 6.825 8	- -5.477	- 4.813 5	Kanad a	-0.6073*	- 6.9011	- 4.7371	- 3.7491
Frans a	0.3879 *	-8.38	6.322 4	5.465 5	Fransa	0.4722*	- 7.3413	- 5.6959	- 5.0112
Alma nya	- 2.3242 *	- 6.474 4	- -4.778	- 4.047 9	Alman ya	-0.0271*	- 7.3874	- 5.9493	- 5.2713
Japon ya	- 2.4545 *	- 6.494 8	- 4.991 6	- 4.251 4	Japon ya	0.8304*	- 10.170 5	- 7.5412	- 6.3321
İtalya	- 2.8838 *	- 7.974 9	- 6.050 3	- 5.197 6	İtalya	-1.4552*	- 9.4065	- 7.0004	- 5.9627
Türki ye	-4.082*	- 7.057 9	- 5.398 8	- 4.662 3	Türkiy e	0.5406*	- 6.2959	- 4.9367	- 4.3858
İngilt ere	- 1.1937 *	- 7.392 2	- 5.358 8	- -4.607	İngilte re	-2.577*	- 8.0613	- 5.8952	- 5.0389
ABD	0.4769 *	- 7.377 4	- 5.375 6	- 4.589 4	ABD	-0.54*	- 8.0394	- 5.9084	- 5.0635

Not: Kritik değerler sırası ile 0.01, 0.5 ve 0.1 anlamlılık düzeylerine göre 10.000 döngü ile Monte Carlo Simülasyonu'ndan hesaplanmıştır. * ise 0.01 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

10.000 defa tekrarlanan Monte Carlo Simülasyonu'ndan elde edilen kritik değerler ile SURADF test istatistiklerinin karşılaştırılması sonucu her bir ülke için birim kökün varlığı sorgulanmaktadır. Tablo 2'den de görüleceği üzere, 1996-2014 dönemini kapsayan yıllarda sırası ile GSYİH, sermaye birikimi, emek ve Ar&Ge harcamaları verileri için çalışmaya konu olan tüm ülkelerde H_0 hipotezi %1 anlamlık düzeyinde kabul edilir. Böylece G7 ve Türkiye'den oluşan panel grubunun sırası ile GSYİH, sermaye birikimi, emek ve Ar&Ge harcamaları panel verilerinin durağan olmayan süreç karakteristiğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.3. Panel Eşbütünlük Testi

Çalışmanın bu kısmında, G7 ile birlikte Türkiye'de büyüme ve Ar&Ge harcamaları arasında eşbütünlük, diğer bir deyişle uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı test edilmektedir. Diğer testlerde olduğu gibi burada da sermaye birikimi

ve emek değişkenleri teste dahil edilmiştir. Bu amaçla Basher ve Westerlund tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi panel veri setine uygulanacaktır.

Basher ve Westerlund (2009) tarafından ortaya konulan bu test, yatay kesit bağımlılığı varlığı durumunda, düzeyde durağan olmayan seriler arasında, eşbütünleşme ilişkisinin varlığını test etmektedir. Ayrıca bu test ele alınan modelde varsa birden fazla yapısal kırılmayı göz önünde bulundurarak tahminleme yoluna gitmektedir. Geliştirilen test istatistiği 7 nolu denklem verilmiştir.

$$Z(M) = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{M_i+1} \sum_{t=T_{ij-1}+1}^{T_{ij}} \left(\frac{S_{it}^2}{(T_{ij}-T_{ij-1})^2 \hat{\sigma}_i^2} \right) \quad (7)$$

Burada $S_{it} = \sum_{s=T_{ij-1}+1}^{T_{ij}} \tilde{W}_{st}$ dir. \tilde{W}_{it} ise tam değiştirilmiş en küçük kareler (EKK) yöntemi benzeri etkin bir tahminciden elde edilmiş kalıntılar vektörüdür. $\hat{\sigma}_i^2$ ise \tilde{W}_{it} ye dayalı uzun dönem varyans tahmincisidir. $Z(M)$, yatay kesit ortalamaları alınarak sadeleştirildiğinde aşağıdaki şekle gelmektedir:

$$Z(M) = \sum_{t=T_{ij-1}+1}^{T_{ij}} \left(\frac{S_{it}^2}{(T_{ij}-T_{ij-1})^2 \hat{\sigma}_i^2} \right) \sim N(0,1) \quad (8)$$

Elde edilen bu test istatistiği standart normal dağılım göstermektedir. Hipotezler ise şu şekildedir:

H_0 : Panele konu olan bütün ülkelerde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır..

H_1 : Panele konu olan bazı ülkelerde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

Testin sonucunda elde edilen olasılık değeri 0.05'ten büyük ise H_0 kabul edilerek seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu yönünde karar verilir. Olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması durumunda ise H_0 rededilerek seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı yönünde karar verilir (Göçer, vd., 2012: 460). Elde edilen test sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
Sabit Terimdeki Yapısal Kırılmalar Dikkate Alınmadığında	-0.116	0.546	Panele konu olan bütün ülkelerde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.
Sabit Terim ve Trenddeki Yapısal Kırılmalar Dikkate Alınmadığında	-0.362	0.641	Panele konu olan bütün ülkelerde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Not: Olasılık değerleri, bootstrap kullanılarak 10000 yineleme ile elde edilmiştir. Test modeli olarak, sabitte ve trendde yapısal kırılmaya izin vermeyen model seçilmiştir.

Tablo 4'ten de görüleceği üzere analizde yapısal kırılmaya izin vermeyen modeller seçilmiştir. Bunun nedeni ise yapılan testin kırılma tespit edememiş olmasıdır. Test kırılma olmaması varsayımı altında da sağlıklı sonuçlar verdiği için elde edilen sonuçlar yorumlanabilir. Olasılık değerleri dikkate alındığında 0.05 değerinden büyüktür ve bu da paneli oluşturan ülkeler için eşbütünleşme yani uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

4.4 Panel Eşbütünleşme Katsayı Tahmincileri

Eşbütünleşme testi sonucunda H_0 : eşbütünleşme vardır, hipotezi kabul edildiği durumda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi diğer bir ifade ile uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu söylenmektedir. Bu aşamadan sonra bu ilişkinin yönünün ve derecesinin belirlenmesi için uzun dönem katsayıların tahmin edilmesi gerekmektedir.

Pedroni (2000, 2001), eşbütünleşme katsayı tahmini için panel tam düzeltilmiş en küçük kareler (FMOLS) ve dinamik en küçük kareler (DOLS) yöntemlerini geliştirmiştir. (Harb, 2003).

FMOLS tahmin edicisi, $\beta_{GFM}^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_{FMI}^*$ olarak ifade edilebilir. Burada β_{FMI}^* panel verinin her bir kesitinin zaman serisi denkleminin FMOLS yöntemiyle tahmin edilmesiyle elde edilir. Benzer şekilde, t-istatistiği de $t_{\beta_{GFM}^*} = N^{-1/2} \sum_{i=1}^N t_{\beta_{FMI}^*}$ şeklinde yazılabilir (Nazlıoğlu, Soyaş, 2012:1098-1104).

DOLS yöntemi ile eşbütünleşme katsayı tahmininde bulunabilmek adına, Denklem 9'daki panel modelinin her bir kesit için OLS ile tahmin edilmesi gerekmektedir.

$$\ln(gsyih)_{it} = \beta_{0i} + \beta_{1i} \ln(c)_{it} + \beta_{2i} \ln(l)_{it} + \beta_{3i} \ln(rd)_{it} + \sum_{k=-Ki}^{Ki} \alpha_{ik} \ln(c)_{it} + \sum_{k=-Ki}^{Ki} \delta_{ik} \ln(l)_{it} + \sum_{k=-Ki}^{Ki} \theta_{ik} \ln(rd)_{it} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

Burada $-Ki$ ve Ki öncül ve gecikmeleri ifade etmektedir. Panel DOLS tahmin edicisi sade bir ifade ile $\beta_{GD}^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_{Di}^*$ olarak ifade edilebilir. β_{Di}^* yukarıdaki denklemin bireysel tahmininden elde edilmektedir. Ayrıca t-istatistiği de $t_{\beta_{GD}^*} = N^{-1/2} \sum_{i=1}^N t_{\beta_{Di}^*}$ şeklinde yazılabilir (Nazlıoğlu, Soyaş, 2012:1098-1104).

Değişkenler arasında var olduğu kabul edilen uzun dönemli ilişkinin yönünün ve derecesinin belirlenebilmesi adına Pedroni tarafından geliştirilen FMOLS ve DOLS testleri kullanılarak elde edilen sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 5. Eşbütünleşme Katsayı Tahmincileri Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken ln(gsyih)	FMOLS			DOLS		
	Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
ln (c)	0.6371	5.466853	0.000*	0.4737	9.532718	0.000*
ln (l)	3.545	4.890736	0.000*	0.43428	2.987022	0.005*
ln (rd)	1.1681	7.564971	0.000*	0.37202	3.450503	0.001*

Not: *:%1 Anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Elde edilen sonuçlara bakıldığında her iki tahminci için de sonuçların anlamlı olduğu görülmektedir. FMOLS tahmincisine göre sermayenin, emeğin ve Ar&Ge harcamalarının %1 istatistiki anlamlılık düzeyinde GSYİH ile pozitif ilişkisinin olduğunu söyleyebiliriz. DOLS tahmincisine göre ilişkilerin yönünün FMOLS tahmincisindeki ile aynı ve bütün değişkenler için istatistiki anlamlılık düzeyinin %1 olduğunu tablodan görmekteyiz.

İlişkilerin derecesinden bahsetmek gerekirse FMOLS tahmincisi için sermaye miktarındaki %1'lik artış sonucunda GSYİH' da %0.637'lik bir artış, emek miktarındaki %1'lik artış sonucunda GSYİH' da %3.545'lik bir artış ve Ar&Ge harcamalarındaki %1'lik artış sonucunda GSYİH' da %1.168'lik bir artış olacağı sonucunu elde ettik. DOLS tahmincisi için sermaye miktarındaki %1'lik artış sonucunda GSYİH'da %0.474'lik bir artış, emek miktarındaki %1'lik artış sonucunda GSYİH' da %0.434' lük bir artış ve Ar&Ge harcamalarındaki %1'lik artış sonucunda GSYİH' da %0.372' lik bir artış olacağı sonucunu elde ettik.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Günümüzde ister ülke ekonomileri isterse -mikro düzeyde- firmalar, ayakta kalabilmek ve başarılı bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilmek için tüm yeniliklere ve gelişmelere açık olmak zorundadırlar. Çünkü, ancak bu şekilde rekabet ortamında ayakta kalabilmeleri mümkün olacaktır. Söz konusu yenilikler yönetim biçimlerinden finansal işlemlere, üretim sürecinden pazarlama yöntemlerine kadar geniş bir yelpazede değerlendirilmeli ve uygulamaya konulmalıdır. Fakat bu yeniliklerin yapılabilmesi ve özellikle üretim sürecine dahil edilebilmeleri ülkelerin veya firmaların Ar&Ge faaliyetleri için gerekli yatırımı yapmasına bağlıdır. Ar&Ge faaliyetlerinin, teknolojik gelişmelerin ve yeniliğin önemi geleneksel iktisadi büyüme kuramlarından bu yana çeşitli açılardan ele alınmıştır. Modern büyüme teorileri olarak kabul edilen içsel büyüme modelleri ise beşeri sermayenin ve Ar&Ge faaliyetlerinin önemini özellikle vurgulamakta ve teknolojinin ekonomik büyümeye olan katkısını ön plana çıkartmaktadır.

Ekonomik büyümenin içsel faktörlerden Ar&Ge'ye bağlı olarak oluştuğunu savunan bu çalışmada örneklem olarak seçilen G7 ve Türkiye ülkeleri üzerinde Ar&Ge ve ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ilişkisi 1996-2014 yıllarına ait veriler ile incelenmiştir. Elde edilen uzun dönemli ilişkinin yönü ve derecesi Panel FMOLS ve Panel DOLS eşbütünleşme katsayı tahmincileri yardımı ile elde edilmiştir. Oluşturduğumuz modelin katsayıları anlaşılır ve anlaşılır bir şekilde FMOLS ve DOLS tahmincilerine göre sırası ile 10 ve 11 nolu denklemlerde verilmiştir.

$$\ln(Y) = 0.637 \ln(c) + 3.545 \ln(l) + 1.1681 \ln(rd) \quad (10)$$

$$\ln(Y) = 0.474 \ln(c) + 0.434 \ln(l) + 0.327 \ln(rd) \quad (11)$$

10 ve 11 nolu denklemlerden de anlaşılacağı gibi Ar&Ge yatırımlarının GSYH içerisindeki payı arttıkça ekonomik büyüme göstergesi olarak kabul edilen GSYH miktarında artmaktadır. Ayrıca modele dahil edilen ve büyümenin temel belirleyicileri kabul gören sermaye ve emek miktarlarındaki artış da beklendiği gibi GSYH miktarında artış meydana getirmektedir.

Sonuç olarak elde edilen bulgular Ar&Ge harcamalarının büyüme için önemini açıkça ortaya koymaktadır. G7 ülkeleri en gelişmiş yedi ülke olarak ifade edilen ve net küresel zenginliğin yaklaşık % 65 ine sahip olan ülkelerdir. Bu ülkelerin sürdürülebilir büyüme adına Ar&Ge harcamalarına büyük önem verdiklerini söyleyebiliriz. Ele alınan ülke grubuna Türkiye'yi de dahil ettiğimizi göz önünde bulundurduğumuzda ülkemizin son yıllarda büyüme adına Ar&Ge harcamalarını arttırdığını açıkça ifade edebiliriz. Fakat göz önünde olan bir başka durum ise yapılan bu harcamaların henüz yeterli seviyeye ulaşmadığı ve bu nedenle özellikle teknolojik anlamda hala ciddi oranda ithalat harcamamızın olduğudur. O halde gerek dış ticaret açığının azaltılması gerek dışa bağımlılığın azaltılması ve gerekse istenilen düzeyde ve süreklilikte ekonomik büyümenin sağlanabilmesi adına Ar&Ge yatırımlarının GSYH içindeki payı artırılmalıdır. Bu konudaki sorumluk ise başta hükümet veya devlet yönetimine daha sonra ülkenn katma değerine katkı sağlayan diğer tüm kuruluşlara düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Altın, O. Ve Kaya, A.A. “Türkiye’de Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi” Ege Akademik Bakış Dergisi, 2009, Cilt 9, Sayı 1.
- Altıntaş, H. ve Mercan, M. “Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Eşbütünleşme Analizi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2015, Cilt: 70, Sayı:2, ss. 345-376
- Basher Sayed A., Westerlund, J. “ Panel Cointegration and The Monetary Exchange Rate Model”. Economic Modelling, 2009, Cilt 26, ss. 506-513.
- Breuer, J. B., Mcnown, R. ve Wallace, M. S. “Misleading İnferences From Panel Unit-Root Tests With An İllustration From Purchasing Power Parity”. Review Of International Economics, 2001, Cilt 9, Sayı 3, ss.482–493.

- Breusch, T.S., Pagan, A.R. “The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics”. *Review of Economic Studies*, 1980, Cilt 47, Sayı 1, ss. 239–253.
- Bozkurt, C. “ R&D Expenditure and Economic Growth Relationship in Turkey”. *International Journal of Economic and Finance Issues*, 2015, SCilt 5, Sayı 1, ss. 188-198
- Fernnandez, N., Martinez, V. ve Sanchez-Robles, B. “ R&D and Growth in the Spanish Regions: An Empirical Approximation”. *International Journal of Business and Social Science*, 2015, Cilt 3, Sayı 10.
- Genç, M.C. ve Atasoy, Y. “ Ar&Ge ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi”, *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 2015, Sayı 5.
- Göçer, İ., Mercan M. ve Hotunluoğlu H. “ Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Veri Analizi”. *Maliye Dergisi*, 2012, Cilt163 ss.449-467.
- Guelle, D. Ve Potterie, P.B. “ R&D Productivity Growth: Panel Data Analysis of 16 OECD Countries”, *OECD Economic Studies*, 2001, Sayı 33.
- Gülmez, A. Yardımcıoğlu F. (2012), “OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010)”, 2012, *Maliye Dergisi*, Sayı 163.
- Harb, N. “ Money Demand Fuction: A Heterogeneous Panel Application”. *United Arab Emirates University Working Paper*, 2003, Cilt 3, Sayı 4, ss. 1-32.
- Korkmaz, S. “ Türkiye’de Ar-Ge Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme arasındaki İlişkinin Var Modeli İle Analizi”, *Journal of Yasar University*, 2012, Cilt 20, Sayı 5. ss.3320-3330
- Narayan, S., Narayan, P.K. ve Mishra, S. “ Investigating the Relationship Between Health and Economic Growth: Empirical Evidence from a Panel of 5 Asian Countries”. *Journal of Asian Economics*, 2010, Cilt 21.
- Nazlıoğlu, Ş., Soytaş, U. “ Oil price, agricultural commodity prices, and the dollar: A panel cointegration and causality analysis. *Energy Economics*”, 2012, Sayı 34, ss. 1098-1104.
- Özcan, A. Ve Arı, A. “ Araştırma-Geliştirme Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Maliye Dergisi*, 2014, Sayı 166
- Özer, M., Çiftçi, N. “Ar-Ge Tabanlı İçsel Büyüme Modelleri ve Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi”. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008, Cilt 9, Sayı 16, ss. 219-240.
- Pedroni, P. (2000). “Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels”. *Advances in Econometrics*, 2000, Sayı 15, ss. 93-130.
- Pedroni, P. “Purchasing Power Parity Tests İn Cointegrated Panels. *Review of Economics and Statistics*”, 2001, Sayı 83, ss. 727-731.

- Pesaran, M.H., Ullah, A. ve Yamagata, T. “A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *Econometrics Journal*”, 2008, Sayı 11, Cilt 1, ss.105-127.
- Pessoa, A. “ R&D and Economic Growth: How Strong is the Link?”, *Economic Letters*, 2010, Sayı 107, ss. 152-154
- Sungur, O. Aydın, İ.H. Eren, M.V. “Türkiye’de Ar-Ge, İnovasyon, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Asimetrik Nedensellik Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016, Cilt 21, Sayı 1. ss. 173-192
- Westerlund, J. “A Panel CUSUM Test of the Null of Cointegration”. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 2005, Cilt 67, Sayı 2.

2/146 VE 6/20 AYETLERİNİN TEBŞİRAT BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of 2/146 and 6/20 Verses in the Context of Evangeling

Ömer CİDE*

ÖZ

Hz. Peygamber'in Tevrat ve İncil'de müjdelendiği bizzat Kur'an tarafından belirtilmiştir. Müslüman araştırmacılar da bu metinlerdeki bazı ifadeleri bu bağlamda değerlendirmişlerdir. Siyer ve hadis kaynaklarında nüzul sürecinde Yahudi ve Hıristiyanların Hz. Peygamberi bir takım fiziki özelliklerden tanıdığına dair rivayetler vardır. Ehl-i kitaba yazılan bir takım reddiyeler döneminde bazı ayetlerin bu bağlamda değerlendirildiği tespit edilmiştir. En'am 6/20 ve Bakara 2/146. ayetleri tebşirat konusunda en sık müracaat edilen ayetler olmuştur. Gerek ayetlerin içinde yer aldığı pasaj, gerekse tarihsel ortam dikkate alınarak yaptığımız araştırma sonucu ayetlerin bu şekilde değerlendirilmesine ihtiyatla yaklaşılması gerektiği tespit edilmiştir. Zira ilk ayet Kur'an'ın vahiy mahsulü olması, diğer ayet ise kible değişikliği hakkındadır.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i kitap, Tebşirat, Fiziksel Özellikler

ABSTRACT

The Prophet Mohammad (peace and blessings be upon him) is stated in the Torah and the Bible. Muslim researchers have evaluated these expressions in these texts in this context. There are informations that the Prophet was recognized by the Jews and Christians through some of his physical characteristics. It has been found that some verses were evaluated in this context during a period of rejections written by the Ahl-i Kitab. Verses of En'am 6/20 and Bakara 2/146 were the most frequently asked verses about herald. It has been determined that the passages in which the verses are placed must be approached cautiously in order to evaluate the ending verses of the research we have made in consideration of the historical environment. Because the first verse is about revelation of the Qur'an and the other verse is about the change of Qible.

Keywords: Ahl-i Kitab, Evangeling, Physical characteristics

Giriş

Peygamberlik, insanlığın başlangıcıyla var olan bir olgudur. İlk insan aynı zaman da peygamberdi. Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar birçok peygamber gelmiştir. Bunların çok az bir kısmının ismi Kur'an'da geçmektedir. Kur'an'da adı geçen peygamberlerden ikisinin müntesipleri, Müslümanlar ile olan ilişkileri açısından önem arz etmektedir. Bu peygamberler Hz. Musa ve Hz. İsa (AS) dır. Hz.

* Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, omercide@kilis.edu.tr

Musa'nın getirmiş olduğu din Yahudilik, Hz. İsa'nın getirmiş olduğu din ise Hıristiyanlık olarak adlandırılmıştır. Kur'an, bu iki dine inanları, Ehl-i kitap olarak adlandırmaktadır (El-Müddessir 74/31). Hz. Peygamber'in risaletinin Mekke döneminde iki dinin müntesipleri arasındaki iletişim sınırlı olmuştur. Yine de Kur'an'da Ehl-i kitap'tan bahsedilmiştir (el-En'am 6/20). Kaynaklarımızın aktardığına göre müşrikler, Hz. Peygamberle mücadele etmek için Yahudi din adamlarından yardım istemişlerdir (Mukatil. c.1, 340, İbn Hişam, c.1, 400). Bununla birlikte Yahudilerin doğrudan muhatap alındığı zaman dilimi Medine dönemidir. Hz. Muhammed'in, Mekke döneminde bazı Hıristiyanlar ile görüştüğü kaynaklarda geçmektedir. Habeşistan'dan gelen Hıristiyan bir grup (İbn İshak, 284) ile Varaka b. Nevfel (İbn Hişam c.1, 315) buna örnek olarak verilebilir. Hıristiyanlar ile teolojik tartışmanın meydana gelmesi Necrân heyetinin Medine'ye gelmesiyle olmuştur. Söz konusu tartışmada kimin haklı olduğunun ortaya çıkması için Necran heyeti mübâheleye davet edilmiştir.* (Fayda, DİA, c.31, 425, Aldemir,2011, 147) Ancak onlar bundan kaçınmış ve Hz. Peygambere cizye vermeyi kabul etmişlerdir (İbn Sa'd, c.1, 307).

Risaletin Medine döneminin ilk yıllarında Yahudilerle iletişim çok daha yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Çünkü burada üç büyük Yahudi kabilesi bulunmaktaydı; bunlar, Ben-i Kureyza, Ben-i Nadir ve Ben-i Kaynuka'dır İbn Hişam, c.1, 187-188). İlahî menşeli olan bu iki dinin müntesipleri arasında meşruiyet tartışmalarının olması kaçınılmazdı. Yahudiler daha önce dolaylı olarak hakkında bilgi aldıkları Peygamberle doğrudan muhatap oldular. Dolayısıyla söz konusu dinler arasında teolojik tartışmaların olması kaçınılmaz olmuştur. Tartışmaların en fazla yoğunlaştığı mesele ise son peygamberin kim olduğudur. İlk dönemden itibaren başlayan bu tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Konuyu öncelikle kutsal kitaplarda ele almayı uygun gördük.

Kutsal Kitaplarda Tebşirat

Gerek günümüzde gerekse tarihte Ehl-i kitabın kutsal metinlerine bakarak Hz. Peygamber'in risaletinin müjdelendiği yönünde bir çabanın bazı Müslümanlara hâkim olduğu görülmektedir. Nitekim Tevrat ve İncil'deki bazı ifadelerin bu çabanın ortaya çıkmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakların belirttiğine göre Yahudiler, kendilerinde çıkacak bir peygamber beklentisi içendeydiler (İbn Hişam, c.2, 88). Onlara göre gelecek olan nebi İsrailoğullarından olacaktı. Ancak durum onların beklentilerinin tersine oldu. Yahudilerin ekseriyeti de bu sebepten Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmemişlerdir. Ayrıca Müslümanlar ile Yahudiler arasında, beklenen peygamberin

*Mübâhele, ihtilaf eden iki tarafın bir araya gelip Allah'ın lanetini haksız taraf üzerine dilemesi şeklinde tarif edildiği gibi taraflardan her birinin haksız olana Allah'ın lanetini ilenmesi şeklinde de tarif edilmiştir. s.139. "Artık sana bu ilim geldikten sonra, kim seninle İsa hakkında tartışmaya girerse de ki: "Haydi gelin oğullarımızı ve oğullarınızı, hanımlarımızı ve hanımlarınızı ve bizzat kendimizi ve kendinizi çağırıp, sonra da gönülden Allah'a yalvaralım da bu konuda kim yalancı ise Allah'ın lanetinin onların üzerine inmesini dileyelim.)" el-Al-i İmran 3/61

kim olduğu konusunda yoğun tartışmalar yaşanmıştır (Aldemir, 2010, 208). Söz konusu tartışmalar daha sonraki dönemlerde de artarak devam etmiştir. Her bir taraf kendi görüşlerinin doğruluğunu, karşı tarafın düşüncelerinin yanlışlığını ispatlamak için karşılıklı birçok reddiyeler yazmışlardır (Özer, 2002, 237). Bazı Müslümanlar Tevrat ve İncil'i inceleyerek müjdelenen peygamberin Hz. Muhammed olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır (Öztürk, 2015, 503). Bu bağlamda müracaat edilen kaynaklar söz konusu dinlerin kutsal kitapları olmuştur. Müslümanlar, bu kitaplarda geçen bazı bilgilerden hareket ederek beklenen peygamberin Hz. Muhammed olduğunu savunmuşlardır (Mevdudi 2010, 91-94). Tevrat ve İncil'deki bilgilerin neleri içerdiğini anlamak için ilgili bölümleri incelemek gerekmektedir. İncil'de konu ile alakalı olduğu kabul edilen kısımlar aşağıda verilenlerdir.

“İşte kulum, onu ben seçtim. Gönlümün hoşnut olduğu sevgili kulum odur. Ruhumu onun üzerine koyacağım. O da adaleti uluslara bildirecek, çekişip bağırmayacak, sokaklarda kimse onun sesini duymayacak” (Matta, 12:17-19).

Yine Hz. Yahya ile Hz. İsa'nın öğrencileri arasında geçen konuşmadan sonra şu satırlara yer verilmektedir. “İşte habercimi senin önünden gönderiyorum; o önden gidip senin yolunu hazırlayacaktır” (Luka, 8:27).

Başka bir pasajda, “Beni seviyorsanız, buyruklarımı yerine getirirsiniz. Ben de Baba'dan dileyeceğim. O, sonsuza dek sizinle birlikte olsun diye size başka bir yardımcı, gerçeğin ruhunu verecektir. Ben daha aranızdayken size bunları söyledim. Ama Baba'nın benim adımla göndereceği yardımcı Kutsal Ruh, size her şeyi öğretecek, bütün söylediklerimi size hatırlatacak. Size esenlik bırakıyorum, size kendi esenliğimi veriyorum. Bunları size şimdiden her şey olup bitmeden söyledim. Öyle ki, bunlar olunca inanasınız. Artık sizinle uzun uzadıya konuşmayacağım. Çünkü bu dünyanın egemeni geliyor. Onun benim üzerimde hiçbir yetkisi yoktur. Ama dünyanın, Baba'yı sevdiğimi ve Baba'nın bana buyurduğu her şeyi yerine getirdiğimi anlamasını istiyorum” (Yuhanna, 14: 15-31).

“Baba'dan size göndereceğim Yardımcı, yani Baba'dan çıkan Gerçeğin Ruhu geldiği zaman, bana tanıklık edeceksiniz. Çünkü başlangıçtan beri benimle birliktesiniz.”

“Size daha çok söyleyeceklerim var, ama şimdi bunlara dayanamazsınız. Ne var ki o, yani Gerçeğin Ruhu gelince, sizi tüm gerçeğe yöneltecek. Çünkü kendiliğinden konuşmayacak, yalnız duyduklarını söyleyecek ve gelecekte olacakları size bildirecektir” (Yuhanna, 15:26-27, 16:5-15).

“Şu haberi yayıyordu: ‘Benden sonra benden güçlü olan geliyor. Eğilip onun çarıklarının bağını çözmeye layık değilim’ (Markos, 1:7).

İncil'deki ilgili kısımlar ana hatlarıyla bunlardır. Tevrat'taki ilgili kısımlar ise aşağıdaki şekildedir.

“Tanrınız Rab size aranızdan, kendi kardeşlerinizden benim gibi bir peygamber çıkaracak. Onu dinleyin” (Yasa, 18:15).

“Onlara kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım. Sözlerimi onun ağzından işiteceksiniz. Kendisine buyurdıklarımın tümünü onlara bildirecek” (Yasa, 18:18).

“Adıma konuşan peygamberin iletmiş sözleri dinlemeyeni ben cezalandıracağım” (Yasa, 18:19).

“Ve bütün milletleri sarsacağım ve bütün milletlerin Himada’sı gelecek ve bu mâbedi şanla şerefle dolduracağım, der orduların efendisi. Benimki gümüş, benimki altına der orduların efendisi. Benim bu son evimin şöhreti, ilkinden daha yüksek olacaktır der insanların efendisi; ve bu yerde selam (Şalom) vereceğim der orduların efendisi” (Haggay, 2:7-9).

Yukarıda verdiğimiz bilgilerin gelecek peygamberle ilgili olduğu kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra Kur’an, Tevrat ve İncil’de Hz. Muhammed ile ilgili bilgilerin olduğunu bildirmektedir. Söz konusu kitaplarda bulunan özellikler Kur’an’da şöyle geçmektedir.

“Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoymaz. Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur’an’a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir” (el-Araf 7/157).

Bu ayette istinaden Hz. Peygamberin İncil’de geçen vasıflarını şöyle sıralayanlar da olmuştur: “Ümmî olması, iyiliği emretmesi, kötülüğü yasaklaması, temiz şeyleri helal kılması, pis şeyleri haram kılması ve ağır yükleri hafifletmesi”(Kaya, 1994, 16). Ancak ümmîlik ve ağır yükleri kaldırması hariç tutulacak olursa diğer özellikler bütün peygamberlerde olması gereken vasıflardır. Kalan diğer vasıfları sadece Hz. Muhammed’e hasretmenin isabetli olmayacağı kanaatindeyiz.

Yine Kur’an’da ismi Ahmed olan bir peygamberin geleceği bizzat Hz. İsa tarafından bildirilmektedir. “Hani, Meryem oğlu İsa, ‘Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah’ın size, benden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim’ demişti. Fakat (İsa) onlara apaçık mucizeleri getirince, ‘Bu, apaçık bir sihirdir’ dediler” (el-Saf 61/6).

“Muhammed, Allah’ın Resûlü’dür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah’tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat’ta ve İncil’de anlatılan durumlarıdır: onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, çiftçilerin hoşuna giden bir ekin gibidir. Allah, kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinde iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük mükafaat vaat etmiştir” (el-Fetih

48/29). Bu ayet, Hz. Peygamberin ashabının özelliklerini anlattığından burada dolaylı Hz. Peygamberin vasfına işaret aramamak gerektir.

Yukarıda verdiğimiz metinlere bakıldığında, bir peygamberin geleceği bilgisinin üç kaynaktan da teyit edildiği görülmektedir. Gelecek peygamberin vasıflarından birinin ümmilik olduğu Kur'an tarafından açıkça ifade edilmektedir. Söz konusu anlamın Tevrat ve İncil'in ifadelerinden çıkarılması da mümkündür. "Sözlerimi onun ağzından dinleyeceksiniz" (Kaya, 2002, 35).[†] O zaman ümmilik üç kitapta da geçen ortak bir vasıftır diyebiliriz. Ayrıca Kur'an, gelecek Peygamberin adının Ahmed olduğu bilgisini bizzat Hz. İsa'ya atfen açık bir şekilde ifade etmektedir. İncil'de Ahmed anlamına geldiği iddia edilen Faraklit,[‡] Tevrat'ta ise Himda kelimesi

[†] "Ümmî, yazı yazmayı bilmeyen, okuma ve yazmak için bir eğitim görmemiş olan halk arasında yaşamakla birlikte okuma yazmaktan mahrum olarak hayatını sürdüren kişi veya kişilerdir. Ümmî, Arap toplumu için de kullanılan bir terimdir. Onların bir kitabı yoktur. Hz. Peygamber de böyle bir toplumun içinden çıkmıştır. Kur'an-ı Kerim ve diğer ilahî kitaplarda Hz. Peygamberin bir vasfı olarak ifade edilen ümmî terimi, âlimler arasında farklı yorumlara sebep olmuştur." Öztürk, s. 509. "Yine Mesih, o kendinden konuşmaz, Allah'tan işittiğini konuşur diye haber vermiştir. Mesih'in bu şahadetini doğrular şekilde Allah, Hz. Peygamber hakkında buyurdu ki, 'O, kendiliğinden konuşmamaktadır. O (bildikleri) vahy edilenden başkası değildir.' Bu konuşma vasıflarının insana mahsus olup havarilerin kalbinde olan ruhta olmadığı apaçık ortadadır ve bu vasıf Hz. Muhammed'e mahsustur. Çünkü Hz. İsa'nın Hz. Yahya'dan bir hayli zaman, ilim öğrendiğini kabul edersiniz. Bu surette Hz. İsa Tevrat'ı biliyor olup İncil kendisine has bir vahiy olarak indi. Tevrat'ta öğrendiğini bütün İsrailoğulları ile paylaştı. Hz. Muhammed kimseden bir harf bile öğrenmeyip mübarek sözlerinin hepsinin vahy-i ilahi ve ilham-ı rabbanî olduğu ayet-i kerime ile sabit olduğu gibi Hz. İsa da geçen ayetle şahadet etti."

[‡] Öztürk, 504, "Ben de Baba'ya yalvaracağım. O size başka tesellici, Hakikat Ruhunu verecekti; ta ki daima sizinle beraber olsun. Onu dünya kabul edemez, çünkü onu görmez ve bilmez; siz onu bilirsiniz, çünkü yanınızda duruyor ve içinizde olacaktır. Fakat benim isimle Baba'nın göndereceği Tesellici, Ruhü'l-Kudüs, o size her şeyi hatırlanıza getirecektir." Yuhanna 14:16-17,26.

"Ve geldiği zaman, günah için, salah için ve hüküm için dünyayı ilzam edecektir. Günah için çünkü bana iaman etmezler. Salah için, çünkü Babama gidiyorum. Ve artık beni göremezsiniz; ve hüküm için çünkü bu dünyanın reisine hükmedilmiştir. Size söyleyecek daha çok şeylerim var, fakat şimdi dayanamazsınız. Fakat o, hakikatın ruhu gelince size her hakikate yol gösterecek, zira kendiliğinden söylemeyecek. Fakat her ne işitirse söyleyecek ve gelecek şeyleri size bildirecektir. O beni tazizi edecektir., çünkü benimkinden alacak size bildirecektir. Babanın her nesi varsa benimdir. Bunun için 'Benimkinden alacak ve size bildirecektir.' dedim." Yuhanna 16:8-15,

Şimdi bu iki yerde teselli vericiden kasıt Ruhü'l-Kudüs'tur. Müslümanlar Muhammed'dir derler ama bundan sakınılmalıdır. Faraklit Yunan lafzıdır ki; tercümesi imdad edici ve teselli vericidir. Onlar Muhammed ve Ahmed'dir derler. Bu eleştiriye cevap veren Harputî İshak Efendi konuyu şöyle aktarır: "İncil'de zikredilenin aynen Ahmet ismi ile yer aldığı Ehl-i İslam iddia etmeyip Ahmet ismi Arapça bir lafız olup İbrani lisanı üzere nazil olan İncil'de bu Ahmet lafzını ifade eden kelimenin 'Faraklit' olduğu bildirilmiştir. Mesih de bu 'Faraklit' lafzıyla ahir zaman peygamberini İncil'de birkaç yerde müjdeledi ki, kesinlikle inkâr olunamaz. Sizin atalarınızdan bu 'Faraklit' lafzının müteşabihattan olduğunu söyleyenler olduğu gibi bir kısmı da bunun manasını kimse bilemez demiştir. Çoğunun kavimleri yanılmı, bazılarının da teselli verici ve imdada yetişiçi manasındadır demesiyle Ruhü'l-

üzerinde tartışmalar yoğunlaşmış gözükmektedir. (Davud, s.23-24)[§] Yahudi ve Hıristiyanlar kabul etmeseler de gelecek peygamberin ismi ile ilgili bilgilerin kendi kitaplarında mevcudiyeti konusunda şüphe yoktur. Bu durumda elimizde gelecek peygamber ile ilgili iki somut özellik geçmektedir. Ümmilik ve isminin Ahmed olması. Hadis kaynaklarında Hz. Muhammed'in beş isminin olduğu ve bunlardan bir tanesinin Ahmed olduğu rivayet edilmektedir (Buharî, Menakıb/17, Muslim, Fezail/124-125, Tirmizî, Edeb/67). Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarında geleceği müjdelenen peygamberin Hz. Muhammed olmadığı iddiası kendileri açısından anlaşılır bir durumdur. Çünkü bunu kabul etmeleri durumunda dinlerini terk etmeleri gerekmektedir. Nitekim bunu yapanların olduğu kaynaklarımız tarafından teyit edilmektedir (İbn İshak, 124, İbn Sa'd, c.1, 108-109, İbn Hişam, c.2, 192).

Siyer ve Hadis Kaynaklarında Tebşirat

Söz konusu ilahî kitapların dışında konu ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin bir kısmı sadece siyer kaynaklarında geçerken bir kısmı da hem siyer hem de hadis kaynaklarında geçmektedir. Bu bilgilerde Hz. Muhammed'in beklenen peygamber olduğunu ispatlayan belli fiziksel özelliklerin olduğu iddia edilmektedir. Buna göre Yahudi ve Hıristiyan din adamları onu gördükleri anda fiziksel özelliklerinden dolayı tanımışlardır (İbn Hişam, c.1, 244, 272).

Ayrıca ne zaman ve nereye geleceği (İbn Hişam, c.1, s. 289), ailesinin durumu (İbn İshak, 126, İbn Hişam, c.1, 244), sırtındaki peygamberlik mührü, gördüğü rüyalar ve daha birçok farklı bilgiler mevcuttur (Tirmizî, Menakıb/3, İbn Hişam, c.1, 243). Bu özelliklerin birçoğu Rahip Bahira olayında geçmektedir. Söz konusu olayın Hz. Peygamber'e atfedilen özellikler bağlamında ele alınmasının uygun olacağı kanaatindeyiz. Rivayete göre Bahira bir bulutun kervan içerisinde bulunan birini

kudüs ve doğruluk ruhundan ibaret diyerek ahir zaman peygamberlerinin ismi olan 'Faraklit' lafzı şerifinin manasını böyle tahrif ederek halktan yüz çevirmişlerdir. Ahmet lafzının İncil'de olup sizin başka bir mana ile yorumlayarak lafzını gizlemiş olmanız da mümkündür. Bu ihtimale yakın olan Faraklit lafzı eski İncillerde sabit olup siz de bunu itiraf ediyorken; yeni İncilerin hiçbirisinde Faraklit lafzını bulamayıp, belki tahrif edilmiş manası olan ruh lafzını yerine koyarak o lafzı gizlemiş olmanız buna delil ve yeterli şahittir. Öztürk, s.505-506,

[§] Haggay, 2:7-9 “Ve bütün milletleri sarsacağım ve bütün milletlerin Himada'sı gelecek ve bu mâbedi şanla şerefle dolduracağım, der. Orduların efendisi, benimki gümüş, benimki altına der orduların efendisi. Benim bu su son evimin şöreti, ilkinden daha yüksek olacaktır der insanların efendisi; ve bu yerde selam (Şalom) vereceğim der orduların efendisi.” Abdulahad Davud, Tevrat'taki bu cümle ile ilgili şu açıklamaları yapar: “Gerek Yahudi gerekse Hıristiyan tefsirciler, yukarıdaki kehanette, onların ikisinin de bu Himda kelimesinde Mesih'e (bir kurtarıcıya) ait kehanet anlamı çıkardılar. Gerçekten de burada “Rab Sabaoth der ki” şeklinde Kıtâbı Mukaddes'te dört defa tekrarlanan kutsal yemin formülü ile teyit edilmiş fevkalâde bir kehanet vardır. Şayet bu kehanet, kehanet değil de “arzu”, “iştihak” ve barış-huzur” anlamlarına gelen Himada ve Şalom kelimelerinin mücerred manası olarak ele alınırsa, o zaman bu kehanet anlaşılmasız bir arzudan öte hiçbir şey ifade etmez. Yok eğer Himada kelimesinden bir hâl değil de canlı aktif bir güç ve tamamen müesses bir dini anlarsak, o zaman bu kehanet itiraf edildiği gibi Ahmed'in şahsında ve İslam'ın tesisıyla doğrulanmış ve gerçekleşmiş demektir. Çünkü Himada Ahmed; Şalom (veya Şalama) da İslam kelimesiyle tıpatıp aynı manaya sahiptir.

gölgelediğini, ardınca ağacın altında konaklamaya başlayınca bulutun bu defa ağacı gölgelediğini görmüştür. Ayrıca ağacın dalları içlerinden birinin üzerine eğildiğine şahit olmuştur. Bundan ötürü bir ziyafet hazırlayıp onları davet etmiş, geride hiç kimsenin kalmasını istememiştir (İbn Hişam, c.1, 242). Gelen Kureyş topluluğunun tamamına bakmış ancak topluluğun içinde aradığı özelliklerde hiç kimseyi bulamamıştı. Bunun üzerine geriden kalan kimsenin olup olmadığını sormuş, onlarda bir çocuğun kaldığını söylemişlerdi. Bahira, o çocuğun da çağırılmasını istemiş, onlar da istenen şeyi yerine getirmişlerdi. Çocuğun gelmesiyle birlikte Rahip dikkatli bir şekilde onu incelemiş ve vücudunda birtakım şeylere bakmıştı. (İbn Hişam, c.1, 244). Bahira, emin olmak için ona bazı sorular sormuş ve Hz. Peygamber de soruları cevaplamıştı. Almış olduğu cevaplar beklenen peygamberin vasıflarına uymaktaydı. Son olarak da sırtına bakmış ve peygamberlik mührünü vasfedilen yerde ve o şekilde bulmuştu. (Tirmizî, Menakıb/3, İbn Hişam, c.1, 243).

Başka bir papaza atfen Bahira olayına benzer anlatımları farklı kaynaklarda da bulmak mümkündür (Tirmizî, Menakıb/3).

Rahip Bahira olayını delil gösteren bazı Hristiyan din adamları, İslam dinin vahiy eksensiz olmadığını iddia etmişlerdir (Goththeil, 2008, LI). Buna karşılık Müslüman âlimler rivayetin sened olarak Mürsel olduğunu, ravilerden hiç birinin bu olayı görmediğini, raviler arasında olan Abdurrahman b. Gazvan'ın münker hadisler rivayet ettiğini, olayı naklettiği iddia edilen Ebu Musa el-Eşarî'nin hadiseye şahit olmasına imkan bulunmadığını ileri sürerek Rahip Bahira üzerine kurulu Hristiyan görüşlerini reddetmişlerdi (Apak, 2014, 133). Konuyu fazla uzatmamak adına Muhammed Hamidullah'ın, Rahip Bahira rivayetene yaklaşımını vererek bitireceğiz: “ Kudüs'le Şam arasında, Ölü Deniz'in ötesindeki Busra'ya geldiklerinde, kervan her zamanki takas ve gerekli alışverişleri yapmak üzere konakladı. Alışageldiği gibi, şehrin dışında konaklamak zorundaydılar. Burası Bizans topraklarına dahildi. Dolayısıyla, kervan için kurulan çadırların yakınlığında bir manastırın bulunmasına hayret etmememiz gerekir. Orada bulunan Bahira adlı bir rahip, geçici bir yerleşim için uğraşan komşularını manastırdan gözetliyor ve bu tür ziyaretçilerde az rastlanan bilgece ve düzenli hareketlere hayret ediyordu. Muhtemelen kendi dinini telkin etme gibi kutsal bir gaye ile onları yemeğe davet etti. Rahip Bahira konuklarına diğer konuların yanı sıra bu inanıştan da (Gelecek peygamber) bahsetmiş olabilir” (Hamidullah, 2012, 56) Bu rivayet ile ilgili sıkıntuları bir kenara bırakıp Muhammed Hamidullah'ın yaklaşımını makul sayarsak söz konusu rivayetin Hz. Muhammed'in fiziksel bazı işaretlerden tanıdığı fikri için geçerli olamayacağını düşünmekteyiz.

Ayetlerin Anlam ve Bağlamı

Araştırmamızın konusunu teşkil eden 2/146, 6/20. ayetlerin konuya işaret meselesini de ele aldıktan sonra sonuca gitmek daha uygun olacaktır.

“Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyana sokanlar var ya, işte onlar inanmazlar” (el-Enam 6/20).

Mekke dönemindeki bu hitaptan sonra, Medine döneminde şöyle buyrulmuştur: “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Böyle iken içlerinden bir takımı bile bile gerçeği gizlerler” (el-Bakara 2/146).

İki ayette de Ehl-i kitabın, Peygamber’i çok iyi tanıdıklarından bahsedilmektedir. Kesinliğin derecesini belirtmek için “öz çocuklarını tanıdıkları gibi” ifadesi kullanılmıştır. Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının Hz. Peygamberi gördükleri anda fiziksel özelliklerine bakarak onu tanıdıklarına dair referans gösterilen ayetler bunlardır. Ayrıca bu özelliklerin İncil ve Tevrat’ta geçtiği şekilde birçok rivayet de bulunmaktadır (İbn İshak, 74).

En’am Suresi’nin 20. ayetinin tefsirinde Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767) şu bilgileri aktarır. “Müşriklerin, Hz. Peygamber’e, ‘Seni Ehl-i kitaba sorduk. Seninle ilgili yanlarında herhangi bir bilginin olmadığını iddia ettiler.’ demeleri üzerine bu ayetin nazil olduğunu bildirmektedir.” Onu tanılardan maksadın kitaplarında yazılı olan sıfatlarını bilirler anlamında değerlendirmiştir (Mukatil, 340).

Bu bilgilere göre söz konusu ayet Mekke’de nazil olmuştur. Müşrikler, Hz. Muhammed ile mücadele etme noktasında tıkanınca Yahudilerden yardım istemişlerdir. Onlar da yanlarında böyle bir bilginin olmadığını söylemişlerdir (Derze, 2014, c.3, 42).

Bu durumda söz konusu ayetin muhataplarının kim olduğu meselesi ortaya çıkar. Müfessirlerimiz konu ile ilgili iki görüş ileri sürmüşlerdir. Tefsircilerin bir kısmı, kitap ehlinin kastın Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu kanaatindedirler (Ferra, c.1, 225). Ancak ayetin kastettiği muhatapların müşrikler olduğu görüşünü nakleden tefsirciler de bulunmaktadır (Huvvarî, c.1, 513). Mukatil b. Süleyman’ın tefsirindeki rivayet doğru ise muhatapların müşrikler olması daha uygun gözükmektedir. Zaten hitap da direkt Ehl-i kitaba değildir. Onların iddialarını delil kabul edip, Hz. Muhammed’in risaletini inkâr etmeye çalışan müşriklere yöneliktir. Aynı zamanda hem Yahudilerden yardım talep eden müşriklere hem de akıl hocaları olan Yahudilere cevap vardır. Dolayısıyla müşriklerin dayanak olarak kullandıkları bilginin çürüklüğü ve kendilerine bu aklı veren Yahudilerin samimiyetsizliği vurgulanmış olmaktadır.

İlgili ayette tefsircilerin farklı görüşler ileri sürdükleri diğer bir konu ise kitap ehlinin tanıdığı şeyin ne olduğudur. Bazı tefsirciler ayetin tefsirini yaparken Abdullah b. Selam’dan gelen rivayeti nakletmekle yetinmişlerdir: “Hz. Ömer, Medine’ye geldikten sonra Abdullah b. Selam’a bu ayeti hatırlatarak Hz. Peygamber’i nasıl tanıdıklarını sormuş, o da ‘Ben onu gördüğümde çocuklar arasında çocuğumu nasıl tanıyorsam onu da sizin içinizde gördüğümde aynı şekilde tanıdım. Hatta onu, kitabımızda geçen sıfatlarına göre çocuğumu tanıdığımın daha çok tanyorum’ demiştir”(Mukatil, c.1, 340 Taberî, c.9, 186-187, Ferra, c.1, 220). Bu rivayetle Hz. Muhammed’in risaletinin doğruluğunu bazı fiziksel özelliklerinden dolayı bilindiği ima edilmektedir. Ancak ilgili rivayetlerde sıfatların neler olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu rivayette Hz. Peygamber’in zati hakkında delil olarak kabul edilen herhangi bir sıfattan söz edilmemektedir.

Abdullah b. Selam'ın Müslüman olduğuna dair rivayetler iddialarımızı destekler mahiyettedir. İbn Hişam'daki rivayete göre Abdullah b. Selam, beklenen peygamberin zamanın geldiğini bilmiş ve beklemeye koyulmuştu. Hz. Muhammed'in Medine'ye geliş haberini alır almaz onun beklenen peygamber olduğuna kanaat getirmiştir. Dolayısıyla rivayete göre Abdullah b. Selam, Hz. Peygamberi görmeden onun beklenen peygamber olduğuna kani olmuştur. Söz konusu rivayette fiziksel özelliklere herhangi bir atf yapılmamıştır. Ayrıca İbn Kesir'deki kayda göre Abdullah b. Selam, Hz. Peygamberi gördüğünde, bu yüzün yalancılara ait olmayacağı kanaatine varmıştır (İbn Kesir, 1998, c.4, 520). Diğer bir rivayette ise Abdullah b. Selam, Hz. Peygamber'e, "Ancak peygamberlerin bileceği üç soru soracağımı" söylemiş ve sormuştur. Sorular, Kıyametin ilk işareti, Cennete gidenlerin yiyeceği ilk yemek ve çocuğun anne veya babasına çekmesi hakkında olmuştur (İbn Kesir 1998, 521).

Rivayetlere bütüncül olarak bakıldığında Abdullah b. Selam'ın Yahudilerin bilinlerinden olduğu ve bir peygamberin geleceği beklentisi içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'in beklenen peygamber olduğuna nasıl kanaat getirdiğine dair iki önemli bilgiye sahibiz. Bunlardan birincisi onun yüzünü net olarak gördükten sonra bu simanın yalancılara ait olamayacağına kanaat getirmesidir. Burada herhangi bir sıfat söz konusu değildir. Hz. Muhammed'in yüzündeki masumiyete bakarak bir kanaate varmıştır. Diğerisi ise onun peygamberliğinin doğruluğunu anlamak için ancak vahiy alan bir kişinin cevaplayacağı sorular sormuş olmasıdır. Yani onu tasdik etmek için vahiy ürünü olan bilgileri ondan talep etmiştir. Söz konusu bilgileri ancak vahiy alan birisi doğru olarak cevaplayabilir. Bu durumda sorulara cevap veren kişi peygamberden başkası olmaz. Nitekim Hz. Muhammed'in bu sorulara cevap verdiği nakledilmektedir (İbn Kesir, 1998, c.4, 520). Rivayetlerin hiçbirinde fiziksel işaretler aradığına dair bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla En'am Suresi'nin 20. Ayetine verilen bu anlam bağlamında kitapta yazılı olan vasıfların fiziksel olduğuna delil getirilemeyeceği kanaatindeyiz.

Söz konusu ayetin tefsirini yapan tefsirciler, Abdullah b. Selam'ın olayının dışında bilgi verirken fiziksel özelliklere vurgu yapmazlar. Bazı tefsirciler ise Ehl-i kitabın, İslam'ın Allah'ın dini olduğunu ve Hz. Muhammed'in onun Resülü olduğunu bildiklerini iddia ederler (Huvvarî, c.1, 513, İbn Ebî Hatim, c.2, 1272-1273).

Yine İbn Aşur, ilgili ayetin tefsirini yaparken şu değerlendirmelerde bulunur: "onu tanırlar"daki 'hu' zamiri 'bana bu Kur'an indirildideki Kur'an lafzına aittir. Öyleyse bu ayette maksat şöyle olmalıdır: Onlar, Kur'an'ın Allah'ın katından olduğuna ve içerisinde barındırdığı bilgileri kitaplarının haber verdiği şekilde biliyorlardı. Bu bilgilerden bir tanesi de Hz. Muhammed'in risaletidir" (İbn Aşur, c.3, 170).

Dolayısıyla En'am Suresi'nin 20. ayetinin yorumlarında Ehl-i kitabın gelecek peygamberin bilgisinden yoksun olmadıkları bildirilmektedir. Ancak söz konusu ayetin tefsirinde Abdullah b. Selam'a dayandırılan rivayetlerde, bilme işinin fiziksel bazı özelliklerden kaynaklandığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Dahası Ehl-i kitab Mekke döneminde Hz. Peygamberi görmüş değillerdi. Kendilerine bilgi sormak üzere gelen müşrik heyetine de fiziksel özelliklerle ilgili soru sormamışlardır. Bunun yerine ancak vahiy mahsulü olan bilgileri ilgili kişiye sormalarını istemişlerdir. Zaten ayetlerin bağlamına da baktığımızda konunun Hz. Peygamber'e gelen vahiy ile alakalı olduğu görülecektir.

Medine dönemine gelindiğinde buna benzer bir ayetin daha nazil olduğunu anlıyoruz. Söz konusu ayet Bakara Suresi'nde yer almaktadır.

“Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden bir takımı bile bile gerçeği gizlerler.” 2/146 numaralı ayet, kiblenin değiştiğini anlatan pasajda geçmekte ve muhatabın direkt olarak Yahudiler olduğu kabul edilmektedir. Ancak söz konusu ayette tartışmalı olan “hu” zamirinin kime işaret ettiği meselesidir. Bir grup tefsirci “hu” zamirinin kibleye, kiblenin değişimi olayına işaret ettiğini belirtmektedirler (Mukatil, c.1, 85, Ferra, c.1, 65, Taberî, c.11, 294). Bu grupta bulunan Mukatil b. Süleyman ayetin iniş sebebini şu rivayete dayandırır: “Ona göre Yahudilerden bir cemaat Hz. Peygamber'e ‘Taş yığını olan Kâbe'yi niye tavaf ediyorsunuz’ sorusunu sormuş, O, cevaben: ‘Kâbe'nin tavaf edilmesinin hak olduğunu biliyorsunuz, o (Kible) Tevrat ve İncil'de yazılıdır. Ancak siz onu gizliyorsunuz.’ diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine, ‘Kendilerine kitap verdiklerimiz (Yahudiler) evlatlarını tanıdıkları gibi onu tanırlar,’ yani Kâbe'nin kible olduğunu bilirler. Ancak onlardan bir grup kible değişim işinin hak olduğunu bilmelerine rağmen gizlemişlerdir” (Mukatil, c.1, 85, İbn Aşur, c. 3, 170).

Diğer bir grup tefsirci ilgili ayette geçen “hu” zamirinden kastedilen şeyin, Hz. Muhammed olduğunu savunmuşlardır (Huvvarî, c.1, 156, İbn Ebu Zemenin, 2002, c.1, 53). Buna göre Yahudiler Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu sıfatları ile bilmekteydiler. Bazı tefsirciler ise “hu” zamirinin işaret ettiği şey hakkında iki ihtimali de nakletmişlerdir (İbn Ebi Hatim, c.1, 255, Maverdî, c.1, 204).

Yazılış tarihlerini dikkate alarak tefsirlerin konuyu ilk başta kible değişimi bağlamında değerlendirdiklerini anlamaktayız. Belli bir zaman diliminden sonra konunun içeriğine Hz. Muhammed'in peygamberliği de dâhil edilmiştir. Belli bir müddet iki ihtimal de göz önünde bulundurulmuştur. Daha sonraki dönemlerde bu ayete anlam verilirken “hu” zamiri daha çok Hz. Muhammed olarak kabul edilmiştir (2/146, İlgili ayetin meali için bakınız, Abdülbaki Gölpınarlı, Adem Uğur, Ahmet Tekin, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Bayraktar Bayraklı, Diyanet Vakfı, Elmalılı Hamdi Yazır, Şaban Piriş, Bakir Sadak, Hasan Basri Çantay). Ayette geçen zamirin zaman içerisinde sadece Hz. Muhammed'e atfedilmesinde, Ehl-i kitab ile yapılan tartışmaların etkisi olduğu kanaatindeyiz. Yalnız söz konusu ayetin Hz. Peygamber'e işaret etmediği iddiasında değiliz. Nihayetinde Hz. Peygamberin, Peygamberliği ve getirmiş olduğu ilkeler birbirinden bağımsız değerlendirilemez. Yani kible değişimi hadisesi Hz. Muhammed'in risaletiyle alakalıdır. Zaten Yahudiler, onun hak peygamber olduğunu kabul etselerdi, getirmiş olduğu hükümleri de kabul ederlerdi. Ancak söz konusu ayetlerin Hz. Muhammed'in fiziksel özelliklerine dayanak yapılamaması konusuna ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Sonuç olarak Yahudi ve Hıristiyanların Hz. Peygamberi tanımaları bir takım fiziksel işaretler sayesinde olmamıştır. Bu iki topluluk, peygamberlik, vahiy ve vahyin içeriği hakkında belli bilgilere vakıf idiler. Dolayısıyla Peygamberden kendilerinin aşına olduğu bilgileri duyduklarında durumu anlamışlardır. Ehl-i kitaptan olan bazı insanlar Hz. Muhammed'e iman etmiş ve gereği gibi yaşamaya başlamışlardır. Bir kısmı ise menfaat, kıskançlık ve nefretten dolayı kabul etmemişlerdir.

Değerlendirme

Konumuzun açığa kavuşması bakımında Varaka b. Nevfel örneği zikredilebilir. Kaynaklarımızın belirttiğine göre o, Hıristiyanlığı seçmiş ve İncil'i bilen bir kişiydi. Öteden beri Mekke'de yaşamaktaydı. İddia edildiği gibi gelecek Peygamberin fiziksel özellikleri İncil'de geçseydi en başta Varaka'nın bunun farkına varması gerekirdi. Hz. Peygamberin vahye ilk defa muhatap olmasından sonra Varaka olaya vakıf olmuş ve bunun Musa'ya gelen Namus-i Ekber olduğunu belirtmiştir (İbn Hişam, c.1, 315)

Konu bağlamında Mekke Döneminde müşriklerin, Yahudilerden yardım istemeleri olayı önemlidir. Müşrikler, Hz. Peygamber ile mücadelede Yahudilerden yardım talep etmek üzere bir heyeti Medine'ye göndermişler. Bunun üzerine Yahudiler peygamber olduğunu iddia eden kişiye üç şey sormalarını istemişlerdir. Şayet sorulara cevap verirse bu durum onun gerçek peygamber olduğunun kanıtı olacaktır. Aksi durumda ise söz konusu kişinin peygamberlik iddiasında bulunan bir yalancı olduğu anlaşılacaktı. Üç soru bir kişinin kendiliğinden cevap vereceği bilgiler değildi. İlk soru, evvel zamanda kalmış olan genç topluluğun durumları hakkındaydı (Ashab-ı Kehf). İkincisi, yerin doğularına ve batılarına vâsıl olmuş çok dolaşıcı kişi ile ilgiliydi (Zülkarneyn). Son olarak da "ruh"un ne olduğu sorusuydu (İbn Hişam, c.1, s. 400, Tirmizî, tefsir/17). Soruların mahiyetine bakıldığında bunlar, ümmî bir toplumda yetişmiş (İlahi dinler hakkında bilgisi olmayan) birisini cevaplayacağı sorular değildir. Ehl-i kitap söz konusu kişinin doğruluğunu fiziksel özelliklerle tarif etmemiştir. Aksine ancak vahiy kültürü ile muhatap olan bir kişinin cevaplayacağı soruları sormalarını istemişlerdir (İbn İshak, 270).

İbn İshak'ta geçen şu bilgi de konumuz bakımında kayda değerdir. Ona göre Yahudiler, Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu bilgilerin doğru olduğunu ve kendisine gayb ile ilgili soru sorup cevabını alınca onun peygamberliğinin konumunu anlamışlardır. Ancak, aralarındaki kıskançlıktan dolayı ona tabi olmaktan ve onu tasdik etmekten çekindiler (İbn İshak, s. 270).

Addâs'ın Müslüman olması olayını da zikretmekte fayda vardır. Hz. Peygamber, Taif dönüşü, Utbe ve Şeybe b. Rebia'nın başına sığınmış, bağ sahibi köleleri ile ona bir salkım üzüm göndermişlerdi. Peygamberin "Bismillah" diyerek yemeğe başlaması Addâs'ın dikkatini çekmiş ve durumu kendisine ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona hangi din ve memleketten olduğunu sormuştu. Hıristiyan olduğunu ve Ninuvalı olduğunu bildirmiştir. Buna karşılık Hz. Peygamber, Yunus peygamberden bahsetmiş, Addas bu bilginin ancak bir

peygamber tarafından bilineceğini söyleyerek Müslüman olmuştur. (İbn Hişam c.2, 78-79, Aldemir, 2012, 196-218).

Bu rivayetlerin tamamında vahiy mahsulü bilgilere atf vardır. Yine Abdullah b. Selam'ın Hz. Peygamber'e sorduğu rivayet edilen sorularda da aynı mantık mevcuttur. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in peygamberliğinin bedeninde bulunan bazı işaretlerden değil kendisine gelen vahiy sayesinde bilindiğini söyleyebiliriz.

Ayrıca fiziksel özelliklere vurgu yapan rivayetlerin genelde çocukluk dönemine atfedilmesi de düşündürücüdür. Çünkü Hz. Muhammed'in hayatı hakkında bilginin az olduğu dönemlerden bir tanesi çocukluğudur. Adı geçen zaman dilimine tebşirat ve mucize ile ilgili fazlaca rivayetin bulunması konusunda Adem Apak'ın değerlendirmesini olduğu gibi veriyoruz: “Zikredilen bu tür bilgilerin kaynaklarda çokça yer bulmasının asıl âmil, Allah Rasûlü'nun (sav) nübüvvettinden önceki hayatının onun peygamberlik dönemi özelliklerinden yola çıkarak açıklamaya çalışmak, başka ifade ile onun ismet ve nübüvvetini, vahyin geldiği risalet görevinin kendisine verildiği tarihten değil, doğumundan itibaren başlatmaktır. Bu hususta ikinci önemli âmil ise, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki süreçte yaşanan nübüvvet tartışmalarıdır. Müslümanlar yeni fethedilen topraklarda bilhassa Hıristiyan ve Yahudilerle yaptıkları dinî tartışmalarda hep Hz. Peygamber'in geleceğinin önceki kitaplarda haber verilmediği ve ayrıca onun peygamberliğini teyit eden hissi/maddî mucizelerden mahrum kaldığı itirazlarıyla karşılaşmışlardır. Bu itiraz sebebiyle zamanla Hz. Peygamber'in vahiy öncesi hayatını içine alacak şekilde tebşirat ve irhâsât nevinden pek çok haber ortaya çıkmıştır. Buna göre onun çocukluk, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde de peygamber olduğu var sayılıp, hakkında yüzlerce alâmet ve peygamberlik tezahürü sayılmıştır” (Apak, 2014, 125-126).

Ayrıca Kur'an'da geçen aşağıdaki ayetler, Ehl-i kitabın vahiy konusundaki bilgilerinin olduğunu bilmemiz açısından yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

“Allah'tan başak hakem mi arayayım? Oysa O, size Kitabı açıklamış olarak indirmiştir. Kendilerine kitap verdiklerimiz, bunun tartışmasız Rabb'inden hak olarak indirilmiş olduğunu bilmektedir. Şu hâlde, sakın kuşkuya kapılanlardan olma” (el-En'am/114).

“Eğer sen, sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce kitap okuyanlara sor. And olsun, sana Rabbinden hak geldi. Sakın kuşkulananlardan olma” (el-Yunus/94).

“Biz senden evvel kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başka Peygamber göndermedik. Bilmiyorsanız, zikir (Kitap) ehline sorun” (en-Nahl/43).

“Gerçekten o, alemlerin Rabbinin indirmesidir. Onu Ruh'u'l-Emin indirdi. Uyarıcılardan olman için senin kalbinin üzerine (indirmiştir). Apaçık Arapça olan bir dille. Ve hiç şüphesiz o, geçmişlerin kitaplarında da vardır. İsrailoğulları, bilginlerinin onu bilmesi onlar için ispatlayıcı bir delil değil mi” (eş-Şuara/192-197).

Mekke Döneminde Ehl-i kitaptan bazıları ilmî açıdan belli bir seviyeye gelmiş ve toplum içerisinde itibar edilir bir konuma ulaşmışlardır. Hatta Kur'an'ın, Allah katından olup olmadığı konusunda kendilerine danışılmasını istemiştir (Derveze, 2013, c.1, 102). Yukarıda verdiğimiz ayetlerde Allah, vahiy bilgisine sahip olmalarından dolayı Hz. Muhammed'e kendisine indirilen vahiyde şüphe içinde ise meseleyi Ehl-i kitaba sormasını istemiştir. Burada kastedilen şey de bir insanın peygamber olarak vahiy alıp almadığı meselesidir. Yoksa Ehl-i kitabın onu peygamber sayıp saymadığı konusu değildir.

Sonuç

Tevrat ve İncil'de bir peygamberin geleceği hakkında bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerin en belirginlerinden birisi gelecek olan peygamberin vasfıdır. Kur'an, İncil ve Tevrat'ta geçen bilgileri referans göstererek beklenen peygamberin Hz. Muhammed olduğunu bildirmiştir. Onun sıfatını ümmilik olarak bildiren Kur'an adını da Hz. İsa'ya atfedilen bir ifadeyle Ahmed olarak belirtmiştir. Tevrat ve İnciller'de ümmilik ifadesine karşılık gelecek bilgiler mevcuttur. Ancak Ahmed ismi üzerinde tartışmalar devam etmektedir. Müslüman âlimler İnciller'deki Faraklit ve Tevrat'taki Himda kelimelerinin Ahmed'e karşılık geldiğini iddia etmektedirler. Ayrıca onlar, Ehl-i kitabın Ahmed kelimesine delalet eden bu ifadeleri bilerek farklı anlamlara çevirdiklerini savunmaktadırlar. Farklı zamanlarda Ehl-i kitap ile Müslümanlar kendi düşüncelerinin doğruluğunu ispatlamak için karşılıklı reddiyeler kaleme almışlardır. Bu tartışmalar neticesinde Müslümanlar tarafında Ehl-i kitap âlimlerinin Hz. Muhammed'i daha çocuk iken peygamber olduğunu bildiklerine dair birçok rivayet nakletmeye başlamışlardır. Söz konusu rivayetler gelecek Peygamberi Hz. Muhammed'in fiziksel özelliklerini göz önünde bulundurarak tarif etmişlerdir. Ayrıca bu vasıfların Tevrat ve İncil'de geçtiği iddiasında bulunmuşlardır. Bunun doğal bir sonucu olarak Yahudi ve Hıristiyan din adamları, Hz. Muhammed'i peygamber olmadan önce vasıflarından dolayı tanımışlardır. Siyer ve Hadis kaynaklarında Hz. Peygamberi daha çocuk iken onun peygamber olacağını anlayan birçok Yahudi ve Hıristiyan din adamının hikâyeleri bulunmaktadır.

Söz konusu rivayetlere En'am suresinin 20. ayeti ile Bakara suresinin 146. ayeti delil olarak getirilmiştir. Bu iki ayette de Ehl-i kitabın, "kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi, onu tanıdıkları" bildirilmiştir. Söz konusu tanınmanın nasıl olduğu yönünde tartışmalar devam etmektedir. Adı geçen ayetlerin delalet ettiği şeyin bedensel işaretler olduğu yönündeki akım zaman içerisinde güçlenmiştir. Ancak ayetlerin bu bağlamda değerlendirilmesinde ihtiyatlı olunmalıdır. Çünkü En'am suresinin 20. ayeti Mekki'dir. Bu dönemde Ehl-i kitap ile Müslümanların etkileşimi yok denilecek düzeydedir. Ayetlerin nazil olduğu bağlama dikkat ettiğimizde karşımıza farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Buna göre müşrikler, bilgi düzeyinde Hz. Muhammed ile başa çıkamayınca Yahudilerden bilgi anlamında yardım istemişlerdir. Yahudiler, böyle bir peygamber ile ilgili yanlarında herhangi bir bilginin olmadığını bildirmişlerdir. Yahudilerin bu çıkışına karşılık söz konusu ayetin nazil olduğu rivayet edilmektedir.

Söz konusu ayetin tefsirinde dile getirilen en önemli dayanak Abdullah b. Selam'dan gelen rivayettir. Rivayette Abdullah b. Selam, çocuklar içerisinde

oynayan oğlunu nasıl tanıyorsa Hz. Muhammed'i de aynı şekilde tanıdığını ifade etmektedir. Ancak bu tanımın hangi sıfatlardan dolayı olduğuna dair herhangi bir izahat bulunmamaktadır. İbn Kesir'deki bilgide Abdullah b. Selam'ın ancak bir peygamberin bileceği soruları Hz. Muhammed'e sorduğu nakledilmektedir. Dolayısıyla Tevrat'ta bir peygamberin geleceğini bilen Abdullah b. Selam, vahiy almadan kendiliğinden cevap veremeyeceği soruları Hz. Muhammed'e sormuş ve aldığı cevaplar karşısında tatmin olmuştur. Onu ikna eden şey Peygamberin vahiy aldığına kanaat getirmiş olmasıdır. Zaten ayetin bağlamı da Hz. Peygamber'e gelen vahiydir. Ayrıca Abdullah b. Selam Mekke döneminde değil Medine döneminde Müslüman olmuştur. Bu ayetin onunla ilgili olma ihtimali oldukça zayıftır.

Aynı anlama gelen diğer bir bilgi ise Bakara suresinin 146. ayetidir. Bu ayet Medine döneminde nazil olmuştur. Söz konusu ayet, ilgili surenin kible değişimi bağlamındaki ayetleri içerisinde inmiştir. Bundan dolayı da yazılan ilk tefsirler konuyu kible değişimi bağlamında değerlendirmişlerdir. Belli bir zaman diliminden sonra konunun içeriğine Hz. Muhammed'in peygamberliği dâhil edilmiştir. Belli bir müddet iki ihtimal de göz önünde bulundurulmuştur. Daha sonra yazılan tefsir ve günümüz meallerin ekseriyetinde söz konusu ayetin tefsirinde kible değişiminden bahsedilmez olmuştur. Ayetin bu şekilde yorumlanmasının Ehl-i kitap ile yapılan tartışmaların etkisi olduğu kanaatindeyiz. Yalnız söz konusu ayetin Hz. Peygamber'e işaret etmediği iddiasında değiliz. Nihayetinde Hz. Peygamberin, Peygamberliği ve getirmiş olduğu ilkeler birbirinden bağımsız değerlendirilemez. Yani kible değişimi hadisesi Hz. Muhammed'in risaletiyle alakalıdır. Zaten Yahudiler, onun hak peygamber olduğunu kabul etselerdi, getirmiş olduğu hükümleri de kabul ederlerdi.

Sonuç olarak Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu bilmeleri fiziksel özelliklerinden dolayı değildi. Tam aksine getirmiş olduğu bilgilerin ancak vahiy ürünü olduğunu anladıklarından dolayı bildikleri. Fiziksel özellikler ile ilgili Tevrat, İncil ve Kur'an'da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu gruplar arasındaki tartışmalar kutsal metinlerin yorumlanmasına etki etmiştir. Her grup söz konusu metinleri kendi görüşlerini destekleyecek manaları daha fazla ön plana çıkarmıştır. Bundan ötürü En'am ve Bakara Suresi'nin ilgili ayetlerinin tefsirlerinde Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'i bazı fiziksel işaretlerden dolayı bildiğine dair olan rivayetlere ihtiyatlı yaklaşılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aldemir, H. (2010). Kur'an-ı Kerim'e Göre İhtilaf, Kitabî Yayınevi, İstanbul.
- Aldemir, H. (2012). İhtilaf Çözümleme Yöntemi Olarak Mübâhele. İnsan ve Toplum Dergisi, 1(2), 135-154.
- Aldemir, H. (2011). Vahiy Öncesi Kur'an Kıssalarının Bilinebilirliği. Dinbilimleri Journal, 11(1), (195-218).
- Apak, A. (2014). Anahatlarıyla İslam tarihi-4. Ensar Neşriyat.

- Davud, A, Muhammed In The Bible, Presidency Of Shariyah And Religious Affairs, Doha-Qatar.
- Gottheil, R. J. H. (2008), Bir Hıristiyan Bahîrâ Efsanesi, Hazırlayan: Fatımatüz Zehra Kamacı, İnkilâb Basım Yayın.
- Derveze, İ. (2013), Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, Çeviren: Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık.
- (2014), et-Tefsirü'l Hadis, Çeviren: Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Düşün Yayıncılık.
- Ferra, Ebû Zekeriya Yahya İbn Ziyad, Maani'l-Kur'an (2002) (Nşr, İbrahim Şemsuddin) Daru'l-Kutubi'l-ilmîyye.
- Hamidullah, Muhammed (2012), İslam Peygamberi, Çeviren: Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları.
- İbn Aşur, el-İmam Şeyh Muhammed Tahir ibn Aşur, Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir, Dâru Suhnun, Tunus.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişam b. Eyyüb el-Himyerî (2013), Siret-i İbn Hişam, Tercüme: Hasan Ege, Ravza Yayınları.
- İbn Ebî Hatim, Abdurrahman ibn Muhammed ibn İdris Razî (1998), Tefsirü'l-Kur'an'il-Azim, Mektebetü Nazar Mustafa el-Baz.
- İbn Ebî Zemenin, Ebû Abdullah (2002), Tefsiru'l-Kur'an-i'l-aziz muhtasar tefsiri Yahya ibn Sellam, el-Faruku'l-hadise.
- İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesar (2012), Siyer-i İbn İshak, Tercüme: M. Şafi Billik, Düşünce Yayıncılık.
- İbn Kesir, Hafız İmaduddin Ebi Feda İsmail İbn Omer b. Kesir (1998), El-Bidaye ve'n-Nihaye, (Tahkik: Abdullah b. Hasan), Merkezü'l-Buhus Darü's-Saadeti'l-Arabiyeti'l-İslamiyye.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî (2001), Kitabü't-Tabakati'l-Kebir, Tedkik: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı.
- Kaya, R. (2002). Kur'an'da Hz. Peygamberin Beşer ve Ümmi Oluşu. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11(1), 29-52.
- Kaya, R. (1994). İlahi Kitaplarda Hz. Muhammed. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6(6), 221-239.
- Maturidî, Ebû Mansur Muhammed ibn Muhammed(2004), Te'vilâtuehl-i sünne. Neşreden, Fatıma Yusuf el-Haymî, Müessesetu'r-Risale.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali ibn Habib, en-Nüket ve'l-uyun, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- el-Mevdudî, Ebu'l Âlâ, (2010) Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı, Çeviren: Ahmet Asrar, Pınar Yayınları.

- Mukatil b Süleyman, Ebu'l-Hasen, Tefsirü'l-Mukatil, (nşr. Abdullah Şahhate), Kahire.
- Öztürk, H. (14-16 Mayıs 2015). Harputlu İshak Efendi'nin Şemsü'l-Hakikasî Özelinde Hz. Muhammed'in İncil'de Müjdelmesi, Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu. 503-519, Elazığ, Türkiye.
- Özen, A. (2000). İslâm-Yahudi polemiği ve tartışma konuları. Divan 2002/2. (237-256)
- Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed (2002). el-Keşfve'l-beyan, Daruihyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr İbn Muhammed ibn Ahmed İbn İbrahim (1993). Bahru'l-Ulum, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed ibn Cerir (1998). Camiu'l-Beyan an te'viliâyi'l-Kur'an, Daru'l-fikr Beyrut.

OSMANLI DÖNEMİNDE KASTAMONU'DA FİYAT HAREKETLİLİĞİ

(M. 1703-1776-1777-1796)

Price Mobility in Kastamonu in Ottoman Period

(M. 1703-1776-1777-1796)

Murat FİDAN*

ÖZ

Bu araştırmada Osmanlı döneminde Kastamonu sancağında fiyatların seyri incelenmiştir. XVIII yüzyıl başlarında ve aynı yüzyılın sonlarında Kastamonu sancağında devletin resmi olarak belirlemiş olduğu narh seviyeleri Kastamonu Şer'iyeye Sicillerine göre ortaya konulmaktadır. Emtiaların fiyatlarının belirlenmesi, resmi belge niteliği taşıdığı için Şer'iyeye Sicillerinde kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlar Kastamonu sancağında emtiaların fiyatlarını belirlemektedir. Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda ortaya çıkan siyasi ve askeri gelişmeler iç ve dış istikrarsızlığa neden olmuştur. Osmanlı ülkesindeki bu gelişmeler, paranın değerinin düşmesine, buna karşılık fiyatların yükselmesine, kısacası yüksek enflasyona yol açmıştır. Kuşkusuz bu durumdan Kastamonu sancağı da etkilenmiştir. Kastamonu sancağında XVIII. yüzyıl içerisinde fiyatların oldukça istikrarsız bir tablo arz ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kastamonu, Fiyatlar, Narh, Emtia, XVIII. Yüzyıl

ABSTRACT

In this study the course of prices in Kastamonu province in the Ottoman period were analyzed. In the early eighteenth century and at the end of the same century has determined Kastamonu as the official state levels in Kastamonu the province officially been revealed according to Court Records. To have the quality of official documents that have been recorded in the Court Records. This record is to determine the price of the commodity in the province of Kastamonu. In the XVII century in the Ottoman Empire the political and military developments occurred has led to internal and external instability. These developments the Ottoman territory, the decrease in the value of money, whereas the price of increase in short, has led to high inflation. Undoubtedly, this situation has also affected the province of Kastamonu. Prices in in In the XVIII century in the province of Kastamonu seems to have quite an unstable table supply.

Keywords: Kastamonu, Price, Monetary, Commodities, XVIII. Century

* Yrd. Doç Dr. Murat FİDAN Kastamonu Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi

** Bu çalışma I. Uluslararası Abana Sempozyumu Geçmişten Günümüze Kastamonu / Kent-Kültür-Kimlik sempozyumuna sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

KASTAMONU SANCAĞI VE NARH KAYITLARI

Osmanlı Devleti'nin iktisadî ve stratejik bakımdan önemli bir sancağı olan Kastamonu, Antik dönemde “Paphlagonia” adıyla anılmış ve 9. yüzyıldan başlayarak iki Türk beyliğine başkentlik yapmış, Osmanlı döneminde ise Anadolu Eyaleti'nin kaza ve sancak merkezlerinden biri olmuştur (Şahin, 2001: 55; Yaman,1935: 175-176)

Çalışma konusunu oluşturan 18. yüzyıl başları ile aynı yüzyılın sonlarında Kastamonu'da fiyat hareketliliği, Kastamonu Şer'iyeye sicillerinden elde edilen verilere dayanmaktadır. Genel itibari ile Şer'iyeye Sicilleri Osmanlı tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. Yerel tarih araştırmalarında kullanılabilecek en kapsamlı kaynaklar içerisinde yer alan bu siciller, bölgenin tarihi, iktisadî ve sosyolojik özelliklerini ortaya koymak açısından oldukça önemli veriler içermektedir. Osmanlı Devleti, üreticilerin kaliteli ürünler üretmeleri, halkın refahının temini amacıyla fiyatların kontrolünü sağlamaya yönelik olarak fiyat tespitlerini yani “Narh”ı bu sicillere kaydetmişlerdir.

Narh, lügatte çarşıda, pazarda satılan mal veya hizmet fiyatlarında devletçe tespit edilen üst sınır anlamına gelmektedir (Develioğlu, 1993: 807; Akyüz, 1994: 3). Bir başka deyişle narh, ürünler ile ilgili fiyatların başıboş bir şekilde belirlenmesini önlemek için alınan bir tedbirdir. İslami geleneğe İhtisab müessesesi (Kazıcı, 1987: 15; Kavakçı, 1975: 65-135; Öztürk, 1991: 888) içinde “çarşı ile pazardaki hayatın nizamını sağlama” prensibine bağlı olarak karşımıza çıkan narh uygulamasına, Osmanlı devleti her zaman ve her yerde aynı titizlikte olmasa da büyük hassasiyet göstermiştir (Kütükoğlu, 2006: 390-391; Erdoğan, 1990: 133).

FİYAT ARTIŞLARININ SEBEPLERİ VE NARH FİYATLARININ TESPİTİ

Ürünler için yeni fiyat ayarlamaları Osmanlı devletinde farklı nedenlerle yapılmıştır. Osmanlı para birimi olan gümüş sikkenin¹² içindeki gümüş miktarının giderek azalması mal değerinin zaman zaman çok yüksek oranlarda artışına yol açmıştır. Bunun sonucunda devlet duruma müdahale ederek sikkeyi yeniden ayarlaması üzerine bütün mal ve hizmet fiyatları yeniden tespit edilmiştir. Ayrıca Ramazan ayının başlangıcında, sefer ve savaş zamanlarında, kuraklık, aşırı yağışlar, şiddetli kış şartları ile oluşan kıtlık ve tabii afetler sonrasında veya mevsimlerin etkilerine göre piyasaya arz edilen mal miktarının azalması / çoğalmasına veya talebin azalması / çoğalmasına bağlı olarak ürün fiyatlarındaki artış veya azalışa göre yeni fiyat tespitleri yapılmıştır. Ayrıca esnafın arasındaki haksız rekabetin esnaflık kurumuna ve işleyişine verebileceği zararları önlemek için de fiyat belirlenmesinde devlet tekeli etkili rol oynamıştır.

¹² 1326 yılında Orhan Bey adına kestirilen ve 1, 5, 10 akçelik birimleri olan Gümüş akçe, XVII. yüzyılın sonuna kadar temel Osmanlı para birimi olma özelliğini korumuştur. Bkz. Ali Akyıldız, “Para”, TDVİA, C. 34, İstanbul 2007, s. 163-166

Narh verilirken halkın menfaati ön planda tutulmak kaydıyla, ilgili esnafın bugünkü oda başkanları konumunda olan kethüdâ ve yiğitbaşları ile yörenin âyan ve eşraflarıyla kadı görüşerek onların da fikirlerini alırdı. Gerekli durumlarda narh verilecek üründe kullanılacak ham madde miktarları alanında uzmanlaşmış kişiler olan çeşniciler tarafından tespit edilir ve fiyat buna göre oluşturulurdu. Ancak kadılık makamı sikke ayarlamalarından sonra yapılan düzenlemelerde piyasada satılan mal çeşitlerinin pek fazla oluşuna bağlı olarak belli başlı malların fiyatlarını belirlemekteydi. Diğer ürünlerin fiyat tespitleri ilgili esnafın oda başkanlarına bırakılırdı (Kütükoğlu, 1993: 108; Kütükoğlu, 1978: 1-2). Belirlenen yeni ürün fiyatları halka ilan edilirdi.

Narh belirlenirken esnafın kanunî kârı da dikkate alınmaktaydı. Bu kar ihtisab kanunnâmelerinde “ona onbir” şeklinde ifade edilen % 10 oranındaydı (Akgündüz, 1990: 378-380). Ancak mahsulün veya mamulün cinsine ve elde edilmesi için gerekli hammadde ve emeğin cins ve miktarına göre bu oran değişebilmiştir (Ergenç, 1995: 104; Kuzucu, 2006: 44).

Kadıların narh verme ve narh kontrolü vazifeleri XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Kadı sicillerine kaydedilen narh kayıtları 1856’dan itibaren kaydedilmemiştir. Bu tarihten itibaren ekmek hariç diğer maddeler üzerindeki narh kaldırılmış ve fiyatlar serbest piyasada belirlenmeye bırakılmıştır.

KASTAMONU SANCAĞI NARHLARI VE DEĞERLENDİRMESİ

Kastamonu sancağının XVIII. yüzyıl başında ve aynı yüzyılın sonlarında temel gıda ve ihtiyaç maddelerine verilen fiyatları gösterir listeler incelendiğinde, çok çeşitli gıda ve ihtiyaç maddelerinin bulunduğu görülmektedir. 1703 tarihine ait narh listesinde 59 ürün bulunmaktadır. Bu ürünlerin ağırlık ölçüsü olarak bazen kıyye¹³, direm¹⁴, batman¹⁵ ve sehim kullanılırken bazen ise adet kullanılmıştır. Ürünler listesinde ürünün değerini belirtmek için akçe¹⁶ anlamında meblağ kullanılmıştır¹⁷. Bazı ürünler ise sadece isim olarak belirtilmiş, herhangi bir fiyat belirtilmemiştir. Ürün hakkında fiyatın belirtilmemiş olması o ürünün fiyatının piyasa şartlarına göre belirlenmesi anlamına geldiği düşünülmektedir.

¹³ Kıyye: okka, 400 dirhem Bkz. Develioğlu, a.g.e., s. 519; Kıyye = 1,282 gr. ile 945 gr. arasında yöreden yöreye değişkenlik gösteren bir ağırlık ölçü birimidir. Bkz. Celal Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, C. III, MEB, İstanbul 1943, s. 1561

¹⁴ Direm = Dirhem: Bir okkanın 400’de biri Bkz. Develioğlu, a.g.e., s. 188; Dirhem = 3,148 gr. ile 3,207 gr. arasında yöreden yöreye değişkenlik gösteren bir ağırlık ölçü birimidir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, İstanbul 1983, s. 454

¹⁵ Batman: 2-8 okka arasında değişen ağırlık ölçü birimi. Anadolu’da Batman = 7,69767 kg’dır. Bkz. Cengiz Kallek, “Batman”, **TDVİA**, C. 5, İstanbul 1993, s. 199-200

¹⁶ Akçe: Osmanlıların ilk gümüş para birimi ve ilk sikkesi. Bkz. Halil Sahillioğlu, “Akçe”, **TDVİA**, C. II, İstanbul 1989, s. 224-227

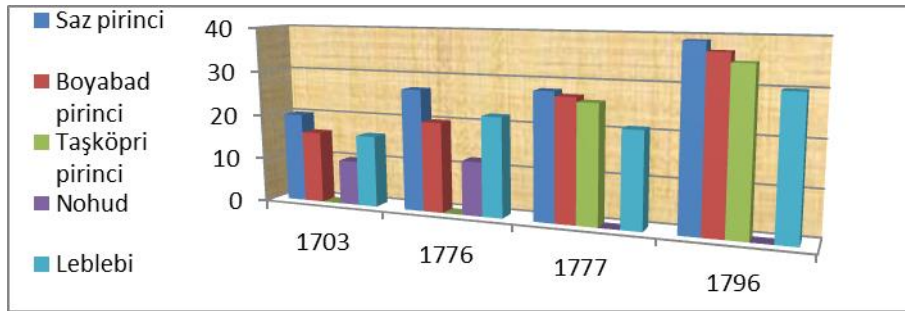
¹⁷ Meblağ: para, akçe Bkz. Develioğlu, a.g.e., s. 592; Kastamonu sicilinde akçe anlamında kullanılmıştır (KŞS, 60-1)

Aynı yüzyılın son çeyreğinde ise 1776 tarihinde 78 adet ürün, 1777 tarihinde 49 adet ürün; yüzyılın sonunda ise 1796 tarihinde 40 adet ürün listelenmiştir. Toplamda ise 122 adet temel gıda ve ihtiyaç maddelerine verilen fiyatlar ekte liste halinde verilmiştir.

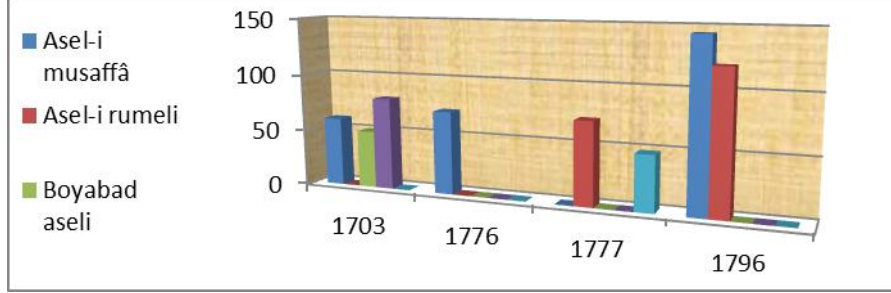
Kastamonu narh karşılaştırma listelerinde hububat temel ürünlerinden olan buğday ve arpa fiyatları yer almamıştır. Ancak, hububat içerisinde pirinç ve nohut listelerde karşımıza çıkmaktadır. Pirinç, çeşitli türler adı altında ayrı ayrı listelenmiştir. Saz, Boyabad ve Taşköprü pirinci üç ayrı türün fiyatları verilmiştir.

Saz pirinci ve Boyabad pirinci, yüzyılın başında olduğu gibi yüzyıl ortası ve sonunda da fiyatlandırılmıştır. Saz pirincinin Boyabad pirincine göre fiyatının 2-4 akçe daha fazla olduğu görülmekle birlikte 1777 ve 1796 yıllarında bu iki ürün arasındaki fiyat farkının azalması söz konusudur. 1703 narhında Saz pirinci 20 akçe iken Boyabad pirinci 16 akçedir. Bu tarihte Taşköprü pirinci için narh verilmemiştir. 1777 ve 1796 tarihlerinde her üç pirinç türüne ait fiyat kayıtları dikkat çekmektedir. 1777 ve 1796 tarihlerinde bu üç ürün arasında sadece 2 akçelik farklar ile fiyatlandırılmıştır. Yüzyılın başı ile diğer tarihler arasında pirinç fiyatlarında gözle görülür bir artışın varlığı dikkat çekmektedir.

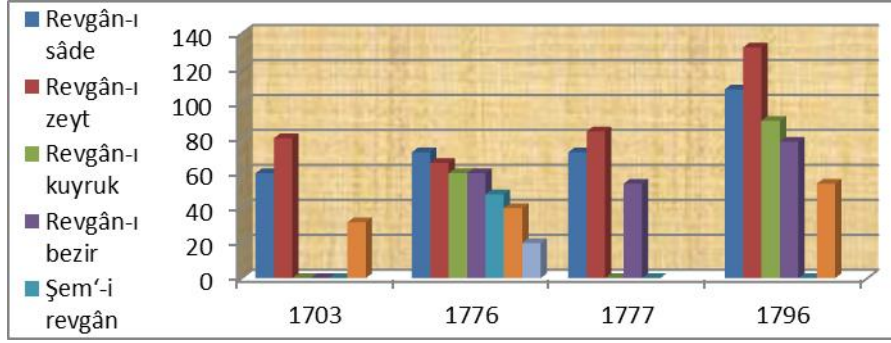
Nohut fiyatı 1703 ve 1776 tarihinde verilmemişken 1777 ve 1796 tarihinde nohut için de narh verilmiştir. Ancak, 1703 ve 1776 tarihlerinde Nohut'tan mamul Leblebi için fiyatlar verilmiştir.

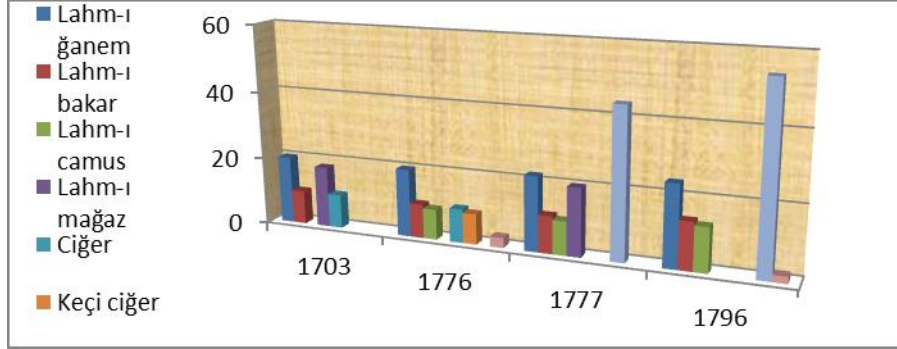
Bal 1703 tarihinde Asel-i musaffa (Süzme Bal), Boyabad balı ve bal (petekli bal) olmak üzere üç çeşit olarak verilmiştir. Petekli bal 80 akçe iken süzme balın 60 akçe olduğu görülmektedir. Boyabad balı ise 50 akçe ile diğer bal çeşitlerine göre daha düşük bir fiyattadır. Bu tarihte Rumeli balı fiyatlandırılmamıştır. 1776 tarihinde sadece süzme bal fiyatı verilmiştir. 1777 ve 1796 tarihlerinde Rumeli balı fiyatlandırılmış, ama süzme bal fiyatı verilmemiştir. 1796 tarihinde süzme bal fiyatı 144 akçe iken Rumeli balı 120 akçe ile narh verilmiştir. Yüzyılın sonuna gelindiğinde fiyat artış oranının % 140'a ulaştığı görülmektedir.

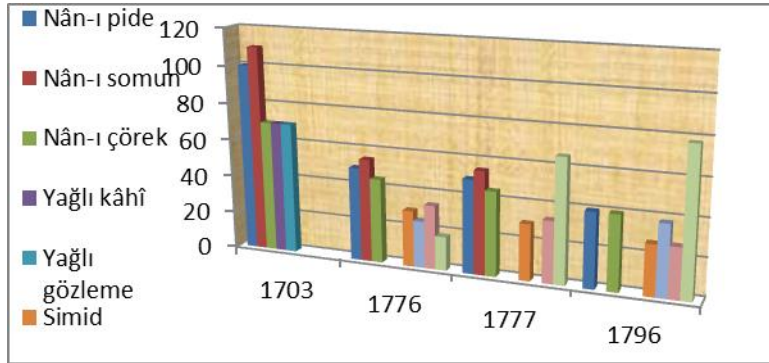
Kastamonu narh listelerinde yağ ürünleri Revgân-ı sâde (Sade yağ), Revgân-ı zeyt (Zeytinyağı), Revgân-ı kuyruk (Kuyruk yağı), Revgân-ı bezir (Keten yağı) ve Şem'-i revgân (Mum yağı) olarak 5 çeşit olarak yer almıştır. 1703 tarihinde sade yağ 60 akçe, zeytin yağı ise 80 akçe olarak fiyatlandırılmıştır. 1776 tarihinde 5 ürününe de narh verilmiştir. Bu tarihte 66 akçe olan zeytinyağı fiyatı 72 akçe olan sade yağ oranla bir düşüşte olduğu gibi 1703 tarihine göre ise % -17,5 oranında bir düşüş göstermiştir. 1776 tarihinde Kuyruk yağı ile Keten yağı 60 akçe ile aynı fiyata sahip iken 1796 tarihinde kuyruk yağı 90 akçe, Kendir yağı ise 78 akçe ile yükselmiştir.

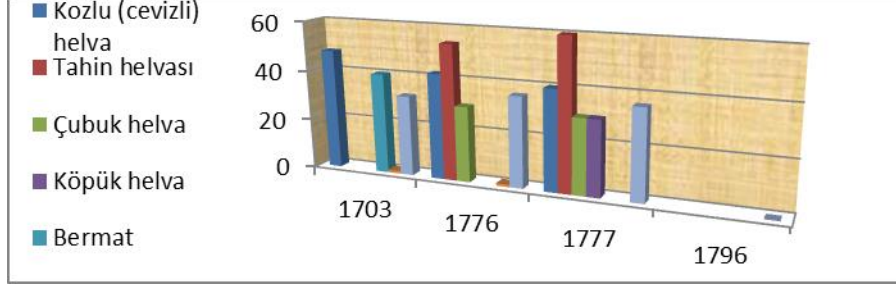
Kastamonu narh listesinde hayvan eti ve hayvansal ürünler için fiyatlar belirlenmiştir. Koyun, İnek, Camus ve Keçi eti fiyatları ile Ciğer, Mumbar ve Kellepaça fiyatları dikkat çekmektedir. 1703 tarihinde 20 akçe ile koyun eti diğer hayvan etlerine göre daha pahalı bir et konumundadır. Bu tarihte keçi eti 18 akçe, inek eti ise 10 akçedir. Koyun eti ile inek eti arasındaki fiyat farkı % 50 oranında bir fazlalık göstermektedir. 1776 tarihinde Camus eti 9 akçe ile 10 akçe olan inek etinden de düşük fiyattadır. 1703-1776 tarihlerinde koyun ve inek eti fiyatları aynıdır. 1703-1796 tarihleri arasında koyun etinde % 20 lik bir artış var iken bu oran inek etinde % 40 olmuştur. Bir çeşit et yemeği olan Biryani fiyatları 1777'ye oranla 1796 tarihinde % 22,7'lik bir artış göstermiştir.

Un ve unlu mamuller Kastamonu narh listelerinde oldukça çeşitli oldukları görülmektedir. Dakik (un) 1776 batmanı 18 akçe iken 1777 tarihinde % 266,7 lik bir artış göstermiştir. 1796 tarihinde ise bu oran % 333 oranında bir artışa ulaşmıştır. Unlu mamuller arasında yer alan somun 1703 tarihinde 110 dirhemi 1 akçe iken pide ise 100 dirhemi 1 akçe olmuştur. Buna göre somunun pideye göre daha pahalı olduğu görülmektedir. Bunun sebebinin ise iki ürün arasındaki kalite farkı olduğu düşünülmektedir. Bu tarihte Çörekli ekme, Yağlı kâhi ve Yağlı gözlemenin fiyatlarının aynı olduğu görülmektedir. Yüzyılın sonlarına doğru unlu mamul fiyatlarında bir düşüş trendi söz konusudur.

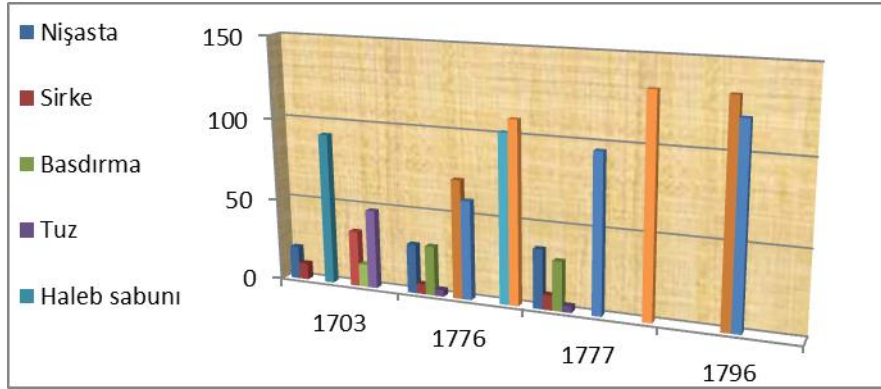

Günümüzde de Kastamonu ile birlikte anılan helva ve tatlı mamulleri fiyat listelerinde yerini almıştır. Cevizli helva fiyatının 1703 tarihine göre bir düşüş trendinde olduğu görülmektedir. 1703 tarihinde 28 akçe olan Cevizli helva fiyatının 1777 tarihinde % 17'lik bir düşüş ile 40 akçeye gerilemiştir. Tahin helva fiyatının ise bir artış içinde olduğu görülmektedir.

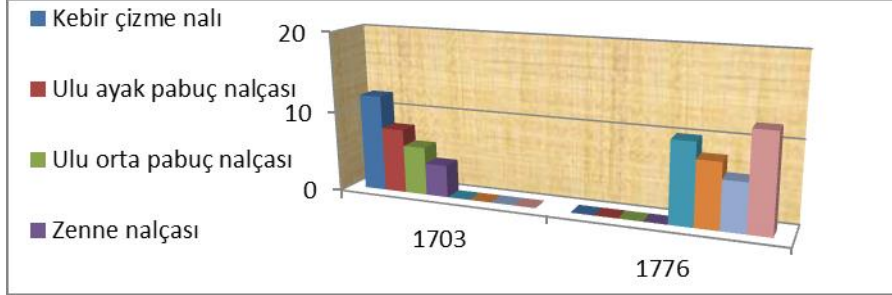

Narh listelerinde birden fazla sabun çeşidi vardır. Kastamonu üretimi olduğu anlaşılan Araç Sabunu ve Kara sabunun yanı sıra İzmir, Girid ve Halep sabunları Kastamonu dışından getirilen sabun çeşitleridir. 1703 tarihinde Halep sabunu 92 akçe iken Araç sabunu 34 akçe, Kara sabun ise 14 akçedir. Girid sabunu, sabun çeşitleri içinde diğerlerine göre daha pahalı ve bir artış tirendi içindedir.

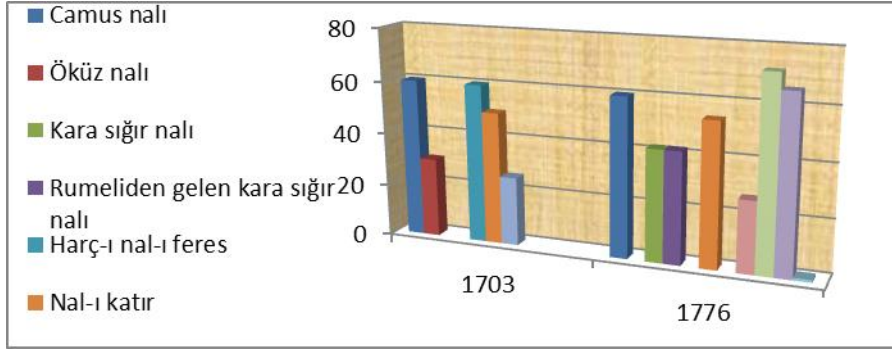
Nişasta 1703 tarihinde 20 akçe iken 1776 tarihinde % 50 lik bir artış ile 30 akçeye çıkmıştır. 1777 tarihinde ise bu oran % 80'e çıkarak 36 akçe olmuştur. Bastırma fiyatlarında bir değişim söz konusu değildir. Adana pamuğunun Aydın pamuğuna göre fiyatı daha yüksektir. Aydın pamuğu 1776 tarihinde 102 akçedir. Aynı tarihte Adana pamuğu 110 akçedir. Bir yıl sonra 1777 tarihinde Adana pamuğu % 20lik bir artış ile 132 akçeye çıkmıştır.

Ayakkabı nalçası, hayvanlar için kullanılan nal ve inşaat işlerinde kullanılan çivi ve mih Kastamonu narh listelerinde oldukça fazla çeşitte yer almıştır. Çizme nalçasının diğer kadın ve erkek ayakkabıları nalçasına göre daha pahalı olması söz konusudur. Nalça çeşitlerinin 1703'e göre 1776 tarihinde daha fazla çeşitlilikte olduğu görülmektedir. Fiyatların ise bir artış içerisinde olduğu dikkat çekmektedir.

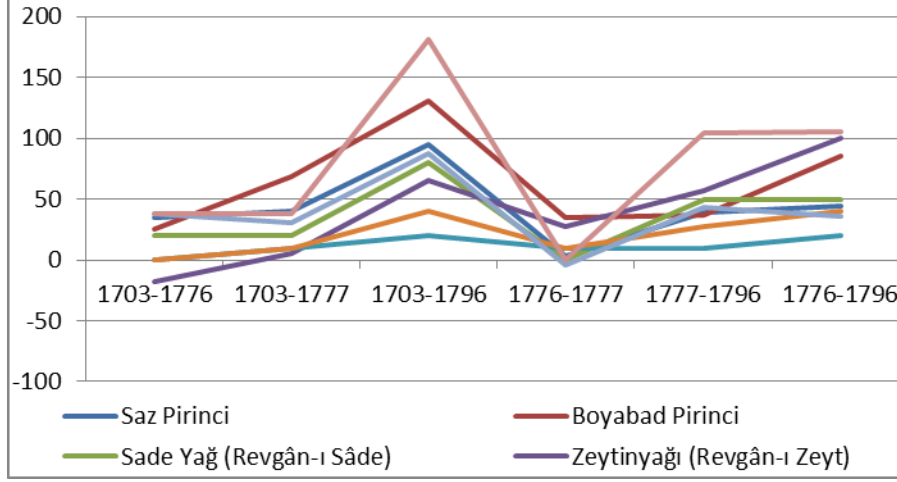

Nal çeşitliliği bakımından zengin olan Kastamonu narh listesinde Camus, Öküz, Sığır, Katır ve Merkep nalları için fiyatlar belirlenmiştir. Camus nalı diğer hayvan nallarına göre pahalıdır. Bu ürün gurubunda fiyatların 1703-1776 yılları arasında fazla bir değişkenlik göstermediği anlaşılmaktadır.

Narh listelerinden anlaşılacağı üzere Kastamonu tarım ve hayvancılık alanlarında kendisine yetebilen bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ilde yetiştirilen Boyabad, Tosya ve Taşköprü pirincinin hem kendi ihtiyacını karşılaması hem de diğer illerin ihtiyacına karşılık vermeye çalışması söz konusu olmuştur. Sebze ve meyve üretimi önemli bir konum göstermektedir. Zeytinyağı ve sabun üretiminin varlığı oldukça dikkat çekicidir. Zira bölgenin günümüz iklim şartları dikkate alındığında ılıman bir iklime ihtiyaç duyan zeytin üretimi için uygun koşullar oluşturmamaktadır. Helva ve ayakkabıcılık alanında da ürün çeşitliliğinin varlığı güçlü bir üretim potansiyeline işaret etmektedir.

XVIII. yüzyıl içerisinde Kastamonu'daki fiyat dalgalanmalarında ülke içindeki para düzenlemelerinin çok bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu dalgalanmalarda daha ziyade ticari şartların, nüfusun, savaşların ve üretim-tüketim ilişkisinin etkilerinin olduğu düşünülmektedir. Örnek olarak alınan bazı ürünlerin yıllara göre yüzdelik artış-azalış oranları incelendiği zaman bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. 1703-1776 ve 1703-1777 tarihleri arasında fiyatlarda değişim sınırlı oranda olmuştur. Ancak 1703-1796 tarihleri arasında dikkat çekici bir yükselişin olduğu görülmektedir. 1776-1777 tarihleri arasında kısmi bir düşüş olmakla birlikte 1776-1796 tarihleri arasında da artış eğilimi söz konusudur.

SONUÇ

Bu çalışmayla genel itibariyle XVIII. yüzyıl Kastamonu'nun fiyat hareketleri ve buna bağlı olarak iktisadi yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Osmanlı devletinin genelinde uygulanan narh sisteminin Kastamonu uygulaması olan narh listeleri, devletin serbest piyasa koşullarında mal arzının değişik sebeplerle kısıtlı olduğu dönemlerde kıtlığı ve karaborsacılığı önlemeye çalışmasının, halkın enflasyonist baskılar ortamından korunmasının, yaşam standardının ve alım gücünün yükseltilmesinin ve üretimin artırılma çabasının bir yansımasıdır. Aslında narh uygulaması ilk bakışta tekelci bir devlet anlayışını ve serbest piyasa şartlarının olmadığı bir uygulama gibi görünmektedir. Ancak bu uygulamanın Osmanlı devletinin kadim iktisadi politikası ile uyumlu olduğu da bir gerçektir. Gerçekten de serbest piyasa ortamının olmadığı, rekabet marjlarının farklılık gösterdiği piyasalarda, serbest piyasa ortamını oluşturmak, üreticiyi ve özellikle tüketiciyi korumak için narh uygulaması bir zarureti ifade etmektedir. Narh uygulaması ile devlet, olağan ve olağanüstü durumlarda piyasayı kontrol etmeye çalışmıştır.

Kastamonu narh listelerinden de anlaşılacağı üzere halkın üretim ve tüketiminde kullanılan bütün ürünler bu listelerde yer almamıştır. Birçok ürün piyasa şartlarına bırakılarak fiyatların serbestçe belirlenmesine imkan hazırlanmıştır. Listelerde yer alan bazı ürünler fiyat yazılmadan bırakılması bunun bir göstergesi konumundadır. Zaman zaman ise yıl içindeki şartlara bağlı olarak ürün fiyatlarında yeni ayarlamalara gidildiği de görülmektedir.

Çalışmamıza konu olan Kastamonu fiyat hareketinin incelenmesi ile Osmanlı devletinin içinde bulunduğu ve Lale devri olarak adlandırılan ortamın Kastamonu'nun iktisadi yapısına, halkın alım gücüne etkilerine ve üretim durumunun anlaşılmasına katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifade ile bu

dönem içerisinde halkın tüketimine sunulan gıda ve ihtiyaç maddelerinin cinsleri ile fiyatları ve süreç içerisindeki değişimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerine (Gaziantep, Harput, Ankara, İstanbul gibi) göre narh listelerinde çok fazla çeşitlilikte ürünler için fiyat belirlenmesi yapılmıştır. Kastamonu'nun narh listelerinin hemen hemen İstanbul narh listeleri kadar olması bu şehrimizin geçim standardı açısından diğer Anadolu şehirlerine göre daha yüksek bir pozisyonda olduğunu göstermektedir. Bu durumun ilde yapılan tarımsal üretimin yanında doğudan gelen ve İstanbul'a giden canlı hayvan ticaret güzergahı üzerinde bulunması ile Sinop limanı hinterlandı içerisinde yer alması, gemi inşası gibi faktörlerin rolü olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede Kastamonu halkının bir ürünün birden çok çeşidini hem Kastamonu üretimi hem de Kastamonu dışından gelenleri bütçesine göre satın alabilme imkanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Un ve unlu mamullerdeki, meyve-sebzedeği, et ve et ürünlerindeki, ayakkabı ürünlerindeki çeşitlilik bunun bir göstergesi konumundadır.

İktisadî açıdan oldukça önemli olan Kastamonu narh listeleri aynı zamanda devletin ekonomik yapısının ve para tarihinin kronolojik olarak ortaya çıkarılmasının yanı sıra ilin esnaf yapısının ortaya konulmasına, halkın yaşam tarzı ve standardının belirlenmesine yardımcı olabilecek bir konumdadır.

KAYNAKÇA

- Kastamonu Şer'iyye Sicilleri: 422/12, 470/60, 480/70
- Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. I, İstanbul: Fey Yayınları 1990
- Akyıldız, Ali, "Para", **TDVİA**, C. 34, İstanbul 2007, s. 163-166
- Akyüz, Davut, **İslam İktisadında Narh**, İzmir 1994
- Arseven, Celal Esad, **Sanat Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul: MEB 1943
- Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Yayınevi, Ankara 1993
- Erdoğan, İsmail, "Osmanlı İktisadî Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme", **OTAM**, S:11, Ankara 1990, ss. 123-145
- Ergenç, Özer, **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya: Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihiğine Katkı**, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995
- Kallek, Cengiz, "Batman", **TDVİA**, C. 5, İstanbul 1993, s. 199-200
- Kavakçı, Yusuf Ziya, **Hisbe Teşkilatı**, Ankara 1975
- Kazıcı, Ziya, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi**, İstanbul 1987

- Kuzucu, Serhat, “123 Numaralı Antep Şer ‘iye Sicili Bağlamında 1766–1768 Tarihleri Arasında Antep’in İdari ve Sosyal Yapısı Üzerine Bir İnceleme”. **Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi**: 39-54, Ankara 2006
- Kütükoğlu, Mübahat S., “1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul’da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, C. IX, İstanbul 1978, s. 1-86
- , **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul 1993
- , “Narh”, **TDVİA**, C. 32, İstanbul, ss. 390-391
- Öztürk, Mustafa (1991), **Bellekten**, Sayı: 212, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, Ankara 2006, ss. 87-100
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, İstanbul 1983
- Sahillioğlu, Halil 1989, “Akçe”, **TDVİA**, C. II, İstanbul, ss. 224-227
- Yaman, Talat Mümtaz, **Kastamonu Tarihi I: “XV inci Asrın Sonlarına Kadar”**, İstanbul 1935

EK. ÜRÜNLER VE YILLARA GÖRE DEĞİŞİM LİSTESİ

Ürün İsimleri	1703		1776		1777		1796		1703- 1776	1703- 1777	1703- 1796	1776- 1777	1777- 1796	1776- 1796
	kıyye	meblağ	kıyye	meblağ	kıyye	meblağ	kıyye	meblağ	% değişim	% değişim	% değişim	% değişim	% değişim	% değişim
Saz Pirinci	1	20	1	27	1	28	1	39	35	40	95	3,7	39,3	44
Boyabad Pirinci	1	16	1	20	1	27	1	37	25	69	131	35,0	37,0	85
Sade Yağ (Revgân-ı Sâde)	1	60	1	72	1	72	1	108	20	20	80	0,0	50,0	50
Zeytinyağı (Revgân-ı Zeyt)	1	80	1	66	1	84	1	132	-17,5	5	65	27,3	57,1	100
Koyun Eti (Lahm-ı Ganem)	1	20	1	20	1	22	1	24	0	10	20	10,0	9,1	20
İnek Eti (Lahm-ı Bakar)	1	10	1	10	1	11	1	14	0	10	40	10,0	27,3	40

166 / Murat FİDAN

Leblebi	1	16	1	22	1	21	1	30	37,5	31	88	-4,5	42,9	36
Fındık	1	16	1	22	1	22	1	45	37,5	38	181	0,0	104,5	105
Süzülmüş Bal (Asel-i Musaffâ)	1	60	1	72	1	---	1	144	20		140			100
Ham kuyruk	1	32	1	40			1	54	25		69			35
Pekmezli/Şekerli Macun (Ağda)	1	32	1	36	1	36			12,5	13		0,0		
Nişasta	1	20	1	30	1	36			50	80		20,0		
Sirke	1	10	1	6	1	9			-40	-10		50,0		
Keten Yağı (Revgân-ı Bezir)			1	60	1	54	1	78				-10,0	44,4	30
Erkek Manda Eti (Lahm-ı Câmûs)			1	9	1	10	1	13				11,1	30,0	44
İzmir Sabunu			1	60	1	96	1	120				60,0	25,0	100

Zeytun			1	30	1	27	---	---				-10,0		
Torba İnciri			1	36	1	36						0,0		
İslambol Kuru Üzüm			1	26	1	28						7,7		
Osmancık Üzümü			1	22	1	26						18,2		
Yeşil Soğan			1	2	1	4						100,0		
Basdırma	1		1	30	1	30						0,0		
Tuz	1		1	4	1	4						0,0		
Adana Pamuğu (Penbe-i Adana)			1	110	1	132						20,0		
Cevizli Helva (Kozlu helva)	1	48	1	42	1	40			-12,5	-17		-4,8		
Tahin Helvası			1	54	1	60						11,1		

168 / Murat FİDAN

Çubuk Helva			1	30	1	30						0,0		
Taşköpri Pirinci			---	---	1	26	1	35					34,6	
Rumeli Balı (Asel-i Rumeli)	1	---			1	72	1	120					66,7	
Tavada Az Suda Pişirilip Kızartılan Et Kebabı (Biryan)					1	44	1	54					22,7	
Nohud	1	10	1	12	---	---			20					
Ciğer		10	1	10	---	---	---	---	0					
Bir Baş Ayağıyla		2		6					200					
Tahta Çivisi (Badavra Eenseri)	1	66	1	60					-9,1					
Keçi Eti (Lahm-ı Mağaz)	1	18	---	---	1	20				11				

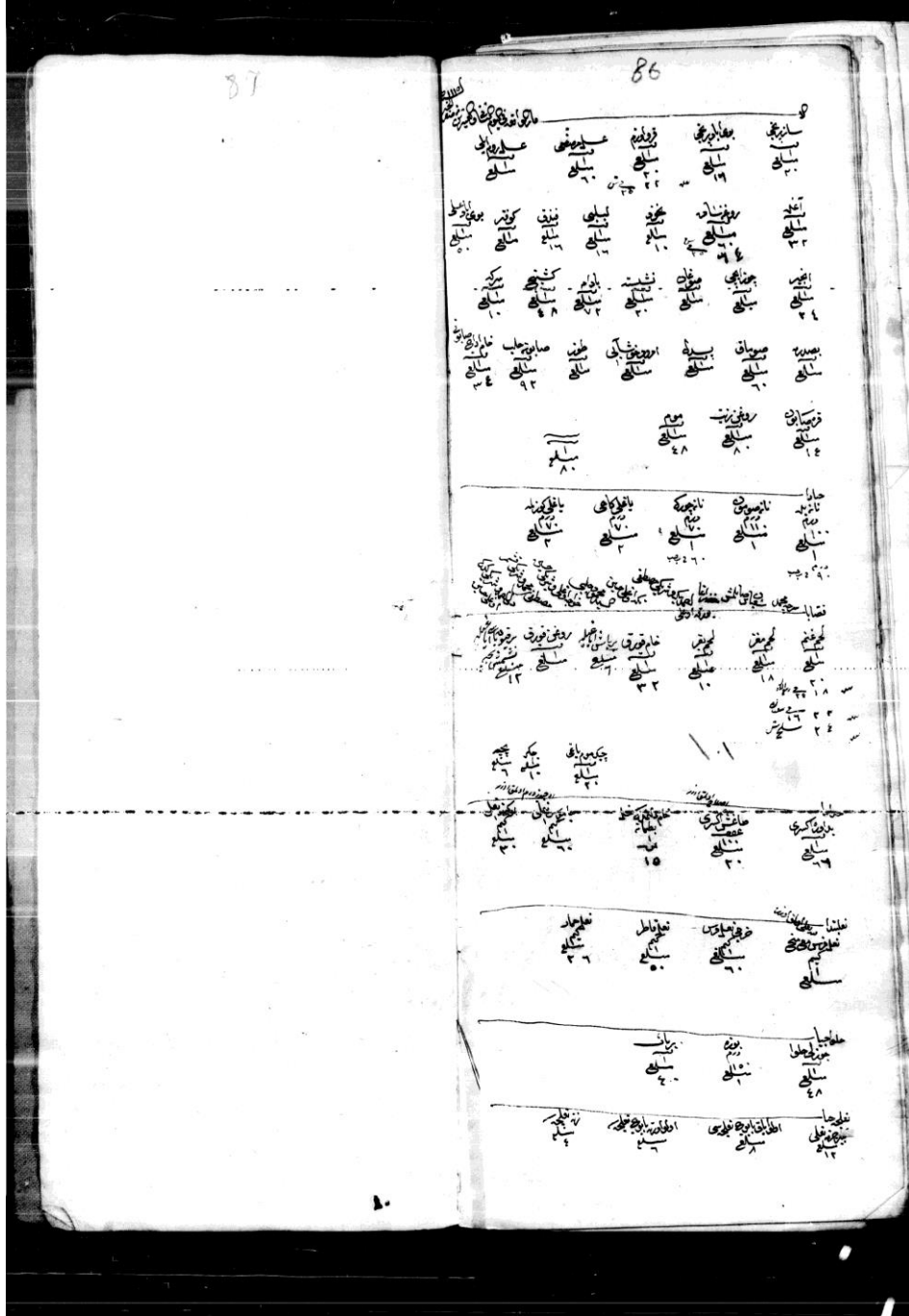
Mum Yağı (Şem’-i Revgân)			1	48										
Kalem İnciri			1	36	1	---								
Sahil Elması			1	8										
Armut			1	6										
Kavun			1	4										
Esravrem ?			1	8										
Kuru Soğan			1	4										
Aydın Pamuğu (Penbe-i Aydın)			1	102	---	---								
Keçi Ciğer			1	9										
Küçük İç Yağı (Sağır İç Yağı)			1	20			1	---						

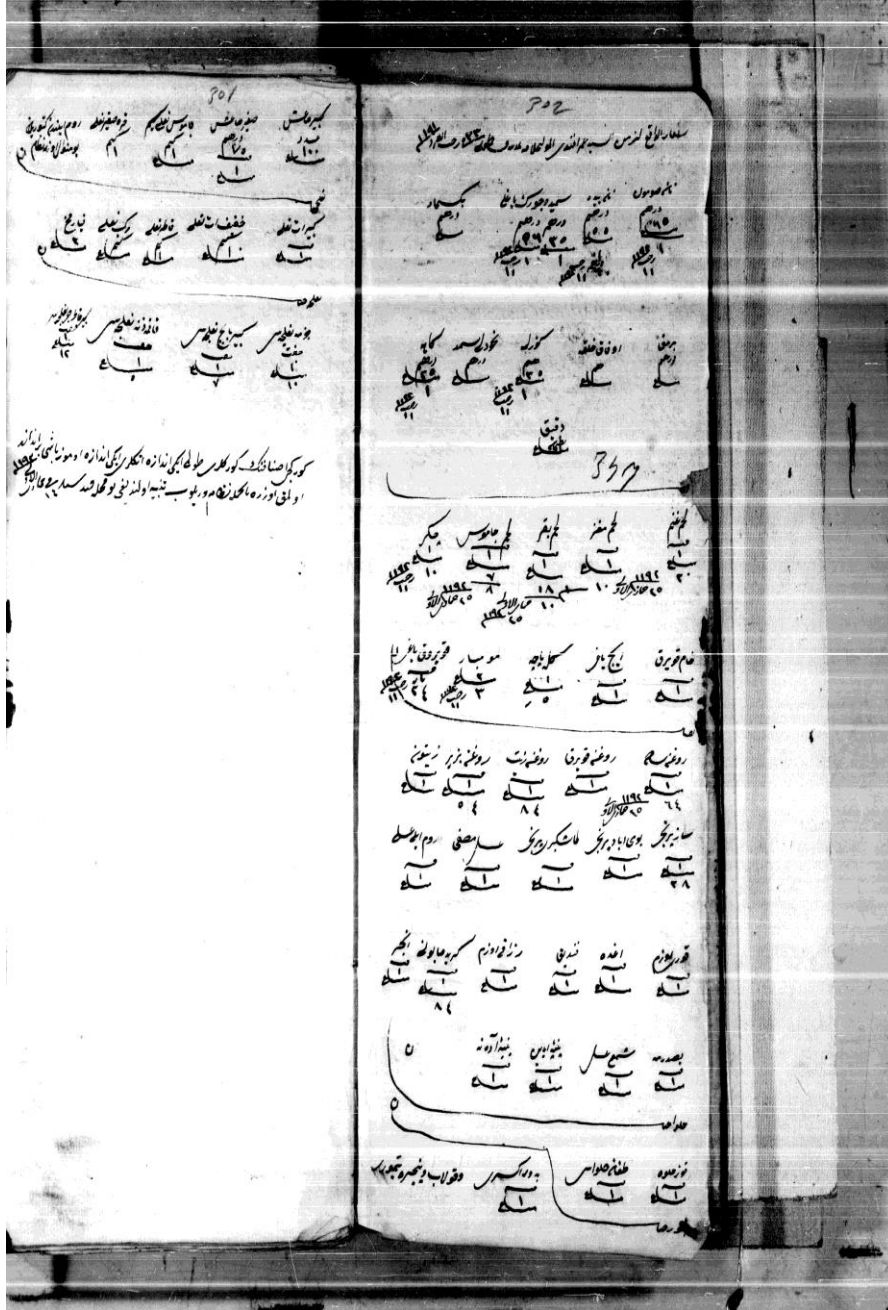
Güfter	1													
Taşköprü İğdesi							1	---						
Yerli İğdesi							1	---						
Soğan	1	---					1	---						
Pesdil	1													
Kelle							---	---						
Kuzu Eti (Lahm-ı Kuzu)							1	---						
	direm	meblağ	direm	meblağ	direm	meblağ	direm	meblağ						
Nân-ı Pide	100	1	50	1	50	1	40	1	-50	-50	-60	0,0	-20,0	-20
Nân-ı Somun	110	1	55	1	55	1			-50	-50		0,0		
Nân-ı Çörek	70	1	45	1	45	1	40	1	-35,7142	-36	-43	0,0	-11,1	-11

174 / Murat FİDAN

									8					
Simid			30	1	30	1	27	1				0,0	-10,0	-10
Gözleme			34	1	100	3	27	1				194,1	-73,0	-21
Katmer ve Kâhî			25	1			38	1						52
Boza	150	1	300	1					100					
Yağlı Kâhî	70	2												
Yağlı Gözleme	70	2												
Nohudlu Simid ve Cevizli Simid			30	1										
Ufak Halka			80	3	---	---								
Yağlı Çörek ve Barmak ve Kete			80	3										
			batman	meblağ	batman	meblağ	batman	meblağ						

Dakik			1	18	1	66	1	78				266,7	18,2	333
					kıyye	meblağ	direm	meblağ						
Ev Somunu					1	7	50	1						
	aded	meblağ	direm	meblağ										
Kebir Sağış	100	20	150	25					25					
Sağır Sağış aded 100			70	13										
	batman	semen												
Ham Delinmeğe Nal	1	15												
	sehim	meblağ	sehim	meblağ										
Camus Nalı	1	60	1	60					0					

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET SALNÂMELERİNDE ADIYAMAN
(1925-1930)**

Adıyaman in The State Annuals Of Turkish Republic (1925-1930)

Metin KOPAR*

ÖZ

Osmanlı siyasi tarihi dışındaki sosyal ve iktisadi tarihine ilişkin araştırmalar için salnameler çok önemli kaynak olma özelliği taşımaktadırlar. Bu kaynaklar, geçmişte yaşanmış şehirlerin bilgi depolarıdır. Güvenilir olan bu kaynaklar, yayımlandıkları 19 ve 20. yüzyıllarda, şehir tarihçiliği ile ilgilenen araştırmacılar için önemli kaynaklardır. Devlet tarafından resmi olarak yayımlandığı gibi hususi müesseselerce de hazırlanabilen salnameler, geçmişin günümüze aktarılmasında mühim bir yere sahiptirler. Vilayet Salnameleri, ilgili vilayetin idari örgütlenmesi, bürokratik yapı ve görevlileri, coğrafya ve tarihi, iktisadi ve toplumsal durumu hakkında bilgiler vermektedir. Bu çalışmada, 1925-1930 yılları arasında Hısn-ı Mansur, Besni ve Kâhta kazalarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Salnameleri esas olmak üzere diğer bu dönemle ilgili yazılmış kaynaklardan istifade ederek şehrin adli, idari, nüfus, zirai, sınai, eğitim, sağlık gibi konulardaki gelişme ve değerlendirmeleri tespit etmeye yönelik olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hısn-ı Mansur, Besni, Kâhta, Nüfus, Teşkilat, İktisat

ABSTRACT

The annuals constitute an important source for the researches on the social and financial history of Ottoman Empire which does not involve politics. These sources are the information stores for the past cities. Such reliable sources were very important for the urban historians in the 19th and 20th centuries in which they were issued. The annuals, which can be issued both by the state and the private institutions, have an important function in conveying past to present. City annuals provide information about the concerned cities on the points like their administrative organization, their bureaucratic structure and its functions, their geography and history, their financial and social conditions. By making use of foremost the annuals of Turkish republic between the years 1925 and 1930 on Hısn-ı Mansur, Besni and Kahta districts and any other sources issued for this period, the present study aims to determine the developments and circumstances in Adıyaman on the issues like law, administration, population, agriculture, industry, education and health.

Keywords: : Hısnı Mansur, Besni, Kâhta, Population, Organization, Economy

* Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, mkopar@adiyaman.edu.tr

GİRİŞ

Anadolu'nun eski yerleşim yerlerinden biri olan Hısn-ı Mansur, İran ile Akdeniz'in Mezopotamya ile Küçük Asya'nın Arap yarımadası ile Karadeniz'in ve Kafkasların ulaşım yollarının kesiştiği yerde bulunmaktadır. Hısn-ı Mansur manzarası gözün görmeyeceği kadar geniş bir alandır. Konumu nedeniyle Arabistan'a benzer sıcak bir havası vardır. Kaza merkezi Kara dağın yarım saat mesafesinde olup, etrafı bağ ve bahçelerle çevrilidir. Kazanın Doğusunda Kâhta ve Halburcu çayı, Batısında Besni kazasıyla kısmen sınır olan Göksu, Kuzeyinde Malatya ile Suyatan ve Melet dağları ve Besni kazasının Sürgü ve Tut nahiyeleri, güneyde ise Urfa sancağı ile Rumkale ve Birecik kazalarını ayıran Fırat nehri ve Güneydoğusunda Siverek kazası bulunmaktadır (Köcer, Babuçoğlu, 2009:95)

Adıyaman tarih öncesi Paleolitik çağlardan başlayarak yerleşim gören, kendine özgün kültürel değerlerin yanı sıra, coğrafi konumu gereği çeşitli uygarlıklara ev sahibi yapmıştır. Sırasıyla Hitit, Mitanni, Asur, Pers, Komagene ve Roma idarelerinden sonra İslam hâkimiyeti ile tanışmıştır. Bu devirde şehrin ismi Hısn-ı Mansur olarak bilinmektedir. XI. yüzyıldan sonra Türkmen gruplar tarafından iskâna açılan bölge, Artuklular zamanından itibaren çeşitli Türk aşiretlerinin yerleştiği yerler arasındadır (Taşkın, 2014:175).

Osmanlı hâkimiyeti kuruluncaya kadar Selçuklu, Artuklu, Eyyubi Moğol, Akkoyunlu ve Memluk idarelerinde kalmış olan Hısn-ı Mansur, Yavuz Sultan Selim'in Diyarbakır'ı fethi sırasında Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Tanzimat'tan sonraki idari düzenlemelerde 1841'de kaza, 1849'da Diyarbakır vilayetine bağlı bir sancak olmuştur. Malatya sancağının 1885 yılında Diyarbakır Vilayetinden Mamuretülaziz vilayetine sancak olarak bağlanması üzerine bu sancakla beraber Mamuretülaziz vilayetine aktarılmıştır. 1918 yılına kadar kaza olarak idari yapısını sürdürmüştür. Cumhuriyet idaresinden sonra Besni, Kâhta ve Hısn-ı Mansur Malatya ili sınırları içerisinde dâhil edilmiştir. 1926 yılında Besni kazası Gaziantep iline verildiyse de 1933 yılında tekrar Malatya iline aktarılmıştır. 1954 yılında ise Malatya ilinden ayrılarak Adıyaman adıyla il olarak teşkilatlandırılmıştır.

1-İdari ve Adli Yapı

1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçen Hısn-ı Mansur, 1519 yılı idari taksimatında Besni'ye bağlı nahiyeler içerisinde gösterilmiştir. Besni'den Vilayet-i Besni diye söz edilmiş olup Gerger, Kâhta ve Hısn-ı Mansur, nahiyeler olarak Besni'ye bağlanmıştır. 1524 yılında yapılan düzenlemeye göre Hısn-ı Mansur nahiyesi Gerger ve Kâhta sancağına bağlanmış, 1540 yılı düzenlemelerinde ise Hısn-ı Mansur, Zulkadriye Eyaleti'nin Elbistan Sancağına bağlı kazalar arasında yer almıştır. 19. Yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakır Eyaleti'nin Mamuretülaziz Livası'na bağlı bir kaza olmuştur (Öztürk, 2008:118-119). Osmanlı döneminde Hısn-ı Mansur olarak ifade edilen Adıyaman 1883'te Mamuretülaziz vilayetine bağlanmıştır.

Hısn-ı Mansur kazası 1889-1995 tarihleri arasında 7 nahiyeye, 210 köy, 1896-1897 tarihlerinde 1 nahiyeye ve 289 köyüne sahiptir. 1897-1909 yılları arasında bu

kazanın nahiye sayısı 5, köy sayısı ise 174 olmuştur. 1911 yılında 243 köyden, 44'ü Kuyucak, 56'sı Koçali, 29'u Karıcık, 56'sı Çalgan ve 58'i de Samsad nahiyesine bağlıdır. 1910 yılında toplam 257 köyden 65'i merkez kaza Hısn-ı Mansur, 29'u Karluk, 57'si Samsad, 47'si Çalgan, 15'i Koçali ve 44'ü de Kuyucak nahiyesine bağlıdır (Şaşmaz, 2012:15).

Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile birlikte yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti idari anlamda yeni düzenlemeler yapma yoluna gitmiş, dört kademeli bir idari sistemi uygulamaya koymuştur. Osmanlı dönemindeki mutasarrıflık statüsündeki yerleşmeler idari olarak vilayet kabul edilmiş, vilayet, kaza, nahiye ve köy olarak birimlere ayrılmıştır. 1921 Teşkilat- Esasiye Kanunu'nun 10. maddesiyle mevcut yapıda yapılan yeni düzenlemeler yeni anayasada yasal bir zemine oturtulmuştur. 1924 Anayasasında vilayetlerin adı il, kazaların adı ilçe, nahiyelerin adı ise bucak olarak değiştirilmiştir (Kocaman, 2014:271-290).

Cumhuriyet ile birlikte Besni, Kâhta ve Hısn-ı Mansur Malatya ili sınırları içerisine dahil edilmiştir. Kazalar, nahiye adı verilen alt birimlerden oluşmaktadır. 1927 yılında coğrafi olarak Besni 3220 km², Hısn-ı Mansur 2895 km² ve Kâhta 1775 km² genişlikteki topraklara sahip bulunmaktadır. Hısn-ı Mansur kazasında, merkez kaza, Samsat, Kuyucak, Karıcık, Celkan ve Tut nahiyeleri; Kâhta kazasında merkez nahiye, Tukaris, Merdis (Narince), Alut (Kahte) ve Sincik (Biremişe) nahiyeleri ve Besni kazasında ise Keysun, Perveri, Belviran, Şambayadı, Suvarlı ve Tun (Gölbaşı) nahiyeleri bulunmaktadır (Tcds,1925-1926:1122, Tcds, 1926-1927:998). 1927-1929 yıllarında Hısn-ı Mansur vilayetinde 265 köy, Kâhta'da 175 köy, Besni kazasında ise 133 köy bulunmaktadır. Hısn-ı Mansur Kazasında 1925-1926 yıllarında görev yapan idari kadro Kaza Kaymakamı Şefik Bey, Mal Müdürü Hacı Ahmet Bey, Müftü Hacı Mahmut Efendi, Asliye Mahkemesi Hâkimi Ali Rıza Bey, Savcı Yunus Bey, Sorgu Hâkimi Mehmet Hilmi Bey, Belediye Doktoru Sırrı Bey, Belediye Eczası Selahattin Bey, Posta ve Telgraf Müdürü Hurşit Efendi, Kaza Baytarı İsmail Hakkı Bey, Trahom ile Mücadele Heyeti Baştabibi ise Kaşif Ömer Bey'den oluşmaktadır (Doğan, 201:98). 1926 yılında Besni kazası Gaziantep iline verildiyse de 1933 yılında tekrar Malatya iline aktarılmıştır. Malatya vilayetine bağlı kaza olan Hısn-ı Mansur'un ismi, 28 Aralık 1928 yılında alınan bir kararla Adıyaman olarak değiştirilmiştir (BCA, 230.0.0/149.57.6). 1954 yılında Malatya ilinden ayrılarak Adıyaman adıyla Türkiye'deki iller arasında yerini almıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi 1925 yılından itibaren illerdeki teşkilatların kurulmaya başlaması ile birlikte Malatya'da da CHP teşkilatı oluşturulmuştur. Malatya il yönetiminin oluşturulmasından sonra bu yapılanma kazalarda da hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu çalışmalar sonucunda Hısn-ı Mansur kazasında CHP kaza teşkilatı şu isimlerden oluşmuştur. Adıyaman: Abdülkerimzade Hacı Mehmet Ali Efendi, Ahmet Efendi, Hacı Şeyh Ağazade Mehmet Efendi, Abuzer Efendi (Belediye Başkanı) Besni: Hasan (Kemal) Bey, Reşit Bey, Mustafa Bey, Ali Bey (Belediye Başkanı) (Şahin, 2008:124). Adıyaman'da 1927-28 yıllarında, Türk Ocağı, Hilal-i Ahmer, Teyyare, Himaye-i Etfal ve Muallimler Birliği kurulmuş olup faaliyet göstermiştir (Unt, 1927:676).

Adli olarak 1925-26 yıllarında Hısn-ı Mansur'da mahkemeye intikal etmiş çeşitli suçlardan 120 vaka mevcuttur ve bunlardan 36'sı mahkûmiyetle sonuçlanmıştır (Tcds, 1925-1926:847). Hısn-ı Mansur kazasında 1927-1928 yıllarında adli vaka sayısı toplam 28'dir. Bu vakalar 1 katl, 3 silah teşhiri, 4 hırsızlık, 4 fiili şeni'a, 1 kız kaçırmak, 8 yaralama, 4 darp ve 3 çeşitli suçtan oluşmaktadır (Tcds, 1927-1928:1229). Besni'de adli vaka sayısının Hısn-ı Mansur ve Kâhta kazasından fazla olduğu görülmektedir. Toplam vaka sayısı 259'dur. Darp, sirkat, yaralanma ve katl vakalarının sayısı oldukça fazla olmuştur.

Tablo-1: Adli Vakalar (1927-28) (Tcds, 1927-1928:1003,1229)

	Hısnı Mansur	Kahta	Besni
Ahz ve Gasp			5
Katl	1		21
Silah Teşhiri	3		10
Sirkat (Hırsızlık)	4		58
Hayvan Hırsızlığı			10
Yangına Sebebiyet			3
Fiili-i Şeni'a (Günahlı İş)	4		12
İzale-i Bıkr (Tecavüz)			3
Kız Kaçırmak	1		9
Iskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)			1
Cerh (Yaralama)	8		56
Darp	4		67
Hükümet Emirlerine Muhalefet			4
Çeşitli Suçlar	3	44	
Genel Toplam	28	44	259

Adam öldürme ile ilgili davalardan birisi 1928 tarihlidir. Bu bir katl davasıdır. Bu dava Besni kazası Meydan mahallesinden Mehmed oğlu Halid adlı kişinin, bir şahsı öldürülmesinden dolayı Ankara İstiklal mahkemesinin 4 Şubat

184 / Metin KOPAR

1927 tarih ve 88 numaralı kararıyla idama mahkûm edilmiştir. Fakat işlenen bu suçun Cumhuriyet'in ilanından önce işlenmesinden dolayı cezası 15 yıl kürek cezasına çarptırılmıştır. Ancak bu suç, Türk Ceza kanununun 588. maddesi gereğince hapis cezasına dönüştürülmüştür. (tahvil. Mehmed oğlu Halid, Büyük Millet Meclisi başkanlığına bir dilekçe vererek affını istemiştir (Özlu, 2015:622).

1927-1928 yıllarında Besni'de 205 nikâh, 21 boşanma, Hısn-ı Mansur'da 38 nikâh 3 boşanma ve Kâhta'da 43 nikâh vuku bulmuştur (Tcds, 1927-1928:1003, 1227).

2-Nüfus

Osmanlı Devletinin önemli kaynaklarından olan Tapu Tahrir Defterleri tahmini olarak bize nüfus miktarlarını vermektedir. Şehrin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden itibaren 16. yüzyıl boyunca nüfusu artmıştır. Toplam nüfus 1519'da 1391, 1524'de 1441, 1540'da 3475, 1563 yılında 4772 olmuştur. Şehirde bulunan tek bir gayrimüslim mahallesinin nüfusu 396'dan 520'ye yükselmiştir (Öztürk, 2008:124). Evliya Çelebi, 1648'de çıkmış olduğu üçüncü uzun Anadolu seyahatinde Hısn-ı Mansur'a da uğramıştır. Hısn-ı Mansur için Maraş'a bağlı bir subaşılık olduğunu belirtmiştir. Nahiyesi toplam 70 pare Türkmenlerin oturduğu ayrıca Kethuda yeri, yeniçeri serdari, muhtesibi, naibi, hacdari, kale dizdari ve kale nefaratlarının olduğunu kayd etmiştir (Kahraman, Dağlı:2010:223-224).

Osmanlı Devletinde ilk nüfus sayımı 1828-1829 yılında yapılmıştır. Yapılan bu nüfus sayımı Osmanlı- Rus savaşının çıkmasından dolayı tamamlanamamıştır. Savaşın bitmesi ile birlikte bu sayım 1830-1831 yılında sayım yeniden başlatılarak tamamlanmıştır. Bu sayımın yapıldığı yerlerden biriside Hısn-ı Mansur Kazasıdır (Toprak, 2016:445-446). Hısn-ı Mansur kazasında il nüfus sayımı, 29 Nisan 1835 ile 17 Nisan 1836 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu sayımda Müslüman ile gayrimüslim halk birlikte ve sadece erkekler sayılmıştır. Yapılan bu sayımda kaza merkezinde yaşayan 5.356 kişiden 4.246'i Müslüman, 1.110'u gayrimüslimdir. 1.110 gayrimüslim nüfusun 1.000'i Ermeni, 110 ise Süryani'dir. Kazaya bağlı bir köy, on aşiret ve oymak ile 165 köyde yaşayan yaklaşık 15.793 kişiden sadece 128'i gayrimüslim, geriye kalan kahir ekseriyet ise Müslümandır. Nüfusun yaklaşık 21.329 kişi civarında olan Hısn-ı Mansur'da takriben 1.238 gayrimüslim yaşamaktadır (Toprak, 2016:447). 1875-1877 yıllarında şehirde toplam erkek nüfus 4.748'dir. Bunun 3.185'i Müslüman 1563'ü gayrimüslimdir. 1883 yılında 6176 hanede 11.505 Müslüman nüfus ve 1.355 gayrimüslim nüfus olmak üzere toplam 12.860'tır. 1894 yılı verilerinde 18.168 erkek nüfus tespit edilmiştir (Öztürk, 2008:125)

1882 yılında Adıyaman ve çevresinde yapılan arkeolojik araştırmalarda önemli rol oynayan seyyah Karl Humman "Reisen In Klemasien Und Nordsyrien" adlı eserinde Hısn-ı Mansur'un merkez nüfusunun 2000 hane olduğunu ve bu nüfusun 4/3 Türk, 150 hane Katolik ve geri kalanın Ermeni olduğunu belirtmiştir (Öztürk, 2012:140-143). Karl Humman'dan altı yıl sonra 1888-1890 yıllarında Anadolu'yu gezmiş olan Fransız seyyah Vital Cuinet merkez dâhil toplam nüfusun 42.134 olduğunu belirtmiştir. Bu nüfusun 2900'ü gayrimüslim olup, Gregoryen

Ermenilerinden oluşmaktadır. Hısn-ı Mansur kazasının merkez nüfusunun 2000 olduğunu ve nüfusun 92'sinin Gregoryen Ermenilerinden olduğunu kaydetmiştir (Cuinet,1890.378-379). 1908 tarihli salnamede Kaza merkezi 1.952 haneden oluşmaktadır. İslam Hristiyan ahalinin toplam nüfusu 7.996'dır. Kazada 6.621 hane bulunmaktadır. Toplam 30.784 olan nüfusun 14.671 erkek, 13.443'ü kadın olmak üzere 28.114 Müslüman, 2670'i Hristiyan'dır (Öztürk, 2008:125-127).

Cumhuriyetin ilanından sonra ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde olmuştur. Bu nüfus sayımında üç ilçenin nüfusunun kayıtlarda yer aldığını görüyoruz. Bunlardan birincisi olan Besni ilçesi Gaziantep iline bağlı sayılırken diğer iki ilçesi olan Kâhta ve Hısn-ı Mansur Malatya ili nüfus bölgesi içerisinde sayımı yapılmıştır. Bu seçimde Besni nüfusu toplam 30.727'dir. Bu nüfusun 16.282'si kadın, 14.445'i ise erkektir (Unt, 1929:171). Besni'de ki mevcut nüfusun mesleklere göre dağılımı ise şöyledir. Ziraatla uğraşan kişi sayısı, 6225, Sınai ile uğraşan 695, ticaretle uğraşan 508, serbest meslek 96, memur 68, hâkim 6, ordu mensubu 63, PTT 8, muhtelif işlerde çalışan 216 ve toplam meslek sahibi sayısı ise 7914 kişidir (Unt, 1929:193). 1927 yılında Besni'de yaşayan insanların Müslüman olanların dışında diğer dinlere mensup insan sayısı 5'tir Bunların 2'si Katolik, 1'i Protestan 2'si ise Musevi'dir. Besni'de 22.304 kişi Türkçe, 8750 kişi Kürtçe, 4 kişi Arapça, 54 kişi Çerkezce, 1 kişi de Arnavutça konuşmaktadır (Unt, 1929:220).

Tablo-2: 1927 Hısn-ı Mansur, Kahta ve Besni Kazaları Nüfus Sayım Verileri

Vilayet	Şehir Nüfusu			Şehre Merbut Köyler Nüfusu			Şehir Nahiye ve Köylerin Nüfusu		
	K	E	Y	K	E	Y	K	E	Y
Hısn-ı Mansur	4454	4190	8644	2008	2002	4010	16901	16537	33438
Kahta	331	503	834	3373	3460	6835	12179	12173	24352
Besni	3678	2336	7014	1930	1754	3684	10674	9355	20029

Vilayet	Nahiye ve Köylerin yekünü			Yekünü Umumi	Maveki Adedi
	K	E	Y	Y	
Hısn-ı Mansur	19909	18539	37448	46092	274
Kahta	15552	15633	31105	32019	179
Besni	12604	11109	23713	30727	141

186 / Metin KOPAR

Hısn-ı Mansur kazasında toplam nüfus 45.249'dur. Bu nüfusun 22.144 erkek, 23105 kadındır (Unt, 1929:31) Kaza merkezinde toplam nüfus 864 kişidir ve toplam 151 haneden oluşmaktadır. Kasaba dâhilinde 3.5 kilometre kaldırım bulunmaktadır. On dört mabadan ve istikametlerden kasabaya 4.5 kilometre tülünde künk ile su gelmektedir. Kasaba dâhilinde 405 mağaza, 1 hamam, 1 eczane, 5 lokanta, 2 han, 2 değirmen bulunmaktadır. Pazar yerlerinde her gün pazar kurulmaktadır. Panayır yoktur (Alpaydın, 2008:96-97)

Besni'deki mevcut nüfusun mesleklere göre dağılımı ise şöyledir. 11.218 zirai, 830 sınai, 300 ticari, 63 serbest meslek, 69 memur, 4 hâkim, 58 ordu mensubu, 5 PTT, 124 muhtelif işlerde çalışmaktadır. Diğer dinlere mensup insan sayısı ise 156 Protestan, 228 Ermeni, 3 Hristiyan bulunmaktadır (Unt, 1929:198). Halkın konuşmuş olduğu dil is şu şekilde belirtilmiştir. 12.302 kişi Türkçe, 32.551 kişi Kürtçe, 3 Rumca, 3 Arapça, 23 kişi ise meçhul lisanları konuşmaktadır (Unt, 1929:241).

Kâhta kazasının toplam nüfusu 32031 kişidir. Bu nüfusun 15.818 erkek, 16.213 ise kadındır. Mevcut nüfusun mesleki durumlarına baktığımızda çalışanların 9.135 zirai, 145 sınai, 66 ticari, 35 serbest, 21 memur, 5 hâkim, 4 ordu mensubu, 2 PTT, 19 muhtelif işlerde çalışmak üzere toplamda 9445'dir. Toplam nüfus içerisinde 56 Ermeni, 1 Hristiyan, 1 Musevi bulunmaktadır (Unt, 1929:197). Kâhta ilçesinde 388 Türkçe, 31.629 Kürtçe, 12 Ermenice, 1 Arapça, 1 Yahudice konuşan şahıs vardır (Unt, 1927:242). Vilayet genelinde nüfus yoğunluğu ortalaması, 1927 nüfus sayımına göre Hısn-ı Mansur'da 16, Kâhta'da 18, Besni'de ise 10 kişidir (Unt, 1929:242).

3-Zirai Üretim, Hayvancılık ve Sınai

1925-1930 yılları arasında Adıyaman ve civarının ekonomisi büyük oranda tarıma bağlıydı. Kazalarda en fazla yetiştirilen ürünler, buğday ve arpa idi. Bunların yanı sıra çavdar, darı, burçak, mısır, afyon, bakla, pamuk, susam, üzüm ve tütün yetiştirilmekteydi. Bu ürünlerden darı, bakla, susam ve üzüm sadece Besni'de, afyon sadece Hısn-ı Mansur'da ve çavdar ise sadece Kâhta'da ekiliyordu (Tcds, 1927-1928:670-671). Ziraat mevsimi eylül ayından başlar, kasım sonuna kadar devam eder. Nakliye işleri "Şağra" denilen ahşaptan yapılmış bir vasıtayla merkep, beygir, ester ve deve ile gerçekleştirilmiştir. Tarım eski usullerle yapılmaktadır.

Tablo-3: 1927-1928 Kazalara Göre Ekimi Yapılan Ürünler (Dönüm) (Tcds, 1927-1928:999,1221)

Ürün Adı	Hısnı Mansur	Kahta	Besni	Toplam
Buğday	450.000	58.600	60.000	568.600
Arpa	300.000	43.474	8.000	351.474
Çavdar	-	1.950	-	1.950

Burçak	20.000	5.450	-	25.450
Mısır	2.000	-	4.000	6000
Darı	-	-	3.000	3000
Bakla	-	-	10.000	10.000
Susam	-	-	2.000	2000
Afyon	1000	-	-	1000
Pamuk	-	2.500	4.000	6500.00
Üzüm Asma	-	-	15.000	15.000
Tütün	63.800	9.200	-	73.000
Toplam	836.800	121.174	106.000	

Sebze ise bamyâ, patlıcan, domates, hıyar, acur, kasa, ıspanak, fasulye, lahana, has (marul), kara bakla, turp, havuç, pancar, kavun, karpuz, soğan, sarımsak, çiğdem, kenger, ravent cinsinden ışkın, çiriş, mantar, afyon, tütün yetişmektedir. Meyvelerden elma, armut, incir, ceviz, erik, zerdali, şeftali, alıç, üzüm, dut, fişne, kiraz ve sumak yetişmektedir. Ayrıca yağ, pekmez, bal, peynir, mazı, kitre, butum, çikar elde edilmektedir.

Tablo-4: 1927-1928 Kazalara Göre Yetiştirilen Ürünlerin Miktarları (Kg) (Tcds, 1927-1928:991,1221)

Ürün Adı	Hısnı Mansur	Kâhta	Besni	Toplam
Buğday	63.000.000	8.500.000	5.000.000	76.500.000
Arpa	36.000.000	5850.000	2.000.000	38.585.000
Çavdar	-	230.000	-	230.000
Burçak	3.800.000	450.000	85.000	3.335.000
Mısır	280.000	-	35.000	315.000
Darı	140.000	210.000	15.000	365.000
Bakla	-	-	-	-

188 / Metin KOPAR

Susam	-	-	3.000	3000
Afyon	10.000	-	-16.000patates	
Pamuk	-	150.000	192.000	342.000
Üzüm Asma	-	-	64.000.000	64.000.000
Tütün	6.380.000	710.000	-	7090.000
Toplam	109.610.000	116.100.000	71.346.000	

1928-1928 yıllarında Hısn-ı Mansur'da 7, Besni'de 8 ve Kâhta'da ise 7 çeşit ürün ekilmiştir. Hısn-ı Mansur kazasında 1927-1928 yıllarında 836.800 dönüm ekilirken elde edilen toplam ürün miktarı 109.610.000'dir. Besni kazasında 106.000 dönüm ekilirken elde edilen ürün miktarı 71.346.000 kg. ve Kâhta'da ekilen toprak miktarı 121.174 olurken, elde edilen ürün 116.100.000 kg. olmuştur.

Hısn-ı Mansur kazasında 1927-1928 yıllarında toplam 41.500 hektarlık orman alanı vardır. Bunlardan 41.000 hektarı meşe, 500 hektarı çınar ağacının bulunduğu ormanlardır. Kazada 16.000 hektarda çalılık alan bulunmaktadır. Ormanlardan bir yılda kesilen kereste ve mahruk, 120 metreküp kereste, 6.400 kantar odun, 2200 kantar odun kömürü ürün alınmaktadır (Doğan, 2012:105).

Hısn-ı Mansur, Kâhta ve Besni kazalarında bargir, kısrak, merkep, katır, Deve, inek, öküz, manda, koyun ve keçi gibi hayvanlar yetiştirilmiştir. Genel olarak hayvancılık faaliyetlerine baktığımızda en çok keçi beslendiğini görülmektedir.

Tablo-5: 1927-28 Yılı Adıyaman Hayvan Sayıları (Tcds, 1927-1928:1000,1223)

	Hısnı Mansur	Kahta	Besni	Toplam
Bargir	412	69	232	713
Kısrak	121	100	500	721
Merkep	2.959	2.488	2.937	8384
Katır	421	170	324	915
Deve	92	-	186	278
İnek	5.195	4.378	3.617	13.190
Öküz	8.011	5.922	4.988	18.921

Manda	84	35	30	149
Koyun	23.243	19.123	15.027	57.393
Keçi	42.022	39.004	50.741	131.767

Vilayette yetiştirilen hayvanlar koyun ve keçi başta olmak üzere, öküz, inek ve manda gibi et, süt ve derisinden faydalanılırken, beygir, kısrak, eşek, katır ve deve gibi taşımacılıkta kullanılmıştır. Deve dışındaki hayvanlar hemen hemen bütün kazalarda yetiştirilmiş mevcuttur. Deve yetiştiriciliği Hısn-ı Mansur ve Besni’de görülüyordu. Hısn-ı Mansur’da deve sayısı 92 iken bu sayı Besni’de 186’dır. Bu üç kazada toplam hayvan sayısı 232.431’dir. Bu üç kazadaki hayvancılıktan 1927-1928 yıllarında toplam 17.602.430 litre süt, 72.748 kilo yün ve yapağı ve 57.513 kilo keçi kılı elde edilmiştir.

Tablo-6: 1927-28 Yılı Adıyaman Hayvansal Ürün Miktarları (Kg) (Tcds, 1927-1928:1000,1223)

	Hısnı Mansur	Kahta	Besni	Toplam
Süt	7.391.130	4.211.300	6.000.000	17.602.430
Yün ve Yapağı	36.448	11.300	25.000	72.748
Keçi Kılı	18.553	8.960	30.000	57.513

1927-28 yıllarında Hısn-ı Mansur ve Besni’de birer pamuk fabrikası bulunmaktaydı. Hısnı Mansur’daki pamuk fabrikası Hacı Şeyh Ağazade Mehmed’e ait olup 1923 yılında kurulmuştur ve motoru 10 beygir gücündedir.. Ayrıca bu fabrika yıllık 45.000 kg pamuk işleme kapasitesine sahiptir. Bunun dışında Hısn-ı Mansur’un çeşitli yerlerinde 20 adet un değirmeni bulunmaktadır. Bu değirmenler yıllık olarak 22.500 kg un işlemiştir. Besni’deki pamuk fabrikasının sahibi Sarı Hacızade Bekir Efendi’nin çocukları tarafından işletilmiştir.. Bu fabrikada da 1340 yılında kurulmuş olmakla birlikte motoru 14 beygir gücündedir. Çırçır makinesine sahip olan bu fabrika pamuk ayıklama işlemini de yapmış ve yıllık işlediği pamuk miktarı 218.000 kg’dır (Tcds, 1927-1928:1000,1225). Hısn-ı Mansur kazasında Cumhuriyet’in ilk yıllarında bankacılık alanında halka hizmet veren Ziraat Bankası’nın bir sandığı bulunmaktadır (Tcds, 1927-1928:1226).

4-Eğitim ve Sağlık

Eğitim tüm ülkede olduğu gibi Hısn-ı Mansur, Kâhta ve Besni kazalarında da öncelikler arasında olmuştur. Bu kazalarda Maarif salnamelerine ikinci Abdülhamit döneminde Besni kazasına bağlı Tut, Şam Bayadı, Belviran, Perveri,

190 / Metin KOPAR

Sürgü, Hevidi, Keysun, Kızıl İn, Kuyucak Nahiyeleri, Hısn-ı Mansur kazasına bağlı Koçali, Samsad, Celkan, Karıcık Nahiyelerinde, Kahta kazasına bağlı Aluta, Sincik, Tukari Nahiyelerinde okullar açılmıştır (Taşkın, 2013:1332-1333). Hısn-ı Mansur kazasında 713 erkek ve 50 kadın okuma ve yazma bilmektedir. 1927 yılında Besni kazasında 13.926 erkeğin 747'si okuma bilmekte, 16.411 kadının ise ancak 36'sı okuma yazma bilmektedir. Kâhta ilçesinde 189 kişi okuma ve yazma bilmekte 31.842 kişi ise okuma ve yazması yoktur (Unt, 1927:171-174).

Tablo-7: 1926-27 Yılı İlkokul ve Öğrenci Sayıları (Tcds, 1926-1927:957,1127)

	Öğrenci Mevcudu		Okul Mevcudu	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Hısn-ı Mansur	60	558	1	9
Kâhta	-	118	-	6
Toplam	60	676	1	15

Adıyaman'da Cumhuriyet öncesi eğitim veren Eslemez Medresesi ve Ulucami medresesi olmak üzere iki medrese bulunmaktadır. Besni kazasında, 1 tane Rüştüye ve 3 adet medresenin olduğu belirtilmektedir. Birinci Dünya Savaşının çıkmasıyla birlikte gençlerin askere alınmasından dolayı bu medreseler kapatılmıştır. TBMM hükümeti döneminde Hacı Mahmut Efendi tarafından Ulu Cami medresesi yeniden açılmış ancak Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkması ile birlikte bu medrese kapatılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında biri üç sınıflı biri de tek sınıflı olarak iki ilkokul açılmıştır (Duran, 2008:294).

Hısn-ı Mansur kazasında 1925-1926 yılında 11 okul bulunmakta, bu okulların 10'u erkek öğrencilere ve 1 tanesinde de kız öğrencilere eğitim verilmektedir. Bu mekteplerde 284 öğrenci eğitim görmektedir (Doğan, 2012:102-103). 1926-1927 öğretim yılında 9 erkek ve 1 kız okulu eğitim vermektedir. Bu okullarda okuyan toplam öğrenci sayısı 618'dir. Aynı öğretim yılında Kâhta'da 6 okul eğitim vermekte, bu okullarda okuyan öğrenci sayısı ise toplam 118'dir. (Tcds, 1926-1927:957,1127). Besni kazasında toplam 241 öğrencinin devam ettiği okul sayısı 7'dir.

1927 yılında Hısn-ı Mansur kazasında 493 ama bulunmaktadır. Bu sayı çevre illerdeki kazalar ile mukayese edildiğinde bu rakam oldukça yüksek görülmektedir. Bundan dolayı devletin Hısn-ı Mansur'da 1925 yılında bir Trahom dispanseri, 1926 yılında da 25 yataklı bir trahom hastanesi açılmıştır. Ayrıca 15 yataklı belediye hastanesi de faaliyet göstermektedir (Tcds, 1927-1928:1227). 1925 yılında muayene edilen 5.685 kişiden 5.446'sında trahom hastalığı teşhisi konulmuştur. Hastalığın tedavisi için Adıyaman'da beş sıhhat memurundan oluşan

bir seyyar mücadele heyeti oluşturulmuştur. Trahom hastanesinin Baştabipliğine Dr. Kâşif Ömer Bey atanmıştır. Ayrıca bir asistan tabip, üç sıhhiye memuru, bir eczacı, iki hasta bakıcı görevlendirilmiştir. 1926 yılında Adıyaman merkez çarşısı civarında muayene edilen 644 hastanın 584'ü ya trahomlu ya da kördür. Buna göre Adıyaman'da muayene olanların %90,2'si göz hastalığına yakalanmıştır.

Tablo-8: Besni'de 1931 ile 1932 yılları arasında Trahomla Yapılan Mücadele Cetveli

Mahalle	Trahomlu Hasta Sayısı	Muayene Olan Hasta Sayısı
Kab Camii Mahallesi	790	958
Hoca Ömer Mahallesi	734	1046
Musalla Mahallesi	680	705
Yeni Pınar Mahallesi	625	634
Eskisaray Mahallesi	549	563
Ermeni Mahallesi	63	79
Sıratut Mahallesi	408	424

Trahom hastalığından dolayı Adıyaman'da eğitim faaliyetleri aksamıştır. Sağlık Bakanlığı'nın Trahomla Mücadele Faslı'nın 102. Maddesi uyarınca “trahom mücadele mıntıklarında ve gerekse memleketin sair aksamında trahomun sâri devresine musap olan hastaların bu devre devam ettiği müddetçe mektep, fabrika, imalathane veya sair resmî, hususî müessesata devamları men olunur. Trahom mücadele mıntıklarındaki çocukların tedrisatı için Sıhhat ve Maarif Vekâletlerince müştereken hususi tedbirler ittihaz olunur” maddesinden hareketle çocuklar okullara gönderilmemiştir (Dalyan, Ünişen, 2016:10). 1929 yılında Malatya'ya yaptığı bir gezi sırasında gördüğü manzarayı Başbakanlığa bildiren İçişleri Bakanı Şükrü Bey: “...trahom mıntikasıdan geçmekteyim. Malatya ve Adıyaman'daki mücadele tertibatı çalışıyor. Fakat malullerin ancak binde biri tedavi olunabiliyor. Bu kadar malulü, bu kadar tahribatı gördükten sonra insan buraların bir gün körler diyarı olacağından korkuyor ve mücadelenin teksifi zaruretine kail oluyor” demiştir. (Şahin, 2008:55)

Tablo-9: Adıyaman Doğum ve Ölüm Oranları (1927-28) (Tcds, 1927-1928:1003,1227)

	Ölüm			Doğum		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam

192 / Metin KOPAR

Hısnı Mansur			152	41	84	125
Kahta	1	35	36	63	125	188
Besni	6	112	118	252	570	822
Toplam	7	147	306	356	779	1135

1927-28 yıllarında Hısn-ı Mansur kazasında toplam 125 doğum gerçekleşirken ölen toplam insan sayısı 152 kişidir. Kâhta'da toplam 36 ölüm vakası görülürken buna karşılık 188 doğum gerçekleşmiştir. Besni de ise 822 doğum vakası gerçekleşirken, ölen insan sayısı 118'dir.

Sonuç

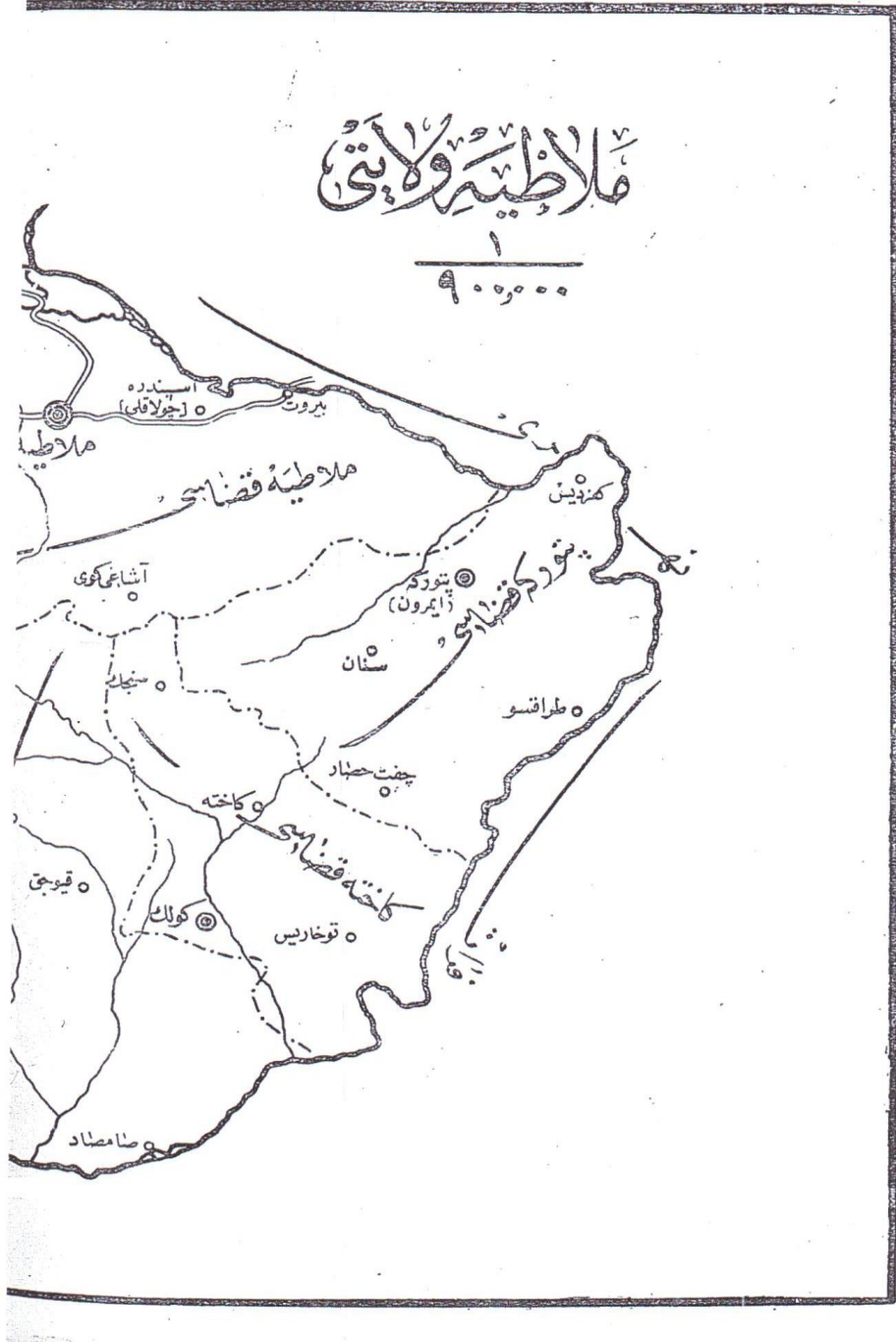
Bu çalışmada kısaca 1925-1930 yılları arasında Hısn-ı Mansur, Besni ve Kahta ilçelerinin adli, idari, nüfus, eğitim, sağlık, tarım ve hayvancılık, sınai konularını kapsamaktadır. Tarihte Hısn-ı Mansur olarak ismi ifade edilen Adıyaman 1954 yılına kadar Malatya'nın bir kazası olarak varlığını devam ettirmiştir. Erken tarihlerde il olmayışı bir takım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Hısn-ı Mansur ve Kâhta Malatya iline bağlı bir kaza olarak varlığını devam ettirirken Besni ilçesi de Cumhuriyet döneminde Gaziantep'e bağlı olarak idari yapısını sürdürmüştür. 1519 yılından itibaren Hısn-ı Mansur, Kahta ve Besni ile ilgili nüfus verileri bulmak mümkündür. Cumhuriyet Döneminde yapılan 1927 nüfus sayımı Türkiye'de yapılan en ayrıntılı nüfus sayımıdır. Bu nüfus sayımında bu üç kaza ile ilgili ayrıntılı bilgileri ortaya çıkmıştır. Adıyaman'ın ekonomik yapısı bölgenin özellikle coğrafi konumu ve yer şekilleriyle bir paralellik göstermiştir. Bölgenin en önemli geçim kaynağı tarım olmuştur. Tarımsal faaliyetlerin yanında hayvancılık da Adıyaman ekonomisinde büyük bir yer tutmaktadır. Sağlık alanının inceldiğimiz dönem itibarıyla en önemli sorun Hısn-ı Mansur kazasında ama sayısının oldukça fazla olmasıdır. Bu noktada devletin bu hastalığının önünün alınması için Trahom Hastahanesinin açılması önemlidir. Eğitim alanında eğitimin ilkokul düzeyinde yapıldığı, Osmanlı döneminde kalan bazı medreselerin Cumhuriyet ile birlikte kapandığı ve bundan dolayı eğitim kurumlarının yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür. Bu tarihler arasında adli vaka sayıları ortaya konulmuş, konulan bu sayılar göz önüne alındığında adli vaka sayılarının nüfus ile oranlandığında düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

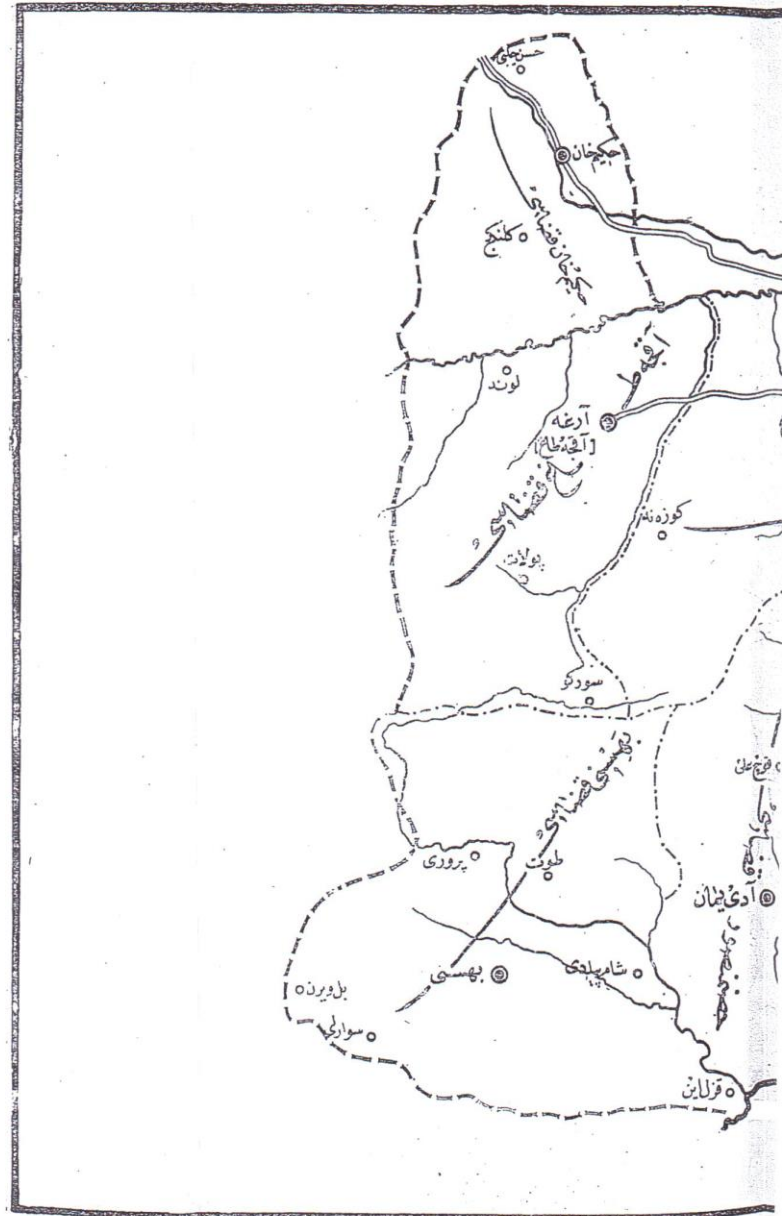
KAYNAKÇA

- Alpaydın, İ.K.(2008), “Adıyaman Şehrinin Gelişimi”, Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, İstanbul.
- BCA, 230.0.0/149.57.6
- Cuinet, v. (1890), *La Turquie D’Asie*, Paris
- Dalyan M.G, Ünişen A. (2016), Engelli Eğitime Alternatif Bir Bakış: Hafızlık Eğitimiyle Görme Engellilere Toplumsal Saygınlık Kazandırılması (Osmanlıdan Cumhuriyete Adıyaman’da Kör Hafızlar), *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 3(5), December
- Doğan,H. (2012), Cumhuriyet’in İlk Yıllarında (1925-1928) Hısn-ı Mansur, Kâhta ve Besni Kazalarının Siyasi ve İktisadi Durumu”, Adıyaman Tarihi Kültürü Üzerine, Konya.
- Duran, H. (2008), “Cumhuriyet Döneminde Adıyaman’da Eğitim Alanındaki Gelişmeler”, Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, İstanbul.
- Kahraman, A., Dağlı, Y., (2010), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.3, İstanbul.
- Kocaman, S. (2014), Kars İli’nin İdari Coğrafya Analizi, JASSS, Number: 29.
- Köcer, M., Babuçoğlu, M.(2009), *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Mamuratülaziz (1869-1907)*, Ankara.
- Özlu Z. (2015), Zeynel Özlu, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, Gaziantep.
- Öztürk, G. (2012), “Seyyahların Gözüyle Adıyaman ve Çevresi”, Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine, Konya.
- Öztürk,Ö. (2006), *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman*. İstanbul.
- Öztürk,Ö. (2008),“Osmanlı Döneminde Adıyaman’ın Sosyal ve Ekonomik Özellikler”, Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, İstanbul.
- Öztürk,s. (2008), “Osmanlı Döneminde Adıyaman’ın Sosyal ve Ekonomik Özellikler”, Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, İstanbul.
- Şahin, M.S, (2008), Cumhuriyet Halk Partisi’nin Malatya Teşkilatı (1923-1950), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Şaşmaz, H.Ç., Şaşmaz, m. (2012), “Adıyaman ve Çevresinin Osmanlı Döneminde Malatya Sancağı İle Birlikteki İdari Geçmişi”, Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine, Konya.
- Taşkın, T. (2013), “Maarif Salnamelerinde Mamuratülaziz”, Valume 6, Issue 3, March.

194 / Metin KOPAR

- Taşkın,Ü. (2014), “Salnamelere Göre Adıyaman ve Çevresinde Aşiretler”, Adıyaman Üniversitesi Bilim Kültür ve Sanat Sempozyumu, 03-04- Nisan Adıyaman.
- Toprak, S.V., (2016), “H. 1251 Tarihli Hısn-ı Mansur Kazası Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi” Tarih Okulu Dergisi (TOD), Yıl 9, Sayı XXVIII, Aralık.
- Toprak, S.V., (2016), “1835/1836 Tarihli Nüfus Defterine Göre Hısn-ı Mansur Kazası Nüfus Yapısı ve Gayrimüslim Nüfusun Şehrin Ekonomik Yapısındaki Yeri”, Adeniz İnsani Bilimler Dergisi, C. VI, S.2.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1925-1926, Matbaa-i Amire, İstanbul 1926*
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1926-1927*
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1927-1928*
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, 1928-1929*
- Umumi Nüfus Tahriri, İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Tesrinievel 1927, Ankara 1929.*

**XIX. YÜZYILDA MISIR'IN SİYASİ VE MALİ VAZİYETİNDE İSMAİL
PAŞA'NIN ROLÜ ÜZERİNE SIR JULIEN GOLDSMID'İN LAYİHASI**

**Sır Julien Goldsmid's Explanatory Document About The Role Of Ismail Pasha
Over Egypt's Political And Economic Situation in XIX. Century**

Sevda ÖZKAYA*

ÖZ

Tarih, toplumların hafızası yani tecrübe kaynağı olma özelliği sebebi ile günümüze ve geleceğe yön veren bir ilim dalıdır. Bilhassa yakın tarihte yaşanan hadiselerden edinilecek tecrübe günümüzde bölgemizde ve etrafımızda meydana gelen siyasi, iktisadi ve toplumsal hadiseleri anlamak, doğru değerlendirmek bakımından önemlidir.

XIX. yüzyıl bilindiği üzere gerek Avrupa gerek Osmanlı Devleti için oldukça hareketli bir tarihi dönemdir. Zaman zaman parçalanma, iflas zaman zaman yeni güçlerin ortaya çıkışı anlamını taşıyan bu dönem her açıdan ise değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Böylesine önemli tarihi gelişmelerin yaşandığı XIX. Yüzyılın etkileri günümüzde de devam etmektedir. Bu yakın dönem tarihini anlamada bize birinci elden kaynaklık eden malzemelerden biri de layihalardır. Bir mesele üzerine kişi ya da kişilerce kaleme alınan bu çalışmalar son derece önemli bilgiler içermektedir.

Ele aldığımız çalışma 1866 -1896 yılları arasında İngiliz Avam Kamarası'nda liberal bir politikacı olarak yer alan hukukçu, iş adamı Sir Julien Goldsmid'in İsmail Paşa'nın Mısır'ı iflasa sürüklediği yönündeki iddialara reddiye mahiyetindedir. İsmail Paşa'nın, Mısır'a İngiliz müdahalesinde ve maliyenin iflasında, yaptığı harcamalar ve borçlanmalar sebebiyle büyük oranda sorumlu tutulduğu kabul edilir. Goldsmid yaptığı reddiyelerle layihada farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, İngiltere, İsmail Paşa, XIX. Yüzyıl, Borçlanma.

* Yrd. Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, sozkaya@kastamonu.edu.tr.

ABSTRACT

History is an important science, because it leads today and the future as the memory of the societies. Especially the experience which is gathered from the recent history, is important for understanding the political, economic and social events of today.

As it is known, 19. Century is a very active historical period for Europe and The Ottoman State. This period, which sometimes meant fragmentation and failure; sometimes meant rise of new powers, was in every respect, a period of changes and evolutions. Today, the effects of 19. Century are still existing. The explanatory documents are some of the sources for that recent history. These studies, which were written over a spesific issue, include extremely important data.

The study which is discussed in this paper, is written by Sir Julien Goldsmid who was a lawyer and a businessman and was a liberal politician in British House of Commons between 1866- 1896, was like a refutation statement against the claims that said Ismail Pasha led Egypt to failure. Commonly, it is accepted that Ismail Pasha was highly responsible for the English intervention to Egypt and the economic failure because of his expenses and loans. Goldsmid manifests a different point of view with his refutations in the explanatory document.

Keywords: Egypt, England, Ismail Pasha, XIX. Century, Loan.

Giriş

Mısır, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ni en fazla uğraştıran bölgelerden birisi olmuştur. Mısır'ın Osmanlı Devleti merkezine olan uzak konumu, bereketli toprakları, ticari üsleri sebebi ile Avrupa'nın büyük devletlerinin de ilgisini açıkça çekmeye başlaması Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin zayıflaması ile eş zamanlıdır.

Özellikle Mehmet Ali Paşa'nın valiliği sırasında başlayan bir dizi siyasi-iktisadi ve sosyal gelişme hem Osmanlı Devleti'ni hem de sömürgecilikle beslenen devletleri endişeye sevk etmiştir. Bilindiği üzere Fransa'nın bu bölgedeki menfaatleri her daim varlığını korumuş ancak İngiltere Hindistan yolunu tehdit edebilecek bu tarz gelişmelere müsaade etmemiş, güçlü bir devletin himayesine yahut güçlü bir Mısır yönetimine zayıf ve kendi kontrolündeki Osmanlı hakimiyetini tercih etmiştir.

Böylece XIX. Yüzyılda devletlerarası bir boyut kazanan "Mısır Meselesi"ne Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere diğer güçler de dahil olmuşlardır.

Bir nevi Mısır yöneticilerinin Osmanlı hakimiyetinden bağımsız bir yönetim kurmak gayelerinden ortaya çıkan bu meselenin olumlu sonuçlandığı söylenemez. Fermanlarla elde edilen ayrıcalıklar Mısır yöneticilerine yetmemiş,

valilik unvanı bile İsmail Paşa döneminde Hidivlik unvanına dönüşmüştür. Pek çok konuda merkezden bağımsız hareket etme hakkı kazanmış olan Mısır valileri hareket alanlarını daha da genişletmek için faaliyet göstermişlerdir. Bu süreçte öne çıkan ilk isim Mehmet Ali Paşa ise ikinci isim İsmail Paşa'dır.

Mehmet Ali Paşa'nın güçlü otoritesi, iktisadi politikaları sayesinde Mısır kısa zamanda Osmanlı Devleti'ni merkezinden daha evvel ciddi bir modernleşme yaşamış, gerek eğitim kurumları gerek orduda modernleşme, sanayi ve tarım alanında görülen gelişmeler ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Ancak bilindiği üzere İngiltere'nin müdahalesi ile Mısır'da yaşanan bu gelişmeler baltalanmıştır. Daha sonra ise Mehmet Ali Paşa'nın yolunu takip eden İsmail Paşa olmuştur (Issawi, 1963: s. 28-30). Ancak O'nun başarıları bilinmekle birlikte daha çok Mısır'ı iflasa sürüklediğinden bahsedilir. Bunun sebebi olarak da giriştiği modernleşme çalışmaları için yaptığı borçlanmalar gösterilir. İsmail Paşa'nın azli ile sonuçlanan ikinci modernleşme döneminin ardından hızlı bir biçimde bölgeye İngiliz müdahalesi söz konusu olmuştur.

İsmail Paşa, borçlanma yetkisini elde ettikten sonra Mısır'ın gelirini artıracak faaliyetlere girişmiştir. Borçların faizlerinin ödenememesi durumunda Mısır'da Duyun-u Umumiye'nin kurulması ile bütün gelir yabancı kontrolüne geçmiştir. Zaten bilindiği üzere özellikle İngiltere Mehmet Ali Paşa devrinden beri bölgeden elini çekmemiştir. Alınan borçlar ile ilgili yapılan sözleşmelerdeki haksızlıklar, fahiş faiz oranları, yabancı denetiminin maliyede ve üretimde olumsuz sonuçları üzerinde pek fazla bir şey söylenmeden iflastan neredeyse tek başına İsmail Paşa sorumlu hale gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nden bağımsız, Kuzey Afrika'da bir Avrupa medeniyeti yaratmak hayaline kapılan İsmail Paşa'nın bu yöndeki faaliyetleri doğal olarak bölgede hükümranlıklar hakları zedelenen Osmanlı Devleti'nin şiddetini celb etmiştir. Ancak 1882'de İskenderiye'nin İngiltere tarafından bombalanmasının önüne geçememiştir. Ele aldığımız layihada Goldsmid (<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/6765-goldsmid>) XIX. Yüzyılda Mısır'ın sürüklendiği siyasi-iktisadi vaziyeti ortaya koyarken meydana gelen neticeleri sadece İsmail Paşa'nın müsrifliğine dayandırmanın yanlışlığını ispat etmeye çalışmaktadır. Böylece dönemi farklı bir bakış açısı ile değerlendirirken Mısır'ın iktisadi hayatında meydana gelen gelişmeleri, gelir–gider durumunu takip etme fırsatı elde etmekteyiz.

Layihaya ve Değerlendirilmesi:

İncelediğimiz ve değerlendirmeye çalıştığımız “*İsmail ve Tebriye-i Zimmet*” başlıklı layihaya Başbakanlık Osmanlı Arşivi Y.EE. 116-35, H. 13-07. 1299 tarihli belgedir. Başlığında da anlaşılacağı üzere layihaya İsmail Paşa'nın Mısır hazinesinden kendi zimmetine para aktarmadığını ispat etmek için kaleme alınmıştır. 1863-1879 yılları arasında Mısır'ı idare eden İsmail Paşa, bu yıllar arasına bir çok modernleşme faaliyetini sığdırmıştır. Eğitimden sanayileşmeye, ulaşımdan

haberleşmeye kadar pek çok alanda önemli gelişmelere imza atmıştır. Ancak bütün bunlar yapılırken büyük borçların da altına girilmiştir. İşte bu sebeple İsmail Paşa müsrif, iflastan sorumlu yönetici olarak yaftalanmıştır.

Layihanın hemen başından sonuna kadar Halim Paşa, Tevfik Paşa ve İsmail Paşa arasında kıyaslama yapılmaktadır. İsmail Paşa'nın Hidivliğinin son yıllarında bilhassa Süveyş Kanalı açıldıktan sonra Mısır'da yaşanan siyasi kargaşa neticesinde azledilmesiyle ortaya çıkan Hidivlik makamına kimin geleceği tartışmasına başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler müdahalede bulunmuşlardır. Ele aldığımız layihada İsmail Paşa'nın lehinde bir tutum söz konusudur. Hatta Mısır'da yeniden iyi bir yönetimin kurulması, İngiliz menfaatlerinin sağlanması hatta Fransa'nın bertaraf edilmesinin ancak İsmail Paşa'nın idaresiyle mümkün olabileceği ifade edilmektedir. Bunun dışında bölgede İngiliz-Fransız çekişmesi, İngiltere'nin Mısır'ı işgali hakkında ortaya koyduğu haklılık politikası, Mısır maliyesinde yıllar içinde görülen değişimler layihanın bütününde değinilen konulardır.

Öncelikle Prens Halim'in* (Aktan, Yuvalı, Hülagü, 1996: s. 345) yönetime getirilmek için İsmail Paşa aleyhinde kaleme aldığı iddia edilen bir makaleden söz edilmektedir. Halim Paşa'nın bu yöndeki iddiaları ve faaliyetlerine İngiltere öncelikle bir savaş telaşına girdiğinden önem vermemiş ancak daha sonra iddialarını incelemek için vakit ayrılmıştır;

"...Mehmed Ali'nin bir oğlu çıkub da bir siyasi risâliye derc etdirdiği makale ile Mısır Hidivliği'ne nâil olmaklığı ümid eder. ...bast eylediği mütâlaat üzerine kendi ümid ve heveslerini tesis eyler ise mesele-i Mısriye bir sûret-i cedidede te'cil etmiş olur. Muharebe velvelesi üzerine hâsıl olan şiddetleri geçerek İngilizlere şimdi sükûnet gelmesi üzerine Prens Halim'in meydân-ı muhâkemeye arz eylediği mülâhazata dikkat atf edebilirler..."

Prens Halim'in mevcut dönemin politikaları konusunda cahil olduğu, bölgede meydana gelen büyük değişiklikler ve Fransa'nın menfaatleri meselesine vâkıf olmadığına dikkat çekilmekte ve bu düşünce ispata çalışılmaktadır. Zira Fransa'nın bölgede Napolyon zamanından beri etkin olmaya çalıştığı bilinene bir gerçektir. Mehmet Ali Paşa'nın valiliği sırasında da Fransızlardan yardım alınmış ve modernleşmede Fransa örnek alınmıştı. Yine İsmail Paşa döneminde bu etkinin devam ettiği görülür. İşte böylece uzun bir zamandan beri aslında bölgede Osmanlı egemenliği çok büyük bir zaafa uğramıştı. Halim Paşa ise bu bölgede yeniden Osmanlı hakimiyetini tesis etmek yönünde bir eğilim göstermiştir;

"...Evvvela Prens Halim'in efkârındaki sâdeliğine ve zaman-ı hâzır politikası hakkındaki cehâlet -i mutlakasına ve son otuz sene zarfında vuku'a gelen tebdilât-ı 'azimeye ve Bahr-i Sefid havzasının en mühim faal ... olan taraf hakkındaki tecâhiliyle Fransa Hükümeti ve Fransız erbâb-ı mâliyesi heves ve entrikalarına ve Prens Halim'in Hilâfet-i İslamiye'ye bir sûret-i kat'iyeye ve mutlakada gösterdiği itâat ve inkiyâda şaşmamak ve Hilâfet-i İslamiye'nin Vâdi-i Nil üzerinden ref'

* Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğludur. 1857'de vezaret rütbesi almış, 1869'da Meclis-i âli'ye memur olmuş 1894'te vefat etmiştir.

edilmiş bulunan hüküm ve nüfuzunu Prens müşarünileyhin tekrar Nil sevahiline iâdesi hakkındaki gayretine istiğrâb etmemek ve Şarkıyyinun zaten ... kaza ve kader mezhebini İngiltere'nin tavrı fırka-i siyâsiyesi usûl ve kavâidiyle mahlût etmiş olmasına taaccüb eylememek kâbil değildir...”

Goldsmid, Prens Halim ile İsmail Paşa arasındaki düşmanlığı ortaya koymaya başlamadan evvel Fransız devlet adamları ve iktisatçılarının uygulamamalarına da bu çalışmada geniş yer vermiştir. Ancak Fransız milletini kast etmediğini de belirtmiş ve bir diplomat olarak hassasiyetini ortaya koymuştur ki bizce bu ifade aynı dönemde şarklılar olarak ifade ettiği İslam toplumları yahut Ortadoğu toplumları için ne Goldsmid ne İngiliz Hükümeti ne de diğer Avrupalı devletler aynı inceliği göstermişlerdir. Bu ayrımı ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir“...bu halde Prens Halim ile bazı iddialarının tedkik ve muhâkemesiyle biraz iştiğâl eder isek yeri vardır. Buna başlamazdan evvel arz ve ihzar etmek arzusundayım ki bu risâlede Fransa dediğim zaman maksadım Fransa milleti değildir. Belki umur-ı siyâsiye ve mâliye erbâbından olub âhiren pek büyük nüfuz ve tesirât göstermiş olan bir takım zevâtı murâd etmekdeyim...”

Ardından Prens Halim hakkında bilgi vermeye iki soru ile başlamaktadır. Bütün metinde bu ve benzeri sorular konular arası geçişlerde kullanılmıştır. Halim Paşa'nın Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olmakla birlikte O'nun yeteneklerini taşımadığı ile Halim hakkındaki olumsuz düşüncelerini aktarmaya başlamaktadır, Said Paşa döneminde de Sudan'a adete sürgün edildiği yönünde bir görüş bildirilmektedir; “...Prens Halim'e nakl-i kelâm edince evvela bu adamın tarihi nedir ? Arzu eylediği mevki-i âli için bu adam ne gibi evsâf göstermiştir ? Kendisi Mehmed Ali'nin oğludur. Hiç kimse aksini iddia edemez ki Mehmed Ali bir büyük cür'et sâhibi ve pek ziyâde mahâret-i 'askeriye erbâbı ve fevkalâde şayân-ı dikkat bir adam olub ilk defa olmak üzere Mısır'ın istihsâl-i istiklâline say' etmiştir. Fakat Prens Halim pederinin bu mahâretlerine vâris olmamıştır. Umûr-u hükümete iki defa iştirâke davet edilmiş olmayub bunlar dahi pek az birer zaman için vukû'u bulmuştur. 1856 senesinde biraderi Said Paşa tarafından (vâli) unvanıyla Sudan'a gönderilmiş idi. O tarihte Sudan'ın kısm-ı 'azimi henüz idâre-i Mısriye'ye tâbi değil idiyse de Prens Halim oraya kendi heva.-i mahsûsu üzerine gittiğini iddia eylediği halde işin doğrusu umûmen hissolunduğu üzere kendisinin oraya adeta teb'îd edilmiş bulunmasından ibâret idi...”

Sait Paşa döneminde hükümette hiç bir görev almadığı herhangi bir başarısının söz konusu olmadığı ifade edildikten sonra İsmail Paşa dönemine geçilmektedir. Böylece Halim Paşa'nın Sultan tarafından Hıdivliğe getirilmesi söz konusu olduğu ana kadar siyasi-idari geçmişine dair bilgiler verilmek istenmektedir;

“... 1862 senesinde İsmail Paşa Hıdiv olduğu zaman biraz vakt için Prens Halim Meclis Reisi nasb olunmuş idi. Fakat Mısır hükümdâr-ı cedidi olan İsmail Paşa için mümkün olmadı Halim Paşa'yı tûl müddet bu makamda tutsun bunun sebebi ise Halim'in karıştığı entrikalar ile yanında bulunan serseriler idi...”

İsmail Paşa'nın hıdivliği sırasında da Halim Paşa'nın uzun bir zaman Meclis Reisliği görevinde tutulmamasının sebebi olarak Halim'in çevirdiği

entrikalar ve etrafında güvensiz kişilerin bulunuyor olması gösterilmiştir. Entrikalar çevirmekle suçladığı Halim Paşa'nın İsmail Paşa'ya yaptığı suçlamaların da asılsızlığını ve O'nun güvenilmez birisi olduğunu anlatmaya devam etmektedir. Özellikle borçlanma konusunda İsmail Paşa'nın suçlandığı aşikar olmakla birlikte Halim Paşa'nın mali durumu ise bugüne kadar neredeyse üzerinde hiç durulmayan konulardan biridir. İşte bu noktada belgede ilginç bilgilerin yer aldığı söylenebilir;

“... Bundan ma'âda mâdem ki şimdi Halim güyâ borç kendisince meçhûlâtıdan imiş gibi İsmail Paşa'nın borçlarından bahsediyor besbelli kendi ahvâl-i mâliyesini unutmuş olmalıdır. Ol ahvâl-i mâliye ki 1865 senesinde kendi emlâkini bir milyon İngiliz lirası bedel ile hükümet-i Mısriye'ye satmağa kendisini mecbûr eylemiş idi...” aşırı harcamaları ile suçlanması gerekenin sadece İsmail Paşa olmadığı üstelik İsmail Paşa'nın harcamalarının modernleşme çalışmaları sebebiyle olduğu göz önünde bulundurulursa Halim Paşa'nın aynı dönemlerde ne için borçlandığı meçhul kalmaktadır. İstanbul'da edindiği itibarın ise Sultan'a hoş görünerek yaşamını sürdürmek ve belki Hidiv olmak kaygısından kaynaklandığı ifade edilmektedir; *“... O zamandan beri İstanbul'da kendisi için mücib-i şân ve şeref olamayacak bir maiyyet ile hiçden ibâret ve şansına bir ömür sürmüştür. Aralık da bir küçücük entrikalara cesâret eyler ise de makâm-ı hilâfete babasının mesleki aksine olarak ... ihtimâl ki bazı ahvâl-i hasene ile ve Bâb-ı 'âli'nin muzâharât-ı siyâsiyesinde kendisi için Hidiv-i Mısır olmağa bir daha yâveri-i tâli' olabileceğini ümid eyler idi...”*

Halim Paşa'nın sahip olduğu servetin bir kısmının kız kardeşinden kendisine kalan miras olduğunu öğrenmekteyiz ve yukarıda bahsettiğimiz siyasi geçmiş hakkındaki bilgiler şu cümlelerle son bulmaktadır; *“...Bir kaç ay mukaddem Halim hemşiresinden gelen mirasa nâil oldu. Ve âhiren Bâb-ı 'âli'nin memûriyet-i fevkalâde ile Londra'ya gönderdiği Hasan Fehmi Paşa yâdigârının ifâdesinden anlaşıldı ki Zât-ı Şahâne Tevfik Paşa'yı 'azl ederek Halim Paşa'yı nasb etmek emelinde bulunur ise de İngiltere Hükümeti bu bâbda müzâkereye girişmeyi redd eyledi. Halim'in târihi işte bundan ibârettdir...”*

Görüldüğü üzere bu tarihten itibaren Mısır yönetiminde kimin olacağı sadece Osmanlı Devleti'nin iradesinde olan bir şey değil aynı zamanda doğrudan İngiltere'nin müdahalesi ile çözüm bulunabilecek bir meseleye dönüşmüştür.

Halim Paşa'nın İsmail Paşa aleyhindeki suçlamalarının başlıca iki hususundan ilki İsmail Paşa'nın paraya olan düşkünlüğü ve diğeri ise şöhret bulmak tutkusuydu. Mısır'ın içine düştüğü borç çıkmazını Halim Paşa bunlara bağlamaktaydı. Goldsmid ise bunlara reddiyesini şöyle dile getirmektedir;

“... İsmail aleyhindeki ithâmâtı neden ibârettdir ? ... Beş milyondan ma'âda İsmail Paşa'nın 'akd eylediği istikrâzât-ı Mısriye kâmilen bu hususâtı istihsâl için olub Darfur fütuhâtı dahi bu hususla olduğu gibi Habeş seferi dahi bu maksad üzerine iltizâm edilmiştir. Halim Paşa iddia ediyor ki İsmail kendi mevki-i 'âlisine aid vezâifde ihmâl etdiğinden hükümdarlığı müddeti kâmilen muvaffaksızlık ile geçmiş ve Halim'in itikâdınca bu mavaffakiyetsizlik dahi Mısır'ın hâl-i hâzırıyla

müstedill bulunmuşdur. Bu halde son yedi seneden beri Mısır'da ne olmuş ise mes'ûliyeti İsmail'e 'atf olunuyor...'”

Halim Paşa'nın ilk iddiası İsmail Paşa'nın beş milyondan başka Darfur fethi ve Habeşistan seferi için edindiği borca rağmen iktidarı süresince başarısız yönetimi yüzünden Mısır İngiltere'nin müdahalesine maruz kalmıştır. Ardından Halim Paşa Mısır'da yaşanan askeri ayaklanmayı İsmail Paşa'nın tertip ettiğini ve hatta Tevfik Paşa döneminde yaşanan felaketlerde de İsmail Paşa'nın sorumlu olduğunu iddia etmektedir;

“...Wilson ve Biligniere'nin heyet-i muhtelite vükelasını düşüren nümâyiş-i 'askeriye İsmail dâvet ederek Mısırluların ancak 'adâlet istediklerini ve binâen'aleyh İsmail'in sükûtundan memnûn olduklarını beyândan sonra Tevfik'in müddet-i hükûmrânisindeki 'aczin ve hatalarını ve felâketleri mes'ûliyetlerini dahi İsmail'e 'atfeyliyor...'”

İsmail Paşa döneminde maliyenin durumunun düzeltilmesi için İngiltere'nin müdahalesi neticesinde 18 Kasım 1876'da biri İngiliz (Rivers Wilson) diğeri Fransız (De Biligniere) iki umumi müfettişlik oluşturulmuş, bunlar hazine hesabı ile Mısır'ın gelirlerini denetlemekle görevlendirilmişlerdir. Böylece Mısır'ın maliyesi üzerinde İngiltere ve Fransa denetimi açıkça gerçekleşmiştir. Ancak Mısır'ın iç işlerine böylesine bir müdahaleden Hidiv İsmail Paşa rahatsızlık duyunca çeşitli sorunlar yaşanmış ve bu kez 25 Ocak 1878'de müfettişler ve Duyun-u Umumiye komiserleri de dâhil olmak üzere bir Tahkikat Komisyonu meydana getirilmiştir. Metinde geçen karma heyet ile kast edilen bu komisyondur. Ancak bu komisyon da Arabi'nin organize ettiği askeri ayaklanma neticesinde dağıtılmıştır. 18 Şubat 1879'da ise Maliye Nezareti Wilson'a, Çalışma Nezareti ise Bliquieres'e verilmiştir (BOA. MV. 1-31, 1302 R. 25, Luxemburg, 1986: s. 320-342). İşte bu noktada Goldsmid, İsmail Paşa dönemini kısaca anlatmaktadır. Burada İsmail Paşa'nın Mısır'ı Avrupa medeniyeti ile bütünleştirme gayretinden ve Osmanlı Devleti hakimiyetinden kurtararak bağımsız hale getirme amacından ve tabii dönemin etkileri ve sonuçları bakımından en dikkat çekici gelişmelerinden biri olan Süveyş Kanalı'nın açılması çalışmalarından övgüyle bahsedilmektedir. Bunu yaparken İsmail Paşa'dan önce yönetimde bulunan Said Paşa zamanında Mısır maliyesi için son derece zararlı olacak bir takım şartları içeren mukavelelerin akd edildiğini ifade etmekte ve böylece büyük oranda Kanal'ın inşası ve açılışı maksadıyla yapılan borçlanmaların sorumluluğunun İsmail Paşa'dan çok Said Paşa'ya ait olduğu ispat edilmeye çalışılmaktadır. Zaten Goldsmid'in Halim Paşa'nın yakın tarih hakkında cahil olduğu ifadesinden bahsetmiştik. Ardından İsmail Paşa döneminde memleketin ilerlemesi için yapılan çalışmalardan bahsetmektedir. Bilindiği üzere bu dönemde Mısır'da girişilen liman, demiryolu telgraf hattı ve kanal inşalarına harcanan ve iflasa sebep olan masrafların tutarı 1863-1874 yılları arasında 158.200.000 Sterlindir. Sadece Süveyş Kanalı'nın masrafı ise 9.412.000 Sterlin'dir. Metinde geçen bilgiye göre İsmail Paşa döneminde bunlar için yapılan harcama 51 milyon liradan fazladır (Issawi, 1966: s. 430-439). Ancak Goldsmid bu borçların fahiş faizler ve sözleşme yapılan şirketlerin haksız

uygulamaları nedeniyle İsmail Paşa'nın eline geçen miktarın az olduğundan bahisle Halim'in iddiaların çürütmeye çalışmaktadır;

“... 1862 senesinde İsmail Paşa iyi fakat âciz bir prens halefi oldu. Zira Tevfik İsmail'e mukâyese edildiği zaman hüküm neden ibaret kalır ise Halim ve Said Paşalar dahi Mehmed Ali'ye nisbetle öyle kalırlar. İsmail Paşa gâyet cür'etli ve metânet ahlakca kuvvetli bir adam olduğundan Mehmed Ali'nin tâyin eylediği meslek üzerine devam ile Mısır'ı Bâb-ı 'âli'nin hükmünden kurtarub nâil-i istiklal tamm etmek gayretini ele almış idi. Bununla beraber Mısır'a Avrupa medeniyetini ve onun muhsinâtını bi'l- idhâl ... için dahi Avrupa ile hüsn-ü amel edinmiş idi. Bu maksad üzerine mebni idüğü Süveyş Kanalı için cesime sarf eylemiş idi. Selefî olan Said Paşa'nın işbu umûr-ı nâfia için istihsâl eylediği fermanlarda gayet muzır şerâit ve mukâveleler mevcûd idi. İsmail Paşa'nın mesârif-i cesime ile icrâ eylediği umûr-ı nâfia meyânında şimendüfer köprüleri ve liman ve arâzi 'ameliyâtı ve sâir icrâları memâlik-i sâirede husûsi kumpanyalara tevdi' olunmakta bulunan bir çok umûr-ı nâfia dahi mevcûd idi. İşbu umûr-ı mua'azzâmanın kâffesi için sarf eylediği mebâliğ elli bir milyon lirayı tecâvüz eder ise de ... istikrâzât-ı mün'akideden ele geçen nukûd-ı sâfiye asıl re's-ül mâldan iki milyon lira noksan olduğundan İsmail Paşa müsrif olsun olmasın istikrâzâtın kâffesini 'ameliyât-ı mezkûreye sarf eylemiş olduğu zâhirdir. Evet memleketinin mâmûriyetine nâfi olacağını gerek haklı ve gerek haksız olarak hüküm eylediği zikir olunan umûr-ı nâfia için istikrâz eylemiş olduğu mübâlağadan daha ziyâdesini bile sarf eylemiştir...”

Anlaşılabacağı üzere İsmail Paşa'nın ülkesinin refahı için yaptığı harcamaların borçlarından bile daha fazla olduğu sonucu çıkmaktadır. Meyinden edindiğimiz bilgiye göre Halim Paşa, Said Paşa döneminden kalan borcun beş milyon olduğunu iddia etmiştir. Ancak Goldsmid layihasında arazi ile ilgili yapılan harcamaların on beş milyon lirayı bulduğunu ve Halim Paşa'nın bu konuda da yanlış bilgi verdiğini açıklamaktadır ve devamında İsmail Paşa'nın kendine ait servetten de bunun için harcama yaptığının göz önünde bulundurularak onun müsrifliğinin bir yana kendi servetine para geçirmiş olmasının imkansızlığından söz etmiştir;

“...İsmail Paşa ne kadar müsrif olursa olsun ne kadar beyhûde muhârebat göze aldırılmış olursa olsun bahsolunan istikrâzâtdan bir menfaat-i şahsiye çıkarması şöyle dursun menâbi-i sâireden istihsâl eylediği diğer pareleri dahi kâffe-i istikrâzât sarf olunduğu halde yine kifâyet etmemiş bulunan umûr-ı nâfiaya istihlâk edilmiş idi...”

Tabii burada ortaya çıkan önemli bir husus da İsmail paşa'nın giriştiği bu harcamaların ve yatırımların sonuçlarının edinilen borçları karşılayıp karşılamadığıdır. Yine bu dönem üzerine yapılan çalışmalarda İsmail Paşa'nın maliyenin durumunu, ülkenin gelirlerini çok iyi incelemeyen giriştiği bu faaliyetlerini neticelerinin çok iyi olmadığı yönündedir (Landers, 1958: s. 224-243). Oysa söz konusu faaliyetlerin hepsi de Mısır'ın refah düzeyini arttıracak işlerdir. Ancak sonucun vardığı nokta bu açıdan incelenmeye değerdir. Böylece Goldsmid buna muhalif bilgiler verirken hem yapılan sözleşmelerin iyi şartlar içermediği hem de artan gelir miktarından örnekler vermektedir;

“...Haddi zâtında iyi oldukları halde zikr olunan umûr-ı nâfianın beş sene zarfında edilen istikrâzâta mukâbil gelebilecek kadar mühim ve cesim olub olmadıkları sual edilebilir. Bu sualin cevâbı ise bedihiyâtdandır. İsmail Paşa eğer şerâit-i muvaffaka ile istikrâz bulabilseydi pekâlâ olabilirdi. Zira umûr-ı nâfia-i mezkûre memleketin mahsûlât ve vâridâtını artıracak şeylerdir. Fakat istikrâzât-ı mün'akide Mısır için bir sûret-i müdhîşe ve mühimliğe de mücib olacak şerâit-i muzırra ile 'akd olunmuşlardır. Bâ husus bu işde öyle bir takım adamlar vâsita olmuşlardır ki İsmail Paşa fakir düşdüğü onlar zenginleşmişler ve İsmail Paşa'nın sükûtundan sonra kendi servet ve medâr-ı yegânesi olan isrâfat ve ifrâzatdan dolayı İsmail aleyhinde hücum etmişlerdir...” buraya kadar verilen bilgilerde yine bu zamana kadar üzerinde durulmayan bir noktaya dikkat çekilmektedir. O da şudur ki; İsmail Paşa'nın borçlanmasına aracılık eden kimselerin ahlaklı davranmamış olmaları ve servetlerine servet katmalarındır. İsmail Paşa'nın aceleci tavrının kendisini felakete sürüklediği ve başarısızlıklar sebebiyle felaketin bütün sorumluluğunun kendisinin üzerine yıkıldığını vurgulanmaktadır; “...Vâsita-i istikrâz olan bu adamlar o kadar fenâ heriflerdir ki İsmail'in sükûtu üzerine O'nu ezmeye en evvel kendileri davranmış ve artık evâtıfından kat-ı ümid ile her fenâlığı tecviz etmişlerdir. ... İşte bence İsmail Paşa'nın kusûru pek büyük ve pek 'acül bir musâlih olmasından ibâret olub sebab-i felâketi dahi bu olmuştur...”

İsmail Paşa'nın çalışmaları neticesinde elbette gelirlere bir artış söz konusudur. Fakat problem giderlerin bu gelirlerin çok üzerinde seyretmesidir. David S. Landes'in *Bankers and Pashas International Finance and Economic Imperialism* adlı eserinde 1821-1879 yılları arasında Mısır Poundu üzerinden Mısır'ın gelir ve giderlerini gösteren tabloda 1862 senesinin geliri 3,707,000 gideri ise 8, 868,000 olarak, 1869 senesinin geliri 5,255,000 ve gideri 10,530,000 olarak gösterilmektedir (Landers, 1958: s. 337) Goldsmid'in verdiği rakamlar ve bilgilere göre 1862'de dört milyondan az olan gelir neredeyse 9.500.000 liraya ulaşmıştır. Bu artışın aslında yapılan bütün masrafları karşılaması mümkün olmakla birlikte İsmail Paşa'nın iyice düşünmeden, aceleci verdiği kararların neticesinin de kötü olduğu ifade edilmektedir. Yine İsmail Paşa'nın edindiği 6.200.000 liralık borçtan ancak 5.100.000 lira kadar eline geçtiğini öğrenmekteyiz. Bunda ise fahiş faizler ve alacaklıların istediği yüksek teminat istekleri rol oynamıştır. Yanı sıra layihanın bu kısmında Tasfiye kanunundan bahsedilmekte ve devamında da bu kanunla ilgili gelişmeler ve sonuçları hakkında bilgiler yer almaktadır. Tasfiye Kanunu Hidiv Tevfik Paşa'nın İngiliz ve Fransızların desteği ile yönetime geçmesinin adeta bir bedelidir. 1880 yılının başlarında borçların ödenmesini sağlamak amacıyla Uluslararası Tasfiye Komisyonu bir plan yapmış ve buna göre peşinen alınmış bulunan beş senelik vergilerin iadesi kararlaştırılmış ve birçok memur ve subay masrafların kısılması amacıyla açığa alınmıştır. İşte bu karar neticesinde ise askeri bir isyan baş göstermiştir (Marsut, 1991: s. 70-72);

“...İsmail Paşa 1862 senesinde Hidiv olduğu zaman vâridât-ı memleket neden ibâret idi? Senevî dört milyon liradan aşağı idi. İsmail 'azl olduğu 1869 senesinde vâridât ne mikdâra bâliğ oldu? 9.500.000 liradan biraz aşağıya kadar vardı. On beş on altı senede vâridâtın böyle terakki-i 'azim peydâsı yalnız kendi islâhatına ve tevsi'âtına 'atf edilemez belki İsmail'in icrâ eylediği umûr-ı 'azimiye-i

nâfiâya 'atf olunur. İmdi istintâc olunur ki evvelce dahi dediğim vechile İsmail pek 'acul bir musâlih olub etdiği istikrâzlar bir takım umûr-ı nâfiâyâ sarf olunmuşlardır ki yaptığı borçların yani 6.200.0000 liralık istikrâzın mikdâr-ı itibâriyesini bile tesviye edebilecek kadar mahsuldârdır. Zira evvelce dahi dediğim vechile hazine-i Mısıriye istikrâzâtından ele ancak 5.100.000 lira ele geçirmiştir. Vâridâtın senevi beş milyon lira artması mikdâr-ı itibâri fâizlerinden mâ'adâ re's-ül mâldan bile birer mikdârın tesviyesinden sonra biraz da hükümet-i umûriyenin sarf olunabilecek fazla dahi bırakır. Fakat istikrâzın şerâit-i mün'akidesi pek ziyâde mûcib-i harâbi olacak sûretde vukû'u bulmuşdur. İstikrazın vâsıtalarıyla bâ-husûs istikrâz hâsılları fâizlerin tenziline rıza göstermemişlerdir ki Hidiv dahi te'diyâtında devâm edebilsün. Mukarrızlar pek gâli fâiz istiyorlardı bununla beraber bir de teminât istiyorlar idi ki şimdi Avrupa teminâtıyla 'akd edilmekte bulunan istikrâzda gösterilen teminâta mu'âdil idi. El hâsil evvelce dahi dediğim vechile mukarrızlar Fransa ve İngiltere'nin müdâhalesine mürâcaat etdiler ve tasfiye nizamnamesi vâsıtasıyla alacaklarının fâizlerinden mâ'adâ re's-ül mâllarının dahi tesviyesi için kuvvetli bir kefâlet istihsâl edebildiler. İşte bu teşebbüsler ve bilhassa 1879'da Fransızların ibkâ eyledikleri ahvâl Mısır için öyle bir mevki-i siyâsi hâsil etmiştir ki onlardan dahi başkaca bahsedeceğim..."

Böylece İsmail Paşa'nın içinde bulunduğu şartlar açıklandıktan sonra Goldsmid'in iddiasına göre İsmail Paşa'nın alacaklılarla olan münasebetine şayet Avrupa Devletleri müdahale etmemiş olsalardı çok daha rahat mukaveleler akd edebilmesi mümkün olurdu. Ancak buna müsaade edilmediğini ve biraz da bu sebeple kötü duruma düştüğünü anlatmaktadır. Tabii burada Avrupa Devletlerinden kasıt aslında Fransa'dır. Mısır üzerinde İngiltere ve Fransa'nın rekabeti malumdur. Mısır'ın mali durumunun uluslararası bir müdahaleyi zorunlu hale getirecek kadar kötü gidişat göstermesinin Fransa'nın emeli olduğu da iddiaları arasında yer almaktadır;

"...Hakikat yedi sekiz seneden beri Fransa umûr-ı mâliye erbâbı Avrupa'nın Mısır'a müdâhalesini arzu etmededirler. Bu bâbda gösterilen misaller Mısır'ın müstakbelisi için pek muzırdır. Fakat şübhe yokdur ki İsmail dâyinleriyle bi'l-tilâf dâyinlerinin taleblerini yerine getirmiş olsaydı fâiz ve re'sü'l-mâllarının te'diyâtında dahi devâm eyleyebilirdi. İsmail bu muvaffâkiyetin numûnesini dahi göstermiştir. Zira kendi dâiresi dâyinlerinin teminü için kendi emlâk-ı husûsiyesiyle familyası emlâkını fedâ etmiştir. Zira İngilizler evvelce gösterdiğim vechile istikrâzâtın kâffesi umûr-ı nâfiâyâ sarf olduğunu gördüğümüz ve halbûki kendi nazar-ı teftişimiz elinde 'akd olunan sekiz milyon liralık istikrazın beş altı son sene zarfında umûr-ı nâfiâyâ değil belki memleketin ihlâl-i intizâmâtıyla tahriyine sarf olduğunu müşâhade eylediğimiz halde artık İsmail Paşa'nın idâresini biz âmm edebilir miyiz ?..."

İsmail Paşa'nın kendisine ve ailesine ait olan emlakı borçların ödenmesi konusunda feda etmiş olması O'nun eğer fırsat verilseydi kötü gidişatı durdurabileceğinin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca yine O'nun döneminde meydana gelen gelir artışından yukarıda bahsetmiştik. Bu artışın dokuz buçuk milyona ulaştığını ve bu artışla ilgili olarak İsmail Paşa'nın halka zulüm

uygulayarak gelirleri artırdığı yönünde bir suçlama bulunduğunu da buradan öğrenmekteyiz. Ancak Goldsmid bu konuda da açıklama yapmaktadır;

“...Vâkıa denilebilir ki İsmail Paşa'nın dokuz buçuk milyona iblâğ eylediği vâridât halk üzerinde zulmen icrâ eylediği tazyikât ve 'itsâfâtın semeresidir ve binâenâleyh bu dahi memleketin hüsn-ü hâline delâlet edemez. Yine cevab veririm ki bu hâl memleketin mâ'mûriyetini isbât eder. Zira Arabi'nin isyânı felâketinden ve İskenderiye'yi topa tutmak maddesinde Mısır için vâki olan fenâlıklardan ... müteâkib görülen harekât-ı 'askeriyeden ve Mehdi ile edilen muhârebâtın mücib olduğu felâketlerden kat-ı nazar 1885 senesi vâridâtı hazine müsteşarları taraflarından 9.000.000 lira olmak üzere hesâb edilmiş ve bu mebâliğ ile İsmail Paşa zamân-ı idâresindeki vâridât arasında bulunan fark dahi yalnız bu felâketlere haml edilmek lâzım gelmiştir. El hâsıl parlamentoya takdim olunan raporlarda şu rakamlar görülmüyor;

Sene	Vâridât
1881	9.229.965
1882	8.852.856
1883	8.934.675
1884	9.365.000

Bu rakamlar benim mütâlâatımı derece-i kâfiyede isbât ederler. Eğer İsmail'in hevesi gâli-i iştihârdan ibâret veyâhûd benim demek isteyeceğim vechile memleketini islâh için nâmuskârâne bir arzudan ibâret idiyse teşebbüs ettiği umûr-ı mu'âzzâmada ümid edebileceği muvaffâkiyetden kendisini mahrûm etmeye kendi acelesinden ziyâde müsteşarları olan adamların siyâti sebep olmuştur...”

Buradan anlaşılmaktadır ki İsmail Paşa'nın birçok cesurane girişim ve edindiği borçlara rağmen ve kendisinin, ailesinin servetinden fedakârlıklar yapmakla Mısır hazinesinde sağladığı artışı geçen bir durum gözlenememektedir. Yine bu rakamlar göz önüne alındığında İsmail Paşa döneminde halka zulmedilmiş olduğu iddiası da çürümektedir. Zira daha sonraki dönemlerde yaşanan Arabi isyanı ve neticesinde İskenderiye'nin bombalanması, Mısır'ın her anlamda İngiliz kontrolüne geçmeye başladığı dönemde de gelir düzeyi yakın seyretmiştir. Ayrıca az evvel ifade edildiği üzere İsmail Paşa'nın servete olan düşkünlüğüne dair suçlamalarla ilgili açıklamalar yaparken Paşa'nın serveti hakkında da bilgi verilmektedir;

“...bu hâl İsmail'in akçeye muhabbet-i fevk'âlâdesi olduğuna dâir Halim Paşa'nın dermiyân ettiği sözleri nazar-ı dikkate almağa beni mecbûr eyler. Benim efkârıma kalırsa İsmail Paşa'da 'aksi hâl görülmüştür. İsmail Avrupa-i garbî ricâl-i devletinde bile nâdir görülen bir kanâatkârlık göstermiştir. Hiç olmazsa temin edebilirim ki İsmail daha ziyâde zengin olabilecek iken 1862'de Said Paşa'yı istihlâf ettiği zamandan daha ziyâde fakir bulunuyor. Bunu isbât etmek kolaydır. Kendisi Mısır'ın en zengini idi. Emlâki senevî üç yüz bin lira vâridât getirüb henüz sonradan islâh ettikleri kadar islâh dahi edilmemişlerdi. Mu'ahheren bu emlak kâmilten elinden çıktığı gibi 1877 senesinden 1879 senesine kadar familyasının emlakı dahi

dâyinlerinin temin-i menâfi için elden çıkmış ve buna mukâbil pek cüz'î bir şey olmak üzere senevî iki yüz bin liradan ibâret bir pâre almağa râzî olmuştur. Bu maaş hîn-i 'azlinde kendisine temin olunmalıydı. Halbûki maaş-ı mezkûr İsmail'e 'ita edilmeğe devâm olunmadı. Zannıma göre el-hâletü'l-hâze senede yalnız kırk bin lira maaş alıyor. Ve servet-i zâtiyesi dahi pek azdır. İmdi bedihidir ki bu günkü serveti evvelki emlakından aldığı hâsılâta nisbetle pek az olub bu ise akçeye olan sevdâsı hakkındaki rivâyetleri kat'iyen reddeyler..."

Bu dönemin önemli hadiselerinden birisi ise esir ticareti konusundadır. Esir ticareti Mısır topraklarında 1877 yılına kadar devam etmiştir, bu tarihten sonra ise yasaklanmıştır (Kramers, 1978: s. 265). Bu konuda da layihada bir kaç cümle ile ilgili bilgi verilmektedir. Çünkü Mısır'da önemli oranda esir ticareti de söz konusuydu. 1870'lerde İngiliz konsolosların Mısır'da köleliğin kaldırılması konusunda İsmail Paşa'ya baskılarından bahsedilebilir. İsmail Paşa'nın hâkimiyeti döneminde kendisine ait olup Yukarı Mısır'da bulunan şeker kamışı tarlalarında köleler çalıştırdığı ve ayrıca ordusunun sayı bakımından güçlü kılmak için de köleleri askere yazdığını bilmekteyiz (Baer, 1967: s.151). Ele aldığımız metinde İsmail Paşa döneminde İngiltere'nin esir ticaretinin yasaklanması konusunda yaptığı baskılar neticesinde Darfur'a sefer düzenlendiğinden bunun ise Doğu toplumlarında ve Mısır'da da bir gelenek halini almış olan bu uygulamadan vazgeçmek konusunda göstermiş olduğu gayretin O'nun Avrupa medeniyetine dâhil olmak konusundaki samimiyeti olarak yorumlanması gerektiği ifade edilmektedir. Halim Paşa'nın, esir ticaretinde Mısır yöneticileri için başlıca kaynak olan Habeşistan'a düzenlenen bu seferi bir hata olarak gördüğü ve ancak bu seferin çok önemli sonuçları olmadığını da eklenmektedir;

"...Şimdi dahi Darfur'a dâir olan rivâyetlerden bahsedeceğim bu sefer Avrupa tarafından ve bilhassa İngiltere cânibinden vukû'u bulan taleb üzerine esir ticaretinin men'i maksadıyla vukû'u bulmuş idi... İsmail'in esir ticareti gibi kavânin-i şarkiyeye tâbi olan bir barbarlığı mahv ederek Avrupa hürriyetine dâir olan efkârına kadar kabul ettiğine delâlet eder. Binâen'aleyh kâziyeyi şimdi İsmail 'aleyhine medâr-ı delil edenlerini tecviz etmemeliyiz. Yine bu maksâd üzerine mebni idi ki Gordon İsmail Paşa tarafından Sudan'a gönderilmiş olub bu ise kendisine bir şeref olmuştur. Hakikat bir hükümet-i Mısriye için şöyle bir hareketi deruhde ile Gordon gibi bir adamın esbâbi muvaffâkiyetini tehyi eylemek pek büyüktür. Gordon tarafından İsmail'e yazılan son mektub İsmail hakkındaki sadâkat-i kâmilisinin bürhâmdır. Binâen'aleyh tekrar derim ki Halim'in bu bâbdaki ifâdâtı kâmilin merdûddur. Fakat Halim Paşa ile beraber ben de itirâf ederim ki İsmail'in Habeş seferini açması bir hata idi. Fakat bundan netâyic-i müdhişe görülmedi. Bâ husûs bu hata kanûn-ı esâsi dâhilinde idâre olunan memleketlerin dâima düçâr oldukları bir hatadır..."

Lâyihanın devamında İsmail Paşa'nın vazifesini yani Hidivlik makamının önemini ve gereklerini yeterince ifâ edemediğine dair Halim Paşa tarafından yapılan suçlamaların tartışmaya bile gerek duyulmayacak kadar önemsiz olduğu görüşü hâkimdir. Belki İsmail Paşa hakkındaki en dikkat çekici suçlamanın Mısır maliyesi üzerinde İngiliz ve Fransız kontrolünü devreden çıkararak askerlerin isyanını

kendisinin tertip ettiği ki Goldsmid tekrar bu konuya dönerek şöyle söylemektedir;

“...nümâyiş-i ‘askeriye İsmail’in kendisi tertib ederek Wilson ve Bilingiere kabinetosunu alt üst eylediği hakkındaki rivâyetin reddine mübâseret ederim. Bu iki nâzırın orduca bir tenkîhât icrâsını teklif eyledikleri ve dört bin zâbitin tardını dermiyân ile bunların mütedâhil maaşları bir meblâğ-ı külliye vâsıl olduğu ve o zaman borç ile yaşamakta buldukları hakkındaki rivâyetler meydanda bulunub bu biçâre adamların itilmiş aylıkları verilmeksizin tard edilmesi haksız olacağını gerek Hidiv ve gerek reiskâre sâir adamlar Mısrane söylemişlerdi ancak Bilingiere ve Wilson heyet-i nüzzârı ma-hâza bu dereceden mesârîfi tenzil arzusuyla bu haksızlığı icab eyledi. Bu halde zâbitan familyalarıyla beraber açlıktan öleceklerini görünce bit-tabii şimdi dermiyân olunan nümâyiş-i ‘askeri meydana çıktı. ‘Askerlerin bu nümâyişde haklı olduklarını isbât için yalnız şunu ihtâr kâfidir ki cümlesinin mütrakim maaşları yirmi dört saat zarfında kâmilan verilmiştir. Bu pârenin heyet-i nüzzâr tarafından biraz daha evvel verilmemesi şâyân-ı esefdir. Zira o zaman nümâyiş-i ‘askeri dahi vukû’u bulmaz ve nümâyiş-i mezkûrdan mu’ahharen görülen netâyic görülmez idi...”

Anlaşılabacağı üzere yukarıda da bahsettiğimiz gibi Wilson ve Bilingiere’nin maliyenin durumunu düzeltmek için askerlerin maaşları konusunda bir kısıtlamaya gitmeleri söz konusu olmuş bu ise isyana yol açmıştı. Askerlerin bu isyana haklı oldukları ve maaşlarının aslında bu siyandan önce verilmesi durumunda sonucun farklı olacağı yönünde görüş beyan etmektedir.

İsmail Paşa’nın 1879 yılında azl edilmesine sebep olarak gösterilen suçlamaların haksızca yapıldığı bütün metin boyunca ispat edilmeye çalışılmış ve bu yapılırken söz konusu tarihi hadiseler hakkında bilgi verilmiştir. Goldsmid’den de öğrendiğimize göre Mısır borçlarının büyük bir kısmı Fransız dâyinlerinin ellerindeydi ve alacaklılar kaygılarından dolayı fahiş faizleri muhafaza ederek re’s’ül-mâllarını temin için de Avrupa tarafından bir taahhüt yapmayı istemişlerdir. Bunun için de Hidiv’e baskı yapmışlardır. Bu baskılar karşısında çaresiz kalan İsmail Paşa’nın azli gerçekleşmiştir. Kısaca İsmail Paşa’nın azlinden en başta Fransa sorumlu tutulmaktadır.

“... Fransa Hükümeti Hidiv nezdinde icrâ-i tazyik ile ‘aleme bir kuvvet ve haşmet göstermek ve Fransız dâyinlerine menâfi kazandırmak için Hidiv ‘aleyhine yolsuz ve haksız bir tazyik icrâsına başlamıştır... Ondan sonra tahkik komisyonu ve daha sonra güya mahlût olan heyet-i nüzzâr meydana gelerek Nubar Paşa ‘azl edildi. İsmail Paşa Fransa ve İngiltere’nin metâlibini ifâya beyhûde çalışarak nihâyet dâyinlerin artıdıkça artan iddiâlarına karşı uğraşmaktan aciz kaldı ve Avrupa’nın tazyikâtını artık çekemeyince kendini kurtarmaya çalıştı ise de ona dahi muktedir olamayarak Lord Salisburi Fransa Hükümeti’ni dahi bi’l-iknâ İsmail’in ‘azliyle yerine Teyfik’in tâyini Bâb-ı ‘âli’den talep olundu bu hal 1879 senesi Haziranında vâki olub İsmail Paşa hakkında tarihlerce emsâli nâ-mesbûk bir haksızlık idiye de Bâb-ı ‘âli Mehmed Ali zamanından beri Mısır üzerindeki hükümetini gayb eylemekte bulunduğu gibi bilhassa İsmail Paşa 366.000 liradan ibâret bulunan Mısır vergisini 678.000 liraya bâliğ ‘adeta satın aldığı fermân

mücebince memleketini doğrudan doğruya ve bilâ istiklâl-i idâreye başlayarak ve usûl-ü versâtını dahi Avrupa usûlüne tatbik ederek şu halde Mısır'ı bi'l-küllîye Devlet-i Âliye elinden çıkması hasebiyle Bâb-ı 'âli şâyed İsmail'in 'azli ve Tevfik'in nasbı husûsunda birazcık olsun iâde-i nüfûz edebileceği ümidiyle İsmail hakkındaki haksızlığı kabûl ve icrâ eylemiş idi..."

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere layihanın bu kısmı sonuç özelliği taşımaktadır. Bu kısımda İsmail Paşa'nın azline sebep olan olaylar Goldsmid'in bakış açısı ile anlatılmakta ve Tevfik Paşa'nın hidivliğine giden yolda başta Fransa olmak üzere İngiltere'nin, alacaklıların istekleri etkili olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin de bölgede hükümlerlik haklarını kısmen de olsa koruyabilmek adına azil kararını onaylamasının da etkisinden bahsedilmektedir. Yine Mısır meselesinde bu tarihlerden itibaren İngiltere ve Fransa'nın izledikleri politikalar hakkında tenkitler de yer almaktadır. Goldsmid, İsmail Paşa henüz hayattayken Tevfik Paşa'nın hidivliğe getirilmesinin ileride çok daha büyük problemlere yol açacağını parlamentoda dile getirdiğini de yine buradan öğrenmekteyiz. Burada İngiltere'nin Kızıl deniz havzasındaki kontrole o günlerde sadece bir siyasi mesele olarak baktığını bir kısmının ise sadece bir mali mesele olarak baktığını söylemekte ve bunların eksik bakış açısı olduğu böylece bölgede iki kontrolün muhafaza edilemeyeceğini tespit etmiştir. ;

"... Halbuki İsmail'in kendisinden sonra oğlu Tevfik Paşa'yı hidivlik makamına geçirmek istemesi kendi sağlığında vukû'u bulacak demek değildi. Kendi vefâtından sonra olacak bir şey idi. Binâen 'aleyh ben 1878 senesinde parlamentoda inzâr-ı 'umûmiyeyi bu haksızlık üzerine celb etmiş idim. O zaman göstermiş idim ki bu hal ileride pek ziyâde dehşetlenecek bir buhrânın mukaddimesi olacaktır. Ve fi'l-hakika böyle olmuş olduğunu kim inkâr edebilir. O zaman ben bu çifte kontrolün muhâfaza olunamayacağını, senelerden beri havzâ-i Bahri Sefid'e sâir taraflara fâide bir nüfûz edinmeğe çalışdıklarının yapılacak işde bizimle ittifak etmiyorlardı. Meseleye yalnız bir mesele-i maliye nazarıyla bakub biz İngilizler ise bir mesele-i siyâsiye nazarıyla bakmakta idik... ilk atığımız hatve diğer birçok hatveti dahi isticlâb eyledi. İskenderiye'nin topa tutulması ve geçen seneye gelinceye kadar hep Avrupa'nın konferansında vermiş olduğu tâlimâta etbâ 'ı etmiş bulunmaklığımız hep birer hata idi. Fransız erbâb-ı mâliyesi hükümet-i mezkûre politikası üzerinde dahi icrâ-i nüfûz eylediğinden konferans dahi boşa çıktı. Zira zikr olunan erbâb-ı mâliye fâzilerinden hiç bir mikdârın tenzilini tecviz etmemiş ve tasfiye kanununun harf be harf muhâfaza-i mer'iyeti cihetini iltizamda bulunmuşlardır. Ben kendi mütâlaamca bunların şu tavrından müte'essif olmam. Zira bu hal İngiltere'nin Fransa ile 'akd etmiş olduğu mukâvele-i muvakkateyi dahi hiçe çıkaracak bir şeydir. Bir de konferansın 'adem-i muvaffâkiyeteti üzerine İngiltere'ye kendi harekâtınca biraz daha serbestlik gelmiş ve fakat Fransa, İngiltere'nin teşebbüsâtını lâ-yen kat'i hükümden düşürmeye çalışmıştır. Her halde meydân-ı muvaffâkiyet Fransa sermeyedârânına kaldığından bunlar teklif olunan çarelerin kâffesini hep kendileri imlâ ederlerdir. Zannıma göre müşkilât-ı vâkı'ânın hal ve tesviyesi muvakkat bir şey olub bir çare-i kat'i ve dâimi olamayacaktır. Zira hangi hükümet olur ise olsun hatta o hükümetin ne kadar kuvveti bulunur ise bulunsun muvaffâkiyet-i kâmileyi intâc edecek bir harekete o haksız tasfiye kanununa etbâ-ı mecbûriyetinde

bulundukca muktedir olamaz. Sâir memleketde tahammülgirâz istikrâzlar 'akd olunduğu zaman ne yolda hareket edilmiş ise o yolda hareket etmek yani hiç bir hükümet–i ecnebiyenin müdâhalesi olmadığı halde kendi dâyinleriyle işini kendi tesviye etmek emrinde Mısır muhtar bırakılmalı idi. Bu ise ancak tasfiye kanununun ilgâsından sonra müteyessir olabilir. Er ve geç bu da vâki olacak. Ve ben derim ki Mısır ve Mısriyunun fâidesi ve Fransız ve sâir Avrupa'nın dahi nef 'i için bu kanunun ne kadar tez ilgâsı kâbil ise o kadar çabuk davranmak lazım gelecektir. Halbûki Fransız Telelkebir'den sonra işgâl eylediği Tunus işini bitirdiğinden bu yolda bir teşebbüsün dahi zamanı gelmiş demektir. Fransa Tunus duyûnunu kendi istediği gibi tertib ederek imtiyâzat-ı kadimiye dahi mahv ile şimdi Bahri Sefid sevâhilinde istediği gibi hareketde muhtar kalmış ve Mısır'daki hareketini dahi tekrar eline almıştır... Prens Halim Bâb-ı 'âli'nin muzahher-i mezâhereti olmak için Mısır'a zât-ı şâhânenin iczâ-i memâlikinden bir cüz 'üdür demeğe kadar varıyor ve ilâveten diyor ki âhiren Mısır'da uğraşmışımız müşkilâtı Memâlik-i Şâhâne'den Tunus kıtası Fransa tarafından gasb olunduğu gibi yine Memâlik-i Şâhâne'den Mısır kıtası dahi İngiltere'nin yed-i zabtına geçmiştir diye mevcûd olan bir zan bir zehâbdan neşet ediyor. Hatta Prens-i müşârileyh âhiren Sudan meselesinin netâyicini dahi bu zan ve zehâba haml ediyor idi. Bu meseleyi ben dahi kariben mevki-i tedkike çekeceğim. Fakat ondan evvel efkârıma göre bu işin tasfiye kanunu ve kapitülasyonlar lağv edilmeksizin ciddi bir sûretde tesviye pezir olamayacağını kat'iyen tefhim lâzımdır. Şimdiki halde bir lâfızdan 'ibâret kalan Hidiviyet-i Mısriye Tevfik Paşa elinde ciddi ve hakiki bir hükümet sûretini alıncaya yani bu hükümet kendi dâyinleriyle uğraşmak müsâadesi verilerek İsmail'in ilk senelerinde yaptığı gibi bütûn devâir-i hükümeti pençe-i kavisi altına alacağı vakte kadar bu işde ciddi bir teşebbüs olamaz..."

Burada öncelikle tasfiye kanunun ve kapitülasyonlar ilga edilmedikçe Mısır'da mali ve siyasi anlamda bir iyileşmenin sağlanamayacağından bahsedilirken Fransa'nın inatçı tavrı nedeniyle Mısır meselesi konusunda akd edilen konferanstan da olumlu bir netice elde edilmediğinin üzerinde durulmuştur. Hatta Londra'da düzenlenen bu konferanstan hiç bir sonuç alınmadan dağılmıştır (Kramers, 1978: s. 253). Bu sebeple meseleyi sadece mali yahut sadece siyasi olarak değerlendirmek yanlıştır. Zira bir hükümetin kendi mali durumu hakkında serbest hareket edememesinin hem mali hem de siyasi sonuçları olacaktır. Bilindiği üzere siyaset ve iktisat birbirinden ayrı düşünülmemeyecek iki alandır. XIX. Yüzyılda bilhassa Osmanlı Devleti toprakları üzerinde yürütülen politikalar ve meydana gelen gelişmeler hatırlandığında bunun doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Tabii burada şu da vurgulanmaktadır ki; Mısır'da tek başına İngiltere'nin hâkim konuma yükselmesi Avrupa Devletlerini ve daha çok Fransa'yı endişelendirmiştir. İngiltere uzun bir zaman bunun aksin iddia etmiş ve yine bilindiği üzere bu konudaki politikasını Avrupa hükümetlerine ve kamuoyuna Mısır'da asayişin sağlanması için orada buldukları iddiası üzerine kurmuştur. Layiha da bu dikkat çekmektedir. Ardından Sudan konusunda izlenen politikaya dair de düşüncelerini paylaşmaktadır;

"... Şimdi de Sudan işlerini mevki-i tedkike alalım ve orada zuhur eden müşkilâtı nasıl bertaraf edeceğimizi düşünelim? Geçen sene demişdimki hükümetin Hartum'a giderek bazı esbâb-ı sulh ve asayişperverâne ile oradaki Mısır 'askerini

kaldırmak için Gordon'a bir memûriyet verilmesini serbestiyet tarafdarânı Mısır Hükümeti'nden ısrar ve ibrâm ile taleb etmesi için İngiliz muhafazakârları tarafından vukû'u bulan tazyikât şâyân-ı teessüfdür. Sudan'daki Mısır askeri için biz asla mes'ûl değildik. Fakat başladığımız iş ile üzerimize bizim mes'ûliyet almış olduğumuz gibi bu mes'ûliyet dahi Gordon'un 'askerlik meydanında kahramanlık göstermek efkârına düşmesi üzerine 'adeta gerçekleşmiştir. O zaman hükümetin Gordon'u geriye çağırması lâzım gelirdiyse de bunu yapmak için dahi cesâret lâzım idi. Bunu yapamadıklarından Gordon'u kurtarmak için yeniden bir 'asker sevkine mecbûr oldular. Bu seferde dahi gerek 'askerimizin ve gerek zâbitânımızın evsâf-ı âliyeleri meydana çıktı ise de seferden maksûd olan şey hâsıl olamadı. O zaman Mehdi'yi mahv teşebbüsüne kıyam edildi. Fakat buna da radikaller 'itirâz eylediler. Mehdi'nin te'dibi Sevâkin'e bir kolordu irsâlini ve bir şimendüfer inşâsını icâb eyledi ki en tecrübeli mühendislerin beyânına göre sulh ve asâyiş vaktinde bile bu şimendüfer iki buçuk senede ancak vücûda gelebilir. Hele çok şükür vukû'âtın cereyânı Mehdi'yi ezûb mahv etmek lâzım olmadığını isbât eyledi. Fi'l-vâki Mehdizede olduğu ne yaptığı mâlûm olmadığından bir kimseyi tehdid edemeyüb kendisi tehdid altında demektir. Mâiyyetinde kuvve-i külliye-i 'askeriye bulunmadığı dahi muhakkâkâtandır. Binâen 'aleyh eğerçi Mehmed Ali tarafından Hartum'a vaz' olunan Nil mizân-ı meyâhi Mısırluların muhâfazası altında bulunmak eğerçi hayırlı ise de yalnız bu fâidenin muhâfazası için Hartum üzerine yeniden 'asker sevk etmemeye hükümetin karar vermiş olmasını memnûniyetle telakki eyleriz. Zira bu sefer-i cedid İngilizlerin ve gerek reyleri hilâfına olacak ve birçok mesârifi istilzâm edecek idi..."

Sudan'ın fethi meselesi Mehmet Ali Paşa'nın valiliği döneminden itibaren başlamıştır. Sudan aslında Nil vasıtasıyla doğal olarak Mısır'a bağlıdır. Büyük bir Kuzey Afrika imparatorluğu kurmak hayali ise Mehmet Ali Paşa'nın da O'nun yolundan giden İsmail Paşa'nın da hayali olmuştur. Orduyu besleyecek köle kaynağı ve hazinayı dolduracak altın kaynağı olarak görülen Sudan'ı tamamen Mısır'a bağlamak faaliyetleri devam etmiştir. Yani bu konu da hem siyasi hem iktisadidir. İsmail Paşa bölgedeki nüfuzunu genişletmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin kendisini azletmesi söz konusu olduğunda bu genişlemesinin Osmanlı Devleti'nin genişlemesi olarak adlandırmış, bunları hatırlatan bir istirhâmname ile azlinin durdurulmasını dahi istemişti (BOA. Y. A. HUS. 163-48, 1297-2-1). İngiltere'nin Sudan'a doğru genişleyen sömürge düzeninin bahanesi ise Mehdi isyanı olmuştur. Taraftarlarınca Mehdi ilan edilen Muhammed Ahmet'in başlattığı hareket neticesinde Mısır'ın bölgedeki nüfuzu sona ermiştir (Hourani, 2003: s. 336). İslam hakimiyeti iddiası ile dikkatleri çeken Mehdi hareketi İngiltere'nin buraya müdahalesine zemin hazırlamış ve bölgede İngiliz yönetimi tesis edilmiştir. Nitekim layihada da zaten Mehdi hareketinin çok endişe verecek bir tehdit olmadığını anlaşılması ile bölgeye tekrar asker sevk edilmemesine karar verildiğinden bahsedilmekte ve bundan duyulan memnuniyetin önemli miktarda masraftan kurtulmuş olmakla ilgisi olduğu sonucuna varılmaktadır.

Bu tarihten sonra yani İngiltere'nin Mısır'a askeri müdahalesi gerçekleşikten bir süre sonra, Mısır'a dair politikaların nasıl olması gerektiği konusunda fikirlerini Goldsmid bu sonuç kısmında dile getirmektedir. Burada en

fazla dikkati çeken Mısır'da İngiltere'nin amaçlarına hizmet edecek çözüm olarak İsmail Paşa'nın Hidivliğe tekrar getirilmesi yönündeki taleptir. Halim Paşa Mısır'da Osmanlı hakimiyetinin yeniden tesis edilmesine hizmet edeceğinden buna layık görülmemekte ve İsmail Paşa'nın idarecilik vasfı ve otoritesi ile kendisine eğer fırsat verilirse buna en uygun kimse olduğu söylenmektedir. İddia edildiği gibi İngiltere'nin burada daimi kalmak arzusunda olmadığını, amaç edinilen bölgede güçlü bir hükümetin kurulması işini İsmail Paşa'nın başarabileceğini bunun ise Paşa'nın iktisaden desteklenmesi ile mümkün olacağı görüşü hâkimdir. Bu bakımdan son derece ilgi çekici iddialar ve taleplerle dolu olan son kısım her hangi bir açıklamaya lüzum görülmeyecek kadar net bir biçimde şöyle devam etmektedir;

“...Şimdi Mısır ile müstakbele-i taallukumuz neden ibâret olacağını ve ileride nasıl bir hükümet bulunacağı bir büyük sefer telaşı üzerimizde olmaksızın ve Prens Halim'in dermiyânına çalıştığı mülâhazat-ı müteferrik dahi mümanâat etmeksizin düşünebiliyoruz.

Halim'in 'itikâdınca Hilâfet-i İslamiye'nin mu'âvenet-i dostânesi olmaksızın Mısır'da matlûbe muvâfık hiç bir hükümet tesis edemez imiş. Hasan Fehmi Paşa dahi âhiren Mısır'daki İngiliz 'askeri yerine Türk askeri irsâliyle Mısır'da yeniden Osmanlı nüfûzunu tesis etmek istemiş idi. Halim'in babası olan Mehmed Ali oğlunun ettiği teklifi işitseydi hicâbından kızarırdı. Vukûâtı tarihiyenin cereyânı isbât eder ki Mısır'a Osmanlı nüfûzunun iâdesi arzu olunacak bir şey değildir. İngiltere heyet-i vükelâsı Avrupa'ya karşı birçok defalar beyân eylediği İngiltere Mısır'ı 'ale'd-devam işgâli arzusunda olmayub orada esaslı ve kuvvetli bir hükümet tesisini müteâkib 'askerini geriye çekecektir. Şimdiki halde Teyfik'in hükümeti lafz-i murad bir şey olup İngiliz 'askeri çıkdıktan sonra ise bu hükümet hiçe inecektir. İskenderiye'nin topa tutulmasından sonra İngiliz bayrağı himâyesiyle Kahire'ye 'avdeti ve Fransa İngiltere'nin kendisine icbâr etmiş olduğu heyet-i vükelâ hükmüne mahkûm kalması kendisinden tavsiye-i 'umûmiyi bir kat daha sülb eylemiştir. O halde Mösyö Gladstone'nin ifâdâtına inanarak kuvvetli bir yerli hükümeti nereden bulacağımız bir taraftan Mısır ile Sudan ve diğer taraftan Mısır ile Avrupa arasındaki mesele-i hayâtiye derecesinde olan münâsebeti nasıl temin edeceğiz?

Mevâki-i sâireyi saymaksızın yalnız kapitülasyonların vücûduyla bir de o tasfiye kanununun vücûdu yukarıki suallere cevab-ı red verdirir. İmdi görünüyor ki tasfiye kanununun lağvıyla kapitülasyonları külliyyen ilgâ edemez ise bile bir dereceye kadar olsun ta'dile müncir olacak ve bununla beraber zemâm-ı hükümeti kendi mevki'ini bil muhafaza intizâm ve inzibâtı iâdeye muktedir bir adamı ise başına getirmeye müncir olacak bir netice-i istihsâl lazımdır. Teyfik bu iktidarı hâiz bir adam değildir. Hatta zannıma göre devamı kabil olmayan şimdiki halden kurtulmağı Teyfik dahi canına minnet bilir. Bu adam Halim dahi değildir. Zira Halim hem eskâr-ı atika erbâbından olup hem de Saltanat-ı Seniye-i Osmaniye'ye müteveccihdir.

Tamamıyla yine ümid ederim ki bu adam İsmail Paşa'dır. İngiltere'de muhafazakârlar fırkası bu adamı ... 'azl etdirmiştir. Fırkâ-i mezkûre sarrâflar nüfûzu altında bulunuyordu. İsmail bu halden bir büyük ders aldı. Ve bu dersden

istifâde edecek kadar mahâreti vardır. Cümlemizin bildiği üzere bu adam icrâ-i hükümete ve kendi hükümetine cümleyi itaat ettirmeye muktedirdir. Sudan urbanı ile Mısır fellahları arasında sulhün nasıl muhâfaza olunabileceğini bilir. Hatta rüesa-i halka akçeler vererek buna muvaffak olabilse bu sûret yüzlerce İngiliz hayatı ve milyonlarca hazineler pahasına olarak ahâli-i mezkûreyi kılıçdan geçirmeye nisbetle daha mürhecdir. Biz İngilizler bir Afgan emirine ve Hindistan'da birçok yerli prenslere bunca mesârifât-ı nakdiye verdiğimiz halde İsmail'in rüesâ-i ahâliye şu akçeyi vermesi mu'ayyeden dahi mâdûd değildir.

Fakat tasfiye kanunun külliyyen ilgâsıyla beraber paraca vukû'u bulan ta'ahhüdâtını ifâ edebileceğine nasıl inanub da İsmail tekrar hidiv edebiliriz. Bunun için yalnız bir sûret vardır. O sûret eğerçi cesûrâne bir sûret ise muvaffâkiyet husûsunda şüphe bırakmaz. Duyûn-ı Mısriye'nin re's-ül mâli üzerine yüzde iki veyâhüd iki buçuk raddesinde bir İngiliz teminâtı veriniz ve bunun üzerine İsmail ile tecâvüzü ve tehâfuzu bir ittifak ediniz. Ve bi't-tabii bu muâhede mücebince İsmail'e borcunun fâizini itâ edebilecek kuvvet veriniz. Bu taâhhüd bizce hiç bir tehlikeyi mücib olmaz. Zira vâridât-ı Mısriye dokuz milyon lira olduğu halde temin olunan ve mikdârı iki milyondan iki buçuk milyona varan fâizi bi'l-itâ hükümet-i Mısriye'nin mesârif-i sâiresine dahi kifâyet eder. Dâyinler dahi bunda kârlı çıkarlar. Zira her ne kadar fâizleri az olur ise de re's-ül mâlları temin edilmiş olduğundan kıymeti artar. Şu kadar ki İsmail her cihetle müdâhelat-ı ecnebiyeden kurtarub kendisine hürriyet-i müstakile verilmeli ve Fransa entrikasından dahi kurtarılmalı. Bizim teminâtımız üzerine tasfiye kanunu bi't-tabii lağv olur. Kapitülasyonlar dahi Tunus'dan olduğu gibi ilgâ edilir. ... O zaman yeni nasb olunan hidivi rahat bırakarak bu halin neticesi dahi herc-ü merc halinde bulunan Mısır'da altı seneden beri tesisine beyhûde çalışmış olduğu muktedir bir hükümetin bi't-tabii husûle gelmiş bulunmasına müncir olur.

Sözümü bitirmeden evvel şunu da söylemeğe müsâade buyurulsun ki Süveyş Kanalı için el yevm bugün Paris'de mün 'akid olan konferansda Mısırca serbesti-i hareketimizi ihlâl ve müstakbelen yeni yeni felâketlere istihsâl edecek olan hiç bir ta'ahhüd altına girmemeliyiz.

İşte bitirdim. İşte son sözüm dahi şudur ki cesûrâne ve emin bir politika ile İngiltere'nin şâni bi't-tecdid Mısır'da dahi bir İngiliz heyet-i vükelâsının vââd etmiş olduğu vechile kuvvetli ve esaslı bir hükümet vücûda getirilmiş olur. Ve bununla beraber Avrupa'nın ve Mısır'ın ve bizim hükümet-i şarkiyemizin menâfii sahihe-i 'azimesi dahi mevki-i müzâkereye alınır."

Sonuç

Goldsmid'in layihası, uzun zaman Osmanlı Devleti'ni ve Avrupa'yı meşgul etmiş bulunan "Mısır Meselesi"ne bir İngiliz diplomatın şimdiye kadar bilinenlerin dışında bir bakış açısı sunması bakımından dikkat çekicidir. Layihayı giriş, gelişme ve sonuç başlıkları altında değerlendirecek olursak metnin başında Mısır'ın XIX. Yüzyılda içinde bulunduğu siyasi-iktisadi vaziyet, İsmail Paşa'nın Mısır'daki

yönetimi hakkında genel bir bilgi verilmektedir. Buradan anlamaktayız ki Halim Paşa, Mısır'ın İngiliz işgaline ve iflase sürüklenmesinde baş sorumlu olarak İsmail Paşa'yı gören ve suçlayan bir makalesine Goldsmid reddiye olarak kaleme aldığı yazısında Halim Paşa ile İsmail Paşa arasında bir karşılaştırma yapmaktadır.

Layihanın gelişme kısmı olarak adlandırabileceğimiz bölümde İsmail Paşa döneminde Mısır'ın modernleşmesi ve Osmanlı Devleti'nden bağımsızlaştırılması yolundaki iktisadi faaliyetler anlatılırken Mısır hazinesinin borçları ve gelirleri hakkında bir takım bilgiler verilmekte ve bu bilgiler İsmail Paşa'dan önceki ve sonraki dönemlerle karşılaştırılarak borçlanmaların sebepleri açıklanmaktadır. Mısır gelirlerinde meydana gelen artış delil olarak gösterilerek İsmail Paşa'nın suçsuzluğu ispata gayret edilmektedir. Mısır'da bu dönemde gerçekten de çok büyük yatırımlar yapılmıştır. Borçlanmanın sebebi İsmail Paşa'nın müsrifliği değil ülkenin kaderini değiştirmek yönünde yapılan çalışmalar olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte iflastan sorumlu olanlar Goldsmid'e göre fahiş faizle borç veren kurumlar, devletler ve başta Fransa'dır. Elbette Goldsimid'in İngiliz politikalarını destekleyen bir tutumu bulunmaktadır. O'na göre Fransa ve alacaklılar böylesine haksız uygulamalarda bulunmasaydılar iflastan kurtulmak mümkün olabilirdi. İngiltere'nin bölgeye müdahalesi ise diğer bütün kaynaklardan da takip edebildiğimiz gibi iyi niyetli ve haklı bir sebebe dayandırılmaktadır ki o da bölgede asayişin yeniden temini ve güçlü bir hükümetin kurulmasına yardımcı olmaktır. Ancak yine bilindiği üzere İngiltere bölgede uzun bir zaman elini çekmemiştir.

Sonuç kısmında ise İsmail Paşa'nın hidivliğinin tekrar istenmesi söz konusudur. Çünkü Goldsmid'e göre Tefik Paşa Mısır'da arzu edilen güçlü otoriteyi temin edebilecek yetenekte değildir. Halim Paşa ise babasını utandıracak kadar Osmanlı Devleti'ne bağlıdır. Fırsat verilmesi durumunda İsmail Paşa'nın Mısır'ın ve İngiltere'nin menfaatleri açısından en doğru seçim olacağını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BOA. Y.EE. 116-55, H.13. 07. 1299.

BOA. Y. A. HUS. 163-48, 1297.

BOA. MV. 1-31, 25 R. 1302.

TETKİK ESERLER

BAER, Gabriel, "Slavery in Nineteenth Century Egypt", *Journal of African History*, VIII, 3, London, 1967, s. 417-441.

ISSAWİ, Charles, *Egypt in Revolution*, London, 1963.

HOURANİ, Albert *Arap Halkları Tarihi*, (Çev. Yavuz Alagon), İstanbul, 2003.

ISSAWİ, Charles The Economic History of The Middle East 1800-1914, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1966

KRAMERS, J. H., "Mehmet Ali Hanedanı Devri ve istiklal (XIX. Asırdan İtibaren)", *M.E.B. İ.A.*, c. 8, İstanbul, 1978, s. 257-265.

LANDERS, David S., Bankers and Pashas International Finance and Economic Imperialism in Egypt, London, 1958.

LUXEMBURG, Rosa, Sermaye Birikimi, (Çev. Tayfun Ertan), İstanbul, 1986.

MARSUT, Afaf Lütfi es-Seyid, A Short History of Modern Egypt, Cambridge University Press, London, 1991.

MEHMED SÜREYYA, Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye, C.III, (Yay. Haz. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, MetinHülagü), Sebil Yay., İstanbul, 1996.

<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/6765-goldsmid>

URFA ERMENİLERİNDE NİŞAN, DÜĞÜN VE CENAZE GELENEKLERİ

The Engagement, Wedding and Funeral Traditions of Urfa Armenians

Halil ÖZŞAVLI*

ÖZ

Urfa'da Ermeniler ile Türkler yüzyıllarca birlikte yaşadılar. Bunun neticesi olarak Ermeniler ile Müslüman Türkler, Araplar ve Kürtler birbirlerinden etkilendiler. Ancak nüfus bakımından Ermeniler Urfa'da Müslümanlardan çok daha az oldukları için Urfa'da Müslüman topluluklardan etkilenmeleri onlara olan etkiden daha fazla oldu. Bunlardan en belirginini dildi. Çünkü diğer birçok bölgede olduğu gibi Ermeniler bölgede en çok konuşulan dili öğrenip o dili daha çok konuştular. Bu yüzden Osmanlı Devletinin doğu bölgelerinde yaşayan Ermeniler Kürtçeyi daha çok konuşurken iç, güney, kuzey ve batı bölgelerinde yaşayanlar Türkçeyi daha çok konuştu. Urfa'da Ermeniler de Ermeniceden çok Türkçe konuşuyordu. Ancak Kürtçe ve Arapça bilen Ermenilerin de sayısı hiç de az değildi. Bunun yanında Urfa'da Ermeniler Urfa'ya özgü birçok âdeti de benimseyip sürdürdüler. Nişan, düğün ve cenaze gibi birçok sosyal olayda Urfa'ya özgü gelenekleri uyguladılar.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Ermeniler, Gelenekler, Nişan, Evlilik ve Cenaze Törenleri

ABSTRACT

Armenians and Turks lived together in Urfa for hundreds of years. As a result of this Armenians and other Muslim societies of Urfa the Kurds, Arabs and Turks influenced each other. But as a consequence of being less than the Muslim groups Armenians were affected more than influencing the others. The most distinct effect was on the language. Because as in many other parts of the Ottoman Empire, Armenians learned and spoke the most spoken language in the region they live. For that reason while the Armenians who live in the east part of the Empire were speaking Kurdish, the Armenians who live in the north, south, west and inner parts of the empire were speaking Turkish. Armenians of Urfa too were speaking Turkish. Kurdish and Arabic Armenians were not less in Urfa. Besides this Urfa Armenians adapt and performed many other traditions which were peculiar to Urfa. In many social events like engagement, wedding or funeral ceremony, they followed customs which are peculiar to Urfa.

Keywords: Urfa, Armenians, Traditions, Engagement, Wedding and Funeral Ceremony

* Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Muallim Rifat Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, halilozsavli@kilis.edu.tr

GİRİŞ

Anadolu'daki birçok şehir gibi Urfa da müslim ve gayrimüslimlerin huzur içinde yaşadığı bir Osmanlı şehri idi. Urfa'daki Ermeni varlığı M.Ö. 80 yılına kadar eskiye gitmekle beraber kalıcı Ermeni yerleşimcilerin Urfa'ya M.S. 200'lerde Ermeni Kralı Apkar döneminde geldiği bilinmektedir. Selçukluların bölgeyi 1086'da fethetmesinden itibaren bölgede Türkler ve Ermeniler 19. Yüzyılın ikinci yarısına dek barış içinde yaşadılar (Donoyan, 1991:94). Yüzyıllarca birlikte yaşamının neticesi olarak Urfa Ermenilerinin Hıristiyanlık inancından getirdiği temel öğeler hariç olmak üzere giyim-kuşam, düğün, eğlence ve cenaze merasimleri gibi birçok adetleri Müslümanlarınkine, daha doğrusu Urfalı Müslümanlarınkine benzedi. Fakat konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için öncelikle Urfa'daki Ermeni nüfusu, bu nüfusun miktarına ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu nüfusun Urfa'yı nasıl terk ettiği üzerinde duracağız.

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren baş göstermeye başlayan Ermeni milliyetçiliği yüzyılın son çeyreği meyvesini verecek ve Ermeni ihtilal komiteleri kurulmaya başlanacaktır. Önce 1887'de Hınçak örgütü Cenevre'de daha sonra 1890'da Tiflis'te Taşnak örgütü kuruldu. Bu örgütlerin tek amacı vardı, o da Osmanlı toprakları üzerinde bağımsız bir Ermenistan kurmaktı. Bu amaca ulaşmak için belirledikleri yol ise silahlı mücadele ve Osmanlı Devleti'nin zayıf bir anında genel bir isyan hareketi başlamak. Sonraki yıllarda bu komiteler Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı nerdeyse bütün şehirde örgütlenecek ve buralarda bu örgütlere bağlı alt komiteler veya bürolar oluşturulacaktır (Özşavlı, 2012: 141-190).

Osmanlı salnamelerinin verdiği bilgilere göre bu tarihlerde Urfa'daki Ermeni nüfusu 8.500 civarında, Müslüman nüfus ise 52.000 civarındaydı. 1894 yılı Halep Vilayeti Salnamesine göre toplamda 63.742 nüfusa sahip Urfa kazasından nüfusun etnik-dini gruplara göre dağılımı şöyleydi (1894 Halep Vilayeti Salnamesi: 299) ;

	İnas	Zukur	Yekun
İslam	26113	25821	51934
Ermeni Katolik	102	53	155
Ermeni	3485	4870	8355
Süryani	486	609	1095
Protestan	208	282	490
Ecnebi	200	276	476
Yahudi	162	175	337
Yabancı	169	741	910
Yekun	30.925	32.817	63.742

Görüldüğü üzere 1894 yılında Katolik ve Gregoryenlerle beraber Urfa merkezinde 8.500 civarında Ermeni nüfus bulunmaktadır. Yabancı kaynaklarda yakın rakamlar vermektedir. Protestan Misyonerlerin tahminlerine göre, 1877 yılında Urfa şehrinde yaklaşık 18.000 Türk, 10.000 Ermeni, 1.000 Protestan, 1.500

Suriyeli, 120 Katolik ve 120 Yahudi yaşıyordu (Keiser, 2010: 329). 1895 yılında Urfa'da vuku bulan Müslüman-Ermeni çatışmalarından sonra olayları araştırmak için Sultan Abdulhamid'in önerisiyle oluşturulan komisyon raporuna göre ise 28 Aralık 1895'ten önce Urfa'nın nüfusu 60.000'dir. Bu 60.000'lik nüfusun 20.000'i Ermeni, 3 veya 4.000'i Süryani Katolik, Rum Katolik, Maruni ve Musevi ve küsur kalan 40.000'i ise Türk, Kürt ve Arap idi(BOA. HR. SYS, nr, 2859/63). Muhtemelen bu rakamlar ise Urfa ile ona bağlı nahiyelerin nüfusedir. Çünkü bu tarihten iki yıl sonra hazırlanan 1897 yılı Halep vilayeti salnamesinde Urfa merkez kazasının toplam nüfusu 63.380'dir. Bunun 51.904'ü İslam, 8.490'ı Ermenidir (1897 Halep Vilayeti Salnamesi: 274). 1902 yılında ise Urfa'daki Ermeni nüfusu 8.543'ü Gregoryen, 684'ü Katolik olmak üzere 9.227'ye yükselecektir. Aynı yıl Müslüman nüfus ise 53.380 olmuştur (1902 Halep Vilayeti Salnamesi: 332). 1908 Halep Vilayeti Salnamesinde Urfa sancağının nüfusu ayrıntılı olarak verilmiş, önceki yıllara ait salnamelerden farklı olarak bu defa Urfa'daki Protestan Ermeniler de nüfus cetvelinde gösterilmiştir. Buna göre Urfa'daki Ermeni nüfusu şöyledir (1908 Halep Vilayeti Salnamesi: 413);

	İnas	Zukur	Yekun
İslam	22007	28272	54279
Ermeni	5582	5885	11467
Ermeni Protestan	547	525	1072
Ermeni Katolik	136	150	286
Süryani Kadim	783	1011	1794
Süryani Protestan	118	92	210
Süryani Katolik	104	126	230
Keldani	197	193	390
Latin Katolik	13	19	32
Yahudi	243	241	484
Yabancı	672	736	1408
Ecnebi	29	31	60
Yekun	34431	37281	71716

Tabloda da görüldüğü üzere 1908 yılında Urfa'daki Ermeni nüfusu 13.000'e yaklaşmaktadır. Çalışmamız başında izah ettiğimiz Ermeni ihtilal Komitelerinden Hınçaklar 1895'den sonra Urfa'da faaldiler (Donoyan, 1991: 94). Taşnaklar iser1908'den sonra Urfa'da da örgütlenmesini tamamladı. 1906'dan sonra düzenli ve sürekli gruplar oluşturulmasına başlanmıştı. Bu tarihlerden Antep'teki Amerikan Koleji'nde okuyan Ermeni gençler Urfa döndükleri yaz tatillerinde Ermeni gençlerini devrimci ve isyancı düşüncelerle eğitiyor onları genel isyan için hazırlıyorlardı. Bu öğrencilerden Sarkis Ketenciyan, Harutyun Eğperleryan, Harutyun Der Horenyan, Kevork Alancıyan, Sarkis Demirciyan, Hagop Kasabyan ve Horen Kalaycıyan Urfa'daki Taşnakların ilk çekirdek grubunu oluşturdu. Sonraki yıllarda Taşnaklar Urfa'da güçlenmeye başladı. Urfa'da Taşnakların kendilerine ait

okuma salonları ve öğrenci birlikleri vardı. İlk dönemde Urfa'daki Taşnak bürosu Diyarbakır'daki komiteye bağlıydı, daha sonra ise Kilikya bürosu ile birleşti. Şehirde merkez komiteye bağlı üç alt komite vardı. Bir başka ifadeyle Urfa üç alt bölgeye bölünmüş ve her bölgeden sorumlu birer alt komite atanmıştı. 1915'ten önceki son yıllarda Taşnaklar Urfa'da büyük bir ağırlık kazanmıştı. Urfa Ermenileri ile ilgili her türlü meselede onların dediği oluyor, öğrenciler, öğretmenler, okullar, sosyal ve kültürel kuruluşlar ile dernekler tamamen Taşnakların etkisi altında bulunuyordu (Sahakian, 1955: 720-722). Örgütlenme daha çok okullarda eğitim yoluyla yapılıyordu. 1898'den önce kurulmuş olan "Kilise Sevenler Birliği" Urfa'daki etkisini günden güne arttırıyordu. Bu birliğe bağlı öğretmenlerden; Mıgırdıç Kardaşlıyan, Harutyun Berberyan, Hovhannes Arzuhalcıyan, Hagop Laklakyan, Şakoyan kardeşler, Abraham Çulcuyan ve Mağak Mağakyan kendilerini Urfa'daki Ermenilerin eğitimine adanmış ve genç beyinlere milliyetçi duygular aşılıyordu. Kimi zaman Antranig Ferid Bozacıyan gibi öğretmenler Harput'tan gelerek Urfa'daki Ermeni okullarında ders veriyordu (Sahakian, 1955: 714-716). Bu eğitim faaliyetleriyle Urfa Ermenilerinde milli bir bilinç oluşturulmaya çalışılıyor, başta gençler olmak üzere Ermeni halkı Taşnak ve Hınçakların hedeflerine hazırlanıyordu. 1908'den sonra Urfa'da Terakkiperver Birliği* ni kuran Ermeni gençler Taşnakların merkez ofis olarak kullandığı toplanma yerinde bir araya geliyor, sabahlara kadar çalışıp Urfa Ermenilerinde milli bilinci arttırmak için "Baykar† (Babloyan, 1986:74)" adında bir gazete çıkarıyorlardı.

Kısa süre sonra Taşnaklar Urfa'daki faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Amaç en uygun zamanda başlatılacak olan isyana hazırlık yapmaktı. Meşrutiyetten sonra Taşnaklara mensup Mıgırdıç Yodnağperiyani (BOA. HR SYS, 2883/4_6)‡, Giragos Derzakıyan ve Karapet Kardaşyan gizli bir örgüt kurup Urfa isyanı için para ve silah toplamaya başladılar. Özellikle 1909 Adana Ermeni Olaylarında sonra bu örgüt faaliyetlerini artırıp Urfa Ermenilerini İsyana ikna edebilmek için her türlü gayretini sarf etti. Bunun için silahlı direnişekarşı olan Urfa Apostolik Kilisesi Papazı Vardepet Artavazd Kalenderyan'abaskılar yaptılar. Başlangıçta bu komiteye direnen Kalenderyan, örgütüyelerinin kendi taraflarına daha fazla silahlı mücadele yanlısı toplamayı başarınca baskılara direnemedi ve isyana yeşil ışık yaktı (Özşavlı, 2013: 80). Mıgırdıç ve arkadaşları Urfa Ermenilerinin tehcir edilmesine ilişkin bir karar

* Ermenice metince "ilerleme, gelişme anlamına" gelen "Haraçtimutyun (Յարաչտիմուտյուն)" kelimesi ile "sevmek" anlamına gelen "sirel (սիրելի)" kelimeleri birleştirilerek "ilerlemeyi/gelişmeyi seven" anlamında yeni bir kelime oluşturulmuş, biz de buna en uygun kelime olarak "terakkiperver" kelimesini kullanmayı uygun gördük.

† "Baykar (Բայկար)" Ermenice "mücadele" demek. 1908 yılı içerisinde kısa bir süreliğine varlık gösteren bu gazete Urfa'da Ermenilerce çıkarılmış tek gazetedir. Gazetenin editörleri Harutyun Semyan, Levon Eğperleryan ve Hovhannes Nakaşlıyan'dı.

‡ Mıgırdıç Yodnağperiyani 1915'teki Urfa isyanının lideri olacaktır. Ermeni "yot" yedi, "nağper" ise kardeş demektir. İsimlerin sonuna gelen "ian veya yan" oğlu manasına gelir. Mıgırdich'in soy ismi Osmanlı arşiv belgelerinde "Yedikardeşoğlu" olarak geçmektedir. Mıgırdich'in kendisinden büyük kardeşleri, Kevork (doğum 1875), Nerses (doğum 1877), Hovannes (doğum 1880), küçük kardeşleri ise Sarkis (doğum 1883), Levon (doğum 1885) ve kız kardeşi Mariam (doğum 1887)'dir.

olmadığı halde Urfa isyanını 29 Eylül 1915 tarihinde başlattılar (Avazyan, 1990: 6). Yaşlı genç, büyük küçük tüm Ermenilerin iştirak ettiği veya etmek zorunda bırakıldığı bu isyan boyunca hükümet güçleri ve Ermeniler arasında şiddetli çatışmalar yaşandı. Urfa'daki jandarma birlikleri isyancılarla baş edemeyince Suriye'deki dördüncü ordudan yardım istendi. Fahri Paşa beraberinde askeri birliklerle Urfa vardığında önce isyancılarla uzlaşmayı denedi fakat Mıgırdıç ve arkadaşları Urfa Ermenilerini büyük bir felakete sürükleme pahasına vuruşmayı devam ettirdiler. Tıfındır Tepesi'ndeki mahallelerine kale gibi yığınak yapan ve mahalleye tüm girişleri kapatan Ermeniler birçok Urfalı Müslümanın ölümüne sebep oldu. Ne yerel güvenlik güçleri nede ordu birlikleri Ermeni mahallesine on altı gün boyunca giremedi. On altı gün süren şiddetli çatışmalarda ordu birlikleri toplarla Ermeni mahallesini ateş altına almak zorunda kaldı. 14 Ekim'de Ermeniler yüksek bir evin duvarına üzerinde “*Ateş dursun, muhabere var*” şeklinde bir not yazan büyükçe bir flama asıp barış istediler. Ancak görüşmeye gelen askerlere tekrar ateş ettiler (BOA. HR. SYS. 2883/7.) Bunun üzerine isyancıların mevzilendiği evler tekrar top atışına tutuldu. Ancakbu şekilde isyan 15 Ekim'de tamamen bastırılabilirdi (BOA. HR. SYS. 2883/7). İsyanın ardından isyana iştirak etmiş olan Ermenilerin tehcir edilerek Rakka ve Rasülayn'e gönderilmelerine karar verildi.İsyanın bastırılmasından sonra tehcir edilmesine karar verilenlerin miktarı 4.060'tı (BOA. DH. EUM.2.Şb,73/63_2, Avazyan : 303)

Fakat bu dönemde Anadolu'da Ermeni tehciri başladığı ve Urfa'da tehcir edilenlerin geçici olarak bekletildiği bir toplanma merkezi olduğu için bu tarihlerde Urfa'daki 20.000 dolaylarını bulacak ve sürekli olarak değişecektir. 13 Kasım 1915 tarihli bir belgede Urfa Merkez kazada; 1009 sevk edilmek üzere olan, 3051 yerleşik, 61 tutuklu ve ihtiyaç üzerine alıkonulan fırıncı ve ailelerinden 80 Ermeni nüfus olduğu gözükmektedir (BOA.DH.EUM.2.Şb,73/63_2). Urfa Mutasarrıflığının merkez nezarete gönderilmek üzere hazırladığı 10 Aralık 1916 tarihli Urfa kaza merkezleriyle Birecik, Suruç, Harran ve Rakka kazalarından sevk sonrasında kalan Protestan, Katolik ve Ermenilerin miktarını gösteren cetvelde ise Urfa Merkez Kazada 1.314 Ermeni gözükmektedir. Bu cetvelden anlaşılacağı üzere 1916 yılında Urfa ve kazalarında tehcirin uygulanmasından sonra kalan Ermeni miktarı 8.850'dir (BOA.DH.EUM.2.ŞB,74/45_1) Ayrıca 28 Nisan 1917 tarihli Urfa Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine gönderilen, Birecik, Rakka, Suruç, ve Harran kazalarında var olan Ermenileri ve geldikleri yeri gösteren bir belgede Birecik Kazasında; 1214, Rakka Kazasında; 4521, Suruç Kazasında 356 ve Harran Kazasında 159 Ermeni nüfus görünmektedir. Buna göre Urfa kazalarında 1917 tarihinde toplamda 6.250 Ermeni nüfus bulunuyordu (BOA. DH.EUM. 2.ŞB,74/63_1).

1918 yılında tehcir edilenlere yaşadığı bölgelere geri dönme izni verilince Urfa'ya da geri dönüşler yaşandı ve Urfa'nın Ermeni nüfusu tekrar arttı. Nitekim; Birinci Dünya Savaşı sürerken, 1917 ilkbaharında Osmanlı topraklarının paylaşımı amacıyla İngilizlerce, vilâyet ve sancakları esas alan bir nüfus çalışması yaptırılmıştır. 1920 yılı başında, bu nüfus çalışmasının sonuçları el kitapları dizisi olarak basılarak, Paris Konferansı'na gönderilen İngiliz ve müttefik ülkeler heyetlerinin hizmetine sunulmuştur. Bu çalışmada ise Urfa'daki Ermeni nüfusu 21.000 olarak gösterilmektedir (Özşavlı: 42).

Fakat 1921'de Fransızların Anadolu'da işgal ettikleri yerlerden çekilmek zorunda kalmaları ile Çukurova bölgesi ile Urfa, Antep ve Maraş bölgelerinde yaşayan Ermeniler de onlarla birlikte gitmek zorunda kalacaktır. Çünkü Anadolu işgal edilirken işgal kuvvetlerine yardımcı olmuş ve Maraş, Urfa ve Antep'te işgalin kalıcı olabilmesi için ellerinden geleni yapmışlardı. Hatta Fransızlar işgal ettikleri yerlerden çekilmeye karar verince İstanbul'daki Protestan, Katolik ve Ortodoks Ermeni patrikleri milletler cemiyetine dilekçeler göndererek Fransızların işgal ettikleri yerlerden çekilmemelerini, mutlaka çekilmek zorunda iseler de bölgede yaşayan Ermenileri beraberlerinde götürmeleri talep ettiler (L.N. C.1 M.1. 1921. VII.; L. N. C.430. M. 309. 1921. VII; L. N. C.430. M. 309. 1921. VII) §İstanbul'daki Protestan Ermeni cemaati lideri ve Katolik Ermeni patriği, Milletler Cemiyeti başkanlığına gönderdikleri Aralık 1921 tarihli bir mektupta Fransızların bölgeden çekilme kararı üzerine sayıları 120,000'i bulan Kilikya Ermenilerinin topluca göç etmeye karar verdiklerini belirterek ve bu göç hareketinin bir an evvel tamamlanması için Milletler Cemiyeti başkanlığından gereken araçları temin etmesini talep ettiler(L. N. C.519. 1921. VII).** Bu dönemde Antep, Urfa ve Maraş bölgelerinden Adana ve İskenderun'a göç edenlerin sayısını tam olarak belirlemek mümkün olmasa da, İngiliz dışişleri bakanlığı arşivinde bulunan bir belgede Kahire'deki Ermeni Ulusal Birliği, İngiliz konsolosluğuna gönderdiği bir yazıda bu sayının 60,000 civarında olduğunu belirtmektedir (FO 141/629, No. 722/19). Bu rakamlar bugün bize Urfa'da neden Ermeni olmadığını, Ermenilerin ne zaman Urfa'yı terk ettiğini büyük oranda anlatmaktadır.

Bu şekilde Urfa'daki Ermeni nüfusunun miktarını ve Ermenilerin ne zaman Urfa'yı terk ettiğini izah ettikten sonra Urfa Ermenilerinin gelenek ve görenekleri üzerinde durabiliriz.

I. URFA ERMENİLERİNİN FİZİKSEL GÖRÜNÜŞÜ

1908'e kadar Urfa'da Türk, Ermeni ve diğer ırklardan olan herkes benzer kılık kıyafet tarzına sahip olsa da yine her bir kişinin dış görünüşünden hangi milletten olduğunu anlamak mümkündür. Türkler sert ve mongolik yüz hatlarına sahipti. Bununla çelişen şekilde boyları kısaydı ve ten rengi olarak buğday tenli idiler. Süryaniler daha beyaz bir yüze sahip idiler, vücutları yapılıydı ve ağır hareket ederlerdi. Ermeniler ise, koyu bir ten rengine sahiptiler ve saçları siyahtı. Boyları uzun, gözleri kara ve iriydi. En önemlisi eğri (kivrımlı) burun Ermenilerin genel

§ Cenevre'deki Milletler Cemiyeti arşivinde bu konu ile ilgili olarak birçok belge bulunmaktadır. İlginç olan şu ki, bu dilekçelerde Ermeni patrikler Anadolu işgal edildiği sırada Ermenilerin İtilaf devletlerine ne kadar büyük yardımlar yaptıklarını uzun uzun anlatmakta ve Kilikya'da yani Mersin'den Diyarbakır'a kadar uzanan coğrafyada bağımsız bir devlet, bu mümkün değilse Milletler Cemiyetine veyahut Fransa'ya bağlı bir özerk devlet talep etmektedirler. Bkz: League of Nations Archives of Nansen Office for Refugees (Milletler Cemiyeti Nansen Bürosu Mültecilere Yardım Komisyonu Arşivi= LN)

** Aynı belgede Fransız Albay Brémond'un 1919 tarihinde Kilikya Ermenilerinin miktarını 120,000 olarak saptadığı ve bu sayının o günden beri sürekli olarak arttığı belirtilmektedir.

özelliğiydi. Urfa'nın kadınları ise şaşırtıcı şekilde ufak ve zarif bir yapı ile boyları ile uyumlu bir zayıflığa sahiptiler (Sahakian: 612-613).

Kılık-Kıyafet: 1908 kadar neredeyse Urfalıların tümü dek düze ve sade bir kılığa sahiptiler. Yalnızca dışardaki Arap ve Kürtler farklı şekilde giyiniyordu. Yerlilerin birçoğu benzer elbiseleri taşımaktan hoşlanırdı. Çünkü çevredeki köylerle birlikte her zaman iş ilişkileri vardı.

Şehirlilerin kıyafeti sıklıkla uzun ya da kısa olan “Alaca Zıbun”du. Bu zıbunlar pamuklu kumaştan olabileceği gibi ipek de olabilirdi. İç kısma ise genişçe bir şal bağlanırdı. Bu geniş şal göbük hizasında gövdenin üzerinde birkaç defa sarılırdı. Bu şallar “Kamasi veya Gürini”^{††} olabilirdi. Bele sarılan kuşak yerine geçen bu şalların içine bazen ağır bazen hafif para keseleri olurdu. Başa takılan fesin yazması da olmalıydı. Yani fesin etrafına ince ve çok uzun olmayan bir yazma sarılırdı. Bu yazmalar kişinin maddi durumuna göre ucuz veya pahalı olabilirdi. Zıbun'un üzerine bazıları aba giyerdi. Ya da daha modern görünmek isterlerse Zıbun'un üzerine kumaş bir ceket giyerlerdi. İnce nakışlarla süslenmiş “Fermene”^{‡‡} giyenler de vardı.

Resim 1, Urfalı Ermenilerin kılık kıyafeti. 1908'den önce.

Bu giysilere boyundan bir zincirle asılmış ve özenle Fermene'nin cebine veya beli saran kuşağa özenle yerleştirilmiş bir saat şıklık katardı. Birçok kişi iç kuşağın arasına sapı görünecek şekilde bir hançer ya da tabanca yerleştirirdi. Ayakkabı olarak ise kırmızı terlik veya deriden yapılmış özel ayakkabılar giyilirdi. Terlikler daha çok yazın tercih edilirdi (Sahakian: 615).

^{††} Muhtemelen o dönem bele sarılan şalların deseninden kaynaklanan özel isimleri kastediliyor.

^{‡‡} Üzeri nakış işlemeli, önü kavuşmayan, yeleğe benzer giysi.

Kadınların giysileri de erkeklerinkine benzer ve yakındı. Ancak onların üzerinde fakirlik daha belirgin olurdu. Alınlarında ve boyunlarında taşıdıkları çiftli altınlara rağmen sokakta giydikleri çarşaflardan maddi olarak nasıl bir durumda oldukları anlaşılırdı. Zenginler mutlaka mevsimle uyumlu renklerde ipekten çarşaf giyerlerken orta sınıftan olan veya fakir olanlar daha ucuz kumaştan mamul çarşaflarla yetinmek zorundaydılar. Ayrıca ister Türk ister Ermeni olsun hepsi yüzlerini özel yazmalarla örterlerdi.

1908'de Anayasa'nın tekrar ilanından sonra Urfa Ermenilerinin hem hayatlarında hem de giyimlerinde değişiklikler oldu. Özellikle gençler arasında Avrupai tarzda kıyafetler moda oldu. Başlangıçta gençler arasında şakalaşmalara sebep olan bu kıyafetlere kısa zamanda gözler alıştı ve zıbbun bir kenara atılırken feslerin etrafındaki yazmalar söküldü.

II. URFA ERMENİLERİNDE NİŞAN, DÜĞÜN, EVLİLİK ve CENAZE ADETLERİ

Urfa Ermenileri titiz bir şekilde atalarının gelenek ve göreneklerini uygular ve benimserdi. Özellikle evlenme meselesi temiz bir aile kurmak olarak addedilir ve böyle bir aileye sahip olmak onur vesilesi olduğundan Ermeniler, büyük heyecan ve coşku ile nişan ve düğün merasimlerini gerçekleştirirlerdi. Genç kızların 15, en geç 17 yaşında evlendirilmesi sıklıkla görülen bir uygulamaydı. Erkek çocuğu 18 yaşında ise kızın 10 yaşında veya daha genç olması beklenirdi. Yani kız ve erkeğin arasında 10 yaşa kadar bir fark olmasına özen gösterilirdi. Eğer kız çocuğu "beşik kesmesi" ise 16 yıl nişanlı kalırdı. Eğer "beşik kesmesi" değilse 3 yıldan 8 yıla kadar nişanlı kalırdı. Bu uzun nişanlılık döneminde evlenecek olan genç kız ve oğlanın bir birlerini görmeleri dahi yasaktı. Aksi takdirde "gökyüzü gürlereyrek ufalanırdı, yerle gök birbirine girerdi". (Sahakian: 630).

Urfa'da bir delikanlı ve genç kızı nişanlamak sadece ebeveynlerini ilgilendiren bir mesele olarak kabul edilmediği için nişanlanacak gençlerin ebeveynlerinin yanında yakın akrabalarının da rızasını gerektirirdi (Sahakian: 625). Gelin adayının seçiminde kadınlar başat rol oynar, önce erkek tarafı kadınlarının gelin adayını beğenmesi gerekirdi, daha sonra gelenek ve adetlere göre bir dizi kuralların uygulanmasına geçilirdi. Erkek çocuk 18 yaşına gelince anne ve babası onu evlendirmeye karar verir ve ona kız aramaya başlardı. Sağa sola, koluya komşuya bir çok ziyaretten sonra nihayet bir gün anne eve gelir ve bir kızı övmeye başlar; " *bu gün falancaların evine gittim, bir kız gördüm dersin kalbimi yarıp onu içime koydular, yani onu o kadar sevdim. O nasıl saç, o nasıl göz, o nasıl kırmızı bir ten öyle!!! Oğlum istersen bir yolunu bulalım sen de bir gör bu kızı?*". Ancak oğlanın cevabı hep şöyle olurdu; " *Anne^{§§}, eğer sen beğendiysen ben ne*

§§ Ermenice metinde aynen bu şekilde Ermeni harfleri ile "anne" yazılmış. Bu da bize Urfa Ermenilerinin "anne" kelimesi için Ermenice "mayr (մայր)" kelimesinin yanında Türkçe "anne" kelimesini de kullandığını gösteriyor. Ancak bu şaşılacak bir durum değildir çünkü Doğu Anadolu'daki Ermenilerin Ermeniceden çok Kürtçe, İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Batı Anadolu'daki Ermenilerin ise Ermeniceden çok Türkçe bilmesi ve konuşması oldukça sık rastlanan bir durumdur.

söyleyeyim!”. Uygun olan cevap buydu, eğer oğlan başka şekilde davransa veya cevap verse terbiyesizlik etmiş olurdu.

Gelin adayını seçme işi tamamlandıktan sonra erkek tarafından birkaç *hatırı sayılır kişi kızı istemeye giderdi. Eğer kızın babası kızını ilgili aileye vermeye razı ise “benden önce kızın amcalarına, dayılarına sorun, ondan sonra yanıma gelin”* diye cevap verirdi. Bu mesele hal olduktan sonra ve kızın bütün akrabaları bu işe onay verdikten sonra erkek tarafının kadın akrabaları resmen kızı görmeye giderdi.

Sonraki akşam erkek tarafının akrabaları birkaç önde gelen yaşlı kadın ile birlikte “söz kesmeye” giderdi. O akşam erkek tarafı beraberinde bir şişe rakı ve bir paket badem şekeri götürürdü. Gece boyunca erkek tarafı nükteli sözlerle lafi hep “aile ve aile kurmaya” getirerek karşı tarafa niyetlerini anlatmaya çalışırdı.

Resim 2, Nişan takalarıyla yeni nisanlanmış Urfalı bir Ermeni

Kız tarafı ise ısrarla lafi başka tarafa çekerek hep anlamamazlıktan gelirdi. Bu formalite bazen saatlerce sürerdi ta ki kızın akrabalarının ağzında bu işe onay verildiği ima eden bir söz çıkıncaya kadar. O esnada bu fırsatı kaçırmayan oğlanın vaftiz babası bir bardağa rakı doldurup ayağa kalktıktan sonra “*Gmadznis anuyş, Asdvadz hayırlı Ine*”^{***} diyerek önce kendisi elindeki rakı bardağını içer daha sonra önce kızın dedesi, nenesi ve diğer akrabalarına da ikram ederdi. Rakının bu şekilde ikramından sonra erkek tarafı kızın akrabalarına birer elma, portakal veya biraz daha bademli şeker dağıtırdı. Ancak kızın anne babasına elma ve portakal çiftler çiftler verilirdi. Daha sonra sırankız tarafının misafirperverliğini görmeye gelirdi, bunun için genellikle misafirlere kahve ikramı ile yetinilirdi. (Sahakian: 626).

Birkaç gün sonra, nişanlanacak oğlanın akrabaları tekrar kızın evine giderdi. Ancak bu defa kızın annesine verilmek üzere beraberlerinde hediyeler ve papaz tarafından kutsanmış (üstüne okunmuş) bir yüzük olurdu. Bazı durumlarda nişan bohçası hazırlanır ve bu bohçanın içine çeşitli hediyelerin yanında 1 “mahmudiye”^{†††} ve 20 adet “Ğazi”^{††††} olurdu (Sahakian: 631).

Bu akşam nişanlanacak kız ilk defa ortaya çıkar ve herkesin elini öperdi. Ancak el öpme büyüklerin elini altına koyma şeklinde olurdu.

^{***} “İçkiniz tatlı, Allah hayırlı etsin”.

^{†††}II. Mahmud döneminde 1833 yılında ilk defa bastırılan, 1.58 gram ağırlığında, 20mm çapında yuvarlak altın para.

^{††††}Ebad olarak bugünkü çeyrek altından biraz daha büyük ancak çok ince olduğu için daha hafif olan bir altın. Urfalıdaki bazı yaşlılarda hala bu altınlardan vardır. Bu bilgi Urfalıda ikamet etmekte olan yaşlı kişilerden alınmıştır.

Tanış Kınası^{§§§}: Nişandan bir, iki veya üç hafta sonra erkek tarafı kıza “hınne” olarak adlandırılan kına gönderirdi. Gönderilen kına oldukça çok olurdu çünkü kızın tüm akrabalarına yetmeliydi. Ertesi gün her iki tarafın dünürleri “hınne hamamı”na giderdi. Burada kız ve erkek tarafı bir birini tanımaya başlar, tanış olurdu. Hamamda gelin adayı erkek tarafının bütün kadınlarının sırtını keseler, başlarına su dökerdi. Banyodan sonra da onları giydirdi. Bu hizmeti karşılığında gelin adayı bolca hediyeler alırdı (Sahakian: 626).

Resim3, ArmenagAttaryan'ın düğün fotoğrafı. Yıl 1900. Arkada çift taraflı merdivenlerde Attaryan ve Kınacıyan aileleri görünüyor.

“Tanış Kınası” için hamam, erkek ailesi tarafından kiralanırdı, buna “Gablama^{****} Hamamı” denirdi. Gablama hamamından sonra bile hala dünürler birbirlerine “dağavar^{††††} günleri” hariç çok gidip gelmezler. Ermeni dini bayramları olan “dağavar günleri”nde kız tarafı nişanlı kıza hediyeler gönderilirdi. Oğlan tarafı bazı aileler bu özel günlerde kız tarafına “külençe ve kırmızı yumurta” gönderirdi.

^{§§§} Sözcükler Ermenice harflerle aynen bu şekilde yazılmıştır.

^{****} Ermenice "Gabel (Կապել)" kelimesi “bağlamak anlamına gelir. Muhtemel “bağlama hamamı” demek isteniyor.

^{††††} Ermenilerin beş önemli dini bayramının genel adı. Bu beş bayram şunlardır; Surp Znunt (ՍուրբԾնունդ)= Noel; Surp Zadig (ՍուրբԶատիկ) = Paskalya; Vartavar (Վարդավառ) = İzzet Yortusu; Surp Azdvadzin Meryem (ՍուրբԱստուածածին) = Ana Yortusu; Haçverats (Խաչվերաց) = Haç'ın Yüceltiliş Yortusu.

Yılbaşlarında ise susamlı ve leblebili helva ve “seyni”^{****}lerle baklava gönderilirdi (Sahakian: 631).

Söz Alma: Sözlener gençler evlenme yaşına yaklaştıklarında erkek tarafı akrabalarıyla birlikte bir Pazar akşamı yanlarına büyük bir “seyni” “Patlıcan Kebabı” olarak kız tarafına giderdi. O akşam söz açılır ve düğün tarihine karar verilir. Ondan sonra misafirperverlik gösterilir, ikramlara bulunulurdu. Oğlanın babası kadehini kaldırarak, “*sen bizi yormadın Allah da seni yormasın*” derdi.

Resim 4: Urfa’da düğünlerde çalan Garabed ve Corç’ın saz ekibi. Bu ekip o kadar meşhur olmuş ki, İstanbul’da Sultan’ın önünde dahi çaldığı söylenir. Resimdekiler: Soldan sağa: Kemancı Garabed, Kanuncu Harutyun.Söyleyenler: Süryani Corç ve Maho. TefciMirco, “Dımbelekçi” Haço. (Ermenice metince aynen “dımbelek” yazıyor. Dımbelek yani darbuka.

Posman Kınası:Söz alımının ertesi günü kızın ailesi erkek tarafının getirdiği patlıcan kebabından tüm akrabalara birer “bıllots”^{§§§§} gönderir ve onları hamama davet ederdi. Hamamda akrabalar gelin adayını yıkar, onun etrafında bir çember oluşturarak şarkı söyler ve şakalaşırlardı. Ondan sonra düğün gününe kadar kızın akrabaları haftada bir iki gün hamamda davetler verir böylece eğlenir, mutlu olurlardı (Sahakian: 627-629).

^{****} Tepsi demek. Ermenice metince Ermenice harflerle aynen “seyni (սեյնի)” yazılmış. Günümüzde Urfa’da Araplar, Kürtler ve Türkler tepsi kelimesi için “seyni veya sını” kelimesini kullanır.

^{§§§§} Hiçbir Ermenice sözlükte bu sözcüğün karşılığına rastlayamadık. Muhtemelen Urfa Ermeni şivesinde kullanılan bir sözcük. Metnin içeriğinden “pay, porsiyon” demek istendiği anlaşılıyor. Ancak “dürüm” olma olasılığı da çok yüksek.

Düğün: Urfa'da Ermeniler düğünlerini genellikle sonbaharda yapardı. Akrabalar ve dostlar bir zeytin ağacı dalıyla beraber düğün davetini alırdı. Düğünden sekiz-on gün önceden erkek tarafının evinde eğlence başlardı. Erkekler her akşam rakı içer, oyun oynar ve Ermenilere özgü halayları oynardı. Herkes birbirinin sağlığına içip sarhoş olurdu. Her bir içen bardağını içmeden önce etrafındaki kişileri sağlığa ve mutluluğa ilişkin “iyi temenni sağnağına” tutar ondan sonra içerdi. Karşısındakiler ise; “*Anuş marsoğagan, abrink mnank havsaragan* ****”, diyerek cevap verirdi (Sahakian: 633).

Kadınlar da eğlenceden mahrum kalmazdı. Düğün gününden iki gün önce, Cumartesi gecesi, erkek tarafı dört yanı mumlarla süslenmiş bir tepsi kınayı dünürlerin evine götürürdü. Orada şarkılar ve zılgıtlarla^{††††} hazır bulunanların eli kınalanırdı. Sıra gelin adayına geldiğinde dönemin popüler belirli şarkıları söylenir ve dans edilirdi. Düğün günü berberin düğün evine gelip damadı tıraş etmesi adettendi. O gün damadın vaftiz babası en temiz elbiselerini giymiş bir şekilde berberin gelmesini bekler, berber gelince de önce damat daha sonra ise vaftiz babası tıraş olurdu. Berberin ücreti damadın vaftiz babası tarafından ödenirdi. Tıraş olma faslından sonra sıra damadı giydirmeye gelirdi. Damadın arkadaşları bu işi üstlenirdi. Papaz tek tek tüm elbiselerin üzerine çeşitli dualar okuyarak onları kutsar, daha sonra elbiseler tek tek damada arkadaşları tarafından giydirilirdi.

Damadı giydirme işi bittikten sonra damadın annesi, kız kardeşi, vaftiz babası ve diğer bazı yakınlar gelini giydirmek için kız tarafının evine giderdi. Ancak bu işlem beraberinde mutlulukla beraber hüznün ve gözyaşını da getirirdi. Gelin giydirilirken kadınlar hüznü ayrılık şarkıları söyler, gelin ağlar, diğer kadınlarda kendi evliliklerini hatırlayıp hüznü bazen de ağlardı. Gelin giyindikten sonra damadın ve kendi ve ebeveynlerinin elini öper ve kiliseye yola çıkardı. Kilisede papaz damat ve gelini kutsadıktan sonra nikâhlarını kıyardı.

Tohum: Dini nikâhtan bir gün önce damat adayının evinde büyük bir davet verilirdi. O gün en ağır ve en güzel, çeşit çeşit yemekler ortaya çıkardı. Müzisyenler hazır olurdu ve gerçek düğün başlamış olurdu. Ancak bu bölüme başkaları “tohum” adını verirdi çünkü düğünden sonra bir hafta boyunca anlatılacak çok şey olurdu (Sahakian: 629).

III. CENAZE VE DEFİN ADETLERİ

Urfa'da Ermenilerinin ölümleri gömme adetleri biraz pagan dinleri çağrışıyordu. Ölen kişi önce sıcak suyla güzelce yıkanırdu. Daha sonra beyaz bir kumaşa sarılıp karyola veya sedirin üzerine konurdu. Üzeri bir yorganla örtünür ve tüm elbiseleri dört bir tarafına dizilirdi. Kısa süre sonra “ağıtçı kadınlar” gelir ölünün etrafına dizilir, bir yandan ağlar bir yandan ölen kişiye ilişkin methiyeler, kasideler söylerlerdi. Urfalı Ermeniler buna “Eklats Töreni” derdi. Daha sonra papazlar ölünün evine gelir çeşitli dualar okur ve cenaze bir tabuta konduktan sonra omuzların üstünde kiliseye taşınırdı. Bu esnada zangoç kilisenin çanlarını kısa kısa

**** Afiyet şeker olsun, yaşayalım ve payidar kalalım kardeşçe.

†††† Ermenice metince “çığlık atmak, bağırarak” anlamına gelen “gançel (ղաղջիկ) sözcüğü kullanılmış. Fakat metinden “zılgıt” demek istendiği anlaşılıyor.

aralıklarla çalardı. Tören alayı kiliseye girmeden önce ölübahçedeki bir taşın üzerine konurdu. Burada papaz İncil'den bir bölüm okurdu. Daha sonra cenaze içeriye götürülür, akabinde ise kilise töreni başlardı (Sahakian: 643).

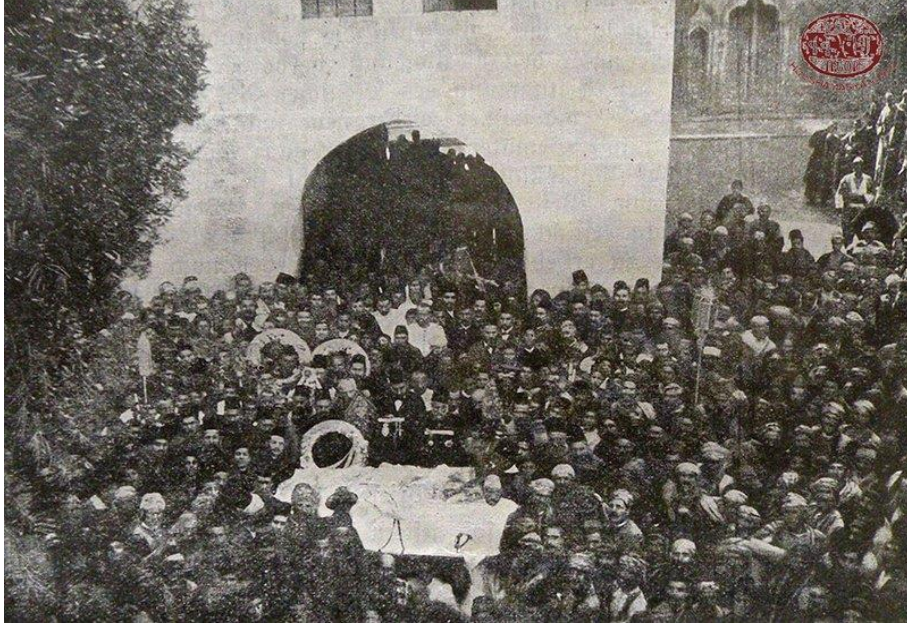
Kilise töreninden sonra cenaze ve kilisedeki cemaat mezarlığa doğru yol alırdı. Yol boyunca tabutun etrafı ağıtçı kadınlarla sarılırdı. Bu kadınlar yol boyunca da hüzünlü ağıtlarla ölen kişiyi överdi. Defin işi tamamlanınca törene katılanlar ölen kişinin evine döner orada “sıko ekmeği” yerdi. O günün yiyecekleri dostlar tarafından yapılırdı.

Resim 5: *Urfa. Surp Asdvadzadzin Kilisesinin girişi ve öndeki mezarlık. Günümüzde Selahaddin Evvubi Camii*

Safak Tütsüsü: Cenazenin defnedilmesinin ertesi sabahı ölen kişinin akrabaları sabah erkenden toplanır mezarlığa giderdi. Yanlarında ölen kişiyi en güzel elbiselerini de götürürlerdi. Ağıtçı kadınlar bir kez daha mezarlığa giden gruba eşlik ederdi. Mezarlığa varınca ölen kişiye ait elbiseler mezarın üzerine serilir ağıtçı kadınlar ve akrabalar bu elbiselere bakıp ilham alır en hüzünlü ağıtları yakar ve ağlardı.

Ölünün evinde üç gün boyunca ne yemek pişirilir ne de ateş yakılırdı. Onun akrabalarından erkekler haftalar boyunca traş olmazdı. Kadınlar da hamama gitmezdi. Kırk gün sonra arkadaşlar ölen kişinin erkek akrabalarını berbere götürür, kadın arkadaşlar da ölen kişinin kadın akrabalarını hamama götürürdü.

Resim 6: Urfa, 1903. Surp Asdvadzadzin Kilisesinin avlusu. Ermenilerin dini önderi Başpiskopos Khoren Mikhitaryan'ın (1823-1903) cenaze merasimi. Mikhitaryan, Urfa Ermenileri tarafından sevilen bir zattı.

Definden kırk gün sonra “ölü ekmeği^{****}” pişirilip fakirlere dağıtılması adettendi. Ölü Ekmeği genellikle peynirle pişirilmiş keşkek olurdu. Halk bu “iyilik” ile ölen kişinin ruhunun rahat ettiğine inanırdı.

SONUÇ

Yüzyıllarca birlikte yaşamının neticesi olarak Ermeniler ve Anadolu'nun diğer yerli halkları Türkler, Araplar ve Kürtler birbirlerinden etkilendiler. Bu uzun birliktelik süresince Ermeniler nüfus bakımından birlikte yaşadıkları diğer halklardan daha az oldukları için onların dil ve kültürlerinden daha fazla etkilendiler. Öyle ki Ermenileri Müslüman Arap, Kürt ve Türklerden ayıran şey sadece mensup oldukları Hıristiyanlık dini oldu. Bu yüzden XIX yüzyılda Anadolu'yu ziyaret eden birçok Avrupalı seyyah onlardan bahsederken “Hıristiyan Türkler” diye bahsetti. IV: yüzyılda Rahip Mesrob Maşdots tarafından icat edilen alfabelerini hiçbir zaman unutmayıp nesilden nesile aktarsalar da Türkiye'nin doğu bölgelerinde Kürlere yaşayan Ermeniler Kürtçeyi, iç ve batı bölgelerinde Türklerle yaşayanlar ise

^{****} Buna benzer bir gelenek halen Urfa'da yaşatılmaktadır. Günümüzde özellikle Urfa merkez ve Viranşehir ilçesinde birinin vefatından kırk gün sonra onun akrabaları “külünçe” denen çok yumuşak ve tatlı bir tür ekmeği fırınlarda çokça pişirtip fakirlere, akrabalara, eşe ve dosta dağıtır Bu ekmeği alan herkes bu ekmeğin kimin adına dağıtıldığını bildiklerinden onun ruhuna bir Fatiha okurlar.

Türkçeyi Ermeniceden daha çok konuşuyordu. Tıpkı dil meselesinde olduğu gibi diğer kültürel öğelerde de Ermeniler bölgedeki hakim nüfus olan Müslüman unsurların adet ve göreneklerinden oldukça etkilendiler. Bundan dolayıdır ki Kilisedeki bir takım temel ritüeller hariç nişan, evlilik, kız isteme, düğün, cenaze töreni, giyim ve kuşam gibi toplumsal olaylarda farklı şehirde yaşayan Ermeniler arasında farklılar görüldü. Yani Rize’deki Ermeni cemaatinin gelenek ve görenekleri Diyarbakır’daki veyahut Elazığ’daki Ermenilerin gelenek ve görenekleri arasında farklar oluştu. Bu durum Urfa Ermenileri için de geçerli oldu. Urfalı Ermenilerde Müslüman komşularına ait ve Urfa’ya has adetleri ister istemez edindiler. Onlar da Müslüman komşuları gibi feslerinin etrafına yazma sardılar, yazın sıcak havalarda vücutlarını daha serin tutması için zıibun adındaki uzun entarileri giydiler. Kız istemeye giderken ve ya nişan takmaya giderken “sını”ler dolusu patlıcanlı kebablar ile kız tarafının evine gittiler. Tıpkı Müslümanlar gibi kına yaktılar ve kadınlar ile erkekler farklı günlerde olmak üzere topluca hamama gittiler. Sadece eğlence ve sevinç günlerinde değil yas dönemlerinde de Müslüman Urfalıların adetlerini edindiler. Tıpkı Müslüman Urfalıları gibi Urfalı Ermeniler birisi öldükten sonra birkaç gün boyunca yas ilan ettiler, taziye için gelenlere yemek ikram ettiler. Yemekleri ölen kişinin ailesi değil komşuları ve akrabaları pişirdi. Ölen kişinin kırkının çıkmasının ardından ölen kişi ruhuna ekmek veya külünçe yaptırıp dağıttılar ki bu adet halen Urfa’da yaşatılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. DH. EUM.2.Şb,73/63_2.

BOA.DH.EUM.2.ŞB,74/45_1.

BOA. DH.EUM. 2.ŞB,74/63_1

BOA. HR. SYS. 2883/7.

BOA. HR SYS, 2883/4_6.

BOA. HR. SYS, nr, 2859/63

League of Nations Archives of Nansen Office for Refugees (Milletler Cemiyeti Nansen Bürosu Mültecilere Yardım Komisyonu Arşivi= LN)

C.1 M.1. 1921. VII.;

L. N. C.430. M. 309. 1921. VII;

L. N. C.430. M. 309. 1921. VII.

L. N. C.519. 1921. VII.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi

FO 141/629, No. 722/19.

Salnameler

1894 Halep Vilayeti Salnamesi

1897 Halep Vilayeti Salnamesi

1902 Halep Vilayeti Salnamesi

1908 Halep Vilayeti Salnamesi

Yayınlamış Eserler

Avazyan Edvard, Ուրֆայի Վերջին Ահազանը (Urfayı verçin Ahazankı: Urfa'nın Son Alarmı), Erivan, 1990.

Babloyan M. A., Հայ Պարբերական Մամուլը: ասենագիտական Հանսահալսք Ցուցակ

(Hay Barperagan Mamuli, Madenakıdagan Hamahavak Tsutsag; Ermeni Süreli Yayınları; Bibliyografik Toplu Liste), Erivan, 1986.

Donoyan Armen, Հայ Հերոսական Կռիւնէր. -Վան, ՄուսաԼէռ, Շապին Գարսահիսար, Տարօն, Ուրֆա (Hay Herosagan Grivner; Van, Musa Ler, Şabin Karahisar, Daron, Urfa; Kahraman Ermeni Mücadeleleri; Van, Musa Dağ, Şebin Karahisar, Muş, Urfa), Navasart Yayınevi, California, 1991.

Lukas Keiser Hans, *İskalanmış Barış -Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İletişim yay., İstanbul 2010.

Özşavlı Halil, *Urfa Ermenileri, Sosyal, Siyasi ve Kültürel Hayat*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2013.

Sahakian Aramn, Դիւցազնական Ուրֆան Եւ Էր Հայորդիները (Tüzasnagan Urfan yev Ir Hayortneri: Kahraman Urfa ve Oğulları), Beyrut, 1955.

Makaleler

Özşavlı Halil, “Ermeni Milliyetçilik Hareketlerinin Doğuşu; Taşnak-İttihat ve Terakki İttifakı”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Say., 41, Ankara, 2012.

DÜKÇÜ İŞAN İSYANI (1898)

Dukcu Isan Rebellion (1898)

Yunus Emre TANSÜ*
Ali ÖZDEMİR**

ÖZ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya Türkistan coğrafyasını işgal etmiştir. Bu dönemde Rusya sömürge siyaseti güden, Türkistan coğrafyası ise kendi içinde siyasi çekişme halindeydi ayrıca Türkistan'ın ekonomi faaliyetleri işgali hazırlayan nedenlerdendir. Rusya Türkistan'ı yer yer işgal etmiştir. Bunlardan biri de yazılmış olunan makalede Ruslara karşı Türkistan'ın Andıcan bölgesinde gerçekleşen Dükçü İşan isyanı üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Rusya devleti Andıcan bölgesinde yaşayan halkın ekonomi, siyasi, dil, sosyal yaşamı, dini ve özgürlükleri ellerinden almıştır. Halkın ve din adamlarının Rusya'ya karşı yapmış olduğu direniştir.

Andıcan bölgesinde Muhammed Ali Sabıroğlu küçük yaşlarda insanlara bedava su dağıtan ve halka yardım yapan kişi iken 52 yaşında ünlü imam olup Dükçü İşan diye anılmaya başlandı ayrıca da binlerce müride sahip olmuştur. Halkın sevgisini kazanan Dükçü İşan, isyan için önder seçilmiştir. İsyanın nedenlerini, isyanın safhası ve sonuçlarıyla Rusya'nın yaptıkları anlatılmaya çalışılmıştır. İsyanın çıkması din olarak görülse de en çok etkili olan konu Rusya'nın koloni siyasetiydi. Dükçü İşan isyanında Tacık, Uygur, Kırgız ve Özbek gibi Türklerinde olduğu Rus Çarı'nın halka yaptığı işkenceler, zulümler, doğdukları, büyüdükleri yerlerinden sürülmeleri ve ekip biçtikleri toprakların ellerinden alınıp Rus halkına verilmesinin doğurduğu sonuçlardan bahsedilmektedir. Dükçü İşan, müridleri ve Fergana vadisinin halkı isyana destek vererek Ruslara karşı direniş göstermişlerdir. Direnişin sonucunda Rusya bölge halkına baş kaldırdığı için büyük bedeller ödetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Andıcan, Dükçü İşan ve Rusya

ABSTRACT

XIXth. Century in the second half of has Russian Turkestan the state of invaded. During this period the colonial policy of Russia-making, he was in a state of political strife within the state of Turkestan olsa considered are the economic activites of the European union to prepare the invasion of reasons. Russian Turkestan has occupied the place the article to be written one of these which occurred on the rebellion against Russian in the area Turkestan andica dukcu isan studies.

* Yrd. Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim üyesi, yansu@gmail.com

** Tarih Anabilim Dalı yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Enstitüsü, ruzgar.ozdemir90@gmail.com

Russia andica in the region, economic, political, language, social life, religion and their freedom had been taken from them the resistance of the clergy and the people against Russia that has done.

Andican region Muhammed Ali Sabiroğlu delivers free water to people at a young age and help people are the people who at the age of 52 while dukcu isan is famous to be known has thousands of followers. With winning the love of the people the rebellion was chosen leading to angagement, the reasons for the rebellion of the rebellion phase and with the result I tried to explain what they did in Russia. The emergence of the insurgency not only religion, but also Politics issue of the colonial of Russia was the most effective. Dukcu isan the rebellion in Tajik, Uygur, Kyrgyz and Uzbek Turks such as of the tsar Russia in his people he tortures, atrocities, born, from a land where it's grown and valued of the team picked up deportation from the hands of the provision on the Russian people mention a consequence. Dukcu İsan, followers and the people of the Fergana valley bay supporting the rebellion against the Russians showed resistance. The resistance as a result of Russian is paying a heavy price for standing up for the people of the region.

Keywords: Turkestan, Andican, Dukcu İsan ve Russia

Giriş

XIX. yüzyılda Türkistan'ın Fergana bölgesinde yaşamış olan Muhammed Ali Sabiroğlu (Dükçü İşan) ünlü bir cami imamıdır. Dükçü İşan'ın bulunduğu Andican bölge halkı sakin bir yaşam süren, çiftçilikle uğraşan ve muhafazakâr bir yapıya sahiplerdi. Rusya, Türkistan coğrafyasını işgal etmesiyle yerel istilalara başlamış ve Andican halkını baskı ve dayatma en önemlileri ellerinden din ve bağımsızlığın alınmasıydı. Rusya'nın dayatmaları, baskıları ve asimile politikasına dayanamayan halk ünlü Dükçü İşan'ı önder seçip Rusya'ya karşı koymak istemişlerdir. Araştırma da ilk olarak dönemin durumundan bahsedilmiştir, isyanın önderi olan Dükçü İşan hakkında bilgi verilmiştir, isyanın nedenlerinden, isyanın silahlı safhası ve sonuç kısmı bölümlere ayrılarak sunulmuştur.

İşan isyanı konusunda gerekli olan bütün araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda Dükçü İşan isyanına gereken önem verilmediği görülmektedir. İsyen sonucunda Rusya Dükçü İşan'ı hain ve yanlı olarak anlatmıştır. Bundan dolayıdır ki bazı Andican bölge ahalisi Dükçü İşan'a karşı nefret duymaktadır. Çünkü isyan sonucunda yaşanan idam cezaları, göç edilmesi, ellerinden topraklarının alınması ve daha birçok nedenlerin bedelini Dükçü İşan'a bağlamıştır. Makale de ise Dükçü İşan'ı objektif bir şekilde ele alınarak işlenmiştir. Ayrıca Dükçü İşan isyanı yeterince ele alınıp işlenmemesinden dolayı tekrardan Türkistan tarihi bir konusu olan Dükçü İşan'ı ele alıp işlemek ve yapılan çalışmalarda bir katkıda bulunmayı amaçlanmıştır. Çünkü bu konu da araştırma yapmak konunun gayesini ve önemini açık bir şekilde ortaya koymaktır.

İsyan Öncesi Durum

XIX. yüzyılda Türkistan coğrafyası Rusya'nın istilasına uğramasının iç ve dış sebepleri vardır. İç sebepleri siyasi çekişmeleri, içinde buldukları istikrasız yönetimi, çatışmalar sonucu 3-4 hanlıklara ayrılması bunun yanında ekonomik, sosyal ve kültürel durumu da söyleyebiliriz. Dış sebeplere gelince Rusya'ya karşı birlik olmamaları ve Rusya'nın bölgedeki siyasal, ekonomik ve stratejik çıkarlarıdır (Çevik 2012:10). Bu gelişmelerin neticesinde Türkistan coğrafyasını yer yer işgal edip kontrol altına almak ve Rusya yönetimini altında yönetmek istemiştir. Sonuç olarak Türkistan XIX. yüzyılın yarısında Rusya'nın istilasına uğramıştır.

1867 yılında Taşkent'in işgali, 1868'de Semerkand ve Buhara'yı, 1873'te Hive, 1876'da Hokand'ı ve Andıcan'ı ve 1884 yılında Türkistan'ın müdaafasına son verip Türkistan'ı himayesine almıştır. 1867'de Ruslar Türkmenistan'ın başşehri Taşkent'te Türkistan umumi valiliğini kurmuştur. Türkistan'ın işgale uğrayan bölgeleri meseleleriyle ilgili komite kurulması için karar alınmıştır. Rusya'nın Villa Bölgesinin Genel Valisi olan Alman asıllı General Konstantin Van Kaufman'ı “Türkistan Genel Valisi” olarak atamıştır. (İsrailov, 2016:33).1884 yılında Türkistan coğrafyası Rusya'nın sömürge idaresi altına girmiştir. Kültürel, eğitim, dil, ekonomi, siyasi ve sosyal yaşam bakımından sömürülmeye başlamıştır. Rusya bölgedeki idari teşkilatlara kendi soydaşı olan kişileri ya da bazı Rusya yanlısı Türklerin atamasını yapıp bölgeyi kontrol altına almaya başlamıştır. Türkistan halkının topraklarına el koyarak Rusya ve Ukrayna'dan vatandaşları getirip yerleştirmiştir. Bundan sonraki süreçte ise Rusya kendi dilini, kültürünü ve siyasi yaşamını empoze etmeye çalışacaktır.

Dükçü İşan'ın Hayatı

Dükçü İşan olarak bilenen kişinin asıl adı Muhammed Ali Sabıroğlu'dur. 1856 yılında Fergana vadisine bağlı Margilan şehrinin Mingtepe Şehidan köyünde bir çiftçi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Molla İsmail İşanlar hizmetinde çalışan önemli bir kişi olarak bilinmektedir. Babası “dük” yani ip eğirme aleti (kirmen) yapan usta olduğundan “Dükçü” diye anılmış ve ünlenmiştir. Dükçü İşan'dan hariç iki tane erkek kardeşi bir kız kardeşi vardır.

Dükçü İşan on yaşındayken ailesi Mingtepe'nin Tacik köyüne taşınmıştır. Babası Dükçü İşan'ı Buhara'ya din eğitimi alması için gönderdi. Dükçü İşan Fergana da Gicduvan köyüne on dört yaşında imam olarak atanmıştır. Babası öldükten sonra Karruh köyünde Molla Osman'ın hizmetinde iki yıl boyunca eğitim görmüştür. Molla Sultanhan önemli bir şahsiyet, saygın gören ve binlerce müridi olan kişidir. Dükçü İşan Sultanhan Töre'nin himayesi altına girmiş ve dini bilgisinden istifade etmiştir. Dükçü İşan Sultanhan'ın müridi olarak yanında hizmet ederken zamanla kendisini oğlu gibi sevdirmiş ve hocanın yanında önemli mevkide bulunmuştur. Dükçü İşan'ın hocası Sultanhan Töre 1882 yılında vefat etmiştir (İsrailov, 2016:36).

1886 yılında Dükçü İşan Hac farızası yapmak için Hicaz'a gitmiştir. İki yıl boyunca Hicaz'da kalmıştır. Dükçü İşan sonra tekrardan ülkesine geri gelmiştir. Halk Muhammed Ali Sabiroğluna Molla anlamına gelen İşan lakabıyla hitap etmeye başlamışlardır. Bu haberi duyan Sultanhan Töre'nin çocukları Dükçü İşan'ın yanına gelmişlerdir. Bu yapılanların adil olmadığını ve neden İşan diye hitap edildiğini sormuşlardır. Bunun üzerine Dükçü İşan, Sultanhan Töre'nin vefatından sonra kendisine bırakmış olduğu vasiyet mektubunu imza ve mührü ile göstermiştir. Vasiyetinde kendisinden sonra yerine Dükçü İşan'ın gelmesini istediğini söylemiştir. Dükçü İşan kendisine neden bu şekilde hitap edildiğini kanıtlamıştır (İsrailov, 2016:36). İşan'ın bu mevkiye yükselmesinin nedenlerinden biri de İşan'ın yeteneği ve çalışkanlığıdır. Dükçü İşan Sultanhan Töre'nin başarılı öğrencisi bundan dolayı yüksek dini unvana layık görülmüştür (Ziyayev, 2007:345) "Kendisine verilen para, hediye ve eşyaları fakir insanlara harcamış ayrıca günlük evinde 150-200 kişiye bazı zamanlar ise 400-500 kadar insana yemek yedirmiştir. Ticaret kervanlarının geçtiği yollarda yemek ve su ikramlarında bulunmuştur" (İsrailov, 2016:37). Dükçü İşan yaşadığı Andıcan bölgesinde küçük yaşlarda bedava su dağıtan çocukken şimdi 52 yaşında ünlü bir imam olmuştur. Halkın sevdiği bir dini şahsiyet ve binlerce müridleri vardır.

İsyanın Nedenleri

Andıcan bölgesi Fergana vadisinin Güneydoğusunda ve Siriderya Nehrine 10 km mesafesinde 40°-43' Kuzey enlemi ve 72°-25' Doğu boylamı üzerinde yer alır. Fergana vadisinin Güneydoğusunda verimli topraklar üzerinde kurulan Taşkent, Üş, Celalabâd, Nemengan ve Hokand şehirlerine giden demir yolu ve havayollarının kavşak noktasıdır. 1876 yılında Rusya Andıcan'ı ele geçirdiğinde 30.000 civarında nüfusa sahiptir. Rusya XIX. Yüzyılın ikinci yarısında iç Asya'yı sömürgeleştirmek Müslüman-Türk hanlıklarını hâkimiyeti altına almayı amaçlayan bir politika izlemiştir. Daha önce de belirtildiği üzere Rusya yönetimi, halkı baskı altında yönetmek için kendi vatandaşı ya da Rus yanlısı olan Türk yöneticiler tarafından yönetmeye çalışmaktadır. Andıcan bölgesinin halkı bu yöneticilerin kanunlarıyla yönetilmeye çalışılmıştır. İşgalden sonra Rusya Andıcan bölgesini asimile etmek amacıyla Rusya ve Ukrayna halkına göç etmesi için teşvik olarak bölge halkının toprakları verilmiştir. (Bala, 1988:191-192). Rusya, Türkistan'ı ve Müslüman halkını sömürge politikasının altında ezmeye, bağımsızlıklarını ellerinden almaya ve dinlerini yaşatmaması gibi nedenler isyanı tetikleyen unsurlar olmuştur.

İsyanın nedenlerini arka arkaya sıralayarak vermesi isyanın neden çıktığını ve nasıl oluştuğunu daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. 1886 yılında itibaren Rus yöneticilere istedikleri topraklara devletleştirme ve Rus göçmenlere verme hakkı verilmiştir (Saray, 2002:561-577). Rusya, Türkistan coğrafyasının yetiştirmiş olduğu pamuğa el koyması, Türklerin sahip olduğu toprakları işgal etmeleri, Türkler Rus halkının yerleşme siyasetine karşı olmaları, bölge ahalisinin ellerinden toprakları alınan ve Rusların işsiz ve evsiz olan halkının yağmalarına maruz kalan Narın ırmağı yakındaki dağların arasında bulunan Ketmen Tepe ve Kökart Kırgızlarına dayanıyordu (Abazov, 2002:607-614). Türkistan'da büyük bir pamuk buhranı

doğmuştur. 1897 yılında Amerikan pamuğun hızla değer kazanıp birkaç misli fiyat artışı sonucu Rus fabrikatörleri Türkistan pamuğuna karşı çeşitli oyunlar oynaması Türkistan pamukçularını iflasa götürmüştür. Rusların tefeci tutumu ile Fergana halkı iyice fakirleşmiştir (Saplakoğlu, 1975:29). Ülkenin Genel Valisi A. Vrevskiy'in ifadesine göre; “Andıcan bölgesi sakin yaşam süren halka Rusya yeni vergiler getirdiğinde veya hükümetin herhangi bir tedbir almak istediği zamanlarda ahaliyi isyan çıkartmaya davet etmişlerdir” (Ziyayev, 2007:345).

Türkistan coğrafyası ele geçirildikten sonra işgale başlayan Rusya pek çok evsiz ve işsiz Ruslar insanları Türkistan'a göç ettirilmiştir. Türk halkının toprakları evleri, iş yerleri ellerinden alınarak Rusya'dan gelen göçmenlere verilmiştir (Güzelsoy, 2001). Türkistan halkı fakirleşmeye başlamıştır. Çok sayıda Kırgız, Özbek, Kazak, Uygurlular da bu göçmenlerin yanında ırgat olarak çalıştırılmıştır. Rusya'nın göçmenlerinin aşağılanmaları, maddi, manevi haksızlıkların ve esaret altında yaşamaları isyanın sebeplerinden olmuştur (Güzelsoy, 2016). Rusya hükümetinin Türkistan'ı işgal ettikten sonraki politikalarından biri de, din adamlarını en tehlikeli düşman olarak kabul etmesi olmuştur. Din adamlarını köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır. Rusya kadılık ve aksakallık makamındaki insanları da “gel denildiğinde, ele geliveren” bir halde tutmak için önemsiz bahaneler üreterek sürekli cezalandırılmıştır (Ziyayev, 2007:345). Ayrıca Kokand Başkanı da eğer din adamları isyanlarda yer alırsa medreselerin kapatılacağını ve vakıfların tamamen devlete geçeceğini belirtmiştir. (Şimşir, 2006:220-221). Diğer bir sorun da Cuma hutbesinde Rus Çar'ının adına hutbe okutulması olmuştur.

Rusya'nın istilasından sonra Andıcan bölgesindeki halkın ahlaken bozulması, içki tüketimin artması, vakıfların açılmasının kısıtlanması, Rusların getirdiği yeni kanunlar ile Hacca gidilmesi ve zekâtın verilmesinin yasaklanması halkın özellikle de din adamlarının tepkisini çekmiş ve isyanın nedenlerini oluşturur. İsyanın çıkmasında etkili olan birçok sebeplerden birisi de toplumun İslami değerleri olmasına rağmen isyanın çıkmasında en çok etkili olan neden Rusya'nın koloni siyasetidir (Somunoğlu, 2014:232-233). Yukarıda belirtilen bütün bu nedenler sonucu, halkın ve din adamların birlik olup ünlü imam Dükçü İşan'ı önder ilan etmişlerdir. Mazlumun, fakirin, elinden toprağı alınan, ibadetini rahatça yapamayan insanların umut ışığı olmuştur. Rusya'ya karşı 1898 yılında isyan başlaması için plan yapılmaya başlanmıştır.

İsyanın Safhası

Genel olarak Dükçü İşan, ağır siyasi, sosyal ve ekonomik durum neticesinde elinden toprağı alınan çiftçiler ve bölgenin yoksulları için ümit ışığı olmuştur (Ziyayev, 2007:346). Dükçü İşan'ı isyana teşvik eden ve baskı altında tutan topluluk Türkistanlılar bunun yanında Kökart ve Ketmen Tepe Kırgızları da vardı. Kırgız büyükleri İşan'ı ziyaret etmeye gelip Rus göçmen köylülerini atlarının ayakları altında ezip geçmeyi teklif etmişlerdir (Güzelsoy, 2016). Dükçü İşan tüm baskılar sonucunda; Kırgız, Özbek, Tacik ve Uygur müridleri toplanmış ve Dükçü İşan'a itaat edeceklerine dair bir beyanat imzalamışlardır (Güzelsoy, 2016). Bir

bildiri yayınlayarak Rusların halk arasında içki içmeyi, fuhuşu yaydığı, mescid, medrese kapatmaya yönelik faaliyetlerin olduğu ve İslam dinine zarar vermeye çalıştığını halkı bu duruma karşı isyana çağırmıştır (Yılmaz Vurgun, 2015:613-614).

İsyanın hazırlık everesi çalışmalarında Dükçü İşan köy köy gezerek isyana katılan ve destek veren kişilerin katılımını tespit etmiştir (Polat, 2009). Ayrıca davetiyeler yazılmış Fergana bölgesinde ikamet eden bütün yerli halk temsilcilerine özellikle Özbekler, Tacikler ve Kırgızlar Mingtepe'ye davet edilmişlerdir (Ziyayev, 2007:347). Dağıtılan davetiyelerde; bir kadı ve yardımcısı, iki ilçe başkanı, yedi köy muhtarı ve Kulin ilçesinin üç nüfuzlu insanı vardır (Ziyayev, 2007:347).

Ayrıca kaynaklarda yazılan bir söylentiye göre; Dükçü İşan'ın yanında bulunan bazı adamları Osmanlı devletinden yardım almak için Sultan II. Abdülhamid'e bir mektup göndermişlerse de bu mektup sultana ulaşmamıştır. Mektubu hazırlayanlar Türk sultanın adına sahte mektup hazırlayıp Dükçü İşan'a bu mektubun gerçek olduğuna inandırmışlardır (Şimşir, 2009:220). Ruslar'a göre ise bu durum Abdülcililhoca adındaki kişi Kaşgar'dan gelecek Dükçü İşan'a Türk Sultanından gelen mektup ve kaftanı teslim etmiştir diye bahsedilmiştir. Valilik kaynaklarına göre; Abdülcililhoca Kaşgar'a hiç gitmemiş ve Osmanlı devleti ile Dükçü İşan'ın ilişkisinin olmadığı, bunların tamamen İşan'dan habersiz ve uydurmaca olduğu ispatlanmıştır (Şimşir, 2009:221). Ayrıca bu konu Rusya tarafından da yeterince kanıt ve belgelere dayandırılmayınca olayın söylentiden ibaret olduğu kanısına varılmıştır. Kırgızlar tarafından Dükçü İşan, Halife olarak ilan edilmiştir. Dükçü İşan Halife olduktan sonra isyana katılan bütün Müslümanların ölürse şehit yaralanırsa gazilik mertebine yükseleceğini söylemiştir (Yılmaz Vurgun, 2015:615).

Bütün bu gelişmelerden sonra sadece artık direnişin silahlı safhası kalmıştır. Dükçü İşan'ın evinde 13-14 Mayıs 1898 yılında müridleri ve destekçileri hareket planı yapmışlardır. Dükçü İşan 17 Mayıs Kurban Bayramı namazında hutbe okurken halkı Ruslara karşı isyana davet etmiştir (Hayit, 2004:525). İsyancılar, 1500 kişi ile ellerinde kılıç, kürek, bıçak, hançer, telgraf teli, taş, sopa ve av tüfeği ne buldularsa Rus garnizonuna saldırmışlardır. Modern silahlara sahip olamayan Müslümanlar, Rus askerleri uykuda yakalamışlardır. Saldırıda ilk başta Ruslar 22 ölü, 24 yaralı zayıtı vermişlerdir (Ziyayev, 2007:353). Düzenli birlikten oluşan Rus askeri birliği hemen toparlanıp silahlara sarılmıştır. İsyancılara ateş açmaya başlamışlardır isyancılar çok sayıda zayıtı verip sağ kalanlar olay yerinden kaçmıştır. Sağ kalan isyanın lideri Dükçü İşan ve on arkadaşı bölgeden kaçmışlardır. İsyan bastırılmıştı toplam 777 kişi tutuklanarak hapse atılmışlardır. Rusya Dükçü İşan'ı yakalamak için birçok askeri takviyeler yolladıysa da yakalayamamışlardı.

Rus yanlısı Yakup Korbaşı ve Kadirkul para ve mevki için direnişte ülkesinin kurtulabilmesine liderlik yapan Dükçü İşan'ı yakalamak görevi için Rusya hükümetine başvurmuştur. Rus yetkililer bu görevi vermiştir. Dükçü İşan kaçmakta iken Kadirkul karşısına çıkmış, atından inmiş kollarını açarak efendim hizmetinizdeyim demiş Dükçü İşan'a sarılınca hemen onu yakalamıştır (Güzelsoy, 2016). Bu görevin sonunda Yakup Korbaşı Binbaşı olarak atandı, Kadirkul ise Andıcan şehrinin Aksakalı tayin edilmiştir.(Güzelsoy, 2016).

İsyanın etkisiz hale getirilmesi ve hemen bastırılmasının nedeni olarak yeterince destek almaması, yardım edeceğim diyenlerin gelmemesi, bazıları Rusya yönetiminden korkmuş olmasıdır. Ayrıca teşkilatsızlık ve silahsızlığın yanında Türk asıllı işbirlikçiler sayesinde Rusya erken haber almış isyanın kısa sürede bastırılmasına sebep olmuştur (Saplakoğlu, 1975:30). İsyana Rusya'nın düzenli askeri birlikleri tarafından bastırılmıştır. Bundan sonraki süreçte direnişte olan insanların sorgulanmış ve isyanda aktif görev almayanlar ve suçu olmayan hiçbir şeye karışmayan sadece orada yaşayan halka ise cezalar verilmiştir.

İsyana katılanlardan toplam 777 kişi hapse atılıp sorgulanmaya başlanmıştır. Çok sayıda insan sopayla dövülmüş, işkencelere maruz kalmış ve dayanamayıp ölen insanlar olmuştur. Sorgulamadan sonra 415 kişi mahkemeye çıkarılmış, 32 kişi berat etmiştir. 380 kişi ölüm cezası almıştır, 3 kişi ömür boyu sürgüne, 147 kişi 20 yıla, 41 kişi 15 yıla, 1 kişi 13 yıla, 1 kişi 8 yıla, 47 kişi 7 yıla, 4 kişi 4 yıla hapis cezasına mahkûm edilmiştir. 15 kişi Sibiryaya sürgüne gönderilmeye ve 3 küçük çocuk eğitim hapsine mahkûm edilmiştir. 38 kişi de kürek cezasına çarptırılmıştır (Ziyayev, 2007:354). Dükçü İşan ve arkadaşları şehrin meydanında halkın gözü önünde darağacında asılarak idam edilmiştir. Rus hükümeti isyanın çıktığı Andıcan bölge halkı ve onlara yardım eden Tacik, Kaşkar ve Kutçı köylerindeki bütün evleri yıkmıştır. 680 aileyi Kakır isimli çöle kovmuştur. Bölgede insanların hepsinin katledilmesi ya da ülkeden sürgün edilmesi gibi görüşler söylenmiştir.

Rus Çarı'nın merhameti ile bölgedeki insanlar Kakır Çölünde kalmasına izin verilmiştir. Maalesef ki bundan dolayı oraya yerleştikleri yere "Merhamet" denilmiştir. Yurtlarından edilen Tacik, Kaşkar ve Kutçı halkının köylerindeki verimli topraklara ise Rusya'dan getirilen 200 Rus ailesi yerleştirildi (Ziyayev, 2007:354). 5 köy yok edilmiştir, 700 ev yıkılmış Çar II. Nikolay'ın emri ile Mingtepe köyünü yerle bir edilmiş, adı da "Rus köyü" olarak değiştirilmiştir (Hayit, 1995:191). Direnişte ölen Rusya askerlerinin ailelerine ve yaralı askerlerin zararlarını direnişe katılanların malına mülküne el konulmuştur (Ziyayev, 2007:355). Mingtepe ve Kokand köyleri kılıçtan geçirilip topraklarına müsadere edilmiş Rus göçmenleri yerleştirilmiştir. Fergana halkına da 1 milyon ruble tazminat ödettiler (Saplakoğlu, 1975:30).

Daha sonra Ruslar Andıcan'ı yeni teşkil ettikleri Türkistan genel valiliğine bağlamışlar (Kovukçu, 1995:190-192). Bu hadiselerden sonra bölgeyi ziyaret eden Rusların Türkistan Genel Valisi Dhovski'yı karşılamak için halkı dışarı çıkarıp ve diz çökmesi için baskı yapılmıştır. Diz çökmeyen ve valiyi selamlamayan 208 kişilik bir grubu Sibiryaya sürülmüştür (Saray, 2002:561-577).

Moğol istilası döneminde olduğu gibi tarikatların her dönem halkın sığınağı ve yol göstericileri olmuştur. Bölgede çıkan isyanların hemen tümünde bu İşanların etkisi vardır. Rusya yöneticileri bunlara sahte hanlar (Dzhetim Khans) adını vermişlerdir (Derin, 2006:7-39). Ruslara karşı İşanların organize ettiği en büyük ayaklanma Dükçü İşan isyanıdır (Derin, 2006:7-39). Bu ayaklanma maalesef çok kanlı ve şiddet dolu bir askeri harekât ile sonuçlanmıştır (Saray, 2002:444). Fergana vadisinin bölge halkı bağımsızlığını kazanmak için Dükçü İşan önderliğinde

çıktıkları yolda maalesef ki hüsrana uğramışlardır. Bu direniş Türkistan halkının bağımsızlık mücadelesine örnek olmuştur. Rusya bu isyanda Dükçü İşan'ı hain olarak gösteriyor araştırmalar sonucu böyle bir şeyin olmadığı vatanını savunan kahraman bir imamdır. Buradaki gaye dükçü İşan'ın tarihini tekrardan yâd etmek ve bu direnişin önemini vurgulamaktır.

SONUÇ

Türkistan coğrafyası kendi içindeki siyasi çekişmesi, çekişme ile hanlıklara ayrılması ve Rusya'ya karşı hanlıkların birlikte hareket etmemelerinin sonucunu çok acı şekilde ödemişlerdir. Rusya kendi halkını Türkistan'ın topraklarına yerleştirmiş, işbirlikçi olan bazı Türk yöneticilerini kendisine tabi etmiştir. Andıcan bölge halkın ellerindeki ekonomik faaliyet olan pamukçuluk işine Rusya el atması sonucunda bölge ahali işsiz güçsüz ve aç kalmıştır ayrıca oynadığı oyunlar sonucu pamuk piyasasını alt üst etmiştir. Toplumun sosyal yaşamını etki altına alması, kanunlar çıkarıp dini kendi tekeline almak istemesi, isyanın boşuna olmadığını kanıtlar niteliktedir. Dükçü İşan halkın sesi olmuştur. Çünkü kendi ülkesini ve vatandaşlarının özgür yaşamasını, yabancı bir devletin tekelinde olmak istemeyen ve toplumun ahlaken yozlaşmasına daha fazla dayanmamıştır. Makalede belirtildiği gibi sadece bu isyanı dini yönden ele almamak lazım Rusların kolonisi olmak istenilmemiştir.

Dükçü İşan'dan önce de bazı küçük çaplı isyanlar olmuştur ama Dükçü İşan'ın isyanı Rusya'yı zor durumda bırakmıştır ayrıca isyanın sonucu sivil mahsum insanları katledilmesine neden olmuştur. Rusya Çarı isyanda bulunan insanları idam veya hapis cezası vermişti, destek veren ve hiçbir şeye karışmayan o bölgenin insanlarını çöle göç ettirmiş toprakları elinden alınmıştır. Hür yaşamak isteyen kendi topraklarını korumak için müdafaa da bulunan masum insanlar katledilmiştir.

KAYNAKÇA

- BALA, Mirza, (1988), Endıcan, İslam Ansiklopedisi c. 4, İstanbul, Milli Eğitim Yayınları, s. 268-70
- ÇEVİK, Mehmet, (2012), Menakıb-ı Dükçü İşan İsimli Eser ve Tahlili, İstanbul, Yüksek Lisans Tezi, F.Ü.S Bilimler Enstitüsü
- DERİN, Süleyman, (2006), Tasavvufun Orta Asya'da Yakın Geçmişteki Rolü: Kırgızistan örneği, Ankara, İlmi Akademik Araştırma Dergisi, sayı 16, s. 7-39
- GÜZELSOY, Yusufhan, (2016), Türkistan Türklerin 1898 Andıcan İsyanı, Ötüken Dergisi 5. Sayı
- HAYİT, Baymirza, (2004) Milli Türkistan Hürriyet Davası, Ankara, Atatürk Kültür Merkez Başkanlığı Yayınları, s.525

- HAYİT, Baymirza, (1995), Türkistan Devletlerin Milli Mücadele Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 190-191
- İSRAİLOV, Zahitbek, (2016), Fergana’da Sufi Direniş Dükçü İşan Örneği, Ankara, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- KOVUKÇU, Enver, (1995), “Endican” İslam Ansiklopedisi c.11, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, s. 190-192
- POLAT, Dilek, (2009), Çarlık Devrinde Türkistan’daki Milli Ayaklanmalar, Elazığ, Yüksek Lisans Tezi
- RASİF, Abazov, (2002), Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar, Türkler Ansiklopedisi c. 18, Ankara Yeni Türkiye Yayınları, s. 607-614, çeviri; Çınarlı Ahmet Kara
- SAPLAKOĞLU, Adnan, (1975) Türkmenistan’da İsyandar, Ankara, Töre Dergisi, sayı 50, s.26-31
- SARAY, Mehmet, (2002), Kırgızistan, İslam Ansiklopedisi c. 25, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 441-445
- SARAY, Mehmet,(2002), Rusya’nın Türkistan’da Yayılması, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları c. 18, s. 561-577
- SOMUNCUOĞLU, B. Tümen, (2014) Çarlık Rusyası Dönemi Türkistan’ında İslam ve Modernleşme, TSA, s. 232-233
- ŞİMŞİR, Sebahaddin, (2009), Dünden Yarına Türkistan’da Türkler, İstanbul, Kültür Sanat Yayıncılık, s. 219-223
- YILMAZ VURGUN, Seda, (2015), 1898 Dükçü İşan İsyanı (Andican Ayaklanması), Erzurum, A.Ü.T.A Enstitüsü Dergisi, Atatürk Üniversitesi, s. 607-623
- ZİYAYEV, Hamid, (2007) Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele, Ankara, Türk Tarih Kurumu, çeviri; Çelikbay, Ayhan, s. 342-256

MAKALE YAZIM KURALLARI

Yazılar, Microsoft Word 6.0 ve üstü programlarda, Times News Roman yazı karakterinde, 10 punto ve tek satır aralığı ile yazılmış olmalıdır. Paragraf girintileri 1 cm., kenar boşlukları üst 5.5, alt, 5.5, sol, 4.5 ve sağ 4.5 cm. olmalıdır. Türkçe ve İngilizce özet ve anahtar kelimeler, 10 punto ve italik harflerle, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Özet 150-200 kelime uzunluğunda olmalıdır. Özetle çalışmanın kapsamı, amacı, yöntemi ve sonucu kısaca verilmelidir. Özette 3-5 anahtar kelime yazılmalıdır.

Başlık, en fazla 12 kelimededen oluşmalı, 12 puntuyla, tamamı büyük ve koyu harflerle, satıra ortalanarak yazılmalıdır. Başlığın yazının içeriğini en iyi şekilde yansıtmalıdır. Başlıkta kısaltmalar kullanılmamalıdır. Yazarların ad ve soyadları başlık satırının altında, ortalı biçimde, koyu (bold) karakterde olmalı. Adın ilk harfi büyük, diğer harfleri küçük; soyadın tamamı büyük harfle yazılmalıdır. Yazarların çalıştığı kurum, adlarının altına yazılmalıdır.

Başlık sayfasında Türkçe ve İngilizce başlık, yazar ad(lar)ı, unvan(lar)ı, kurum ad(lar)ı, Türkçe ve İngilizce özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır.

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanmak üzere gönderilen akademik yazılar, biçimsel olarak dergimizin yazım kurallarına uygun hazırlanmalıdır.

DİPNOT VERME ŞEKLİ:

Metin içi dipnot olacak ve bunu dışında hiçbir dipnot şekli kabul edilmeyecektir.

Metin içi kaynak gösteriminde; yazar soyadı, tarih ve sayfa numarası belirtilir. Bunun için aşağıda verilen kaynak gösterim biçimleri uygulanır:

a) Tek yazarlı eser

..... (Konar, 2004:12)

b) Yazar sayısı iki olan eser

..... (Tekeli ve İlkin, 1993:30-37)

c) Yazar sayısı ikiden fazla olan eser

(Demircan vd., 1991:29)

d) Aynı yazarın iki ayrı yayınına gönderme;

..... (Demircan, 1999:12; 2000:38-40)

i) Yazarı belli olmayan yayına gönderme (yayına başlığı yazılarak gönderme yapılır);
..... (Yolsuzluk kuramı, 2004:12)

i) Anonim yayına gönderme;
..... (Anonim, 1995:6)

k) Gazetede yayınlanmış yazarsız makaleye gönderme;
..... (İhracatımız geçen yıla oranla % 50 arttı, Hürriyet, 12.10.2004)

l) Yazarı belli internet yayımlı makaleye gönderme;
..... (Avşaroğlu, 1998)

m) Kuruma gönderme;
..... (Devlet Planlama Teşkilatı, 2002)

n) Kurum sitesine gönderme;
..... (www.die.gov.tr)

o) Yayın tarihi belirsiz yayına gönderme;
..... (Doğu, t.y.:25-30)

KAYNAKÇA HAZIRLAMA ŞEKLİ

a) Kitap

Özkaya, Yücel, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

b) Kitapta bölüm;

İbrahim-Kaplan Muhittin, Dış Ticaret ve Kalkınma, Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular, Ed., Taban, S., Kar, M., Ekin Kitap Evi, Bursa, 2004, s.22-43.

c) Makale

Sarc, Ömer Celal, "Tanzimat ve Sanayimiz", Tanzimat I, M.E.B., İstanbul, 1999, s.423-440.

d) Çeviri eser

M.Albertini, James, Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm, Çev. Cafer U, Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa, 1990.

e) Ansiklopedi Maddesi

Sakaoğlu, Necdet, “Eğitim Tartışmaları”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.478-484.

f) Tezler

Keleş, Erdoğan, Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

g) Sempozyum/kurultay bildiri kitapları;

Kodaman, Bayram, “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar Sanayi Mektepleri”, Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliği, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1980, s.292-310.

h) Elektronik kaynak;

<http://www.oneworld.org/ips2> (20.02.2000).